

THIERRY
DE MONTBRIAL

JURNAL ROMÂNESC

JOURNAL DE ROUMANIE

La începutul anului 1990, după căderea regimului comunist, nu cunoșteam aproape deloc România. Ambasada acestei țări la Paris, foarte activă imediat după revoluție, a fost factorul care a declanșat o relație care durează de mai bine de douăzeci și doi de ani. Trebuie să subliniem importanța misiunilor diplomatice în crearea unor rețele capabile de a da substanță noțiunii deseori subminate de prietenie între popoare. Acest *Jurnal românesc* este povestea, pe viu, a unei aventuri umane pe care nimic nu o prevestea. Nimic, cu excepția destinului, poate.

Thierry de Montbrial

JURNAL ROMÂNESC

Postfața de Eugen Simion,
Traducere de Doina Romanenko

JOURNAL DE ROUMANIE

Postface d'Eugen Simion
Traduit par Doïna Romanenko

editura rao

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MONTBRIAL, THIERRY DE
Jurnal românesc – Journal de Roumanie / Thierry de Montbrial ; trad.
Doina Romanenko - București: Editura RAO, 2012
ISBN 978-606-609-263-0

I. Romanenko, Doina (trad.)

821.133.1-94=135.1=133.1

Lucrare apărută la inițiativa
Clubului România

Editura RAO
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, București, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

THIERRY DE MONTBRIAL
Jurnal românesc
Journal de Roumanie

© Editura RAO, 2012
pentru prezenta ediție
în limba română și franceză

2012

ISBN 978-606-609-263-0

Jurnal românesc
1990–2011

Prefață

Fericiți sunt martorii activi ai marilor rupturi ale istoriei, care, asemenea lui Chateaubriand, au trăit în mod profund sfârșitul unei ere și începutul alteia noi. În 1988, în ajunul căderii regimurilor comuniste din Europa Centrală și Orientală, aveam 45 de ani și o anumită experiență în afacerile europene și internaționale, mai întâi între 1973 și 1978 ca director al Centrului de Analiză și de Previziune – *brain trust*-ul Ministerului Afacerilor Externe –, apoi în fruntea Institutului Francez de Relații Internaționale (IFRI), pe care l-am creat în 1979. Noi cunoșteam imensa slăbiciune a acestor sisteme. Mai precis, eram conștienți de faptul că revoluția tehnologiilor informației și comunicației era pe cale de a distruge echilibrul militar dintre cele două „superputeri“ în favoarea Statelor Unite ale Americii și de a transforma sistemul financiar, așteptându-ne, fără îndoială, ca ea să provoace un val enorm de „distrugere creatoare“ în domeniul economic, conform cuvintelor celebre ale lui Schumpeter. Urmăream cu atenție marile dificultăți de adaptare ale țărilor pe care le numeam din est-europene – în special, din considerente diferite, ale celor care aveau o populație mai importantă, Polonia și România. Cunoșteam destul de bine *think tank*-urile sovietice pentru a ne interesa amănunțit de criza ideologică a sistemului comunist, urmărind cu fascinație mai ales transformările din Republica Populară Chineză, sub conducerea lui Deng

Xiao Ping. Cu toate acestea, eu nu întâlnisem, nu citisem și nu auzisem, în cercurile restrânse ale specialiștilor recunoscuți în problemele internaționale, pe cineva care să fi prevăzut pe atunci viitoarea prăbușire a sistemului războiului rece. Toți contemporanii evenimentelor extraordinare desfășurate în spațiul ex-sovietic între anii 1989 și 1991, pe care am avut posibilitatea să-i întreb apoi, recunoșteau că au fost și ei surprinși. Este adevărat că, precum în cazul cutremurelor de pământ, nu este de ajuns să identificăm a priori cauzele fundamentale ale marilor schimbări socio-politice pentru a prezice circumstanțele și datele rupturilor pe care acestea le vor provoca în mod inevitabil.

În 1988 îmi imaginam încă restul vieții mele înscris în cadrul divizării dintre Est și Vest, consecință a zdruncinărilor legate de dramatismul Primului Război Mondial. Preocuparea noastră principală era de a limita riscul unui conflict nuclear, care ar fi fost fatal, și de a favoriza pe cât posibil climatul de coexistență pașnică propice unei evoluții neexplozive a sistemului internațional. În acest spirit, vizitasem episodic Uniunea Sovietică¹. Fusesem, de asemenea, în RDG (Republica Democrată Germană), considerată drept țara cea mai avansată din Europa „de Est”. Din motive evidente, problema germană era în centrul reflexiilor noastre. Cunoșteam puțin Iugoslavia, a cărei evoluție o urmăream cu îngrijorare după moartea lui Tito din 1980. Ne temeam atunci de o adevărată invazie sovietică!

În anii negri ai deceniului nouă învățasem să cunosc mai bine Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, datorită unei organizații interguvernamentale franco-austriece, a cărei președinție mi-a fost încredințată în 1983. Această organizație avea un nume barbar: „Centrul

¹ Thierry de Montbrial, *Journal de Russie*, Editions du Rocher, Paris, 2012.

franco-austriac pentru apropiere între țările europene cu sisteme economice și sociale diferite“. Această denumire reflecta în mod corect, cel puțin, filosofia noastră politică din acele timpuri. Datorită acestui centru – care își continuă și astăzi activitatea, având o denumire mai simplă: „Centrul franco-austriac pentru apropierea economică în Europa“¹ –, relațiile dintre Est și Vest au devenit pentru mine mai puțin abstracte, mai consistente, mai puțin ideologice, mai concrete. Astfel, în 1988, „cortina de fier“ nu mai era în ochii mei ceea ce reprezenta pentru mulți alții.

Excepție făcea România. Știam, desigur, că Nicolae Ceaușescu fusese proslăvit în Occident, în special de către generalul de Gaulle, la sfârșitul anilor '60. Însă în anii '70, odată cu debutul meu în politica internațională, lucrurile au luat o altă întorsătură. În acea perioadă a destinderii, cu speranțele și iluziile ei, România se cufundase în paranoia nord-coreană a dictatorului, care o conducea către izolaționismul extravagant al deceniului următor. La drept vorbind, noi nu acordam multă atenție țării pe care o consideram drept o anomalie marginală, încă mai puțină decât Bulgariei și poate un pic mai multă decât Albaniei. Îmi permit să adaug că, pe vremea aceea, în afară de câțiva istorici și geografi, sau, bineînțeles, de persoanele originare din regiune, nimeni nu cunoștea Moldova sovietică.

La începutul anilor '80, nu întâlnisem nici un român, în afară de cei emigrați. Mă gândeam rareori la această țară, cu nostalgia *Lumii de ieri*, reluând cuvintele lui Stefan Zweig, cu reminiscențele *Bucureștilor* lui Paul Morand, sau prin imaginea cețoasă pe care o avea un european înstărit despre totalitarismul cel mai absurd. Cunoșteam bine corpul diplomatic de la Paris, dar nu

¹ Sunt încă președintele acestui centru. Peter Jankowitsch, fostul ministru al afacerilor externe al Austriei, este Secretar General al centrului și un veritabil animator al acestuia de la crearea sa în 1975.

avusem nici o ocazie de a mă întâlni cu vreun ambasador al lui Ceaușescu. Primul meu contact adevărat cu un român adevărat din România, dacă pot să mă exprim astfel, a fost în Statele Unite ale Americii, sub auspiciile lui John Mroz, energicul fondator al *Institute for East-West Security Studies*. Mircea Malița, ambasador la Washington, și eu însumi eram membri ai consiliului de administrație al acestei instituții. Am fost încântat de inteligența acestui om care avea o bună educație științifică și era interesat în special de teoria jocurilor, ale cărei rudimente le predam la École Polytechnique din Paris. Simpatia reciprocă și complicitatea intelectuală ne-au permis să depășim ușor cortina de fier, de fapt imaginată, care împiedica adesea orice comunicare. Constatasem, nu fără mirare, că poți fi un oficial român și totuși o persoană normală! Ceva mai târziu a trebuit să mă implic în favoarea lui Liviu Bota, un funcționar al Națiunilor Unite, ale cărui drepturi au fost încălcate de dictatură.

Altfel spus, la începutul anului 1990, după căderea regimului comunist, nu cunoșteam aproape deloc România. Ambasada acestei țări la Paris, foarte activă imediat după revoluție, a fost factorul care a declanșat o relație care durează de mai bine de douăzeci și doi de ani. Trebuie să subliniem importanța misiunilor diplomatice în crearea unor rețele capabile de a da substanță noțiunii deseori subminate de prietenie între popoare. Acest *Jurnal românesc* este povestea, pe viu, a unei aventuri umane pe care nimic nu o prevestea. Nimic, cu excepția destinului, poate.

Așadar, mă opresc aici, pentru a nu atenta la povestea mea, dar cred că nu a venit încă momentul pentru a scrie cuvântul „sfârșit“ în această istorie a relației mele cu România. Îmi exprim speranța că, după aceste decenii deșertice ori semideșertice, interacțiunea culturală dintre țările noastre se va relua și va căpăta toată energia

de care este capabilă, pentru binele construcției europene care este astăzi în pericol, însă care are o importanță vitală pentru ca secolul XXI să nu aibă întorsătura negativă a celui precedent, de acum o sută de ani.

În încheiere, aș vrea pur și simplu să mulțumesc prietenilor mei români, ușor de recunoscut în această carte, fără de care astăzi nu aș fi acela care sunt.

THIERRY DE MONTBRIAL,
17 aprilie 2012

1990

22–26 iulie 1990

Deplasare oficială sub auspiciile ADIRI¹, organizată prin intermediul ambasadei României la Paris. Fusesem invitat în România încă pe timpul lui Ceaușescu, însă n-am acceptat, mai ales după cazul Liviu Bota². În mai, primisem vizita consilierului ambasadei, care îmi făcuse propunerea de a „observa“ alegerile libere din 20 mai. Refuzasem din cauza seminarului anual al IFRI și convenisem asupra ideii unei vizite specifice.

Duminică 22 iulie 1990

Am ajuns la București la sfârșitul zilei. Sunt întâmpinat de Jean-Michel Dumond, consilierul ambasadei, și de Mircea Malița³, secretarul general al ADIRI. L-am cunoscut pe Malița la începutul anilor '80 cu ocazia unei adunări a consiliului de administrație a

¹ Asociația pentru Dreptul Internațional și Relațiile Internaționale.

² Liviu Bota (1936–): cetățean român, funcționar la Națiunile Unite (1971–1999), în anii '80, director la UNIDIR – Institutul Națiunilor Unite de cercetări pentru dezarmare. În 1986, echipa dictatorială a lui Ceaușescu i-a interzis în mod abuziv lui Liviu Bota accesul la postul său de la Geneva, încălcând privilegiile și imunitățile ce decurgeau din calitatea sa de funcționar al Națiunilor Unite.

³ Mircea Malița (1927–): matematician, diplomat, academician român. Ministru Învățământului (1970–1972), ambasador în Elveția (1980–1982), apoi în Statele Unite (1982–1984).

IEWSS¹ la New York. Pe vremea aceea, era ambasador în Statele Unite. Malița îmi mulțumește pentru poziția pe care o luasem în cazul Bota (intervenisem atunci personal). Îmi este clar că gazda mea este un supraviețuitor din eșalonul doi sau trei al nomenclaturii lui Ceaușescu, însă am pentru el o reală simpatie, datorită culturii și concepției sale foarte pragmatice asupra vieții. În orice caz, viața lui n-a fost ușoară, chiar dacă a știut mai bine decât alții să înfrunte dificultățile. Cam încruntat, Dumond îmi arată urmele loviturilor de topor lăsate de mineri pe mașina lui în timpul faimoaselor evenimente din iunie. Malița caută să ia totul în glumă.

Primul contact cu orașul este o surpriză plăcută. Frumos, plin de verdeață, cu bulevarde splendide și case atrăgătoare în pofida comunismului și dictaturii. Aveam să constat că distrugerile făcute de Ceaușescu au rămas, din fericire, limitate și că lucrările celui care se voia baronul Haussmann din București nu sunt atât de monstruoase cum s-a spus. Dar câte suferințe pentru cei alungați samavolnic din casele lor, dintre care mulți s-au sinucis!

Ca peste tot în țările comuniste, ești luat de nas de mirosul înțepător al benzinei prost rafinate. Mașinile lipsite de confort și aspectul magazinelor îmi amintesc vag începutul anilor '50 în Franța. Pe stradă, oamenii sunt destul de bine îmbrăcați, femeile sunt elegante, adeseori frumoase, în ciuda vieții aspre. Au chipuri destinse, cu toate că în ultimii ani ai dictatorului cei care vizitau țara erau frapați de atitudinea lor necomunicativă. Ca mulți alții, și eu sunt imediat cucerit de români. Există totuși oameni care îi acuză de toate șireteniile, de toate compromisurile, de toate ambiguitățile, de intrigi sau trădări. De aici și îndoiala ce planează asupra semnificației și chiar a realității „revoluției“ din decembrie '89.

Cazare la hotelul București, învechit, dar curat și relativ confortabil, dacă n-ai nevoie decât de micul dejun, pentru care mi se

¹ Institute for East-West Security Studies, astăzi EastWest Institute (EWI), New York.

va cere în fiecare zi altă sumă, care trebuie plătită direct chelnerului. Cel din ultima zi îmi va prezenta nota însumând cea mai scăzută plată. Leii care îmi vor rămâne îi voi oferi, desigur, lui.

Jean-Michel Dumond îmi arată orașul. Manifestație în piața Universității. Totul mi se pare mai degrabă inofensiv, însă voi constata la întoarcerea mea la Paris că presa occidentală a exagerat incidentul, așa cum se procedează adeseori. Mergem apoi la reședința ambasadorului Franței. Ambasadorul, Jean-Marie Le Breton, și-a făcut bagajele pentru a se întoarce la Paris a doua zi cu automobilul. În curte, camionul stă deja încărcat. Succesorul său, Renaud Vignal, care a fost colaboratorul meu la CAP¹, urmează să preia funcția la începutul lunii august.

Cină cu Jean-Michel Dumond, la el acasă, nu departe de clădirea televiziunii, un loc strategic în acele zile de decembrie care au dus la căderea lui Ceaușescu. Afară, o vastă acumulare de gunoaie (care nu mai sunt ridicate) arată nu știu ce nemulțumire în acest cartier de altfel select. Cu atlasul în mână, consilierul îmi povestește o sumedenie de lucruri despre această țară de care este pasionat.

Luni 23 iulie 1990

Prima mea întâlnire este cu Eugen Dijmărescu, ministrul de stat (ocupă acest post abia din luna ianuarie), fost director al unui institut gen IMEMO² local. Cam de vârsta mea, omul este simpatic,

¹ Centrul de analiză și previziune (CAP), din 2009 – Direcția de prospectivă, este un grup de reflecție al Ministerului francez al Afacerilor Externe, creat în 1973. CAP asigură analiza situației internaționale. El face recomandări strategice și asigură prezența franceză în cercurile de reflecție și dezbateri europene și internaționale. Thierry de Montbrial a fost primul director al CAP, de la crearea acestuia până în anul 1979.

² IMEMO (Institutul de economie mondială și relații internaționale) de la Moscova a servit drept model pentru a crea Institutul de Economie Mondială (IEM) de la București.

inteligent și cultivat. Un reprezentant perfect al grupului de „tehnocrați” care domină actualul guvern al lui Petre Roman. Acești oameni sunt, desigur, supraviețuitori ai fostului regim, însă nu l-au servit. Cât de absurd e să preținzi că aici „nimic nu s-a schimbat” și că Iliescu nu este decât un nou Ceaușescu!

Discuția cu Dijmărescu începe de la problemele statisticii. Românii au cifre destul de exacte, în ciuda dificultăților informatice. Un recensământ va avea loc în 1991. Ei colaborează cu INSEE¹. Acum, întreprinderile au și drepturi, nu numai obligații. Apar regii autonome ca, bunăoară, poșta; sunt create societăți comerciale, având ca acționar, *pentru început*, statul. Acestea vor fi vândute treptat. Între timp, populației în vârstă de peste 18 ani i s-a propus 30% de acțiuni distribuite gratuit. Peste acele 30%, vânzarea acțiunilor va fi un mijloc de a colecta cam 200 miliarde de lei de economii neangajate. Va trebui, de asemenea, abordată problema investițiilor străine, în special în domeniul turismului.

Ca și URSS² și alte țări din Est, România merge pe dibuite în căutarea tranziției capitaliste. Dijmărescu îmi spune că există antreprenori în țară. Printre cei mai activi în transformarea administrării întreprinderilor sunt cei care au fost „pedepsiți” de Ceaușescu. Eforturile în acest domeniu vor fi favorizate de ajutoare din străinătate. Deja au circa 1000 bursieri pentru stagii de câteva săptămâni. Curând, va fi creată o școală de management aici la București, cu profesori din străinătate. Nu există încă o politică limpede în ceea ce privește datoria externă. Cert, România dispune de o marjă de manevră, deoarece, prin politica lui Ceaușescu din anii '80, țara și-a plătit în întregime datoriile. Dar trebuie să fie atenți să nu creeze datorii

¹ INSEE – Institut national de la statistique et des études économiques – organism public francez a cărui sarcină este publicarea statisticilor și unor studii, în special în domeniul conjuncturii economice.

² URSS mai exista încă. Ea a fost desființată abia la sfârșitul anului 1991.

nejustificate. Va trebui practică o îndatorare de tip nou, care să țină cont de necesitățile pieței. Pentru guvern două sectoare sunt prioritate: agricultura și turismul. Probleme de stocare, de distribuție etc. pentru produsele agricole (ca și în celelalte țări din Est!).

În ceea ce privește energia, vor trebui reduse importurile. Dijmărescu vorbește despre proiecte de centrale nucleare (aparent, nimic din partea Franței). Nu există alternativă la energia nucleară. Trebuie încetată subvenționarea prețurilor energiei pentru industrie. O mare parte a materiei prime este importată (mai mult de 60% din necesități). Printre produsele de export, Dijmărescu menționează îmbrăcămintea, mobila, frigiderale.

Rata actuală a inflației este evaluată la 18%; șomajul încă nu există oficial: el este disimulat. Există o speranță de a limita pierderile pe seama necesităților enorme în domeniul prestării de servicii, al industriei etc. Punctul slab: mobilitatea foarte scăzută a populației. Vorbim, de asemenea, despre carențele infrastructurii de bază (drumuri, comunicații etc.). Dijmărescu amintește de prietenul meu Lionel Stoleru¹ care a revenit aici și se va întoarce cu siguranță la toamnă.

Următoarea întrevvedere o am cu ministrul Educației. Are vreo patruzeci de ani și mă primește împreună cu adjunctul său, care se apropie de șaptezeci de ani sau, cel puțin, așa pare. Slab și uscățiv, cu figura marcată de vârstă, fumând țigară după țigară, el este cel care vorbește tot timpul, lăsându-i „patronului” – de fapt fostului său elev – puține posibilități pentru a se exprima. Ambii sunt specialiști în electrotehnică. Ei îmi expun sistemul de învățământ din România: trei sau patru ani la grădiniță (până la vârsta de șase ani); patru ani la școala primară cu același învățător; patru ani de

¹ Lionel Stoleru (1937–): politician și economist francez, Secretar de Stat al Planului (1988–1991). La sfârșitul mandatului său în cadrul guvernului francez, Petre Roman l-a invitat în România pentru a-i fi consilier economic.

gimnaziu cu profesori specializați: la acest nivel începe predarea limbilor străine; doi ani de liceu. Aici ia sfârșit școlarizarea obligatorie. Apoi, o etapă facultativă de doi ani, înaintea unui bacalaureat de tip francez.

Învățământul este foarte încărcat, probabil prea mult (ca în Franța!), dar pare a fi de bună calitate. Interlocutorii mei cred că nu va fi prea greu să redreseze lucrurile în ceea ce privește predarea istoriei, științelor sociale etc., cu atât mai mult cu cât, în ciuda rigorilor dictaturii, mulți dintre profesori și familiile lor au reușit să transmită cunoașterea unei alte realități. Voi fi uimit de altminteri, pe parcursul acestei călătorii, prea scurte, de nivelul de cultură al interlocutorilor mei. Greu de crezut că au fost atât de izolați.

În ceea ce privește învățământul superior, domeniile de succes sunt: matematica, medicina, chimia, (cu excepția, desigur, a tehnicii rămase în urmă, dar care poate recupera); electrotehnica, electronica, construcții civile (mi se vorbește despre rezistența edificiilor la cutremurele de pământ, calitatea barajelor proiectate și construite în România, podurile și șoselele etc.), științele agricole (cu mare întârziere în aplicarea principiilor biotehnologiei, fapt ce nu e de mirare). Domeniul creației literare va trebui decontaminat de marxism. De remarcat: predarea limbilor străine.

După aceste două întrevederi, însoțitorul meu, Alexandru Fărcaș¹, un tânăr judecător din Cluj (pe la vreo treizeci de ani), care a devenit director al ADIRI la începutul anului fiindcă era nevoie de o personalitate nouă – chiar dacă nu pe deplin competentă –, mă conduce la sediul instituției sale. O clădire frumoasă pe șoseaua Kiseleff, situată nu departe de ambasada Venezuelei. Acolo, îl întâlnesc pe Malița, care mă invită să luam prânzul într-un restaurant de pe malul lacului, Pescăruș. Din nefericire, acesta este închis în

¹ Alexandru Fărcaș (1959–): a devenit mai târziu ministrul Integrării Europene (2003–2004).

zilele de luni. Personalul de la ADIRI nu e prea deprins să primească oaspeți... Moment de panică pentru bietul ambasador. Reușește să-l sune pe Fărcaș (telefoanele aici lucrează mai bine decât la Cracovia!) și-i spune să revină. În sfârșit, găsim un bistro foarte simpatic, ascuns pe o stradă oarecare, nu departe de institut (îl cooptăm pe Fărcaș să prânzească împreună cu noi) și, în pofida acestor evenimente neprevăzute, ajungem aproape la timp la palatul guvernului pentru întâlnirea cu ministrul Afacerilor Externe, unde îl reîntâlnesc pe Dumond.

Ministrul, Adrian Năstase, are treizeci și opt de ani. Fost vicepreședinte al ADIRI, el a fost deja în vizită la IFRI¹. Elegant, aspect tehnologic, simpatic. Convorbirea are ca temă aspirațiile europene ale României (regăsesc în această privință „sindromul polonez” din timpul ultimei mele călătorii la Varșovia cu ideea aderării la Comunitatea Economică Europeană²). Vorbim desigur și despre vecinii României (Bulgaria și alții) și despre... Coreea de Sud: românii par să aștepte multe de la această țară bogată și îndepărtată.

Revenim apoi la ADIRI, unde vorbesc despre experiența IFRI cu diverse persoane din această instituție, printre care dl Fotino, fără îndoială unicul expert din acest grup, vechi comunist, care-și știe prețul. Îmi va povesti a doua zi, în timpul cinei la Jean-Michel Dumond, cum războiul, tinerețea, Germania nazistă, lupta împotriva fascismului l-au condus la un angajament pe care el are eleganța de a nu-l renege în întregime. Lângă el, un bătrân venerabil, dl Lăzărescu³, un

¹ IFRI – Institutul Francez de Relații Internaționale, al cărui fondator (în 1979) și director general este autorul acestui jurnal.

² Comunitatea Economică Europeană (CEE) a devenit Uniunea Europeană (UE) odată cu Tratatul de la Maastricht din 1992. Polonia a aderat la UE în 2004, România și Bulgaria, în 2007.

³ Dan Amedeo Lăzărescu (1918–2002): scriitor, deputat al Parlamentului (1990–1992). A fost unul dintre inițiatorii restaurării Partidului Național Liberal, al cărui vicepreședinte a fost din 1990 până în 1997.

național-liberal care a făcut nouă ani de pușcărie comunistă după sfârșitul războiului, având de mâncare numai 75 de grame de pâine pe zi. Nimic de citit și nimic pentru a scrie. Deținuții jucau șah cu figurine din miez de pâine uscat. Își împărtășeau unii altora tot ceea ce știau. Câmpeanu¹ îmi va spune a doua zi că, în aceste condiții groaznice, intelectualii erau cei care rezistau cel mai bine. Țăranii și muncitorii își pierdeau mințile. Îi auzeau uneori urlând ca niște fiare. Nu mai putea trăi și, deci, mureau.

Lăzărescu mă prezintă, într-un fel emoționant, participanților la conferința pe care o susțin despre „transformările Europei”. Sunt mișcat de publicul cultivat, care așteaptă atâtea de la Franța și de la Europa. În analizele mele (dar și în acțiuni), temperamentul meu mă face să prevăd mai întâi greutățile de orice natură, să examinez riscul și obstacolele, pe scurt, să am o abordare realistă. Însă, ascultând reacțiile interlocutorilor mei, înțeleg că analizele trebuie să transmită mesaje de speranță. Voi ține cont de asta în introducerea mea la RAMSES²-ul '91.

Această zi se încheie la universitate cu o cină oferită de rector [viitorul președinte al Academiei Române] împreună cu mai mulți universitari și reprezentanți ai intelectualității. Conversație într-o libertate deplină. Lângă mine, în dreapta, o doamnă profesor de literatură franceză contemporană, marcată de încercările vieții, îmi șoptește cu o simplitate izbitoare: „a avea o singură viață și a

¹ Radu Câmpeanu (1922–): președinte al Partidului Național Liberal (1990–1995), partid creat în 1875 și restaurat după căderea comunismului. Candidat la alegerile prezidențiale în mai 1990, unde a fost al doilea (după Ion Iliescu) cu 10,64% de voturi.

² RAMSES – *Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies* – publicație anuală sub conducerea lui Thierry de Montbrial. RAMSES este opera de referință a Institutului Francez de Relații Internaționale (IFRI). Această culegere oferă publicului larg o imagine de ansamblu a actualității internaționale, având drept scop să explice și să discute evoluția relațiilor internaționale.

fi român:..“ Ca un ecou la cuvintele pe care le-am auzit la Praga, în 1984...

Marti 24 iulie 1990

A doua zi începe cu o vizită (iarăși însoțit de Fărcaș) la Silviu Brucan¹, care locuiește într-o casă destul de confortabilă în cartierul „burgheziei roșii“, după cum se exprimă el însuși. Născut în 1916, personalitate puternică, el suscită, evident, reacții epidermice. În ciuda vârstei are faima unui megaloman ambițios. Malița îl detestă. Îl vede pendulând între două extreme: extrema stângă și dreapta fascistă și militaristă. Viața acestui om este oricum uimitoare. A fost un stalinist perfect și, dacă s-a certat la sfârșitul anilor '60 cu Ceaușescu, a fost din cauza libertăților pe care ultimul intenționa să le adopte față de Moscova.

Brucan este extrem de inteligent. Conveniserăm să vorbim în limba engleză, dar a preferat franceza, pentru a o practica. Vorbește târăgănat, cu pauze lungi, așteaptă să-i corectez greșelile de limbă, de altfel nu foarte grave. După ce-mi arată operele sale complete, începe conversația. Scopul discursului său este să-mi explice căderea lui Ceaușescu printr-un complot de mult pus la cale, în care i-a revenit un rol esențial.

Totul a început în 1977. În acel an, în România a avut loc un mare cutremur de pământ. Ceaușescu era tocmai în Africa. Ceea ce a produs o paralizie totală a aparatului de stat, chiar și în privința anunțării evenimentului. Au așteptat restabilirea comunicării telefonice cu dictatorul. Ca urmare, a apărut ideea unei lovituri de

¹ Silviu Brucan (1916–2006): comunist de la vârsta de 19 ani. În anii '30–'40 este jurnalist. În perioada comunistă, ambasador în Statele Unite (1955) și la ONU (1959–1962). A lucrat la reorganizarea Radioteleviziunii Române (1962–1966). După revoluția din 1989, el a fost timp de două luni (a demisionat apoi) membru al Consiliului Frontului Salvării Naționale.

stat militare, atunci când Ceaușescu și soția lui s-ar fi aflat în străinătate. Se miza pe una dintre cele mai mari garnizoane din București. Era nevoie de următoarele: (1) neutralizarea nucleului ceaușist de bază – cinci persoane; (2) ocuparea radioului și televiziunii pentru a declanșa o revoltă populară.

Momentul a fost determinat cu ajutorul unui fizician, Ion Ursu, mâna dreaptă a Elenei Ceaușescu în Comisia pentru știință și tehnologie. (În treacăt, Brucan menționează că doamna Ceaușescu era analfabetă.) Acest Ion Ursu cunoștea programul de vizite cu șase luni înainte. S-a ales o vizită în Republica Federală Germania, care trebuia să aibă loc în octombrie 1984. Totul era pregătit pentru acest moment. Însă, chiar în ajunul acestei date, garnizoana a fost trimisă la muncile agricole, iar comandantul acesteia pensionat. A fost o trădare. În conformitate cu principiile de bază ale oricărei conspirații, fiecare jucător știa ce trebuia să facă, nimic mai mult. Trădătorul știa numai o parte a planului. Doar trei generali știau totul. Ioniță și Militaru au fost muștrați în biroul politic, cu interdicția de a se vedea între ei.

Complotul a eșuat, dar cel mai important este că totuși s-a făcut ceva. Peste șase luni, Militaru, generalul cel mai activ al disidenței române, în opinia lui Brucan, și-a reluat activitatea. El a reușit să facă o breșă în cele mai importante organizații ale securității: corpul militar, care apăra clădirea Comitetului Central și cel care asigura paza palatului prezidențial. În decembrie '89 aceste două breșe s-au dovedit importante.

În 1987, a fost mișcarea muncitorilor din Brașov. S-a ales o zi de alegeri. Represiunea a fost extrem de brutală. Ceaușescu voia să-i descopere pe organizatori. Unii dintre ei au dispărut. Alții, pentru a servi drept exemplu, au fost în mod deliberat iradiați și au murit. După asta, Brucan a făcut o declarație la BBC, care a avut un mare ecou în România.

Brucan a fost arestat la domiciliu în noiembrie 1987. Însă, într-o bună zi, i-a fost returnat pașaportul și i s-a permis să plece în Statele Unite. Calculul a fost să-l discrediteze. Ceaușescu credea că Brucan nu va reveni în țară. Dar Brucan îi dezoacă planurile: se întoarce și pune la cale „scrisoarea celor șase“. A avut apoi domiciliu forțat într-o zonă rurală de lângă București, fără apă curentă, timp de șapte luni înaintea evenimentelor din decembrie '89. Au încercat, în zadar, să-i distrugă familia. Interlocutorul meu îmi povestește cum vecinii l-au ajutat să supraviețuiască. În fiecare noapte, două bătrâne se strecurau pe o cărare întunecată, unde nu cădea lumina de pe turnul de veghe (era și un turn de veghe pentru a-l păzi în temnița lui), ca să-i aducă ceva de mâncare...

Relatez fără comentarii și fără nici o încercare de a evalua ceea ce mi-a povestit Silviu Brucan care, de altfel, nu-mi explică ce s-a întâmplat în decembrie. Uimitorul meu interlocutor îmi povestește multe lucruri interesante. Îmi explică marea capacitate tehnică a Securității: înregistrări perfecte, fără zgomot de fond, ale conversațiilor de la cocktailuri; discuții pe malul lacului înregistrate la 3 sau 4 kilometri distanță. Toate acestea datorită unor mici pastile („you can shoot small bugs“, îmi spune el în engleză).

Deodată, Brucan mă întreabă dacă vreau să-i văd dosarul de la Securitate. Răspunsul meu este, evident, pozitiv. El se retrage pentru un moment și se întoarce cu două pachete grele de documente cu marginile arse care conțin transcrieri impecabile ale convorbirilor, mai ales telefonice, note „strategice“ despre diferitele modalități de a-l neutraliza sau de a-i face rău etc.

Iată ce-mi spune Brucan despre modul în care a recuperat aceste documente.

Pe 12 sau 13 ianuarie 1990, a fost o încercare de a incendia arhivele Securității. Acest lucru nu a reușit pe de-a-ntregul. Ce-a mai rămas a fost transferat la o uzină de celuloză pentru topire. Era seară,

prea târziu pentru a efectua operațiunea imediat. Unul dintre muncitori, un fost hoț, a intrat prin efracție în localul unde erau depuse resturile arhivei. El a văzut numele lui Brucan, a apucat dosarul și... i l-a adus. „Am 51 de ani, i-a spus el. Nu cer nici o recompensă, vă rog doar să interveniți pe lângă procuror ca să mă lase în pace, pentru că acum vreau să trăiesc ca un om cinstit.“ Și Brucan a intervenit...

Urmează o lungă discuție despre personalitatea lui Ceaușescu.

Brucan îl consideră pe „Nicu“ un personaj curajos, dar extrem de nervos. Își amintește de o criză de nervi a acestuia, într-o noapte, într-o clădire încercuită de Gestapo. Potrivit lui Brucan, el scria cu greu, însă avea o mare nevoie de recunoaștere intelectuală, chiar „științifică“. Voia să fie publicat (găsim același sindrom și la politicienii francezi!). Dar avea idei – o inteligență de țaran viclean. Voința de fier, anormală. Ambiție extraordinară. Naiv, medicul său personal a raportat semne de patologie nervoasă la „ilustrul“ său pacient. A murit prin cădere de la fereastră. S-a spus că se sinucisese. Ceaușescu avea o viziune a lumii cu adevărat comunistă. Concepția lui utopică a fost exprimată în special în proiectele sale de arhitectură și urbanism (sate „funcționale“ etc.). Pentru el prejudiciul uman – sinucideri sau altele – ținea în mod firesc de „cheltuielile generale“ angajate pentru un viitor luminos. Potrivit lui J.M. Dumond, Ceaușescu i-ar fi declarat unui politician francez (de unde oare a luat el referința?) că „utopiștii francezi din secolul al XVIII-lea aveau dreptate“. În timpul călătoriei sale în China și Coreea de Nord, în 1971 – spre nenorocirea poporului român –, s-a convins de necesitatea revoluției culturale. A vrut să meargă mai departe chiar decât o făcuse Stalin în propria țară.

Influența soției sale, Elena, a crescut treptat. Ca majoritatea dictatorilor, Ceaușescu a devenit incredibil de suspicios. La sfârșitul vieții, suferea de o boală avansată a prostatei, dar nu voia să se opereze,

ceea ce, evident, îl afecta grav. În același timp, el reușea să treacă peste această problemă cu o surprinzătoare energie.

În chip curios, toți oamenii care au dispărut în timpul dictaturii lui Ceaușescu nu erau figuri cunoscute. Oamenii cunoscuți nu erau eliminați. Se exercitau asupra lor presiuni mai mult sau mai puțin subtile. Brucan înțelese de mult importanța notorietății.

Potrivit lui Silviu Brucan, va fi nevoie de cel puțin douăzeci de ani pentru ca România să deprindă democrația. El crede că Iliescu și Roman au multe de învățat în acest domeniu. Și nu e vorba doar despre rămășițele Securității, ci și despre puterea năravului.

El menționează dificultatea lui Iliescu de a suporta critica.

După această deosebită întrevedere, merg în vizită la Mihail Drăgănescu, președintele Academiei Române. Fost consilier al lui Ceaușescu în tinerețe, acest electronist filosof a fost suficient de hărțuit pentru a pune pe seama abuzurilor suferite cancerul la ochi, de care se crede vindecat. El este mândru de a fi prezidat întoarcerea la izvoare a Academiei, poluată de birocrății comuniști printre care Elena Ceaușescu, aleasă în pofida inculturii sale. Mândru, de asemenea, pentru că i-a putut vedea în Academie pe Nicolae Georgescu-Roegen¹ (87 ani) și Mircea Eliade (post-mortem). El îmi arată aula Academiei și mă invită, în viitor, să rostesc acolo un discurs.

După această vizită, mi se anunță o întâlnire imediată cu Petre Roman. Acesta mă primește în biroul său imens din Palatul Guvernului. Farmecul acestui om este un pic forțat. Prioritatea lui: să

¹ Nicholas Georgescu-Roegen (1906–1994): matematician și economist de renume mondial. El a contribuit, printre altele, la introducerea conceptului fizic de entropie în economie. Lucrările sale au creat legături între științele economice și științele biologice (legea evoluției, neodarwinismul). El aparține curentului evoluționist al economiștilor. Autorul acestui jurnal a avut ocazia de a-l întâlni de mai multe ori.

stabilească un cadru legal pentru întreprinderi. A venit timpul unui guvern de tehnocrați, „nu suntem într-o fază politică“. La rândul meu, îi spun că episodul cu minerii a estompat efectul pozitiv produs de performanța lui de la canalul de televiziune TF1¹. La ieșirea din birou, o haită de jurnaliști mă întreabă ce s-a discutat.

Prânz cu Fărcaș la Pescăruș, restaurantul care ieri, din nefericire, fusese închis. Urmează o reuniune într-o frumoasă vilă rechi-zitionată de la Partidul Comunist cu membrii „Asociației pentru viitor“, printre care și rectorul Universității Politehnice. Suntem aici în cartierul „burgheziei roșii“. Grădina prost întreținută, cu copaci frumoși. Alături, se află casa lui Gheorghe Maurer, 86 ani, fost prim-ministru care l-a „întronat“ cândva pe Ceaușescu și a regretat apoi. Câteva interviuri cu jurnaliști mai mult sau mai puțin amatori. Fac cunoștință cu un francez, profesor de română, și soția lui, româncă, oameni care se vede că au prosperat – relativ vorbind – pe vremea lui Ceaușescu.

Merg apoi în vizită la Radu Câmpeanu, vicepreședintele Senatului. El mă primește în clădirea fostului Comitet Central. Îmi arată biroul dictatorului și pe cel al soției sale, despărțite de secretariat. Biroul Elenei Ceaușescu era puțin mai mare. Cel al lui Nicolae dă în balconul unde dictatorul a fost huiduit la 21 decembrie.

Câmpeanu îmi povestește viața lui. Familie înstărită. Președinte al studenților liberali. Închisoare între 1948 și 1956. Condiții de detenție îngrozitoare. Boli. Amenințarea morții. Eliberat în 1956, an de pauză a epocii. Muncitor modest, nevoit să-și ascundă trecutul. A fost ajutat de un membru al Securității comuniste să-și găsească de lucru la București. A reușit să fie „răscumpărat“ de către un bancher evreu din Londra (născut în România), specializat

¹ Petre Roman a fost invitatul emisiunii „7/7“ a postului de televiziune francez TF1 în ianuarie 1990, unde a vorbit despre o Românie care se lansează pe calea reformelor.

în acest tip de trafic, de care beneficia guvernul de la București. Face carieră timp de cincisprezece ani la Creusot-Loire¹, apoi revine la București pentru a prelua conducerea Partidului Național Liberal nou-născut. Amărăciune în campania electorală, erori de limbaj. De exemplu, Câmpeanu și-a dat seama cu întârziere că pentru 50% dintre români termenul „privatizare” însemna *a-i priva* de ceva. Fără îndoială, mulți comuniști francezi (și nu numai!) înțeleg acest cuvânt în același fel...

Președintele Partidului Național Liberal este preocupat de tensiunile din grup, alimentate cu siguranță din exterior. Îmi face impresia unui om de caracter. Câmpeanu, ca și Roman și toate contactele mele exclud posibilitatea de a se reveni la dictatură, cu următoarele argumente, în proporții variabile: personalitatea unui Iliescu, faptul că oamenii nu mai pot fi manipulați, contextul internațional.

Vizită apoi la Asociația „21 decembrie”. Este o mișcare de tineret care are drept scop să comemoreze victimele, să-i identifice pe cei care fuseseră acolo în acea zi faimoasă (despre Petre Roman: „Nu a fost cu noi”) și să contribuie la consolidarea drepturilor omului. Clădire dărăpănată, rechiziționată de la Partidul Comunist. Mă întâmpină o tânără care-mi amintește de Passionaria.

Pentru a încheia această zi lungă, cina acasă la Jean-Michel Dumond cu membrii „Grupului pentru Dialog Social”, un fel de asociație a opoziției, reprezentată recent la o conferință care a avut loc la Sorbona sub auspiciile lui Laurent Fabius². Îmi dau seama că vecina mea din dreapta, Gabriela Adameșteanu, are o anumită notorietate. Malița se declară exasperat de faptul că asistența externă ajunge mai cu seamă la această organizație, în vreme ce mai există și altele. Prezenți la întâlnire și rectorul Universității, Lăzărescu,

¹ Pe timpuri, întreprindere franceză în domeniul siderurgiei.

² Laurent Fabius (1946–): Prim-ministrul Franței (1984–1986); Președintele Adunării Naționale (1988–1992; 1997–2000).

Fotino etc. Atmosferă prietenoasă, cultură și bun-simț. Rectorul îmi spune că problema României este că oamenii nu mai muncesc...

Împreună cu J.M. Dumond, Malița mă invită apoi la fiica sa care locuiește nu departe de celebra clădire a televiziunii. Probabilistă, cu un înalt nivel de cultură, din câte pot judeca la vederea cărților de pe rafturi și în urma discuției noastre. Soțul ei, timid și prietenos, este chirurg ortoped. Apartament confortabil, aproape luxos. Această vizită ar fi fost de neconceput pe timpul regimului comunist.

Miercuri 25 iulie 1990

Dimineața devreme, plecăm la aeroportul Băneasa. În România, rețeaua aeriană internă are formă de stea (ca în Franța), cu centrul la București. Un avion pleacă în fiecare dimineață spre marile orașe și revine în după-amiaza zilei. Pe timpul lui Ceaușescu, avioanele nu zburau noaptea din motive de securitate. Astăzi, situația nu s-a schimbat.

La ora 9, ajungem la Cluj, capitala Transilvaniei. Aspectul general al orașului este atrăgător. Situat în mijlocul unei frumoase regiuni, ar putea fi admirabil. Mergem în vizită la primar. Despre el, fost procuror general, cei prezenți mă asigură că este unul „bun“, dar mi se pare clar că un om care a deținut o astfel de poziție și care a știut să supraviețuiască poate fi tot ce vrei, numai nu un sfânt. Conversație oficială, fără mare interes. Apoi, vizită la sucursala locală a Asociației „Vatra Românească“. Aici, întâlnesc câțiva universitari care apără cu pasiune „latinitatea“ română, împotriva mediului „asiatic“ (Ungaria) și slav (Bulgaria). Mi se spune că această regiune a fost întotdeauna majoritar românească. Pe timpul Imperiului Otoman, se bucura de o autonomie considerabilă. Sunt asigurat că românii au fost întotdeauna pașnici față de minorități. Mulți evrei și polonezi au venit în România și au trăit aici în pace. Se evocă genocidul evreilor între 1940 și 1944 în nord-estul Transilvaniei de

către Horthy. Ungurii au limba lor, literatura lor, opera lor și așa mai departe. Deci, mă întreabă interlocutorii mei, ce mai vor? Ei mă asigură că mai mult de patru milioane de români aderă la asociația lor, înființată în februarie 1990, și neagă orice tendință fascistă.

După întâlnire, sunt prezentat unui om mic de statură, aflat la o vârstă venerabilă, un academician despre care mi se spune că este marele istoric român al Transilvaniei. Regret că nu l-am întrebat dacă a citit volumele produse în Ungaria pe această temă, despre care mi s-a vorbit cândva la Budapesta.

După această întâlnire, merg, pentru simetrie, la Uniunea Democrată a Maghiarilor din România. Ei ocupă o vilă cochetă, cu o grădină frumoasă, anterior ocupată de prim-secretarul Partidului Comunist local. Văd acolo, ca și în alte case, unul dintre acele vechi aparate de radio, imense, așa cum le-am cunoscut în copilăria mea. Mai observ o doamnă în vârstă, mică, subțire, energică, fumând neîntrerupt, care se bucură de o mare stimă. Participanții la întâlnire îmi spun că ei se consideră cetățeni români și nu au pretenția de independență sau de unire cu Ungaria – poziția lor este clară. În schimb, ei au legături cu țara lor prin limbă, prin cultură și tradițiile istorice. Acest lucru nu înseamnă o lipsă de loialitate „față de țara în care trăim“. Ceaușescu a încercat să uniformizeze totul. El a vrut să ridice grupurile etnice unul împotriva celuilalt. La fel ca Stalin și politica naționalităților pe care a promovat-o. Nu numai împotriva maghiarilor, dar și a țăganilor. Asociația solicită revenirea la drepturile istorice. Ea își stabilește drept sarcină democratizarea întregii societăți românești. În acest scop, ea este dispusă a se uni cu forțele unei opoziții „constructive“. Asociația cere, de exemplu, eliberarea lui Marian Munteanu, președinte al Ligii Studenților Români arestat de o lună. Ea apără pozițiile generale, nu (numai...) interesele particulare.

Universitatea maghiară de la Cluj a fost înființată în 1872. În 1918, a devenit universitate românească. Două universități, maghiară

și românească, au coexistat după cel de-Al Doilea Război Mondial până în 1958, când a avut loc unificarea. Îndată după Al Doilea Război Mondial regimul comunist a făcut lucruri bune pentru minorități în ceea ce privește învățământul. Pentru interlocutorii mei ar fi bine ca acest spirit să revină. În sfârșit, le pun întrebarea dacă, după părerea lor, un conflict între Ungaria și România este posibil. Mi se răspunde că istoria nu se repetă, că situația din 1940 nu va reveni și că Ungaria n-are nici un interes de a se ocupa de o țară distrusă de Ceaușescu. „Vrem să rămânem aici, cu poporul român“. Problema e – mi se spune – că mulți maghiari au plecat în Ungaria sau în Occident, ca de altfel o mulțime de evrei și de nemți. Pentru a înceta emigrația este nevoie de o strânsă colaborare între „elementele sănătoase“ ale societății românești pentru a stabili situația politică și a deveni o țară prosperă, „dar asta nu se poate într-o zi“. Luându-mi rămas-bun, mă întreb dacă vreodată largirea Comunității Europene va putea duce la depășirea problemelor minorităților, care otrăvesc viața popoarelor în general și istoria Europei Centrale și Orientale în particular. Viitorul ne va aduce răspunsul.

Următoarea mea vizită este la Doina Cornea, personaj de legendă al luptei împotriva dictatorului¹. Ea mă primește în căsuța

¹ Iată ce scria despre ea ziarul francez *Libération* din 25 decembrie 1989:

Doina Cornea. Ea a devenit simbolul disidenței românești. Fost profesor de franceză al Universității din Cluj, în Transilvania, de credință greco-catolică, ea a fost concediată pe 15 septembrie 1983 pentru că a discutat cu studenții texte filosofice și religioase considerate prea occidentale. Doina Cornea a devenit cunoscută în Vest după interviul pe care l-a acordat televiziunii franceze în noiembrie 1987, urmat de represiuni continue din partea Securității.

Urmărită permanent, cu telefonul deconectat, cu pașaportul confiscat, Doina Cornea a continuat cu o îndârjire nemaipomenită lupta pentru drepturile omului devenind, în adevăratul sens al cuvântului, un dușman al puterii. În ianuarie 1984, ea adresează o scrisoare rectorului Universității din Cluj, în care se împotrivește restricțiilor la libertatea învățământului; ceva mai târziu, ea trimite un alt text, de

ei, filmată de atâtea camere de televiziune. Sunt întâmpinat de soțul ei, bolnav, reținut, resemnat. Pe când ei, o mână de om, i se vede pe chip flacăra lăuntrică. Plină de pasiune, curajoasă, dar moderată în exprimare. Vorbește fără ură. Îmi arată teancurile de scrisori pe care le primește, uneori deschise de cei ce mai exercită cenzură. Scrisori de încurajare sau de insultă. Îmi explică de ce a părăsit, în ianuarie, coaliția condusă de Iliescu. Îi reproșează că a rămas în complicitate cu Securitatea, că nu a răspuns clar la întrebarea cum au fost folosite ajutoarele venite din străinătate. Pe timpul lui Ceaușescu, poporul nici nu visa la ele. Totul se hotăra la palat, în subsolurile secrete... Ea nu voia ca asemenea lucruri să continue. Iată de ce Doina Cornea apelează la cei din străinătate să facă presiune asupra lui Iliescu și să nu ofere nimic până când nu va fi totul clar. Acesta este, în esență, mesajul ei. Ea înțelege că o astfel de atitudine îi aduce multă ostilitate în țară, însă rămâne convinsă că așa e corect. Aparent, seninătatea ei n-ar avea de suferit. Conform spuselor ei, situația cu apartheidul în Africa de Sud a evoluat în urma presiunilor din exterior...

Vorbind despre alegerile din mai, Doina Cornea e de părere că problema a fost nu atât fraudă, cât campania electorală. În această privință, ea împărtășește opinia generală. O întreb ce crede despre Câmpeanu. Îmi spune că este „prea slab“ sau „prea politic“. Iar acesta îmi spusese despre Doina că „nu e destul de politică“! Sime-trie amuzantă, ce confirmă opinia profesorului meu Maurice Allais¹ potrivit căreia felurile în care oamenii se judecă unii pe alții sunt adeseori echivalente.

data aceasta lui Nicolae Ceaușescu în persoană, pentru a cere reforme în toate domeniile, atât economic, cât și politic.

În august 1988, Doina Cornea trimite o scrisoare deschisă în Occident pentru a protesta împotriva „planului de sistematizare rurală“ al Conducătorului.

¹ Laureat al Premiului Nobel de economie în 1988

Discutând despre Ceaușescu, Doina Cornea îmi amintește că, la început, acesta era popular, chiar și în ochii ei, din cauza Cehoslovaciei¹. El era una dintre noile speranțe. Înaintea lui a fost Hrușciiov...

Deodată, Doina se întoarce spre Fărcaș, care nu spusese nimic până atunci, și îl întreabă cum se numește. Își amintește că l-a ținut în brațe când era copil (însoțitorul meu îmi mărturisise, înainte de a veni aici, că familiile lor se cunoșteau) și îl îmbrățișează (ea minusculă, el imens). Totuși, deși critic față de ea, Fărcaș este mișcat de gestul ei spontan.

Cu părere de rău mă despart de această personalitate extraordinară. Avem însă mai mult de o oră de întârziere la prânzul de la universitate. Clădirea universității este într-adevăr frumoasă. Mi se spune că universitatea are o bibliotecă foarte bogată, iar rectorul, chimist de specialitate, îmi oferă un catalog al cărților rare și o medalie, unde România apare încă „republică populară“. Ca și la București, prorectorul (care este în același timp și ministru adjunct al Educației) ia cuvântul și se comportă de parcă el ar fi șeful. Profesorul de italiană cu mustăcioară îl domină pe tăcutul profesor de chimie. Odată discursurile terminate, rămâne foarte puțin timp pentru prânzul propriu-zis. Ca mai toate mesele, pe bază de mezeluri, care, cred eu, sunt un lux pentru majoritatea populației. La despărțire, unul dintre membrii asociației Vatra Românească, profesorul Ștețiu (fizician, pe care îl voi întâlni apoi la Paris), îmi aduce un manual de limba română imprimat la rotaprint (îl cerusem). Plecăm în grabă mare spre aeroport pentru a prinde zborul de la 15.15. În drum, încerc, pe cât e posibil, să admir superbul peisaj de munte. Ajungem la timp, dar avionul întârzie! Ce păcat, deoarece am întâlnire cu președintele Ion Iliescu la 17.30.

¹ Ceaușescu a condamnat invazia Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia în 1968, în urma Primăverii de la Praga.

După aterizare, iarăși goană, de data asta pe străzile din București. Ajungem la ora fixată la ușile Palatului. Clădire somptuoasă, construită de Ceaușescu, care nu a avut timp să se instaleze aici. Mi se spune că Iliescu ocupă doar o parte a ei.

Se pare că Fărcaș a greșit poarta, însă refuză să recunoască și rămâne neclintit în fața paznicilor, care se află în spatele grilajului și nu par a se sinchisi. Este singura dată în timpul acestei călătorii când, pentru scurt timp, am un motiv să mă supăr. O mașină de poliție vine în sfârșit să ne conducă la poarta centrală, unde ajungem cu un sfert de oră întârziere la audiență. Cu toate acestea, atitudine salvatoare a protocolului. Suntem imediat conduși la președinte. O ușă se deschide. De parcă aș fi la teatru: în fața mea – Iliescu, însoțit de doi colaboratori. Ne fotografiem. Mergem apoi cu toții în sala de audiență, situată alături. Ne așezăm pe două scaune aflate unul lângă altul în poziția extrem de incomodă (deoarece ne obligă să ne sucim gâturile pentru a ne putea privi) pe care atâția dintre puternicii lumii o adoptă pentru a-și primi vizitatorii. Ceilalți prezenți, printre care Fărcaș și Jean-Michel Dumond, iau și ei loc pe două rânduri de scaune așezate în linie, unul în fața lui Iliescu, altul în fața mea.

În pofida întârzierii, întrevederea durează o oră și jumătate, în loc de cele 30 minute anunțate inițial. Iliescu se străduiește să-mi explice detaliat cronologia celor mai recente evenimente. Imaginea lui are de suferit de pe urma afirmațiilor unor persoane cum ar fi Doina Cornea, dar mai ales din pricina episodului cu minerii. Se vede că este afectat, ca să nu spun umilit, rănit. Bineînțeles, lămuririle lui nu-i vor satisface pe cei care văd cu alți ochi evenimentele din decembrie. Cel puțin, așa îmi va spune J.M. Dumond după întrevedere. Îmi povestește numai despre cele întâmplate după căderea lui Ceaușescu. Nu am obținut nici o analiză a faptelor, nici o viziune de ansamblu. Cu toate acestea, este o persoană plăcută, un

om al cuvintelor mai degrabă decât al determinării, atât din punct de vedere personal, cât și politic. Ce controlează el în realitate? Ce rol mai joacă până acum fosta Securitate a statului? Este oare președintele la înălțimea unei situații atât de complexe? Nu-mi imaginez să fie din rasa dictatorilor. Dar, mai ales, îmi dau seama de povara sarcinii pe care o are.

Imediat după audiență, într-un salon alăturat, răspund la întrebările unui jurnalist de la Televiziunea Română. Ne întoarcem la ADIRI destul de târziu. Malița e cam supărat, deoarece trebuia să ne întâlnim cu Corneliu Mănescu¹, fost ministru al lui Ceaușescu, unul dintre cei șase care au semnat renumita scrisoare. La fel ca și Brucan, a fost sechestrat timp de câteva luni. Acum, este președinte al ADIRI (funcție mai mult onorifică), vicepreședinte al Senatului, fără prea mare influență în realitate. E prea târziu pentru întrevedere și plecăm să luăm cina, în această ultimă seară, la o mănăstire situată la patruzeci kilometri de București: Malița, Fărcaș, un profesor universitar specialist în problemele religiei și eu într-o mașină; fiica lui Malița și soțul ei, în alta. Mașina lor va avea o pană și vor fi nevoiți să o lase la mănăstire.

¹ Iată ce scria despre el ziarul francez *Libération* din 25 décembre 1989:

Corneliu Mănescu. Acest om de 73 ani, este unul dintre cei care au semnat „scrisoarea celor șase” în luna martie. El a venit în fruntea Comitetului Salvării Naționale, în pofida problemelor de sănătate.

Mănescu s-a născut la 8 februarie 1916 la Ploiești unde tatăl său era funcționar public. După ce și-a făcut studiile de drept și economie la Universitatea din București, el a aderat în 1936 la partidul comunist și a activat în clandestinitate în timpul războiului.

S-a bucurat de o notorietate internațională în anii '60, în timpul conducerii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, înlocuit de Ceaușescu în 1965.

În 1967, Mănescu a fost primul comunist ales președinte al Adunării Generale a ONU (unanim, minus un vot). A fost salutat de lumea întreagă pentru medierea în Războiul de Șase Zile în 1967.

Decăzut din guvern fără explicații în 1972, după ce a ocupat timp de unsprezece ani funcția de ministru al Afacerilor Externe, el a rămas patru ani în umbră înainte de a fi numit ambasador al României în Franța din 1977 până în 1982.

Când ajungem, cerul se întunecă... Mănăstirea e un loc frumos și liniștit. Maicile își câștigă traiul țesând straie bisericești. Cina plăcută și odihnitoare. Clipă de clipă, atitudinea grijulie a maicilor. O furtună puternică începe. Aș vrea să văd într-o bună zi mănăstirile faimoase din nordul țării, la hotarele Moldovei sovietice. Sper că o voi face altă dată...

Ne întoarcem la București. Ultima noapte.

1996

Paris. Vineri 9 februarie 1996

Anca Opreș¹ îmi face o vizită la IFRI și îmi vorbește despre o invitație în România. Ar fi vorba despre alegerea mea în calitate de membru de onoare din străinătate al Academiei Române.

*

Paris. Joi 22 februarie 1996

Prânz cu ambasadorul României, Caius-Traian Dragomir². El dorește să ne invite acolo, pe mine și pe soția mea, Marie-Christine, și propune să ne însoțească personal. Sunt încântat. Ambasadorul îmi spune că în ultimii ani ai lui Ceaușescu domina nu atât totalitarismul, cât ridicolul. Din păcate, astăzi se recrutează masiv oameni din fosta Securitate.

*

Paris. Marți 2 aprilie 1996

Mic dejun la clubul Saint-James cu ambasadorul României. Doresc să-mi spună că președintele Iliescu va organiza o cină în onoarea mea la București, pe 17 iunie. Adevărul este că de mult avea

¹ La vremea respectivă, numărul doi la ambasada României la Paris.

² Caius-Traian Dragomir (1939–): diplomat și om politic, candidat la alegerile prezidențiale din 1992 în România (4,74%). Ambasador al României în Franța (1994–1997).

această intenție. Vorbind despre situația din țara sa, ambasadorul îmi arăta cum marile bogății au fost făcute de cei care cunoșteau comerțul exterior și rețelele sale.

*

Duminică 16 iunie 1996

Plec în România, cu Marie-Christine. Anca Opreș vine după noi. La aeroportul Roissy, echipa ambasadei s-a adunat, practic în întregime, în jurul ambasadorului, care pare a fi încântat.

Călătorim cu Dragomir, a cărui companie este foarte agreabilă. Întâlnire calduroasă la București. Suntem cazați la „Vila P50“, numită astfel fiindcă este situată pe strada Primăverii, numărul 50. De fapt, era reședința principală a lui Ceaușescu, cea care și-a deschis ușile pentru poporul român după revoluție, fascinându-l cu pardoseli de marmură, mobilă și covoare luxoase, cu robinete aurite... Vila este într-adevăr foarte bogată, însă, aș vrea să spun, nimic mai mult. Lux supraîncărcat, disproporționat. Altădată, acest cartier, unde se aflau mai multe reședințe oficiale, era închis. Imposibil să te apropii. Astăzi, grădina vilei P50, de inspirație japoneză cu statui în stil grecesc, însă agreabilă, este străbătută de un gard amplasat mai mult sau mai puțin la întâmplare. Gardieni pentru a păzi totul. Aici vom petrece câteva zile într-o atmosferă de închisoare aurită. Personalul de serviciu nu și-a pierdut deprinderile socialiste. E greu să obții exact ceea ce vrei. Grupurile sanitare funcționează, dar nu sunt pahare pentru spălătul pe dinți... Vizităm casa, inclusiv baia dictatorului (unde era dormitorul lui? și ce se află în unica odaie încuiată, aflată lângă baie și lângă un fel de salonaș care ne face să ne gândim la Barbă-Albastră?) și, de asemenea, la parter piscina (cu un decor de prost gust), sauna și o sală de gimnastică plină de instrumente și conducte înfricoșătoare.

Ne instalăm. Apoi funcționarul care se ocupă de Franța în cadrul Ministerului Afacerilor Externe ne conduce să facem turul orașului. La prima vedere, nu s-a schimbat mult din 1990. S-au deschis magazine, străzile au căpătat viață. Îmi place acest oraș mare, umbrit de copaci, cu case frumoase în ciuda anilor socialismului, cu clădiri superbe de la începutul secolului. Ca și prima dată, sunt de părere că marile construcții ale dictatorului, cum ar fi Casa Poporului, rebotezată Palatul Parlamentului, și bulevardul monumental din fața lui sunt reușite. Luăm cina cu ambasadorul Bernard Boyer, pe care nu l-am văzut de pe vremea când lucram la CAP¹, și cu colaboratorii săi.

Luni 17 iunie 1996

Alegeri în Rusia. Elțin este în frunte. Surpriza zilei o constituie numărul de voturi acumulat de generalul Lebed, nu prea iubit în România, fiindcă este cel care a comandat faimoasa armată a XIV-lea din Transnistria, care, în caz de război, avea sarcina să treacă peste Moldova și să ajungă până la Istanbul.

Lungă întrevedere cu Teodor Meleșcanu, foarte inteligentul și plăcutul ministru al Afacerilor Externe, al cărui invitat oficial sunt în această călătorie, urmată de un prânz la Clubul Diplomatic, un loc extrem de agreabil. Îl cunoșteam pe succesorul lui Adrian Năstase, deoarece îl primisem la Paris, la IFRI. Discuție liberă și amicală. Discutăm subiectele care vor domina toate întrevederile mele: starea în care se află țara, deținătorii noilor averi, minoritățile maghiare din Transilvania, Moldova și Ucraina, integrarea europeană și NATO. La acest subiect notez o idee importantă: ar fi o greșeală enormă de a lăsa Ungaria să adere la NATO fără România. De altfel, din punct de vedere pur geostrategic, două țări care

¹ Vezi nota la pagina 4.

și-ar justifica cel mai mult apartenența la Alianță sunt Polonia și România. Din păcate, nu vom vorbi mult despre ex-Iugoslavia.

Vizita la Institutul Român de Studii Internaționale, ale cărui activități sunt mult mai importante decât s-ar crede văzând clădirea pe care o ocupă. În România, există o tradiție în domeniul relațiilor internaționale, care datează din perioada dintre cele două războaie mondiale și care este strâns legată de personalitatea lui Nicolae Titulescu, jurist, devenit apoi ministru al Afacerilor Externe. Mă întrețin cu Gheorghe Prisăcaru, secretar de stat pentru Integrarea Europeană, care, împreună cu Lazăr Comănescu, este membru al Comitetului de program al Centrului franco-austriac pentru reconciliere în Europa, al cărui președinte sunt din 1983.¹

Seara, suntem invitați de Ion Iliescu, care ne primește nu la palatul său, ci într-o reședință oficială, situată nu departe de cea unde stăm noi, în stilul anilor '60, construită, fără îndoială, pe vremea lui Gheorghiu-Dej. Stilul poartă marca acestei perioade. Pentru a ajunge acolo, trecem printr-o alee lungă, care va fi bine luminată seara târziu, la plecarea noastră. Ajungem aproape de ora șapte. Meleșcanu, Dragomir și Boyer sunt deja acolo. Președintele apare fix la ora șapte. Printre ceilalți invitați, Adrian Năstase, președintele Camerei Deputaților, cu soția; Sergiu Nicolaescu, președintele Comisiei de Politică Externă a Senatului; Virgiliu Constantinescu, președintele Academiei Române; Corneliu Mănescu, fost ambasador în Franța și fost ministru al Afacerilor Externe; Mircea Malița, care m-a primit în 1990. Ambianța este excelentă. Iliescu foarte amabil și zâmbitor, așa cum este cu toată lumea. Vorbim, evident,

¹ Centrul franco-austriac pentru reconciliere în Europa (CFA) este o organizație interguvernamentală, creată în 1976 la inițiativa prim-ministrului Jacques Chirac și a cancelarului Bruno Kreisky, în vederea dezvoltării relațiilor economice dintre Europa de Vest și Europa de Est. După căderea zidului de la Berlin, CFA și-a reorientat eforturile către problemele extinderii Uniunii Europene.

despre situația din țară și, de asemenea, despre trecut. Gazda noastră, născută în 1930, începuse o carieră strălucită, care a culminat în 1970 cu postul de secretar pentru Propagandă. El a fost, de asemenea, secretar al Uniunii Tineretului Comunist, dinamic și deschis, câștigând o adevărată popularitate, de care își amintesc cei care aveau 40 de ani în 1989. A doua jumătate a anilor '60 fusese marcată de o oarecare liberalizare politică, în timp ce se afirma și politica de independență națională.

Totul se schimbă în 1971. În acest an, Ion Iliescu participă la fatala călătorie a lui Ceaușescu în Coreea de Nord și în China. Dictatorul s-a întors de acolo fascinat de revoluția culturală, cu voința de a o impune în propria țară. Dacă există un cuvânt pentru a-l caracteriza cel mai bine pe acest om – îmi spune Iliescu –, este cuvântul voință. S-a întors din călătorie cu ideea de „sistematizare“, voia să construiască orașe la țară și să edifice la București un palat mai mare decât cel al lui Kim Ir Sen. Acest proiect lipsit de realism va fi tradus în viață în anii '80.

De fapt, cel puțin pe plan material, românii păstrează o amintire destul de bună despre anii '60, când țara beneficia, ca și alte țări din Est, de credite destul de abundente. Totul s-a schimbat, pe plan economic și în alte domenii, la cumpăna anilor '70–'80.

Istoria lui Ceaușescu, încă nescrisă, este fascinantă. Ca și Stalin, el s-a angajat în calitate de succesor al lui Gheorghiu-Dej, deoarece controla organizația. Debutul a fost destul de bun, însă, pe la sfârșitul anilor '60 au început derapajele. Trei factori se pare că au jucat un rol important: invazia Cehoslovaciei în 1968, care l-a speriat (România a refuzat să participe la această operație și s-a apropiat și mai mult de Iugoslavia lui Tito), călătoria în Asia și fascinația dictaturii totale, și soția sa Elena. Toți cred că această femeie „stupidă“ a jucat un rol hotărâtor (Iliescu este deosebit de sever) și a avut o influență nemaipomenită asupra soțului ei. Un lucru e cert:

o asemenea evoluție nu putea să se producă decât asupra unui om foarte incult. Totuși, nu numai Elena era de vină. Nebunia dictatorului care putea, de exemplu, să taie dintr-o trăsătură de condei cifrele statisticii de producție agricolă pentru a le înlocui cu cifre de două sau trei ori mai mari își avea, fără îndoială, cauzele proprii.

Iliescu a încercat să-i reziste lui Ceaușescu după întoarcerea din Asia. Însă, treptat, a fost retrogradat până a ocupa prin 1976 sau 1977 funcția modestă de director la Editura Tehnică, unde a rămas până în 1989. Tot la începutul anilor '70, prim-ministrul Maurer, despre care se vorbește aici cu un respect deosebit, a fost demis. Cred că Iliescu a avut nevoie de o mare abilitate pentru a nu-și fi atras represalii mai dure, iar criticii lui, în special cei din Franța, îi reproșează tocmai că nu a avut prea mult de suferit. De fapt, acest om este viclean. Soția mea, Marie-Christine, observă că în timpul recepției și apoi în timpul cinei pe care ne-a oferit-o, el este întotdeauna parcă la pândă. Nici un moment de destindere. Vorbim despre viitoarele alegeri prezidențiale din 3 noiembrie. Încă nu și-a anunțat candidatura, dar nimeni nu se îndoiește că o va face. Unica întrebare, ca de obicei în asemenea situație: când va da cărțile pe față?

Comentatorii francezi, prea tributari ideologiei, îl consideră pe Iliescu ca pe un „comunist” și minimizează realitatea tranziției. Eu însumi cred că el a fost omul situației. Românii n-au vrut o revoluție sângeroasă, cu reglări de conturi. Cu toții au suferit, într-un fel sau altul, fizic și moral, din cauza regimului ceaușist. Fiecare s-a descurcat cum a putut pentru a supraviețui. Românii au fost umiliți, fiecare în parte și toți laolaltă. Va fi nevoie de mult timp pentru ca România să-și vindece rănila trecutului. Au trecut cincizeci de ani de la sfârșitul războiului, iar francezii tot nu și-au revenit după Vichy. Atunci de ce să le facem altora morală?

În orice caz, românii nu se mai tem de autoritatea publică. Ei sunt liberi să vorbească și să scrie și nu ezită să o facă. Pe plan material,

redemararea e mai înceată decât în Europa Centrală și „de Vest“, dar lucrurile se mișcă. Și asta nu e rău.

Plecăm pe la zece și jumătate. Luându-mi rămas-bun de la președinte, îl întreb dacă merge să doarmă la Palat. Fără îndoială, a crezut că îl verific. Îmi răspunde că locuiește „cu familia“ într-un apartament de trei camere nu departe de aici. Nu am auzit pe nimeni să se îndoiască de integritatea lui personală.

Marti 18 iunie 1996

Prima mea întrevedere (în prezența lui Dragomir) are loc în fosta clădire a Comitetului Central, unde soții Ceaușescu își aveau birourile. Sergiu Nicolaescu, actor, regizor, producător de filme, președinte al Comisiei pentru politica externă a Senatului, are vreo șaptezeci de ani. A fost un cineast vestit pe timpul fostului regim. A făcut mai ales filme istorice. A știut să se descurce în orice situație. Îmi povestește cu vervă despre rolul pe care l-a jucat în timpul evenimentelor din decembrie 1989. Nu are nici o îndoială despre propria valoare. Născut într-o familie înstărită (tatăl său a stat la închisoare din 1945 până în 1964, anul când au fost eliberați mai mulți deținuți politici), el a reușit să-și facă o carieră datorită talentului excepțional (din cuvintele lui).

Nicolaescu, bazându-se pe o hartă reliefată, ne face o uimitoare prelegere de geostrategie. E pasional de felul său. El declara că Kohl și Gorbaciov au făcut un pact secret pentru ca Germania să aibă mână liberă până în Transilvania, pe când Rusia va controla coridorul de invazie spre Sud prin România și Bulgaria. El este convins că Rusia își va reconstitui imperiul și că Lebed este cuceritorul. El este fascinat de Germania și de mareșalul Antonescu, idealul său, care credea că acționează spre binele și în interesul României după înfrângerea aliaților săi și anexarea de către Uniunea Sovietică a

Bucovinei și Basarabiei. Oare avea el altă alegere decât a se alia cu Hitler?

Pentru Nicolaescu, regele Mihai a comis o eroare fatală prin demiterea mareșalului și alegând alianța cu URSS. El vorbește despre filmul său *Oglinda*, care începe cu execuția lui Antonescu și se termină cu cea a soților Ceașescu, ideea fiind de a pune în valoare demnitatea primului și mediocritatea celui de-al doilea în fața încercării supreme. Antonescu a fost executat în 1946, după doi ani de încarcerare în URSS, unde, se zice, nu a fost atât de rău tratat. Sovieticii voiau să păstreze o marjă de prudență pentru orice eventualitate. Moscova l-a cedat Bucureștilor numai după ce Gheorghiu-Dej și-a consolidat puterea. Întorcându-ne la Ceașescu, vorbim despre mascarada procesului său de trei ore și de împrejurările în care a fost lichidat. Printre executori, generalul Stănculescu, care prosperă astăzi în afaceri. Fără îndoială, Iliescu, în acele zile extraordinare când se hotăra soarta atâtor oameni, și-a spus și el cuvântul.

În a doua jumătate a dimineții, țin o conferință la Colegiul Național pentru Apărare despre securitatea europeană și NATO.

După-amiază, merg la Palatul Parlamentului, fosta Casă a Poporului, adică palatul lui Ceașescu. Clădirea, puțin mai mică decât Pentagonul, este cel mai mare palat construit vreodată. În decursul a șapte sau opt ani, sub conducerea unei tinere femei (pe acea vreme), 80 000 lucrători și 800 de arhitecți au ridicat palatul, în vreme ce poporul nu avea ce mânca. În afara parchetului dăruit de Mobutu, totul este confecționat din materiale românești. Trebuie să spun că rezultatul este impresionant. Dar cât de rece este! Cum să menții acest palat și cu ce preț? Vedem niște săli imense cărora li se caută o destinație.

Vizită la Muzeul Satului, apoi întâlnire cu membrii Uniunii Scriitorilor, o clădire pe care, cred că am vizitat-o deja în 1990. Am impresia că activitatea literară nu este strălucitoare în această perioadă.

Scriitorii confirmați și-au pierdut pozițiile lor privilegiate. Confirmarea ideii că românii nu prea au chef, în acest moment, să-și analizeze trecutul... O fotografie cu Cioran, Ionesco și Eliade la Paris.

Cina cu Nicolaescu la Clubul Diplomaților. Un alt senator, fost diplomat, foarte amabil, așa cum sunt ei toți. Prezent și Bernard Boyer. Reluăm discuția de azi-dimineață.

Miercuri 19 iunie 1996

Conferința cu dezbateri la ADIRI pe tema viitorului Uniunii Europene. Corneliu Mănescu, despre care am vorbit mai sus, este moderatorul conferinței. Ministru al Afacerilor Externe în 1970–1971, el a fost demis dintr-un capriciu al Elenei. Ambasador strălucit în Franța, Elena îi distruge iarăși viața fiindcă el și soția sa formau un cuplu prea „parizian“. Este și astăzi atrăgător, dar, se pare, înfrânt. Din observațiile celor prezenți, rețin cuvintele tânărului ambasador al Poloniei despre noțiunea de reunificare a Europei. Deseori explicit, în discursurile și discuțiile pe care le susțin, că trebuie să vorbim despre unificare și nu despre reunificare, fiindcă istoria Europei este o istorie a războaielor. Interlocutorul meu observă cu justețe că putem totuși vorbi despre reunificare în sensul restabilirii relațiilor în general. El își evocă propriile amintiri din vremea petei roșii pe hartă, atunci când nici francezii nu știau nimic despre Polonia, nici măcar dacă aparținea continentului nostru.

Prânz la reședința ambasadei Franței cu Petre Roman și Ion Diaconescu, președintele Partidului Național Țărănesc (nuanțat de culorile creștin-democrate). Acest om a petrecut șaptesprezece ani în închisori, din 1947 până în 1964. Șase din ei în solitudine absolută, comunicând cu cei din celula vecină prin alfabetul Morse. Un exemplu admirabil de curaj. Dar nu are multe idei despre viitor, ca și Petre Roman, care se limitează la niște lozinci de campanie electorală. Aflu că tatăl lui Roman a luptat alături de forțele republicane

în timpul Războiului Civil din Spania și că s-a căsătorit cu o spaniolă. Acest lucru explică atitudinea specială și simpatia de care se bucură „tânărul“ Petre în Franța, unde și-a făcut studiile. De altfel, vorbește limba franceză la perfecție. Îl regăsesc, cu ocazia acestui prânz, pe Brânzaru, fostul număr doi al ambasadei la Paris, astăzi consilier diplomatic al prim-ministrului.

Vizita plăcută la atelierul pictorului Viorel Mărgineanu, ministrul Culturii. Tablourile lui îmi trezesc dorința de a merge să văd Delta Dunării... Pentru scurt timp, mă întorc la vilă, pentru a pleca apoi la ceremonia de conferire a titlului de Doctor Honoris Causa în superbul amfiteatru al Academiei de Studii Economice. Mă înveșmântez în togă. Mulți tineri în sală. Ceremonia începe și se termină cu imnul studenților *Gaudeamus igitur*, de care nu am știut până acum! Ascult elogiul care mi se face (*Laudatio*). Le vorbesc despre interesul științelor economice și, de asemenea, despre relațiile dintre Franța și România. Cina plăcută într-un local frumos, un fel de club universitar, Casa Oamenilor de Știință. Interlocutori foarte cultivați, spirite absolut libere.

Joi 20 iunie 1996

Întrevedere cu Adrian Năstase, în biroul său imens de președinte al Camerei Deputaților, în incinta elegantei clădiri unde a fost semnată unirea Moldovei cu Țara Românească în 1856. Curând, Camera Deputaților se va muta în Casa Poporului, iar acest edificiu va fi ocupat de Patriarhie. O parte va fi transformată în muzeu. Discuție îndelungă cu Năstase despre situația din țară, pe care o descrie fără complezență. Întâlnire apoi, la Casa Poporului, cu președintele comisiei pentru afacerile externe, care îmi spune că voia să mă vadă pentru a rectifica spusele lui Petre Roman, de ieri, de la prânzul ambasadorului. Îmi arată apoi imensele birouri – închise pentru public – care au fost destinate dictatorului și soției lui, birouri

pe care soarta a făcut să fie ocolite și a căror posibilă destinație nu preocupă deocamdată pe nimeni.

Ajung cu întârziere la Academia Română, unde sunt primit de președintele Virgiliu Constantinescu, care mă invitase la o cină în 1990, când era rector al Universității Politehnice. Birou de modă veche, plin de farmec, unde îl regăsim pe Bernard Boyer. Discuție foarte interesantă despre istoria Academiei, desființată de comuniști (care au înlocuit-o cu o alta, păstrând totuși un nucleu de savanți) și reînființată prin al patrulea decret semnat de Ion Iliescu după venirea sa la putere. Vorbim despre dificultățile vieții științifice în acei ani grei. Constantinescu îmi povestește cum lucrase, absolut singur, asupra unor probleme de mecanică a fluidelor care din fericire au fost remarcate de americani, ceea ce i-a adus autorului recunoaștere pe plan internațional și probleme pe plan local! Pentru Constantinescu, ca și pentru mulți alții care credeau că își vor sfârși zilele în totală uitare, revoluția din 1989 a fost un adevărat miracol. Prânz, în clubul de ieri-seară, cu Constantinescu și un alt academician chimist, Mănescu și Malița.

După amiaza la vila P50. Interviuri pentru radio și televiziune. Noi dezbateri pe tema securității internaționale cu un grup reunit de Institutul European pentru Risc, Securitate și Managementul Comunicării, Fundația EURISC. Printre cei prezenți „profesorul” Silviu Brucan, care mă primise la el acasă în 1990. După conferință, vizitez cu Liviu Mureșan, președintele, localurile acestei fundații foarte active. Liviu Mureșan ne invită să luăm cina într-un restaurant foarte drăguț. Conversație geografică și istorică pasionantă cu Dan Bălțeanu de la Institutul Național de Geografie, un mare admirator

al lui Emmanuel de Martonne¹, ale cărui studii despre România au devenit clasice. Dan Bălteanu îmi propune să facem o călătorie în Delta Dunării, al cărei ecosistem îl cunoaște la perfecție. Discuție interesantă cu Dumitru Dorin Prunariu, primul cosmonaut român, care a petrecut mult timp în renumitul Orășel Stelar², unde avusese nenorocul să se afle tocmai în momentul intrării trupelor sovietice în Afganistan, când România iarăși s-a desolidarizat de super-puterea comunistă.

Vineri 21 iunie 1996

Cea mai lungă zi... Plecăm cu avionul la Suceava, prin Iași. Vizităm renumitele mănăstiri: Humor, Voroneț, Moldovița, Sucevița, Putna, biserica Arbore și, în sfârșit, Dragomirna. Sunt fascinat de iconografia sublimă. Vreo două sute de kilometri cu mașina prin Bucovina... Ne oprim la un atelier de ceramică renumit. Primesc cadou două vase de ceramică neagră. Una din ele va merge la casa mea de la țară. Sate înfloritoare, case îngrijite. Nu au alimentare cu apă, în schimb, vedem peste tot fântâni frumoase. Peisaje de țară care îmi amintesc de Franța anilor '50: câpițe de fân, căruțe trase de cai, turme de animale la pășune... Această regiune a scăpat parțial de colectivizare. Se simte o anumită prosperitate, cu totul neașteptată în raport cu discursul obișnuit despre o țară despre care se vorbește numai de rău. Cina la mănăstirea Dragomirna, cu preotul-călugăr al acestei mănăstiri de maici și cu un binefăcător local, un antreprenor care s-a îmbogățit în ultimii ani. Zâmbetul blând al călugărului. Smerenia cordială a maicii starețe, care ne servește la

¹ Emmanuel-Louis-Eugène de Martonne (1873–1955): unul dintre principalii cercetători ai geografiei fizice ai secolului al XX-lea, cunoscut pentru studiile sale despre geomorfologie, în special despre procesul formării ghețarilor, și despre hidrografie. A efectuat numeroase studii despre România.

² Centrul de Pregătire a Cosmonauților „Iuri Gagarin“, aflat în apropiere de Moscova

masă. Petrecem noaptea într-o pensiune din Suceava, unde găsim, din păcate, stilul, instalațiile sanitare și manierele socialismului răposat. Românii mai au multe de făcut în materie de turism. În actuala stare de lucruri, cel mai bun loc pentru a petrece o noapte este, probabil, o mănăstire, cu condiția, fără îndoială, să nu te aștepți să ai apă caldă.

Sâmbătă 22 iunie 1996

Ne întoarcem în Capitală cu mașina. Șoferul nostru de la București a venit după noi. Iarăși o impresie frumoasă privind peisajele și satele, cel puțin până la Focșani, oraș de frontieră dintre Moldova și Țara Românească, situat la curbura Carpaților.

Ne oprim la Bacău pentru a vizita întreprinderea Agricolă Internațional, condusă de Petru Plăcintă, o întreprindere mixtă româno-germană. Plăcintă a fost, din 1964, directorul – aparent foarte apreciat – al complexului agroalimentar local, considerat exemplar. Aceasta i-a permis să aibă contacte cu străinătatea. Un indiciu amuzant al uimitoarei sale flexibilități: el ne arată „ungherul intim“ din cabinetul său, un fel de altar de rugăciune în miniatură. După Ceaușescu, ortodoxia. Fără doar și poate, avea relații excelente cu fostul regim. El ne arată cu mândrie grădinița de copii, înființată încă în 1984, o grădiniță-model, un pic prea somptuoasă. După revoluție, a fost timp de doi ani secretar de stat pentru agricultură al noului regim. Apoi s-a aruncat în vâltoarea privatizării, făcând business cu parteneri germani. El denunță în trecere dinamismul insuficient al francezilor. Vechi refren. Plăcintă ne conduce cu un Mercedes 500 ca să ne arate câteva clădiri, unde găinile sunt crescute industrial. Exemplu reprezentativ al unei conversii reușite. Ca și în fosta URSS, cele mai frumoase rezultate sunt obținute de foștii directori, care au preluat inițiativa.

Luăm prânzul la Focșani, un orașel nu prea pitoresc, la o fabrică de vinuri, unde suntem primiți de câțiva directori de modă veche. În drum pentru ultima etapă. Apropiindu-ne de București, trecem pe lângă câteva sate „sistemizate“. Marie-Christine observă că nu suntem atât de șocați cum ne așteptam, deoarece în Franța ne-am obișnuit cu o anumită formă de distrugere a caselor tradiționale. Cel mai șocant este că aici aceste absurdități au fost impuse prin dictat. Și apoi, nu se văd: bucătării, toalete, conducte de apă...

Ajungem la vila P50 pe la opt seara. Un fax de la fiul nostru Thibault ne anunță nașterea celei de-a doua nepoate, Eve, în noaptea de 22 iunie, la ora 01.58.

Duminică 23 iunie 1996

Ne petrecem dimineața la vilă. Prânz cu Gheorghe Prisăcaru la Palatul Elisabeta, nu departe de Muzeul Satului. Discuție pasionantă pe teme de istorie, mai ales despre Serbia, țara pe care românii o iubesc mult (n-aș spune același lucru despre Bulgaria). Încă o dată în timpul călătoriei mele simt teama românilor față de ruși.

Plecăm la aeroport îndată după prânz. Ne petrece Caius Dragomir, întors între timp de la Paris. El așteaptă tot astăzi sosirea lui Jean-Luc Lagardère¹, care va fi și el cazat la faimoasa vilă. Îmbrățișări. La Paris, ne întâmpină Anca Opriș, ministrul consilier al ambasadei României, care ne conduce până acasă. De la ușă până la ușă.

¹ Jean-Luc Lagardère (1928–2003): om de afaceri, magnat al presei franceze

2000

Marți 19 septembrie 2000

La București, în noua clădire a aeroportului, construită după ultima mea călătorie, mă așteaptă profesorul Jacques Barrat, consilier cultural, iar apoi ambasadorul Pierre Ménat la reședință, unde m-a invitat. Tocmai vine de la o recepție care a avut loc la hotelul Hilton în onoarea... Claudiei Schiffer!

Miercuri 20 septembrie 2000

Vremea splendidă pune în valoare frumusețea Bucureștilor și a arborilor săi. Mic dejun la reședința ambasadei, organizat de Olivier Rémond, șeful postului de expansiune economică, cu un grup de consilieri de comerț exterior, printre care o tânără avocată, Dana Gruia-Dufaut, al cărei bunic, Andrei Rădulescu (1880–1959), jurist eminent pe vremea sa, a fost ultimul președinte al Academiei Române (1946–1948), înainte de ororile staliniste. Impresii diverse despre situația economică. Confuzie fiscală, dreptul proprietății rămâne încă incert, sistem judiciar incapabil etc. Cu toate acestea, se resimt mișcări „oficiale“, iar economia „subterană“ este destul de activă. Multe proiecte încă nu s-au materializat, dar au avansat. Pe scurt, semne încurajatoare. Un lucru e cert: investitorii vor avea nevoie de multă, multă combativitate pentru a reuși. Dar oare este vreo diferență față de celelalte țări din zonă?

Merg în vizită la Ion Iliescu, președintele Partidului Democrației Sociale din România, PDSR, care își are sediul într-o superbă clădire pe șoseaua Kiseleff. Sunt însoțit de al doilea consilier al ambasadei, Didier Larroque, o companie eficientă și plăcută. Mă întâmpină, așa cum mă așteptam, Caius-Traian Dragomir. Înțeleg că are dușmani... „Un om fără adversari e ca un câine fără purici“, ar fi spus Mao. Lumea e atât de rea! Însă, dacă Iliescu este ales, „se va găsi și pentru el un post bun“... [Va fi numit ambasador în Grecia.] Peste tot la fel. Ca și înainte, Ion Iliescu mă primește cu tot farmecul care îi este propriu. El îmi spune că activitatea sa principală, după înfrângerea din 1996, a fost de a consolida structurile partidului său care, fără îndoială, va fi în frunte la viitoarele alegeri parlamentare. În ceea ce privește alegerile prezidențiale, el speră că le va câștiga, dar nu vrea să anticipeze. Îmi dă unele indicații, nu prea exacte, cu privire la „programul“ lui, în caz că va ieși învingător. Esența problemei este de a nu-i aduce pe cei săraci la disperare. El îmi spune că, în prezent, puterea de cumpărare reprezintă jumătate din cea din 1989! Cum să împaci preocuparea socială cu necesitatea continuării reformelor liberale? În opinia mea, totul depinde de consolidare. Păstrând proporțiile, situația este asemănătoare cu aceea din Franța, când se trecea la moneda euro: bietul Alain Juppé s-a zbatut ca un apucat, iar Lionel Jospin a eliminat ușor obstacolul odată cu revenirea creșterii economice, de care ar fi beneficiat și predecesorul său, dacă Chirac nu ar fi dizolvat parlamentul.¹

Revin cu Iliescu la problema imaginii lui. Fără îndoială, dacă va fi ales, jurnaliștii din Occident, încurajați de opoziția română, vor blama întoarcerea cripto comuniștilor. Eu continui să cred că i

¹ În 1997, Jacques Chirac, președintele Republicii Franceze, a decis să dizolve Adunarea Națională, care sprijinea guvernul lui Alain Juppé. Stânga obține o majoritate absolută în alegerile parlamentare din 25 mai și 1 iunie 1997 și, pe 2 iunie 1997, Lionel Jospin devine prim-ministru.

se datorează o tranziție, în esență, pașnică după căderea „lui“ (observ în timpul acestui sejur că „el“, „lui“ este Ceaușescu; „ea“ este Elena...) și că este singurul om politic de talent din România, un fel de Mitterrand. Când ieșim în grădină după întâlnire, Dragomir îmi șoptește că în cel mai prost scenariu, pe care nu-l exclude, PDSR ar câștiga alegerile parlamentare (ceea ce este aproape sigur), însă Iliescu le-ar pierde pe cele prezidențiale. Oricum, pentru fostul ambasador, Iliescu este singurul om de anvergură din cadrul partidului...

Consilierul cultural Jacques Barrat preia ștafeta de la Larroque pentru a mă însoți la ambasadorul Sergiu Celac, efemerul ministru al Afacerilor Externe pe vremea guvernului lui Petre Roman. El conduce unul dintre organismele de studii în domeniul relațiilor internaționale, a cărui realitate instituțională este îndoielnică, dar care reușește să publice broșuri și reviste. Conversație interesantă – interlocutorul meu este foarte cultivat – în special despre caracteristicile etnologice ale Țiganilor, care în nici un caz nu trebuie considerați ca o națiune, ci ca un ansamblu de triburi cu rădăcini în adâncul vârstelor indo-europene. Problemă pasionantă ce trebuie aprofundată.

Prânz la Bistro Ateneu cu vechiul meu prieten Georges de Ménil¹ și Daniel Dăianu, un om simpatic și solid de vreo patruzeci și opt de ani, care vorbește bine franceza și încă mai bine engleza. El a fost pentru scurt timp ministrul Finanțelor. Ei au fondat împreună Centrul Român de Politică Economică. Sunt frapat de naivitatea politică a lui Georges, care este de fapt foarte „american“, inclusiv în felul său de a aborda reformele economice. Îl aseamănă pe Iliescu cu diavolul și se arată aproape indignat la ideea că aș

¹ Georges de Ménil este un economist francez. La începutul anilor '90, el lucrează asupra tranziției spre economia de piață din țările Europei de Est, în special asupra sistemului pensiilor. Are o activitate de consultanță pe problemele reformei, mai întâi în Ucraina (1995–1997), apoi în România.

putea lua cina cu el. Încerc să-i explic că rolul nostru – al lui și al meu – este de a ne situa deasupra partidelor politice; acesta-i spiritul în care aş încerca ceva împreună cu România în cadrul IFRI. Dăianu este de acord cu mine. Tot Dăianu îmi spune că a citit câteva dintre cărțile mele (*Économie teoretică, Dezordinea economică mondială*¹) ale căror fotocopii a putut să și le procure în anii '70. Săptămâna trecută, în Italia, responsabilul de studii economice de la Montedison², dl Fortis, îmi vorbise despre cartea mea *Energia, numărătoarea inversă*³, pe care o citise la vremea lui. Aceste mărturisiri, îndrăznesc să spun, mă fac fericit: adeseori, urmele pe care le lasă fiecare în viața sa nu sunt chiar pierdute, cum ne-am închipui.

Scurta plimbare cu Jacques Barrat, fost colaborator al lui Michel Jobert⁴, și cu Pierre Messmer⁵. Un om amabil, care vrea să aranjeze lucrurile cât mai bine. Facem un tur în cartierul unde locuiește. Reversul decorului: multe case în ruină, gunoaie niciodată ridicate. Pe aici locuiesc mulți țigani și haite de câini. Sunt mulți câini vagabonzi în România. Pentru a evita orice accident, Barrat este înarmat cu un bici, iar soția lui, Rose, de un dispozitiv cu ultrasunet, al cărui efect este radical asupra câinilor.

Mă întorc la ambasadă, de unde plec îndată, împreună cu Didier Larroque, la o întrevedere cu Eugen Dijmărescu, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe (Petre Roman, din păcate, este plecat în străinătate). Dijmărescu îmi face o impresie excelentă. Vorbim, printre altele, despre dificultățile ce țin de serviciul public

¹ Thierry de Montbrial. *Economie théorique*, PUF, 1971; Thierry de Montbrial. *Le Désordre économique mondial*, Calmann-Lévy, 1974

² Mare întreprindere financiară și industrială italiană

³ Thierry de Montbrial. *L'Energie: le compte à rebours*, J.C. Lattès, 1978

⁴ Michel Jobert (1921–2002): Ministru al Afacerilor Externe al Franței (1973–1974)

⁵ Pierre Messmer (1916–2007): Prim-ministru al Franței (1972–1974)

dezrădăcinat și rău plătit. Discuția are loc în prezența fermecătoarei Anca Opreș, care a părăsit definitiv Parisul și lucrează la direcția Europa a ministerului.

Iarăși trecem în grabă pe la ambasadă, de unde mergem cu ambasadorul Pierre Menat să ne întâlnim cu Mugur Isărescu, fost guvernator al Băncii Naționale a României, actualul prim-ministru și aproape oficial candidat la președinție. Întrevederea are loc la Palatul Victoria, unde președintele Iliescu oferise o cină în onoarea noastră în 1996. Isărescu îmi produce cea mai bună impresie. *Look* de bancher central, păr argintiu bine pieptănat, argumente economice și mai ales financiare foarte solide și, de asemenea, un simț al umorului autentic. Se zice că șansele lui de a ajunge al doilea, după Iliescu, sunt foarte mari, dar oare l-ar putea el învinge pe fostul președinte? Părerile sunt diferite în acest sens, iar eu cred că multe vor depinde de campania care încă nu a început cu adevărat. Ce impresie poate lăsa alegătorului român un om ca dânsul?

Ne grăbim apoi cu ambasadorul la Palatul Cotroceni. Acest palat, cu arhitectura lui de inspirație turcească, pare întotdeauna atât de rece. Inițial, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești din 1678 până în 1688, a construit pe această colină o mănăstire și un palat. După cutremurul devastator din 1977, văzând că imobilele din împrejurimi au rezistat bine, Ceaușescu hotărăște să-și stabilească aici reședința. Prin urmare, au fost realizate lucrări, printre care, din păcate, distrugerea bisericii Cotroceni, o bijuterie a patrimoniului românesc. În iunie 1990, Iliescu a transformat palatul în reședința oficială a președintelui României.

Președintele Emil Constantinescu ne primește împreună cu Zoe Petre, consiliera sa, și o traducătoare mediocră care va trebui corectată întruna. Cât așteptasem audiența, mă gândisem că aceia care îi reproșează lui Iliescu trecutul său rămân adeseori discreți în privința altor personalități pe care le întâlnesc. Dovadă că astfel de

chestiuni trebuie abordate cu moderație și prudență. Întrevedere extraordinară. Președintele îmi explică de fapt că a renunțat să candideze, în pofida șanselor sale reale de-a fi reales, deoarece candidatura lui Isărescu înlocuiește o probabilitate printr-o certitudine, în care caz viitorul președinte va putea forma un guvern mai mult sau mai puțin tehnocrat, care va eluda obstacolul numit PDSR. Menat și eu însumi suntem frapați de acest uimitor exercițiu de politică virtuală în care Constantinescu e clar că se complace. Între timp, după ce va trage sforile, va face politică în altă formă, cum ar fi un centru pentru Balcani și Caucaz... Sau poate că va reveni la mineralogie...

Ne luăm rămas-bun de la Constantinescu și mergem în fugă la Institutul Francez, unde ajungem cu un sfert de oră de întârziere. Țin un discurs despre „viitorul Uniunii Europene“ în fața unei săli pline. Sunt plăcut surprins văzând în sală multe figuri cunoscute, români, dar și ambasadori ai țărilor europene. După conferință, cina neoficială oferită de Iliescu la Casa Oamenilor de Știință, cu ambasadorul și Jacques Barrat din partea franceză, Dragomir, Simion și un oarecare Alexandru Mica din partea română. Ultimul este un personaj extraordinar: fost ambasador în Coreea de Nord, unde și-a făcut studiile în anii '60 (a fost coleg de facultate cu Kim Jong Il). El vorbește, de asemenea, japoneza. Îmi va trimite apoi la ambasadă treizeci și cinci de casete cu cântece populare românești în interpretarea lui. În timpul cinei, Barrat îi explică lui Iliescu cum trebuie să faci politică. Vulpoiul bătrân nu pare a fi impresionat. Deodată, sună telefonul fostului președinte. I se spune că ziarul *România liberă* (dacă nu greșesc) de a doua zi îl acuză de intenția de a-l sprijini pe Miloșevici în alegerile din Iugoslavia. Această „informație“ nu pare să-l impresioneze și nu-i strică deloc buna dispoziție.

Joi 21 septembrie 2000

Plecăm de la reședință la 10.15, împreună cu ambasadorul, la ședința unde sunt consacrat membru de onoare a Academiei Române. Sunt așteptat de Eugen Simion și de predecesorul lui, profesorul Mihai Drăgănescu, care mă primise aici în 1990. El va fi cel care va rosti discursul de *Laudatio*. De puțin timp, Drăgănescu lucrează asupra unei probleme intelectuale tipic românești – care îmi place și mie –, aplicarea conceptului matematic de categorie la științele umaniste. Îmi transmite copia unuia dintre articolele sale pe acest subiect, pe care îl voi citi chiar în acea seară. Discuție interesantă cu matematicianul Viorel Barbu, specialist în ecuațiile diferențiale, care a lucrat mult împreună cu Haïm Brézis¹. Din păcate, am uitat să-l întreb dacă îl cunoaște pe Jean-Pierre Aubin, cu care am condus un seminar de economie matematică la *École polytechnique* în 1969 și 1970.² E ora ceremoniei în minunata aulă a Academiei, plină de amintiri. În afara academicienilor prezenți, câțiva invitați printre care bineînțeles ambasadorul Franței, Georges de Ménil, Caius Dragomir, Gheorghe Prisăcaru, președintele comisiei pentru politică externă a Senatului, Anca Opriș. Președintele Eugen Simion inaugurează ședința. Eu citesc discursul despre „sensul istoriei”³; reacția celor prezenți mă bucură. Președintele Academiei îmi înmânează diploma și celelalte atribute ale noii mele distincții, iar Drăgănescu citește elogiul. Ceremonia este foarte emoționantă și continuă, după o vizită la liceul Anna de Noailles, la Casa Oamenilor de Știință, un fel de club al Academiei. Vorbim despre greutățile

¹ Haïm Brézis (1944–): matematician francez de origine română, membru al Academiei Române.

² Jean-Pierre Aubin este un universitar francez, matematician, autor al unor numeroase lucrări științifice despre analiza numerică a ecuațiilor diferențiale parțiale, analiza funcțională, economia matematică. Autorul acestui jurnal a lucrat cu dânsul, în cadrul propriilor sale lucrări matematice în anii '70.

³ A se vedea Anexa 1.

vieții (românii sunt foarte rezervați pe acest se-
 ția catastrofală din instituțiile de învățământ :
 exodul inteligențelor. Discutăm, de asemenea
 miei Române, a patra instituție în ordinea pro-
 rată de modelul francez și nuanțată de mo-
 institutelor), persecutată de Elena Ceaușescu... Academia a rezistat
 zece ani înainte de a o alege; cum aceasta nu mai coopta în realitate
 pe nimeni, soția dictatorului a despuiat-o treptat de tot ce avea, in-
 clusiv de clădirea clubului său, pentru a se răzbuna. Apoi, conti-
 nuăm despre condițiile renașterii Academiei. Eugen Simion îmi
 spune că următorul membru de onoare va fi probabil Elie Wiesel.
 Ședința viitoare de recepție va avea loc pe 2 octombrie și va fi cea a
 lui Gérard Conac, un profesor universitar francez în domeniul drep-
 tului public, a cărui soție îl cunoaște pe Iliescu de foarte mult timp.

După-amiază, întrevedere cu Teodor Meleșcanu. Mă văzusem
 cu el pe timpul când era ministrul Afacerilor Externe. Astăzi își are
 partidul său, „Partidul Alianței pentru România“, APR, cu sediul pe
 bulevardul Unirii, această imensă rană însemnată cu sânge din drep-
 tul Casei Poporului, construit de Ceaușescu. Acest om de aproape
 șaiszeci de ani este foarte deștept. Șansele sale de a fi ales sunt nule,
 însă el speră că partidul său va putea face coaliție cu PDSR. Idei să-
 nătoase de inspirație creștin-democrată sau social-liberală.

La sfârșitul zilei, lungă discuție cu un grup de jurnaliști la reșe-
 dința ambasadei, organizată de consilierul de presă Patrick
 Pommier. Jurnaliștii vor să mă facă să spun că, în caz de victorie a
 lui Iliescu, Uniunea Europeană îl va izola. Explic cu răbdare din
 ce cauză refuz să fac asemenea calcule nesănătoase. Dacă fostul
 președinte va reveni într-adevăr la putere, voi scrie un articol în zi-
 arul *Le Figaro*¹. În orice caz, acest schimb de păreri este util și mă

¹ A se vedea Anexa 2.

...înteleg mai bine psihologia politicii locale. Inevitabil, discu-
...continuă cu referire la austriacul Haider¹ și la sârbul Miloșevici².
...interlocutorii mei, foarte simpatici și amabili, au tendința de-a
amesteca lucrurile.

Cina la reședință. Printre invitați: generalul Chelaru, șeful Sta-
tului-Major, care vizitase IFRI în primăvară, Daniel Dăianu,
Mircea Malița, Zoe Petre (care, fizic, se aseamănă uimitor cu fos-
tul meu editor de la editura Flammarion, celebra Françoise Verny),
Gheorghe Prisăcaru (care mă întreabă dacă voi putea reveni re-
pede la București în cazul victoriei lui Iliescu), Maya Simionescu,
biolog, plină de farmec, și Roxana Theodorescu, directoarea Muze-
ului Național de Artă, pe care-l voi vizita mâine. În timpul cinei,
mă amuză privirile răutăcioase ale lui Prisăcaru în direcția lui Zoe
Petre, așezată la dreapta mea.

În ziarul *Bucarest-matin* de astăzi, două articole unul deasupra al-
tuia: Claudia Schiffer și Thierry de Montbrial! Bineînțeles, primul e
mai important decât al doilea și, mai ales, este ilustrat cu o poză!

Vineri 22 septembrie 2000

Timpul se schimbă brusc. Ieri, eram în august, iar astăzi, în no-
iembrie. Larroque îmi împrumută un pardesiu, iar ambasadorul –
o eșarfă. Vizită prin anticariate. Mai să cumpăr o colecție a operei
traduse în franceză a marelui istoric Nicolae Iorga (1871–1940),
într-o oarecare măsură un Michelet român, asasinat la începutul

¹ Jörg Haider (1950–2008): guvernatorul landului Carintia (Austria), unul dintre conducătorii Partidului Libertății, președinte fondator al Alianței pentru viitor a Austriei, partide de extremă-dreapta.

² Slobodan Miloșevici (1941–2006): președinte al Serbiei, apoi al Republicii Fe-
derale Iugoslavia (1989–2000). Unul dintre principalii actori ai renașterii națio-
nalismului sârb. El a fost acuzat de Tribunalul penal internațional pentru fosta
Iugoslavie de la Haga pentru crime de război, crime împotriva umanității și geno-
cid. El a murit în timpul celui de-al cincilea an al procesului său.

anilor tulburi. Plecăm cu mașina la Sinaia, împreună cu Eugen Simion și cu președintele Secției de științe istorice și arheologie a Academiei, Dan Berindei, născut în 1923, savant de mare renume. Drumuri și sate frumoase. Peste tot se lucrează la construcții, totul e în fierbere. O imagine plină de dinamism. Discuții interesante și la dus, și la-ntors. Berindei a văzut de toate: își scrie acum memoriile. Sinaia este într-adevăr o stațiune frumoasă, care ar putea deveni chiar superbă. Prânz la Foișor, într-un salon de stil regal-socialist. Discutăm îndelung despre literatură și istorie. Simion pregătește pentru publicare o lucrare despre genul jurnalelor intime. Îmi vorbise deja despre asta anul trecut. Pentru el, valoarea unui jurnal constă în faptul de „a spune totul“, ceea ce îmi pare imposibil. Un jurnal „perfect“ presupune o perfectă cunoaștere de sine, fără să vorbim de timpul pentru a scrie care intră în competiție cu timpul vieții. Orice jurnal este imperfect, ca și orice om, imperfecțiunea este esențială pentru a acapara. Ideea imperfecțiunii îi place lui Simion. Berindei povestește despre tatăl soției sale care a lăsat un jurnal de 35 000 de pagini. Din fericire (sau din nefericire!), nici măcar nu mă voi apropia de această cifră! În altă ordine de idei, istoricul face elogiul lui Napoleon al III-lea, ceea ce este de înțeles din punctul de vedere al românilor. Berindei îmi spune despre acesta că a avut nefericirea de a fi fost nepotul unchiului său. Îi răspund că acesta i-a fost, de asemenea, norocul...

Vizită la castelul Peleș, construit de Carol I. Întunecos, baroc, îmi amintește de cel al lui Ludovic al II-lea de Bavaria, plin de farmec. Admirabile colecții de armuri, arme, cărți, obiecte de artă...

Ne întoarcem la București, unde particip la o masă rotundă organizată de Mircea Malița în cadrul Asociației Românești pentru Clubul de la Roma și Universitatea Mării Negre pe tema „Lumea văzută prin RAMSES“, urmată de o cină oferită de vechiul meu prieten, care îmi vorbește, printre altele, despre alegerile în Iugoslavia.

Sâmbătă 23 septembrie 2000

Vizită la Muzeul Național de Artă, însoțit de Jacques Barrat și de Genevieve Iancu, o diplomată franceză, pe care nu o mai văzusem din 1989, când fusesem în Israel cu Dominique Moïsi. Muzeul se află în clădirea fostului palat regal, sediu al Consiliului de Stat și președinția Republicii pe timpul lui Ceaușescu. Acest palat, situat nu departe de Comitetul Central al Partidului Comunist, a suferit mult în timpul revoluției din 1989. Tancurile au tras asupra lui, urmele se mai văd și astăzi în zidurile care încă nu au fost renovate. Nu departe de aici, Biblioteca Națională a fost incendiată în acele zile, focul nimicind un patrimoniu inestimabil. Mă doare inima gândindu-mă la aceasta. Minunate tablouri (El Greco, Rembrandt, Breughel cel Tânăr și alții), majoritatea din colecția adunată de Carol I. Roxana Theodorescu este ghidul nostru. Această femeie, care a avut multe de suferit, atât de frumoasă și mai ales atât de mândră, ne dezvăluie imensele greutăți ale sarcinii pe care o poartă. Ca toți cei care s-au îmbogățit repede, românii cu bani nu se interesează decât de propriile Mercedesuri și de alte bunuri materiale sau de sponsorizarea profitabilă, întorcând spatele culturii și științei. Același fenomen ca în Rusia. Roxana povestește o tristă istorie despre o grea sentință pronunțată pentru furtul câtorva găini, pe când marii escroci își etalează bogăția și prostul gust. În altă măsură, asemenea situații există și în țările bogate. Nu înțeleg de ce Georges și Loïs de Ménéil, moștenitori ai unei mari averi, nu adună fondurile de care ea ar avea nevoie. Vizităm sala tronului, închisă pentru public, dată în chirie pentru a face să supraviețuiască muzeul. A doua zi după un chef... Murdării peste tot... Un semn al timpului. Ne luăm rămas-bun de la biata Roxana care își reține cu greu lacrimile.

În timpul ultimului prânz la reședință înainte de plecarea mea, ambasadorul Ménat observă că în Franța nu există un lobby pro-românesc și că interesul meu față de această țară este semnificativ

din punct de vedere politic. Probabil că are dreptate. Ne amintim de bancul cu Ceaușescu care, în timpul vizitei sale oficiale în Franța, fusese tot ce putuse de la Hotelul Marigny¹. Șeful statului francez de atunci, Valéry Giscard d'Estaing, o prevenise personal despre asta pe regina Angliei, la care urma să plece în vizită tiranul Carpaților.

Neobositul Barrat mă conduce la aeroport. Șederea mea a fost bogată în evenimente și, într-un fel, importantă. Berindei în avion: merge la Montpellier, la un seminar despre soarta evreilor din România.

¹ Hotelul Marigny, situat în apropierea Palatului Élysée, este reședința oaspeților oficiali ai Franței.

2001

Vineri 26 ianuarie 2001

Plec la București. De data aceasta, în formatul *East–West Institute*, fondat acum douăzeci de ani de John Edwin Mroz, unde împreună cu Mircea Malița am fost unul dintre primii administratori. Acest institut a cunoscut o dezvoltare remarcabilă după revoluția din 1989, cu filiale la Praga (datorită lui Havel), Moscova și Kiev. John și vicepreședintele său, István Gyarmati, pe care l-am întâlnit cu câțiva ani în urmă la Budapesta, când era ministrul adjunct al Apărării, îmi spun că poartă în acest moment discuții cu Vojislav Koštunica¹ – detronatorul lui Miloșevici, foarte impresionant după părerea tânărului ministru al Afacerilor Externe, Mircea Geoană – pentru a deschide o filială la Belgrad. Sunt aici pentru a participa la o „consfătuire“ cu Ion Iliescu și guvernul său, condusă de vechiul meu prieten Adrian Năstase. Sunt unicul francez și e foarte probabil că am fost invitat aici la inițiativa românilor.

La București, e soare și nu prea frig. Un membru al protocolului mă conduce la „Vila nr. 1 a Lacului“, strada Mircea Eliade, 5–7. Aici am fost primit de Iliescu, care oferise o cină în onoarea

¹ Vojislav Koštunica (1944): Președintele Republicii Federale Iugoslavia (2000–2003), succesor al lui Slobodan Miloșevici, președintele guvernului sârb, în Comunitatea Statelor Serbia și Muntenegru (2004–2006), apoi președinte al guvernului sârb, după dizolvarea Comunității Serbia și Muntenegru.

noastră în 1996. Tot aici, ultimul prim-ministru al lui Emil Constantinescu, Mugur Isărescu, m-a primit în septembrie anul trecut. Vila a fost construită pentru Gheorghiu-Dej și este una dintre cele cinci reședințe, situate nu departe una de alta, folosite pentru necesitățile Statului. Printre ele și renumita reședință P50.

Președintele ne salută cu căldură. Îi propun să găzduiască lucrările Centrului Franco-Austriac (CFA) în lunile următoare. Ideea este acceptată pe loc. Îmi lasă coordonatele pentru a putea comunica direct cu el. Iliescu și Geoană îmi spun că noul ambasador al României la Paris încă nu a fost desemnat; se caută o persoană energetică. În ceea ce-l privește pe prietenul meu Dragomir, el va deveni în curând ambasador în Grecia, însă n-a aflat încă.

Mai mulți cunoscuți americani, europeni și români, miniștri și consilieri. Dar întâlnesc și câțiva semiopozanți, cum ar fi Daniel Dăianu, prietenul lui George de Ménil, care a plecat de la București. Adunarea numără la vreo treizeci de participanți, dintre care mulți au o experiență bogată. Printre noi, fostul președinte finlandez Ahtisaari, care îmi spune să-l numesc cu prenumele său, adică Martti. După-amiază, seara și a doua zi dimineața, consacrate dialogului cu autoritățile române despre politicile lor. Echipa lui Năstase are profesionalism, e tânără și energetică. Este noua generație care vine la putere. Nimic comun cu începutul anilor '90. Suntem foarte departe de neocomunismul pe care-l denunțau comentatorii ignoranți din Occident. Am impresia că acești oameni înțeleg bine ceea ce trebuie făcut (Iliescu, în ceea ce-l privește, rămâne prudent limitându-se la generalități – în aceasta se aseamănă cu Mitterrand – și nu ezită să se declare „socialist“), dar ei înțeleg că spațiul lor de manevră este îngust: să nu faci nimic înseamnă să duci țara de râpă; să acționezi prea brutal înseamnă să scoți poporul în stradă. Mircea Geoană, care a petrecut cinci ani la Washington în calitate de ambasador, enumeră patru motive pentru a fi optimiști:

„reoccidentalizarea“ elitelor realizată în ultimii zece ani; învățăminte ale acestei perioade care nu trebuie neglijate; umbra extremismului de dreapta Tudor; un președinte și un prim-ministru cu o adevărată „suprafață“ politică. În sfârșit, trebuie dezăgăzuită energia care, după cum se știe, nu lipsește în țară, nici la București, nici în provincie. Rămâne a fi canalizată, depășind obstacolele unei birocrații mediocre și rău plătite, ceea ce nu este ușor. Cu toții le vom da sfaturi lui Iliescu, Năstase și miniștrilor lor. Mă întreb cum le vor folosi. Cu toate acestea, voi pleca de aici cu un optimism moderat.

După cină, lungă discuție cu ambasadorul Pierre Ménat. Prim-ministrul, Lionel Jospin, și-a anulat din păcate vizita pe care trebuia s-o efectueze în februarie. Are, desigur, o idee preconcepțată împotriva lui Iliescu, după cum era, din alte motive, și „împotriva“ lui Putin¹. Geoană vine la Paris pe 8, însă Vedrine² n-a găsit timp să-l invite la masă. În ce mă privește, voi încerca să organizez ceva pentru el.

Sâmbătă 27 ianuarie 2001

Mic dejun într-un cerc restrâns, oferit de Iliescu la una dintre cele cinci vile, unde încă nu am fost. Ca și celelalte, această vilă este masivă și de prost gust, cu un „lux“ caracteristic socialismului de altădată. Totul e pustiu, chiar masa de scris pe care obiecte fără valoare n-au decât un rol de decor. Nici o urmă de viață. Iliescu locuiește și azi în același apartament despre care îmi vorbise cândva, unde a stat în anii '80. Suntem șapte la masă cu Ahtisaari, Mroz, Gyarmati, George Russell și Mircea Geoană. Discuție interesantă

¹ Jospin refuzase să-i acorde audiență lui Putin, pe atunci prim-ministru la Paris în 1999.

² Hubert Vedrine (1947–): Ministrul Afacerilor Externe al Republicii Franceze (1997–2002).

despre Moldova, Transnistria, politica lui Putin în „străinătatea apropiată“ etc.

Mă întorc la Paris în după-amiaza zilei. În avion, scriu aceste rânduri și pregătesc un articol pe care-l voi publica în ziarul *Le Figaro*.

*

Paris. Joi 8 februarie 2001

În după-amiaza zilei, îl primesc la IFRI pe noul meu prieten român, ministrul Afacerilor Externe Mircea Geoană, care ține un discurs excelent.¹

*

București. Marți 26 iunie 2001

Deschiderea la București a unei conferințe a CFA despre „cooperarea europeană pentru prevenirea și lupta împotriva crimei organizate“. Se dă citire mesajului lui Iliescu. La dreapta mea, procurorul general al României, Tănase Joița (care arată așa cum trebuie să fie un procuror și nu pare să glumească), și Pierre Joxe². Simțul umorului acestuia este mult mai dezvoltat decât s-ar putea crede la prima vedere, dar poate că e și cazul lui Joița? Raportul său introductiv este excelent. Ar fi o idee să-l public la IFRI.

După ședința de inaugurare, merg în vizită la Eugen Simion la Academia Română. Ne ducem amândoi la sediul Fundației pentru Știință și Arte, înființate de el. Frumoase localuri situate în apropierea Palatului Regal.

¹ Mircea Geoană a fost invitatul de onoare al Institutului Francez de Relații Internaționale la o conferință organizată în cadrul președinției române a OSCE.

² Pierre Joxe (1934–): ministru francez al Afacerilor Interne (1984–1986; 1988–1991); ministrul Apărării (1991–1993); primul-președinte al Curții de Conturi (1993–2001); membru al Consiliului Constituțional al Franței (2001–2010).

Prânz la hotel împreună cu alți participanți. După-amiază, lucrez în camera mea asupra unui subiect dificil și stimulat, care nu suportă improvizații și despre care voi ține în curând un discurs: Asia Centrală. La sfârșitul zilei, fac o scurtă descindere la recepția oferită la reședința ambasadorului Austriei cu ocazia conferinței noastre. Ambasadorul Franței, Pierre Ménat, mă invită să revin la București cu ocazia vizitei oficiale a lui Jospin în iulie. Declin invitația din cauza RAMSES-ului. Plec, odată cu începutul unei furtuni de-ți pare că vine sfârșitul lumii, cu trăsnete înfricoșătoare care, din fericire, nu-l impresionează pe șoferul care mă conduce la vila președintelui de pe strada Mircea Eliade, unde am devenit un obișnuit al casei. Ploaie torențială. Ajung cu câteva minute întârziere. Ca și prima dată în palatul său, acum zece ani, președintele mă așteaptă la o cină între patru ochi, arborând zâmbetul său seducător, care îmi amintește de Lecanuet¹. Discutăm o mulțime de teme, toate la propunerea mea, în afară de câteva observații critice despre privatizare, subiect asupra căruia președintele spune tot ce crede de bine și de rău. Peste șase luni, îmi declară el, vom ști dacă guvernul lui Adrian Năstase a reușit. Este posibil, dar nu e sigur. Nu există o adevărată opoziție, la ora actuală, în afară de extrema dreaptă a lui Vadim Tudor. Președintele menționează că a refuzat să-l reabiliteze pe mareșalul Antonescu, așa cum doreau unii. El nu crede că întoarcerea regelui Mihai va fi un fenomen comparabil cu succesul electoral recent al lui Simeon al II-lea în Bulgaria². Mihai este un om „simplu“ (îmi spune asta cu tact, dar sensul este clar), el are optzeci și unu de ani și nu are un moștenitor.

¹ Jean Lecanuet (1920–1993): om politic francez. El a fost candidat la alegerile prezidențiale din 1965 împotriva generalului de Gaulle adunând 15, 57% voturi.

² Simeon al II-lea (1937–): fostul rege bulgar (1943–1946). După o lungă perioadă de exil (1946–1996), el a revenit la putere în 2001 în calitate de prim-ministru, după ce a câștigat alegerile parlamentare.

Iliescu mă lasă să înțeleg că-l are pe fostul rege la degetul mic. El crede, de asemenea, că Bulgaria, mult mai mult ca România, se află pe marginea prăpastiei. Vorbim îndelung despre geopolitică (NATO, Rusia, Ucraina...). Sunt de părere că vede extrem de bine lucrurile, cu tot realismul unui om format de marxism-leninism. Uniunea Sovietică, după părerea lui, nu poate fi restabilită, deoarece „despotismul asiatic“ este absolut necorespunzător lumii moderne. Lucru cert. Însă el recunoaște că și-a dat seama de aceasta după și nu înainte de 1989... Pentru el istoria continuă. Roata se învâртеște fără încetare. Unele probleme dispar, altele apar. Acesta-i cazul chiar și în Statele Unite. Ion Iliescu nu este un adept al sfârșitului Istoriei. Eu nici atât, însă eu cred în progresul instituțiilor.

Ca de obicei, sunt frapat de moderația sa, de efortul său de a înțelege lumea. La sfârșitul cinei, conversația devine mai personală. El își spune „liber-cugetător“. Nu crede în Dumnezeu, ci în solidaritatea dintre oameni. Pentru el, ca și pentru toți cei lipsiți de dimensiunea spirituală, nu există nimic după această viață care, în acest fel, este autosuficientă. El face parte dintre acei oameni pe care marele vid nu-i sperie, cel puțin aparent. Îl rog să-mi vorbească despre destinul său. Tatăl său, mama sa, speranțele și dezamăgirile lor, începutul său în politică în calitate de președinte al Uniunii Studenților, ruptura sa cu Ceaușescu... Ce urme vrea să lase el? Îmi răspunde fără umbră de ezitare: să „normalizeze“ situația în România.

Ca de obicei, vorbim franceza. El nu-mi pune niciodată întrebări. Păstrează ceva imperceptibil, un pic straniu. Dar nu cred să mă fi amăgit în privința lui.

2002

Luni 25 martie 2002

Destinația București. Voi participa la o adunare a „Grupului de la Vilnius“, cu titlul semnificativ *The Spring of New Allies*¹, la invitația lui Năstase și Geoană. Este un club al țărilor candidate la NATO și al celor care au aderat recent la această organizație.

După aterizare, transfer imediat la Palatul Parlamentului, pe care-l vizitasem cu vreo zece ani în urmă, imensitate pustie, când se întrebau ce-ar putea face acolo. Astăzi, el găzduiește Camera Deputaților (în curând, și Senatul) și numeroase alte evenimente. Aici au loc adunări, seminare etc. Sunt purtat într-una dintre sălile gigantice, unde așteaptă, singuri, prim-ministrul și președintele Parlamentului. Adrian Năstase mă salută călduros, apoi încep a veni, unul după altul, Iliescu cu președintele polonez Kwaśniewski, prim-ministrul Simeon al Bulgariei, prim-ministrul Turciei Ecevit, prim-ministrul Letoniei Berzins, prim-ministrul Croației Račan și alții. Îi cunosc pe toți personal. Sunt unicul de soiul meu, președinte sau prim-ministru al nimănui. Schimb câteva cuvinte cu unii și alții... Apoi suntem invitați la ședința de inaugurare în sala de conferințe care poartă numele lui Alexandru Ioan Cuza. Năstase conduce (în engleză) ședința, nu Iliescu. Prim-ministrul va modera, practic, toate debaterile. Mi se spune că devine mai popular decât

¹ *Primăvara noilor aliați*

președintele, căruia i-ar putea succeda. Mesajele – al lui Bush, citit de Richard Armitage, *deputy Secretary of State*, și altele, printre care cel al lui Tony Blair – îi sunt adresate. Iliescu rostește un discurs scurt (în română), ca de altfel și Kwaśniewski și ceilalți invitați de vază. Se proiectează o secvență video cu lordul George Robertson, secretar general al NATO. George se oprește asupra unor întrebări explicite care, spune el, nu sunt niciodată adresate public, dar care totuși sunt foarte importante, despre regimurile politice, evoluția societății etc. Aluzie clară, în particular, la posibila întoarcere a lui Mečiar în Slovacia, în care caz aderarea acestei țări ar putea fi compromisă. În general, osanale gândirii unice a NATO. În concluzia articolului din *Figaro*, pe care Pierre Bocev¹ îl va consacra câteva zile mai târziu acestei întruniri, voi citi: „A fost nevoie să intervină un simplu invitat, Thierry de Montbrial, de la IFRI, pentru a explica faptul că Alianța este «relativ marginalizată» și că ea se transformă într-un «club politic». Însă a fost contrazis în mod energic de către reprezentanții țărilor membre și ai țărilor candidate la acest summit «politic corect»“. Este o opinie sumară despre discursul meu, în care explicam, de asemenea, că trebuie să facem o distincție netă între NATO și Uniunea Europeană, remarcabilul absent la acest *meeting*, două instituții de natură radical diferite. În pofida a toate, Bocev are dreptate, dar este adevărat și faptul că scopul exercițiului era să se facă presiune în favoarea aderării României și Bulgariei la Tratatul Atlanticului de Nord. Ziua se încheie la Palatul Cotroceni cu un concert de „muzică de cameră“ foarte medievală și orientală, apoi cu o recepție destul de posomorâtă cu Iliescu și principalii invitați. Printre alții, Frédéric du Laurens, directorul politic adjunct, împreună cu Gérard Errera, conducătorul delegației franceze, și, de asemenea, Pierre Ménat. Cred că românii și-au atins scopul.

¹ Jurnalist francez

Marți 26 martie 2002

Pe la ora 6 dimineața (ora 5 la Paris), însoțitorul meu mă trezește sunându-mă la telefon: mă așteaptă în holul hotelului de zece minute. N-am auzit sunetul deșteptătorului! Avionul pleacă fix peste o oră. În dimineața asta, bat toate recordurile. La ora 6 și 7 minute sunt în mașină, cu cravata la gât. Ajung la timp pentru decolare, reușind să mă și bărbieresc. Același echipaj de la venire, dar mai puțini pasageri. Îmi termin toaleta în avion. Refuz amabila invitație a pilotului de a merge în cabină.

*

Miercuri 25 septembrie 2002

Sunt așteptat la București de trimișii rectorului Universității Transilvania din Brașov. În drum spre munte, cu un șofer excelent într-o mașină bună, franțuzească, având lângă mine o tânără lipsită de farmec care vorbește franceza tot atât de bine cum vorbesc eu româna. Am fost cândva la Sinaia cu Eugen Simion. De data asta, peisajele îmi par și mai frumoase. Peste tot se construiește ceva, impresiile sunt mai mult decât favorabile. Dar există totuși un mister. De unde vine această bogăție aparentă? Cum se descurcă toți acești oameni care stau pe terasele cafenelelor și ale barurilor sau care se înghesuie în magazinele apărute din neantul comunist? Nimic, de-a lungul drumului, nu evocă sărăcia și totuși nu e un spectacol à la Potemkin¹. Voi avea ocazia să constat că unii dintre interlocutorii mei români își pun aceleași întrebări! Oricum, pe măsură ce mă apropiu de munți, mă gândesc la Elveția, cu mai mult fior. Ploiești, Câmpina, Breaza, Sinaia „perla Carpaților“, Bușteni (pot numai să-mi imaginez cum a fost înainte și ce va deveni),

¹ Aluzie la legenda istorică, potrivit căreia la cererea ministrului rus Potemkin, fațade luxoase, dar false au fost ridicate de-a lungul drumului pe unde trecea împărăteasa Ecaterina a II-a în timpul călătoriei în Crimeea în 1787.

vedere spre Poiana Braşov (într-adevăr este o poiană – o minunată poiană) şi, în sfârşit, Braşov. În timpul călătoriei, îmi vine inspiraţia pentru plenul noului meu curs la CNAM¹, la începutul anului viitor. Ca să vezi, şi somnolenţa are avantajele ei!

La rectoratul universităţii, sunt primit cu mare pompă şi mi se înmânează diploma de *Profesor onorific*. Urmează o conversaţie interesantă despre cooperarea în cadrul Uniunii Europene (programul Socrate...) şi cu Franţa. În timpul unor asemenea întâlniri, mă gândesc la miile de râuleţe ce formează marile fluvii. Îi salut pe aceşti oameni devotaţi. Merg apoi să vizitez Prima Şcoală Românească (secolul al XI-lea...) situată într-un vechi cartier al Braşovului, Schei, condusă de o persoană extraordinară. Un profesor de filologie la universitate mic, rotund şi pleşuv, pasionat de mai mult de patruzeci de ani de acest cartier şi de muzeu, pentru care a cumpărat de la ţăranii din zonă tot ce a putut găsi. Cărţi rare, din păcate prost conservate, tiparniţa din secolul al XVI-lea... Ce se va alege oare de acest patrimoniu la constituirea căruia a contribuit şi Ceauşescu? Tot aici au fost transferate după revoluţie osemintele lui Nicolae Titulescu, jurist eminent, considerat drept unul dintre fondatorii Ligii Naţiunilor, pe care noua Românie l-a înălţat la rang de erou naţional.

Oraşul îmi place nespus de mult. Cum a fost oare posibil să reînvie într-un timp atât de scurt? Acesta-i miracolul Europei de Est. Scurta vizită la Poiana Braşov, situată într-un loc superb, apoi la Sinaia, în compania rectorului Sergiu Chiriacescu. Ne cazăm la castelul Foişor, apartament nr. 1. Condiţii demne de splendoarea de odinioară a demnitarilor comunişti. Acest castel fusese construit (în 1879, distrus de un incendiu în 1932 şi reconstruit îndată) pentru a

¹ Conservatorul Naţional de Arte şi Meserii. Autorul acestui jurnal a fost profesor titular la Catedra „Economie aplicată şi relaţii internaţionale“ (1995–2008). Din 2008 – profesor emerit.

fi cabană de vânătoare a regelui Carol I, care locuia aici în timpul venirii. Ceaușescu l-a completat cu o aripă. Se zice că a făcut-o pentru a o găzdui pe regina Angliei, care nu a venit niciodată aici.

Cina de inaugurare a seminarului despre Europa, pe care l-am înființat împreună cu Eugen Simion. Îl regălesc cu plăcere pe istoricul Dan Berindei. Împreună cu el și alți participanți la seminar discutăm despre circumstanțele și condițiile revoluției din 1989, despre mâna destinului – apariția în scenă a lui Iliescu. Am încă o dată convingerea că cei care explică acest episod extraordinar prin teoria complotului (*conspiracy theory*) sunt în eroare. Notez că Berindei are o stimă profundă față de Putin – în calitate de om de stat, – unicul, probabil, atunci „pe piață” după părerea lui – și în același timp un pic de teamă...

Joi 26 septembrie 2002

Conferința noastră este intitulată „Penser l’Europe”¹ și are loc în castelul Foișor. Formal, eu sunt coorganizatorul, dar de fapt coinspiratorul. Conferința trebuia să aibă loc acum un an, dar a fost amânată din cauza evenimentelor din 11 septembrie. Alocuțiune introductivă, împreună cu Eugen Simion, care găsește cuvintele potrivite pentru a vorbi despre cultura europeană. Cu cât îl cunosc mai mult pe acest om, cu atât mai mult îl găsesc remarcabil și din punct de vedere intelectual, și în calitate de organizator. Se vorbește franceza, cu excepția neașteptată a ambasadorului Belgiei, un flamand care se simte mai bine vorbind engleza, și a austriacului Waldemar Zacharasiewicz, specialist în „imagological studies” (denumirea acestui domeniu mă bucură și mă voi folosi de aceasta în studiile mele praxiologice) pe care îl găsesc excelent. Alte „descoperiri” de la seminar: franco-românul Basarab Nicolescu, specialist în mecanica cuantică la Universitatea Paris VI, care venise să-mi

¹ „A gândi Europa”.

asculte discursul la Institutul Francez la 16 octombrie anul trecut¹, și președintele Academiei de Științe a Moldovei, Andrei Andrieș. Aș vrea, odată, să vizitez această Basarabie sinistră, unde, se spune, se mai fac încă vinuri bune. Este una dintre ramurile care au supraviețuit epocii comuniste. Îl revăd cu plăcere pe Caius-Traian Dragomir, și mai ales pe Petre Roman. Se zice că este un cadavru politic, într-adevăr, a fost învins la alegerile de președinte al propriului său partid. Oricum, nu are nici o aură. Prea intelectual pentru a reuși pe termen lung în politică, el nu este însă suficient de intelectual pentru a fi acceptat ca atare. Sau, poate, n-a știut să facă o justă alegere. Vorbim despre mineriada din iunie 1990, care, sigur, nu a fost organizată de Iliescu (el, de altfel, nici nu l-a acuzat vreodată de asta), dar care a frânat reformele – acesta era scopul instigatorilor, fără îndoială ieșiți din rândurile Securității. El însuși, care era pe-atunci prim-ministru, nu și-a revenit deplin. Evident, Petre Roman îi reproșează președintelui faptul că a cedat, dar avea oare acesta mijloacele să reziste?

La începutul după-amiezei, admir, prin fereastra apartamentului meu, o ploaie cu furtună adevărat carpatică, ba chiar „drăculească”, înainte de a merge la sesiunea de după-amiază pe care o voi prezida. Ambasadorul Braziliei, Jose Jeronimo Moscardo, rostește un discurs percutant pe care în interpretez în felul următor: Europa nu vrea să iasă în evidență, deoarece îi este încă rușine de autodistrugerea din prima jumătate a secolului XX. Însă ea are toate șansele, culturale, mai ales, pentru a ține capul sus, iar lumea are nevoie de ea pentru a contrabalansa influența Statelor Unite. După ședință, Ștefan Popa Popa's, un caricaturist de mare talent, cunoscut în lumea întreagă (așa mi se spune), împarte portretele pe care le-a realizat. Fizic, seamănă foarte mult cu scriitorul francez Raymond Devos.

¹ La 16 octombrie 2001, autorul acestui jurnal conducea ședința publică anuală a celor cinci Academii ale Institutului Franței. Discursul său cu această ocazie se numea „Ce viitor pentru Franța?”

Cină muzicală într-o atmosferă ca la țară la Casa Vânătorului, situată la câteva sute de metri de castelul Foișor. Conversație îndelungată cu Pierre Lena, confratele meu de la Academia de Științe, un astrofizician de înalt nivel. El îmi împărtășește întregul său entuziasm povestindu-mi despre principiile unei viitoare experiențe europene care vizează detectarea undelor gravitaționale, cu ajutorul unor sateliți aflați la 5 milioane de kilometri unul de altul, precizia măsurătorilor fiind de un micron! Când te gândești la realizările astrofizicii (sau ale biologiei) din ultimii patruzeci de ani, e greu să-ți imaginezi ce va urma în secolul XXI... Lena e o persoană foarte plăcută, așa cum pot fi câteodată savanții. Îmi face o mare plăcere când îmi spune că Laurent Schwartz¹ vorbea despre mine cu mare căldură, ceea ce, de altfel, mi-au spus-o și alții. Dan Berindei îmi vorbește despre pasiunea sa pentru Napoleon al III-lea. Îi pare foarte rău ca imaginea pe care o au despre el francezii este prea dependentă de Victor Hugo care, bineînțeles, nu îl prețuia. (Tot așa, imaginea lui Ludovic al XIV-lea a fost deformată de către Saint-Simon.) Berindei îi reproșează doar că a fost prea visător și nu destul de dur, ceea ce este un mare cusur pentru un om de stat. În ceea ce privește imaginea Împăratului, înțeleg problema cu atât mai bine cu cât îi văd în jurul meu pe toți cei care încearcă să construiască istoria în avantajul lor. De unde nevoia de a rămâne vigilent, dacă ai preocuparea (desigur, derizorie, dar foarte omenească) de a lăsa ceva în urma ta...

Vineri 27 septembrie 2002

Îl ascult pe macedoneanul Blaže Ristovski care, de asemenea, vorbește în franceză. Mironov observă că românii nu înțeleg deloc

¹ Laurent Schwartz (1915–2002): unul dintre cei mai mari matematicieni francezi ai secolului XX. El a fost timp de mulți ani profesor la Școala Politehnică unde autorul acestui jurnal i-a fost elev, apoi coleg.

destrămarea Iugoslaviei, unde totul părea să meargă atât de bine. El pune această întrebare, în umbra cărei se profilează „teoria complotului”: cine a dorit această cădere? Berindei face o sinteză strălucită (românii sunt rareori sintetici) despre contribuția Europei de Sud-Est la civilizația europeană. Muntenegreanul Radivoje Konstantinović, personalitate remarcabilă și perfect francofon, aduce un omagiu lui Montesquieu. Tot în dimineața aceasta am ocazia să vorbesc cu Stanislaw Bylina, directorul Institutului de Istorie a Academiei Poloneze de Științe, specialist în Evul Mediu, fost adjunct și succesor al lui Geremek, care are multe de spus. Din păcate, plec înainte de sfârșitul sesiunii pentru a mă întoarce la Paris. Nu îi voi vedea deci pe Năstase și pe Geoană care vin după-amiază. Simion le va transmite salutul meu. Oricum, sunt încântat de această conferință. Simion îmi spune printre altele că traducerea cărții mele, *Acțiunea și sistemul lumii în limba română*, e foarte avansată și mă invita la București cu ocazia editării acesteia...

Părăsesc Foișorul, Sinaia și Carpații pe o ploaie torențială. Pe drum, zăresc fantome industriale ca din vremurile sovietice, care m-au impresionat și la venire, asemănătoare cu cele de la Soumgait, lângă Baku în Azerbaidjan. Nu îmi notasem aceasta pe hârtie, nici impresiile despre numeroasele puțuri individuale de petrol care mă fac să mă gândesc la alte timpuri. Animale, căruțe trase de cai. Mult lemn.

2003

Joi 2 octombrie 2003

La București, mă așteaptă ambasadorul Philippe Etienne, care l-a înlocuit anul trecut pe Pierre Ménat. Plecăm împreună la Brașov, pe acest minunat drum al Carpaților, pe care am impresia că îl cunosc la perfecție – mintea se obișnuiește repede. Timpul frumos face traseul și mai agreabil. Am simțit imediat o afinitate, cel puțin culturală, cu acest om, absolvent al Școlii Normale Superioare și profesor de matematică înainte de a-și face studiile la ENA și a deveni diplomat, ceea ce constituie un cocteil unic la Ministerul Francez de Externe. Și, pe lângă toate acestea, talentat în ceea ce privește limbile străine. Voi constata ceva mai târziu că vorbește remarcabil româna. Îmi arată cu mândrie metoda *Assimil*, pe care o voi cumpăra și eu. Conversație interesantă și pe teme diverse.

Pe drum, răsfoiesc un exemplar al cărții mele *Acțiunea și sistemul lumii*¹, imprimată la o editură din București, care colaborează cu Academia, condusă de Valeriu Ioan-Franc pe care îl voi cunoaște în curând. Eugen Simion a scris prefața, originală și profundă. Traducerea, din spusele lui Eugen, este remarcabilă. În orice caz, constat imediat că în anexa despre teoria jocurilor toate greșelile din prima ediție franceză au fost reproduse cu grijă.

¹ Thierry de Montbrial, *Acțiunea și sistemul lumii*, Editura Expert, București, 2003

Ajunși la Brașov – am iarăși această impresie că totul îmi este cunoscut –, ne cazăm la hotelul Aro-Palace, de gen superlux comunist, asemănător cu stilul hotelului President din Moscova. Mergem apoi cu ambasadorul la inaugurarea unei săli de lectură la filiala locală a Alianței Franceze. Localul a fost obținut de la autoritățile locale după îndelungi demersuri birocratice, ai căror principali protagoniști sunt prezenți la ceremonie. Amuzant. Direcția următoare: Centrul de conferințe al Universității Transilvania, inaugurat chiar azi-dimineață cu ocazia seminarului nostru, intitulat, ca și anul trecut, „Penser l’Europe“, la care îmi voi face, din păcate, numai o scurtă apariție. Îi regăsesc pe majoritatea participanților de la prima ediție. Ascult discursul lui Petre Roman – el are dreptate când spune că în relațiile umane emoțiile atârnă în balanță mai mult decât rațiunea, eu însă cred că rațiunea politică trebuie să canalizeze emoțiile cu ajutorul unor instituții adecvate. Eu însumi rostesc o alocuțiune pe tema „Post-Irak și post-Convenție: în ce stadiu se află construcția europeană?“¹. Urmează o scurtă ceremonie de lansare a cărții mele.

Apoi ne deplasăm în haită la Cetate (construită în 1580), pentru o cină somptuoasă cu muzică și dansuri populare. Pe vremea comuniștilor, acest restaurant era rezervat funcționarilor de partid și oaspeților din străinătate. Îi am alături la masă pe părintele Casian, tânărul (47 ani) și energicul episcop al Dunării de Jos, și Jeronimo Moscardo, fostul ministru al Culturii din Brazilia, ambasador în România din 1996. O seară extraordinară. Episcopul, așezat la stânga

¹ Al Treilea Război din Golf începe pe 20 martie 2003, atunci când Irakul este atacat de către o coaliție aliată a SUA și Marii Britanii. Regimul lui Saddam Hussein este răsturnat după trei săptămâni. Acest război s-a încheiat oficial la 1 mai 2003. Convenția Europeană a fost o instituție temporară, prezidată de Valéry Giscard d’Estaing, creată în 2002, pentru a iniția o dezbatere privind viitorul Uniunii Europene. Activitatea acesteia se încheie în iunie 2003, cu un proiect de Constituție Europeană.

mea, vorbește franceza la perfecție și am impresia că îmi înțelege bine personalitatea. Mi-a intuit latura mistică; știe vorbi despre Dumnezeu ca un martor credibil. Cuvintele lui mă mișcă până în adâncul sufletului. Vorbim desigur despre muntele Athos și despre părintele Makarios, pe care îl cunoaște¹. Am din nou impresia că în ceea ce privește ortodoxia, iarăși am avut noroc. Am mai puțin noroc în ceea ce privește personalitățile catolice. Ca și budiștii, ortodocșii au „părinți spirituali“. Casian are probabil dreptate, cel puțin în ochii majorității credincioșilor, spunând că îl poți cunoaște pe Dumnezeu numai cu ajutorul altora. De fapt, este o variantă puternică a noțiunii luminării indirecte, atât de dragă inimii mele. El atinge un punct foarte sensibil, observând că problema protestanților este că ei pun omul în locul lui Dumnezeu. Într-un limbaj diferit, spusele lui sunt ca un ecou la comentariile lui André Siegfried la predicile calviniste, la care mă refer în cursurile mele. În timp ce episcopul citește în sufletul meu, Moscardo îmi spune ceea ce crede despre mine. El a înțeles că sunt un solitar, că adevărata mea natură este în același timp cosmologică și în slujba omenirii; că vreau să creez, nu să repet și, de asemenea, că există în Franța destui care mă invidiază. Ca un ecou al lui Jean Guitton² despre *invidia*. De mai mulți ani, el urmărește lucrările mele și vorbește despre ele cu dreptate și profunzime. El prevede că lucrarea mea *Acțiunea și sistemul lumii* ar avea un impact mult mai mare în Brazilia decât în țara mea. Rămâne numai să fie tradusă în portugheză!

Vecinătatea în care nimerisem mă impresionează și mă încurajează, dar, în același timp, mă face să uit de artiștii talentați care cântă și dansează pentru noi. Seara este într-adevăr deosebită... În toiul cinei, ambasadorul mă cheamă la o parte. Iliescu a aflat că sunt

¹ Aluzie la o vizită a autorului acestui jurnal pe muntele Athos în octombrie 1999

² Filosof francez, autor al unor lucrări consacrate gândirii catolice

în România și vrea să mă vadă. Propune să ne întâlnim mâine, într-un loc ales de mine! Nu cred să existe un alt șef de stat în exercițiu care să se poarte cu mine atât de prevenitor! Îi propun să merg în vizită la Palatul Cotroceni a doua zi la ora 11; el acceptă pe loc. Dragul meu Eugen va trebui să plece cu mine mâine la șapte dimineața... Un ultim autograf pentru Philippe Etienne, înainte de a urca în cameră. Rectorul i-a spus că Universitatea Transilvania se pregătește să ne confere lui Eugen Simion și mie titlul de Doctor Honoris Causa. Eugen este încântat și emoționat. Mie, unul, mi se pare ceva îmbucurător!

Vineri 3 octombrie 2003

Noaptea a fost, bineînțeles, scurtă. În drum spre București împreună cu Eugen Simion. Mașina e condusă de un șofer pe care el l-a ales, fiindcă lucrase pentru liderii comuniști și „prin urmare, este foarte disciplinat“... Conversații diverse despre politică, literatură (despre care Eugen vorbește întotdeauna atât de bine!), Academii... Traseul a fost bine calculat și ne mai rămâne timp să trecem pe la Academia Română pentru a continua conversația în biroul său plin de farmec, pe care îl cunosc încă de pe vremea lui Virgil Constantinescu. Apoi șoferul „comunist“ mă conduce, făcând slalom prin traficul încărcat cu alură moscovită, până la palatul președintelui. Ion Iliescu mă primește cu brațele deschise. Este însoțit de o consilieră cam băgăcioasă, mare admiratoare a lui Napoleon al III-lea... Discuție despre situația din România. Cel de-al doilea mandat al lui Iliescu – și categoric ultimul – expiră la sfârșitul anului viitor. Fără îndoială, își va fi îndeplinit sarcina, despre care îmi vorbise într-o seară, de a „normaliza“ țara. Principalul său regret: conform datelor statistice, de altfel contestabile, PIB-ul țării rămâne inferior celui din 1989, iar sărăcia pe alocuri este dramatică. Altă problemă sensibilă este corupția. Pentru a limita răul, președintele

mizează mult pe deschiderea spre Europa, pe de o parte, și pe evoluția tehnicilor de informatizare, pe de alta. Am impresia că remarca lui despre PIB este o aluzie destinată urmașului și rivalului său Adrian Năstase. Acesta îmi va spune ceva mai târziu că președintele se referă la 1989, pe când comparația trebuie făcută cu anul 2000, dată când a fost numit prim-ministru. Am impresia că Iliescu este mai popular decât Năstase. Acesta are, cum se spunea cândva despre Valéry Giscard d'Estaing, o problemă cu poporul. De aici părerea oarecum răspândită că va avea nevoie de „bătrân“ pentru a fi ales în funcția supremă. Revenind la economie, Iliescu critică dogmatismul FMI și evocă, nu fără umor, cărțile lui Joseph Stiglitz, perfect ortodox (dacă pot să-mi permit aici folosirea acestui adjectiv) când lucra în sânul acestei instituții și le făcea morală românilor. Nu vreau să spun că nu ar fi obținut Premiul Nobel dacă s-ar fi distanțat mai devreme de vulgata oficială!

Îmbrățișări de rămas-bun pentru a ne regăsi pe 20 noiembrie la Paris, la IFRI. Ca întotdeauna grijuliu, înainte de a mă conduce la mașina care mă așteaptă, președintele îmi arată lucrările în curs pentru reconstrucția bisericii din incinta palatului, distrusă de Ceaușescu.

Iarăși emoții din cauza traficului pentru a ajunge, fără prea mare întârziere, la sediul Guvernului. Adrian Năstase (de acum înainte, ne tutuim) mă primește foarte prietenește. El apără bilanțul guvernului său, într-adevăr strălucit, mai ales ținând cont de realități. Imaginea României s-a ameliorat considerabil, însă prezumția criptocomunismului asociat cu Securitatea persistă încă. Interlocutorul meu se prezintă el însuși ca un om al tranziției. Grijă lui imediată: referendumul care va avea loc peste câteva zile. Este vorba de a reforma Constituția pentru a o face compatibilă cu aderarea la NATO și la Uniunea Europeană. Pentru ca acest referendum să fie valabil, e nevoie de o participare mai mare de 50%, ceea ce nu este ușor. El contează mult pe patriarh pentru a-i mobiliza pe alegătorii

slab motivați. Însă orice susținere își are prețul său, în cazul dat: fonduri pentru restaurarea bisericilor. Îmi planific să scriu la momentul potrivit un articol despre România în ziarul *Le Monde*. Cotidianul este de mult timp negativ față de această țară... După toate acestea, trebuie din nou să mă grăbesc, împreună cu slujitorul fidel al fostului regim, la aeroport. Scriu aceste pagini în avion.

*

Paris. Joi 20 noiembrie 2003

Inaugurarea Forumului franco-român prezidat, din partea franceză, de simpaticul senator Henri Revol și de Ion Iliescu. Ambianță excelentă. Pentru a termina maratonul zilei de astăzi, sunt moderatorul unei cine cu dezbateri cu șeful statului român la Automobile Club de France. O cale lungă fusese parcursă de la prima noastră întâlnire în 1990. Astăzi, nimeni nu gândește despre el ca despre un neocomunist sau un criptocomunist, ca pe timpul celei de-a doua alegeri a lui din anul 2000, când mi-am ridicat vocea în apărarea sa. Acum, are mulți prieteni la Paris. Comentariile sale sunt exacte și fine. Abilitatea sa este impresionantă, iar fața nu-i trădează niciodată emoțiile. Într-un cuvânt, acest om este remarcabil de stăpân pe sine. Printre invitații mei din astă-seară: Hervé Gaymard, Maurice Druon, Alain Decaux. Dar este printre noi un prieten de origine română al ambasadorului François Bujon de l'Estang, care crede despre Iliescu că acesta ar fi un obstacol pentru modernizarea țării sale. Dar cine ar fi putut proceda mai bine ținând cont de realitățile istorice?

2004

Joi 15 ianuarie 2004

Ajung la București după-amiaza. Frig și cer înnoirat. La reședința ambasadei îl întâlnesc pe Doru-Claudiu Frunzuliță, un om de vreo patruzeci de ani, foarte energic, responsabil al uneia dintre numeroasele asociații patronale din țară, președinte al Institutului Român de Relații Internaționale Nicolae Titulescu. Îmi solicită ajutorul IFRI pentru unele din proiectele sale. Voi discuta despre asta cu Dominique David¹.

După întrevedere, plec cu ambasadorul Philippe Etienne la Palatul Cotroceni la o ceremonie în onoarea mea. Îi regăsesc aici pe Eugen Simion și pe alți colegi de la Academia Română, printre care istoricul Dan Berindei și lingvistul Marius Sala, câțiva ambasadori participanți la „forumul” nostru „Penser l’Europe”, în special cel al Turciei și al Algeriei, și multe alte personalități printre care purtătorul de cuvânt al președintelui, Corina Crețu, pe care am întâlnit-o la Paris cu ocazia ultimei vizite a lui Iliescu în Franța. Președintele intră în imensa sală de recepții exact la ora optsprezece. Ceremonie grandioasă. Răsună imnul național al României, urmat de discursul foarte amical și călduros al șefului statului, care îmi înmânează apoi distincția de Comandor al Ordinului Steaua României. Acest ordin a fost înființat în 1877 și puțini sunt cei care

¹ Directorul executiv al IFRI

s-au văzut decorați cu el. Este oare amenințat de inflație? Viitorul ne va da răspunsul. Eu rostesc discursul de răspuns. Urmează tradiționala cupă de șampanie. Discuții cu unii și cu alții. Președintele, care rămâne cu noi timp de vreo oră, mă uimește ca de obicei prin precizia și claritatea analizelor sale, prin cunoașterea profundă atât a dificultăților interne ale țării sale, cât și a situației regionale și a marilor probleme internaționale. Un adevărat om de stat. Ce contrast cu opiniile schimbătoare ale lui Chirac¹! Mandatul său expiră la sfârșitul acestui an și nu mai poate candida. Dacă ar fi putut, ar fi probabil reales. Însă nici vorbă de a schimba Constituția, cum o face Kucima în Ucraina sau cum ar putea s-o facă Putin. În schimb, Iliescu va rămâne activ în politică, într-o formă sau alta. Notez că Adrian Năstase ar fi succesorul său cel mai probabil, dar o victorie a populistului Vadim Tudor nu este imposibilă dat fiind traiul greu din România.

De la Cotroceni plecăm împreună cu Philippe la Brașov. Trei ore de drum greu de noapte, căderi de zăpadă, peisaje de Crăciun și emoție puternică în momentul când evităm în ultima clipă un infirm care traversa fără să-i pese de mașini! Din fericire, șoferul ambasadorului, Alexandru, este experimentat și se descurcă foarte bine, ceea ce nu-l împiedică să urmărească discuția și să se amestece din când în când, cu acordul cel puțin tacit al lui Philippe.

La Brașov, ne cazăm în hotelul „sovietic ameliorat” de data trecută. Cina târzie în trei cu Eugen Simion și Maya Simionescu. Ambasadorul a plecat la o întâlnire cu primarul. Eugen și Maya lucrează mult împreună și eu sunt încântat de complicitatea lor. Reflecții asupra viitoarei ediții a seminarului nostru. Adoptăm la propunerea mea tema: „Religiile și cultura europeană”. Discutăm îndelung despre necesitatea de a restabili uniforma pe care Academia Română o avea

¹ Jacques Chirac (1932–): președintele Republicii Franceze (1995–2007)

pe timpul când a fost creată în secolul al XIX-lea. Le mai dau și alt sfat: să găsească doi-trei „tineri“ susceptibili să le continue opera. Fără asta, Academia se va pune pe sforăit. Ample considerații despre axa timpului, necesitatea și legătura dintre atitudinea prospectivă și rădăcinile trainice. Eugen înțelege bine ceea ce vreau să spun.

Cu toate acestea, găsesc un moment pentru a reciti și a face câteva corecturi la transcrierea discursului pe care l-am înregistrat cu Horia Bădescu¹ la ședința solemnă a Academiei de Științe Morale și Politice din Paris, pentru broșura ultimei ediții a seminarului nostru.

Vineri 16 ianuarie 2004

Venim împreună la orele zece treizeci – eu, Philippe și Eugen – în clădirea rectoratului, unde ne-am întrunit ultima oară cu ocazia seminarului nostru. La venirea noastră, senatul universității, înveșmântat în togă, ne salută cu aplauze. Ceva mai sus, pe scară, un cor cântă celebrul imn *Gaudeamus Igitur*, amintindu-mi de prima mea vizită în România în 1990, și, pe neașteptate, continuă cu *Les Champs Élysées*, cântecul lui Joe Dassin. Ce frumos! Urmează o lungă ceremonie, condusă de rectorul Sergiu Chiriacescu, din păcate rezervată doar unui public restrâns, ales din Universitate și de la Municipality, adică fără studenți. Fiecare dintre noi – Philippe, eu și Eugen (în această ordine) – are dreptul la un generos *laudatio*, înainte de a ni se înmâna toga și toca, apoi la un discurs calibrat la o jumătate de oră. Sunt amuzat de această nouă uniformă. La timpul meu, nu eram la Berkeley în timpul ceremoniei de primire a diplomelor de *Doctor of Philosophy* (PhD) și nu am purtat niciodată toga la care am dreptul în calitatea mea de profesor titular al Conseruatorului Național de Arte și Meserii din Franța! Eu sunt prezentat

¹ Horia Bădescu (1943–): poet, prozator și eseist, consilier cultural al ambasadei României la Paris în anii '90

publicului de cancelarul Universității. După multiple cercetări pe internet, el declară că a găsit în persoana mea cel puțin patru persoane! Rostesc un scurt discurs de răspuns, constituit din două părți: prima, destul de „concretă”, consacrată rolului „comun” francez-român în construcția „culturii” Uniunii Europene; cea de-a doua, mai degrabă „abstractă”, pentru a situa această idee în cadrul conceptelor *Acțiunii și sistemului lumii*.

Șampanie, interviuri și poze, apoi prânz la hotelul „sovietic”. Cred că rectoratul își are aici facilitățile sale. Păcat, deoarece există în oraș restaurante mult mai atrăgătoare... Totuși, prânzul este foarte plăcut, în compania unei orchestre de un perfect nivel profesional, care începe și se termină cu Marșul Radetzky. S-ar părea că suntem la Viena. Brașovul se numea Kronstadt în Evul Mediu. Suntem aici la frontierele fostului imperiu austro-ungar, la numai o noapte de călătorie cu trenul de prestigioasă capitală. Influențele maghiare, germane și turcești (din secolul al XII-lea cavalerii teutoni s-au instalat aici pentru a apăra orașul de tătari) se resimt până azi. O tânără și frumoasă profesoară de limbă franceză de la Universitate, pe care o văzusem și anul trecut, face cu mine o plimbare prin orașul vechi, înzăpezit, plin de farmec, înainte de a mă conduce la ambasadorul care mă așteaptă la consulat pentru a ne întoarce la București.

Discuții diverse. Philippe Etienne, ca și mine, crede că e nevoie de vreo douăzeci și cinci-treizeci de ani pentru ca România să-și regăsească splendoarea perioadei dintre cele două războaie mondiale.

La București, iau cina cu Corina Crețu. Restaurantul este aproape de reședință și ne întoarcem pe jos. Consiliera lui Iliescu îmi povestește despre tatăl său, un fizician decedat prematur. Ea îmi oferă o carte a acestuia. Îmi mai vorbește despre faptul că românii îl preferă pe Mitterrand, Chirac însă n-a știut să-și găsească un loc în inima lor. Îmi dau seama că în acest popor se îmbină un

amestec interesant de realism și de sentimentalism. Este foarte important să simți acest lucru.

*

Miercuri 15 septembrie 2004

La București, căldură peste 30°C, pe când meteorologii anunțaseră 23... Alexandru, șoferul ambasadorului, mă conduce la reședință, unde mă instalez în camera „mea“. Philippe Etienne îmi propune să-l însoțesc la inaugurarea noii săli de ședințe a Senatului, la Palatul Parlamentului. Accept cu plăcere. Ce curios este să mă aflu în acest loc care începe să le placă românilor, împreună cu reprezentanții politici ai „Bucureștilor“, dintre care cunosc personal o bună parte. Am o impresie stranie de familiaritate! Mulți francofoni. Oare pentru cât timp? Conversație cu celebra Anca Petrescu, arhitectul Palatului, care a câștigat concursul la 27 de ani, pe vremea lui Ceaușescu. Inteligentă, simpatică și foarte talentată. Sala de ședințe îmi amintește de Teatrul de Operă din Paris și este superbă.

Plecăm apoi cu Philippe Etienne la ceremonia organizată de Fundația Națională pentru Știință și Artă, al cărei vicepreședinte (nu prea activ) sunt eu, cu ocazia editării în limba română a cărții mele *Cincisprezece ani care au zguduit lumea*¹. Atmosferă prietenească și emoționantă. Ce frumos sunt celebrat aici! Iată o țară unde, când mi-ar veni sorocul, aș putea avea parte de o minunată înmormântare! Bineînțeles, spun asta cu voce tare...

Iliescu face gestul uimitor de a veni la această recepție. Eu rostesc un discurs laconic care îmi va servi apoi drept bază pentru prefața pe care o voi scrie la ediția franceză a uneia dintre cărțile lui Ion Iliescu².

¹ Thierry de Montbrial, *Cincisprezece ani care au zguduit lumea. De la Berlin la Bagdad*, București, Editura Expert, 2004.

² Ion Iliescu, *Le grand choc d'un siècle trop court. Communisme, post-communisme et démocratie*, Editions du Rocher, 2004.

El mă conduce apoi în mașina sa blindată cu geamuri întunecate, insistând să mă așez în dreapta – el se gândește la cel mai mic detaliu când e vorba de a onora pe cineva –, până la Casa Oamenilor de Știință, unde Eugen Simion oferă recepția de salut. Cunosco acest local încă din 1990, am fost aici de numeroase ori. Cu anii, atmosfera „socialistă“ se împrăștie. Președintele rămâne cu noi. Ca de obicei, simplu, stăpânit și foarte comunicativ. Măine, pleacă în Canada. Penultima sa călătorie oficială. Ultima o va efectua la Vatican. Ce frumos acord ultim, pentru acest fost „comunist“, care fusese altădată, cel puțin timp de câțiva ani, un apropiat al lui Ceaușescu! Discuție lungă între patru ochi. El se pregătește să părăsească definitiv Palatul Cotroceni și să reia conducerea PSD. Am vaga impresie că nu va fi chiar nemulțumit de o înfrângere a lui Adrian Năstase la alegerile prezidențiale de la sfârșitul anului. Acestea fiind spuse, concurentul e lipsit de charismă, ceea ce nu înseamnă că nu poate fi ales! În orice caz, nu va fi ceva dramatic. Varianta Vadim Tudor (acest Le Pen român) este înlăturată, ceea ce nu era cazul în urmă cu câteva luni. Din acest punct de vedere, putem într-adevăr spune că Ion Iliescu a reușit să-și „normalizeze“ țara, așa cum dorea.

La sfârșitul serii, discut cu unul dintre consilierii președintelui. Acesta îmi spune că Iliescu își pierde uneori seninătatea. Oricât ar face-o pe sfînxul (mai zâmbitor decât celălalt, îl am în vedere pe Mitterrand), nu este mai puțin om. Mă bucur auzind aceste cuvinte!

Joi 16 septembrie 2004

Ziua este consacrată seminarului nostru. „Religiile și cultura europeană“ este tema pe care am ales-o cu Eugen încă din ianuarie la Brașov. Țin un discurs de 45 de minute despre „Europa, Creștinism și Islam“. În sală, printre alții, nunțiul apostolic (un elvețian, episcopul Jean-Claude Perisset), arhiepiscopul catolic de București,

episcopul Ioan Robu, mitropolitul Teofan și episcopul greco-catolic Virgil Bercea. Vorbesc despre viitorul religiilor, am impresia că mesajul meu este bine primit.

Iau prânzul la casa Oamenilor de Știință cu episcopul Ion Robu. Șaizeci de ani, episcop din 1984. Sunt profund mișcat de această persoană. Fără îndoială, a avut mult de suferit. Zâmbește cu bună-tate. Personalitate autentică. Nici urmă de comportare mieroasă. În discursurile lor, reprezentanții autorităților religioase deplâng faptul că proiectul Constituției europene nu se referă decât la rădăcinile creștine ale Europei. Le răspund că este important pentru creștinism să-și amintească de propriile rădăcini... Episcopul Robu este de acord cu mine.

După ce conduc sesiunea de după-amiază, merg în vizită la Mircea Geoană, la Ministerul Afacerilor Externe. Dacă Năstase este ales, el va fi prim-ministru. E grăbit, ca de obicei. Deseori, este prezentat ca un agent al CIA, ceea ce este ridicol. Discutând cu el, am impresia vie că o nouă generație e pe cale a se impune.

Vineri 17 septembrie 2004

Timpul se schimbă. A venit toamna. Sesiunea de dimineață este condusă de Sylvester E. Vizi, specialist în neuroștiințe, președintele Academiei Ungare. Acesta face parte din minoritatea participanților la acest seminar care nu vorbesc franceza, ceea ce nu-i ușurează sarcina. Mehmet Aydin, ministrul-filosof turc, vorbește despre compatibilitatea Islamului cu valorile occidentale. Câteva rapoarte interesante, printre care cel (în engleză) al sârbului Vojislav Stanovčić, *Democracy and the Rule of Law in Multi-Ethnic Societies*. Din punctul meu de vedere, este subiectul cel mai important pentru viitorul Europei. Îi voi propune lui Eugen Simion să adoptăm ca temă a întâlnirii noastre din 2005. În astfel de probleme, este indispensabil să dăm atenție gânditorilor din Europa Centrală, celor care nu

sunt și nu au mentalitatea unor emigranți. Bieții sârbi suferă profund din cauza războiului american din Kosovo. Ascult cu atenție și spusele lui Dan Berindei, și pe cele ale lui Dumitru Popescu, profesor de dogmatică ortodoxă. Ultimul vede în principiul antropic¹ reconcilierea dintre știință și religie. Nu aceasta este, evident, și părerea lui Mathieu Ricard, fiul lui Jean-François Revel, care s-a convertit la budism.

Văd cu plăcere bucuria de pe chipul lui Eugen Simion, care primește primul exemplar al celui de-al cincizecelea volum al *Pleia-dei românești*, minunată inițiativă editorială lansată de el.

Prânz într-un pub în stil englezesc. Discuție interesantă cu Jean Staune, secretarul general al „universității interdisciplinare din Paris“, un fel de ecou al proiectului lui Bernard d’Espagnat² despre filosofia științelor, la care m-am asociat cu articolul meu despre timp. Altă personalitate puternică a acestei „universități“: originalul Basarab Nicolescu, filosof și fizician teoretician... Ne întoarcem la Academie pentru a-i asculta pe Petre Roman și, mai ales, pe Jacques De Decker³, care face o expunere excelentă despre natura Europei, așa cum știu să o facă numai oamenii de mare cultură.

La sfârșitul zilei, Jaques Barrat organizează o excursie comentată prin București care îmi permite să constat că au fost efectuate progrese remarcabile, despre care ideologii francezi n-au nici o idee.

În timpul cinei de încheiere, discut cu participanții la seminar. Printre aceștia, Marius Sala, lingvist, membru al Academiei române, pe care-l văzusem anul trecut și care îmi oferise două dintre lucrările sale. Una din ele, *Connaissez-vous le roumain?* am adus-o cu mine în această călătorie. Din păcate, nu poate rămâne

¹ Idee conform căreia legile fizicii, mai precis valorile „constantelor universale“, au fost „create“ pentru a permite apariția vieții.

² Filosof francez contemporan, specialist al mecanicii cuantice

³ Secretar perpetuu al Academiei Regale de limba și literatura franceză din Belgia

cu noi la cină: soția sa a fost operată astăzi. La orice vârstă avem nevoie să fim încurajați și la orice vârstă trebuie să știm a-i încuraja pe alții...

Desenele lui Ștefan Popa. Două din ele sunt pentru mine. Discut puțin cu acest artist foarte talentat, care îmi împărtășește că absoarbe, fără să vrea, energia, negativă sau pozitivă, a „modelelor“ sale, efectele fiind foarte diferite în cele două cazuri. Pentru el, majoritatea oamenilor politici, inclusiv Iliescu sau Năstase, au mai degrabă o energie negativă. Însă nu ezită să-mi spună că energia lui Saddam Hussein era pozitivă. Vorbind despre cehul Václav Klaus, spune că i-a evitat privirea, neliniștită și greu de suportat. În această conversație, ne adâncim din plin în domeniul „spiritualității“.

Sâmbătă 18 septembrie 2004

În momentul când plecăm de la reședință, camerista, o femeie în vârstă, francofonă, care a văzut multe în viața ei, mă oprește pentru a-mi spune că mi-a văzut cartea (în limba română) pe masa de scris din camera mea. Îmi mai spune că eu sunt un „misionar“ etc., etc., că, pentru a-mi reuși „misiunea“, trebuie să cred în Dumnezeu și să mă purific pe dinăuntru etc., etc. Când își termină cuvântarea, scoate de sub o grămadă de albituri copia unei cărți publicate în 1920 la editura Félix Alcan de un oarecare P.E. Cornillier, intitulată *Supraviețuirea sufletului și evoluția lui după moarte – mărturisiri*. Această persoană modestă îmi spune că de mult timp caută pe cineva pentru a i-o face cadou. Chiar dacă îmi dau seama că acest exemplar nu este unic, sunt consternat. Hotărât lucru, România îmi face surprize.

Mai mult de șase ore de drum pentru a ajunge în Delta Dunării. Șosea în stare bună, sate frumoase. E uimitor să-i vezi pe țărani în căruțele trase de cai, cu telefonul mobil la ureche. În mașină, discut îndelung cu Eugen Simion. Prietenul meu îmi spune că cel mai

greu pe vremea lui Ceaușescu era necesitatea de-a cere întruna. O umilire permanentă. Traversăm Țara Românească, apoi intrăm în Dobrogea. După cum scrie *Ghidul albastru*: „În Dobrogea, unul dintre cei mai bătrâni munți din lume, masivul Măcin (467 m.), veghează asupra celui mai tânăr pământ din Europa: Delta Dunării“. După ce rătăcim puțin, ajungem, în plină după-amiază în satul Murighiol (toponim turc, readus la viață după căderea comunismului), la vreo patruzeci de kilometri est de Tulcea, punctul de intrare în Deltă. La Murighiol, coborâm din mașini pentru a ne urca pe un vapor care ne conduce în douăzeci de minute la Sulina. Aici, ne cazăm la hotelul Cormoran, recent construit.

Începe să se întunece. Telefonul îmi urează „bine ați venit în Ucraina“... Iată-mă „unde departe“, într-un loc amenințat de catastrofe ecologice¹, inaccesibil pentru un timp oarecare.

Lipsa de preocupare a conservat această regiune în timpul regimului comunist. Lui Ceaușescu îi plăcea să vină aici la vânătoare. Ce va deveni această lume plină de originalitate peste vreo douăzeci sau treizeci de ani? Cina ne aduce câteva frânturi de răspuns, deoarece îl avem cu noi pe primarul orașului Tulcea și pe guvernatorul Deltei. Rețin două lucruri. Pe de o parte, turismul care a început să se dezvolte anul acesta. El va fi limitat de capacitatea redusă de primire și de dorința de a evita mulțimea de oameni care ar putea perturba serios fauna. Pe de altă parte, canalul pe care ucrainenii vor să-l construiască la frontiera celor două state, încălcând dreptul internațional, ar putea avea consecințe serioase asupra echilibrului Deltei.

După această seară interesantă, mergem în camerele noastre. Inconveniente datorate instalațiilor sanitare socialiste...

¹ Aluzie la apropierea Ucrainei și la hotărârea guvernului acesteia de a construi canalul Bîstroe

Duminică 19 septembrie 2004

Timp splendid. Avem noroc. Expediția noastră constituită din Eugen Simion și Maya Simionescu, Jacques Barrat, Serge Cagnolari (fondatorul editurii Oxus) și din câțiva însoțitori, printre care inevitabilul șef al protocolului, omul care rezolvă toate problemele. Ne urcăm în două ambarcațiuni. E nevoie de multă precauție, pentru a naviga pe brațele Dunării: deseori, adâncimea este de numai cincizeci de centimetri, nemaivorbind de plante, arbori doborâți și alte obstacole. Un traseu încântător care ne conduce până la Marea Neagră, după un scurt popas în satul pescarilor Sfântul Gheorghe. În pofida prejudiciilor aduse de socialismul științific, rămâne ceva fermecător în aceste locuri. Aici, femeile își acoperă capul. Este un semn al ortodocșilor de rit vechi, urmași ai rușilor, care și-au părăsit patria în secolele XVII-XVIII, fiindcă erau persecutați. Biserica este rusească!

Picnic pe insula Sahalin. Această fâșie de pământ își datorează, fără îndoială, denumirea formei sale, asemănătoare unei alte insule, cu același nume. Timp de șase ore, traversăm vaste întinderi de apă – „lacuri“ (Sulina, Isac, Iacob, Puiu...), „râuri“ sau mai degrabă canale romantice și înguste, a căror vegetație se împletește deseori deasupra capetelor noastre. Împărăție a stufului, sălciilor, copacilor.... Multe animale și mai ales păsări. Pentru a le vedea, trebuie oprite motoarele, apoi e nevoie să te adăpostești în cabanele construite pentru observație. Mai pe scurt, timp și răbdare. Vom vedea totuși mulțime de găște, lebede, pelicani, cormorani, albatroși. Mlaștini, nuferi, dune... Cu toate acestea, este numai o mică parte a biodiversității caracteristice acestui colț de lume.

Seara vorbim despre proiectele noastre, inclusiv despre uni-forma academicienilor români. Aceasta ar putea fi realizată cu puține cheltuieli. După părerea mea, ar trebui să îmbine sobrietate și simbol. Un lucru îmi pare evident: Eugen este însuflețit de profunda

semnificație a interesului general, ceea ce face să mă atașez și mai mult de acest om.

Luni 20 septembrie 2004

Părăsim hotelul Cormoran și gândacii de acolo (ceea ce m-a salvat este că nu i-am identificat decât în dimineața plecării!) la ora 7 dimineața. Zece minute pe o barcă cu motor, prin ceață, ca să ajungem la Murighiol. Fața biciuită de vânt și ochii roșii. Înainte de a urca în autobuz, arunc o privire la cazărmile dezafectate care probabil au servit drept locuințe pentru grănicerii de pe timpul lui Ceaușescu. Cinci ore de drum împreună cu Jacques Barrat, Serge Cagnolari, șoferul, șeful protocolului și Isadora Precup, colaboratoarea fidelă a lui Eugen Simion. Jacques, care este un geograf excelent, comentează peisajele. Sunt încântat. Și, privind în jurul nostru, mă gândesc: cine s-ar putea îndoi de calea de dezvoltare a României? Cu probleme imense, desigur... Vorbim în special despre țigani. Avem și unele emoții, pentru că șoferul nostru merge cu 150 în locurile unde nu e rezonabil să depășească 90. Dar, în cele din urmă, ajungem în viață și la timp la Otopeni...

Duminică 17 octombrie 2004

Iarăși pe picior de război. De data aceasta îl însoțesc pe prim-ministrul Franței Jean-Pierre Raffarin în vizita lui oficială în România.

La salonul de onoare de pe aeroportul Orly câțiva miniștri (Copé, Robien, Loos, Saint-Sernin, Woerth...); oameni de afaceri, printre care Jean-François Cirelli, care l-a înlocuit pe Pierre Gadonneix la conducerea Întreprinderii Gaz de France; membri ai Parlamentului. În ceea ce privește „societatea civilă“, numai Jérôme Clément, președintele ARTE, și eu. Jacques Barrat călătorește în alt avion.

Ne instalăm în Airbus-ul „Republicii Franceze“. Locuri nominalizate. Al meu e lângă Jérôme. Lungă discuție cu el. Prim-ministrul Jean-Pierre Raffarin trece și-i salută pe unii și pe alții...

Timp frumos la sosire. Covor roșu. Mircea Geoană îl întâmpină pe prim-ministru și delegația sa. Salonul de onoare. Procesiunea se deplasează la reședința Franței: o mașină pentru șeful guvernului și patru autobuze, alocate miniștrilor, parlamentarilor, funcționarilor guvernamentali francezi, oamenilor de afaceri și societății civile. Escortate de poliție, aceste vehicule merg mai repede decât le-ar permite suspensiile lor. Prin urmare, suntem zdravăn hurducați.

Înghesuială ca de zile mari la reședință. Recepție oferită comunității franceze de la București. Discurs destul de plictisitor al prim-ministrului francez. Mă întreb ce caut aici...

Ne cazăm la Sofitel, un hotel prost situat, dar care „aparține Franței“! Concomitent cu cina miniștrilor, restul delegației se pomenește într-un restaurant zgomotos împreună cu câteva personalități române. Lângă mine, la masă, se află Roxana Theodorescu, directoarea Muzeului Național. O întreb care este cea mai grea amintire a ei de pe timpul lui Ceaușescu, ea îmi răspunde fără a ezita: „Iarna, frigul zi și noapte...“ O văd și pe Corina Crețu, care speră să fie aleasă senator de București. Ea îmi vorbește despre diferitele posibilități pentru viitorul său, în cazul victoriei lui Adrian Năstase la alegerile prezidențiale din noiembrie. Totuși, victoria primarului de București, Traian Băsescu – cu fibra lui populistă – apărut în campanie, este posibilă. Această perspectivă îl obligă pe Iliescu să intervină mai mult decât dorea inițial în favoarea prim-ministrului său.

Luni 18 octombrie 2004

Mic dejun în cadrul „Forumului francez-român“ la Sofitel, condus din partea franceză de senatorul Revol. Întrebuințez ghilimele,

deoarece acest forum, ca atâtea alte creații guvernamentale, nu are decât o existență formală și, fără îndoială, lipsită de viitor. Participanții sunt nevoiți să recunoască faptul că realizările adevărate sunt cele ale Academiei Române, ale Institutului Franței și IFRI. O oră liberă de care profităm cu Jacques Barrat pentru a vizita aripa de artă modernă a Muzeului Național.

Delegația se adună la 11.30 pentru a merge în cortegiu la Palatul Victoria. În „galeria cu oglinzi“ a acestei clădiri impunătoare din anii '30, are loc o ceremonie de semnare a unor acorduri, publice și private, urmată de o conferință de presă comună a lui Raffarin și Năstase. Notez prezența lui Louis Schweitzer¹: cu achiziționarea uzinelor Dacia, Renault a făcut o investiție semnificativă în România.

După mai mult de o oră de stat în picioare, mergem repede la hotelul Intercontinental – e cu totul altceva decât Sofitel! – pentru prânzul de onoare oferit de gazdele noastre. În sfârșit, am impresia că nu sunt aici în rol de păpușă. Îl revăd cu plăcere pe fostul președinte Emil Constantinescu, care pregătește pentru publicare un pamflet despre propria țară, pe ministrul Culturii Răzvan Theodorescu – fostul soț al Roxanei –, și mai ales pe episcopul Robu. Incontestabil, îmi place acest om. El îmi spune, cu zâmbetul său plin de bunătate, că, în timpul unei recente întâlniri cu preoții săi, m-a folosit, ca să spunem așa, pentru a-i întreba dacă au credință... Într-adevăr, îi povestisem cum într-o zi, la Roma, am pus această întrebare unor cardinali! Oricare ar fi intenția gestului său, eu văd în el un semn de complicitate.

Sosesc și cei doi prim-miniștri. Adrian Năstase mă salută cu căldură și-i spune lui Raffarin, uimit de faptul că ne tutuim, că a citat în ultima sa carte o conversație pe care o avusesem cu el în 1990. Despre ce am vorbit atunci? Nu-mi mai amintesc.

¹ Pe atunci, președintele grupului Renault

Suntem repartizați la mese separate. Persoanele de la masa mea sunt foarte simpatice. Șeful protocolului român a avut personal grijă de mine. Eu și Philippe Etienne din partea franceză, Emil Constantinescu, Petre Roman, președintele unui partid pe care nu-l cunoșteam și patriarhul, din partea română. Sunt foarte impresionat de acesta. Nouăzeci de ani, magnific. Veșmântul său alb îi subliniază noblețea. Un pic greu de urechi, dar în rest în formă excelentă. Poftă de mâncare sănătoasă și amator de un pahar de vin bun. Îmi explică modul de viață al unui patriarh și viața monahală. Născut odată cu Primul Război Mondial, călugăr la vârsta de 12 ani, patriarh la 71, a văzut multe. Dacă va mai fi în viață, voi merge numaidecât să-l văd data viitoare.

După acest prânz, nu numai interesant, dar și gustos, cortegiul pleacă la Palatul Cotroceni. Corina Crețu îmi înmânează fotografiile de la ceremonia din ianuarie. Particip la o ceremonie identică, de data aceasta, în onoarea prim-ministrului nostru care, evident, are dreptul la gradul cel mai înalt al ordinului Steaua României. Șeful protocolului mă împinge ușurel spre Iliescu, în timp ce Raffarin îi prezintă pe miniștrii săi. Când mă vede președintele, fața i se luminează și, timp de câteva minute, discutăm în trei despre prefața pe care o pregătesc pentru cartea lui. Vorbim despre necesitatea de a substitui noțiunea de „ateu“ prin cea de „liber-cugetător“ (la început, l-am descris ca „ateu“; iar el mi-a spus că „liber-cugetător“ e mai exact în cazul său). Mă gândesc că îmi văd „geamănul“ pentru ultima dată în acest palat. [Ca și mine, însă mai vârstnic cu treisprezece ani, Ion Iliescu s-a născut pe 3 martie. Cred că de asta ne înțelegem atât de bine!]

Iarăși în cortegiu. Depunere de flori la mormântul Soldatului Necunoscut din parcul Carol. Apoi întâlnire cu studenții de la Academia de Științe Economice, într-o sală frumoasă, care îmi amintește de marele amfiteatru de la Sorbona. Aici, mi s-a decernat

titlul de Doctor Honoris Causa în 1990. Pe podium, Raffarin însoțit de Philippe Etienne și de Louis Schweitzer... Apreciez răspunsurile lui Raffarin. Suntem în întârziere datorită tineretului sau din cauza acestuia... Ne întoarcem în plină viteză la hotelul Sofitel pentru a face în grabă bagajele, înainte de a urca în autobuzul care ne duce la aeroport. În avion, din nou sunt alături de Jérôme Clément. Prim-ministrul face turul salonului, discutăm îndelung și prietenește. Cât de firesc e acest om! Nu ezită să facă glume, chiar pe seama lui Chirac...

*

Paris. Luni 25 octombrie 2004

Prânz cu Dan Berindei, care a venit în Franța pentru a-l celebra încă o dată pe Napoleon al III-lea. Eminentul istoric român, care speră să-și lase urmele în istorie, a reînviat în 1990. Pe atunci, avea 66 de ani! Astăzi, își dă silința să ducă la capăt publicarea Istoriei Românilor, o lucrare colectivă sub auspiciile Academiei. Ultimul volum pune probleme, ceea ce nu e de mirare. Îmi dau seama că Berindei, ca mulți alții, nu respinge cu totul perioada comunistă, când a fost în floarea vârstei. Preocuparea lui majoră de astăzi este ca ideea națională să nu se dizolve într-un „ceva“ mare și vag. Odată cu „exodul inteligențelor“, de care suferă țara, și năvălirea capitalistă, acest lucru e clar. Îl întreb, așa cum o întrebasem pe Roxana Theodorescu, care este amintirea lui cea mai neplăcută din perioada Ceaușescu. Ca și ea, nu menționează lipsa de libertate, ci frigul, însă adaugă că nu a avut mult de suferit – având avantajul de-a fi proprietarul unei case și putându-și procura lemne de foc. El îmi amintește că anii '65-'70 au fost „minunați“, imediat după dispariția lui Gheorghiu-Dej. Era epoca în care Ceaușescu entuziasma lumea.

2005

Duminică 25 septembrie 2005

În avion spre București recitesc și corectez cincizeci de pagini din cartea mea *Geografia politică*¹. Odată ajuns, îmi regăsesc camera „mea” de la reședință. Noul ambasador, Hervé Bolot, și soția sa mă salută prietenește. Eugen Simion vine după mine. Iată-ne înghesuiți într-o mașină: președintele Academiei Române și vechiul său șofer comunist, morocănos și amabil în același timp, Maya Simionescu și Dan Berindei. Cina într-un restaurant de lux. În sala de alături, o nuntă, fără îndoială, „bogată”. Sunt bucuros să mă aflu aici, să-i ascult pe vechii mei prieteni povestindu-mi evenimentele ultimelor luni.

Luni 26 septembrie 2005

Întrevederi în lanț. Pentru început, Ion Iliescu. El mă primește în cabinetul său modest de senator. În anticameră, câteva chipuri cunoscute, însă eu vreau să vorbesc cu el între patru ochi. Este oboșit și a slăbit. De fapt, a trăit multe după ultima mea vizită, când încă era în toiul gloriei sale de președinte: victoria lui Băsescu, subterfugiile pentru a-l împiedica să reia președinția partidului, operație complicată la inimă. Acest om, renumit pentru abilitatea

¹ Vezi Thierry de Montbrial, *Géographie politique*, PUF, collection «Que-Sais-je?», 2006

sa, recunoaște în fața mea că a comis o mare eroare: grațiindu-l într-un moment nepotrivit pe liderul mineriadei din 1990, Miron Cozma, ca apoi să revină asupra deciziei sale; neanticipând nici trădarea colegilor, nici aspirația la o schimbare de generație. La acest punct, el a uitat lecția lui Mitterrand, care îi arătase cum se sacrifică un rival (în acel caz, Rocard). La 75 de ani, el mai speră încă să joace un rol de legătură cu „societatea civilă“. Oricare ar fi viitorul lui, sunt convins că istoria îi va face dreptate. Cu totul în alt gen, multe personalități poloneze foarte respectate recunosc astăzi că Jaruzelski și-a servit bine țara. Aici, oameni lucizi, cum ar fi Andrei Pleșu, ministrul Afacerilor Externe, pe timpul lui Emil Constantinescu, sunt de aceeași părere.

După Ion Iliescu, Traian Băsescu. Cel de-al treilea președinte de după revoluție mă primește la Palatul Cotroceni, în salonul unde m-a primit pentru prima dată Iliescu în 1990. Iată-mă deci în fața celui care l-a învins pe Adrian Năstase. Chiar și predecesorul său îi recunoaște talentul. De fapt, acest om este seducător, ceea ce nu e de mirare. Are avantajul de a se exprima cu ușurință. În felul său de-a fi, multă jovialitate. Vorbim engleza. Rolul său, după cum îmi spune, este de a-i încuraja pe oameni și instituțiile, bunăoară în domeniul justiției, făcând uz de popularitatea sa crescută. Ascultându-l, am impresia că va încerca să dea un exemplu în lupta împotriva corupției. Îmi pare că Năstase este în vizorul său. Pe planul politicii externe, are două scopuri: Marea Neagră, cu traficul ei de tot felul, și „axa București – Londra – Washington“, pe care ambasadorul Bolot ar dori s-o vadă transformată în „axa București – Bruxelles – Washington“. Deși discursul său cu privire la toate aceste probleme este inteligent, problema este că fostul primar de București nu are experiența internațională și nici un consilier experimentat. Despre multe subiecte, de altfel, nu ezită să lanseze public o idee, chiar dacă se dezice peste puțin timp. În această

privință, seamănă cu Chirac. Îmi spune că astăzi economia e sănătoasă, însă nu este meritul lui: cuvinte cinstite, proaspete și neașteptate. Cu toate acestea, mă întreb cât timp va putea dura un sistem în care șeful statului luptă cu toată lumea, într-un stil nu prea clar, sprijinindu-se direct pe „popor“?

Merg apoi în vizită la arhiepiscopul Ioan Robu, în modesta sa reședință. Acest om este pentru mine un sfânt; aici, mulți sunt cei ce împărtășesc această părere. E greu să-ți imaginezi pe cineva mai autentic. Îl văd ca pe un „îndrumător spiritual“, cum spun creștinii, sau ca pe un „învățător spiritual“, cum spun budiștii. Felul său de a vorbi despre viitorul creștinismului, amintind de tulburările Bisericii de pe timpul Conciliului de la Trento, de pocăință și de felul în care o trăiește, mă emoționează profund. Misterul adevăratei credințe. Îmi place mult felul în care vorbește despre întrebarea dificilă a celibatului preoților. Atitudinea sa este măsurată, dar fermă. Totuși, nu-mi răspunde la observația mea despre problema libidoului (mai mult sau mai puțin, o avem cu toții!). Însă comentariul său despre necesitatea de a învăța „să-ți îndrepti privirea“ este plin de înțelepciune și nu numai pentru cei care au făcut legământ de castitate. Cu o simplitate absolută, părintele Robu îmi spune – în altă ordine de idei – că nu a fost niciodată la închisoare, dar că a vrut să devină preot pentru a înlocui pe cineva care a fost întemnițat... Înainte de a ne lua rămas-bun, arhiepiscopul vrea să-mi arate catedrala lui, cu numele Sfântul Iosif. Îmi înmânează o carte despre vizita lui Ioan Paul al II-lea în 1999. Îmi place atât de mult acest om! La plecare, îi spun să se roage pentru mine. „Mă voi ruga“, îmi răspunde el cu zâmbetul său binevoitor.

După-amiaza, urc cu Eugen în avionul care ne duce la Chișinău. Iată-mă din nou cufundat în atmosfera fostei Uniuni Sovietice. Ca și Țările Baltice, Moldova a fost anexată la URSS, iar problema Transnistriei este astăzi un spin înfipt în trupul Europei. Această

țară este considerată cea mai săracă de pe continentul nostru, mai săracă decât Albania.

La aterizare, ne așteaptă o primire destul de sovietică. Un șir de reprezentanți ai autorităților locale ne întâmpină în salonul de onoare: președintele Academiei de Științe, chimistul Gheorghe Duca, președintele Uniunii Scriitorilor, încă două sau trei personalități neidentificate, ambasadorii României și Franței. Voi constata îndată ceea ce presa anunțase deja – pe prima pagină a unor ziare – ceremoniile de mâine. Acest lucru îmi amintește de călătoria mea în Azerbaidjan.

Trei observații imediate: o frumoasă domnișoară ne salută la scara avionului; alta, mai puțin plăcută, pune ștampila în pașapoarte și pretinde că nu înțelege româna, ci numai engleza și, firește, rusa, fapt care îl șochează profund pe prietenul meu Eugen; în sfârșit, în sens invers, explozivul „bine ați venit în Basarabia“ al președintelui Uniunii Scriitorilor. Aici, să evoci Basarabia, adică fosta regiune delimitată între Prut și Nistru, înseamnă, contrar domnișoarei cu ștampila, să revendici românitatea țării.

Datorită ambasadorului nostru, Edmond Pamboukjian, care mi-a oferit ospitalitatea, reușesc să scap de banchetul oficial care se anunță redutabil și petrec o seară liniștită cu el și soția lui, Chantal. Edmond este primul ambasador permanent al Franței la Chișinău. Reședința, pe care au amenajat-o ei înșiși, este simplă și agreabilă. Situată într-un cartier frumos, ca de altfel întreg orașul, ea amintește de un *chalet* elvețian. Îmi dau seama că ministerul nostru de externe rămâne tot atât de prost gestionat ca și pe timpurile când conduceam Centrul de Analiză și Previziune și n-a fost capabil să cumpere această casă, atunci când putea să o facă pentru o sumă neînsemnată. Deplorabil. În timpul serii, curs intensiv despre Moldova în general și despre Transnistria în particular. Ne amintim, bineînțeles, de generalul Lebed și de Armata a XIV-a. Roata istoriei

se învârtește... Înainte de a adormi, citesc dosarul pe care mi l-a pregătit cu grijă ambasadorul.

Marți 27 septembrie 2005

Întrevedere dis-de-dimineață cu Marian Lupu, tânărul președinte al parlamentului moldovenesc, numărul doi al statului și posibil succesor al președintelui Voronin, fost activist comunist, care a făcut un viraj brusc spre Europa acum doi ani. Voronin este în vizită în Țările Baltice; deci nu-l voi vedea. În ceea ce privește întâlnirea cu Lupu, Pamboukjian a trebuit să intervină personal pentru a o obține, anturajul acestuia dorind să se limiteze la o întrevedere protocolară, în cele mai bune tradiții sovietice. Rezultatul este interesant. Interlocutorul meu vorbește o franceză perfectă și are o viziune clară despre viitor. Nici urmă de limbă de lemn. Orientarea Moldovei spre Uniunea Europeană este recentă, dar, fără îndoială, ireversibilă. Calea va fi anevoioasă, în special din cauza Transnistriei. Multe vor depinde și de evoluția Ucrainei.

Orașul este fermecător grație abundenței de arbori și verdeată. În orice caz, aflându-te aici, e greu să-ți dai seama de sărăcia țării. După o scurtă plimbare, trecem pe la consilierul cultural, în același timp directorul Alianței Franceze, Olivier Jacquot. Acest absolvent al Facultății de Istorie îmi face cea mai bună impresie.

Plecăm apoi împreună cu ambasadorul la Universitatea de Stat pentru a asista la prima ceremonie, cea de înmânare a diplomei de Doctor Honoris Causa lui Eugen Simion. Răsună imnul *Gaudeamus igitur*. Moment de emoție, din mai multe puncte de vedere. Rectorul, un omuleț agitat, de formație și cu un comportament foarte sovietic, contribuie, paradoxal, la farmecul acestui eveniment. Vine apoi rândul meu. În alt corp de clădire al universității, dar cu aceleași autorități. Am șansa de a avea în fața mea un public tânăr, căruia mă adresez cu rațiunea și cu inima, vorbind despre viitorul Moldovei și

al Europei. Doina Romanenco, asistenta ambasadorului, joacă bine rolul de translator. Reacție puternică a celor prezenți.

Am douăzeci de minute la dispoziție pentru a înghiți ceva în grabă la reședința ambasadorului, înainte de a mă întoarce la Palatul Parlamentului pentru o scurtă întrevedere cu Iurie Roșca, vicepreședintele acestuia, cunoscut pentru entuziasmul său activ în favoarea „revoluției portocalii” din Ucraina, astăzi decepționat de Iușcenko, și, pe lângă celelalte, apărător al Basarabiei și Moldovei. Discuția nu durează mult, deoarece vreau să fac o vizită la Tiraspol, capitala Transnistriei.

În mașina ambasadorului nu riscăm să fim opriți pe drum. Treceam fără dificultate barajele succesive: moldovenesc, rusesc și transnistrean. Transnistria politică începe înaintea Transnistriei geografice, în orașul Bender. Sunt emoționat trecând Nistrul. Tiraspol arată bine, însă nu lipsesc propaganda roșie și monumentul lui Lenin. Se simte aici și prezența Odessei, situată nu departe. Înainte de a ne întoarce la aeroport, ambasadorul, Olivier Jacquot, șoferul Marcel (un moldovean care își amintește de serviciul său militar de doi ani în apropiere de Sverdlovsk-Ekaterinbourg) și eu ne așezăm pe terasa uneia dintre cafenelele care, aici ca și prin alte părți, au apărut cu duiumul în ultimii ani.

La orele șaptesprezece treizeci, în același timp cu Eugen și cu însoțitorii lui, intrăm în salonul VIP al aeroportului. Între timp, îmi spune președintele Duca, academicienii de aici au hotărât să mă recruteze printre ei. Voi fi primul francez onorat în acest fel. Prin fereastra avionului, întorcându-ne la București, contemplan peisaje împresurate de ape. România avusese parte, timp de câteva zile, de ploi de o intensitate excepțională.

Miercuri 28 septembrie 2005

Lucia Georgescu, una dintre colaboratoarele lui Eugen, mă însoțește la palatul patriarhului. Ansamblul arhitectural, frumos și

sobru, datează din secolul al XVI-lea. Ceașescu nu a reușit să-l distrugă. Patriarhul Teoctist mă primește cu căldură, simplitate și nu fără complicitatea apartenenței noastre la Academia Română. Nona-genar, chipul frumos și mintea mereu vioaie, călugăr de la vârsta de zece ani. El mă impresionase la prânzul oferit de către Adrian Năstase în timpul vizitei lui Jean-Pierre Raffarin, și atunci mi-am spus că vreau să-l întâlnesc din nou. Discutăm despre viitorul creștinismului, despre necesitatea ecumenismului (Nunțiul, Jean-Claude Périsset, îmi va spune ceva mai târziu că în realitate lucrurile nu se mișcă din loc), despre vizita „papei de la Roma“ în 1999 și așa mai departe. Toate acestea, într-un spirit pozitiv. La sfârșitul întrevederii, Preafericitul îmi înmânează o medalie emisă anul acesta cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la dobândirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române și acceptă cu amabilitate să facem câteva poze împreună cu el, înainte de a mă însoți până la ieșire...

Lucia mă conduce la Parlament, unde am întâlnire cu vechiul meu prieten Mircea Geoană. Acest tehnocrat auster (cel puțin în aparență) a reușit să-i marginalizeze pe Ion Iliescu și pe Adrian Năstase. Ex-viitor prim-ministru al ex-viitorului președinte Năstase a devenit președintele primului partid din România (PDS). El este, de asemenea, președintele Comisiei pentru politica externă a Senatului. O oră pentru a discuta despre erorile lui Iliescu, despre necesitatea de a reface imaginea partidului (la acest punct, el vizează corupția), despre situația politică actuală, despre populism, despre lipsa de experiență a președintelui în materie de politică internațională, despre instabilitatea guvernului. Geoană se situează deja în calitate de succesor al actualului șef de stat. Dar, în timp ce farmecul lui Traian Băsescu acționează negreșit asupra poporului, ce să spunem despre fostul ambasador la Washington?

După această întrevvedere, merg în cealaltă aripă a fostei case a Palatului Poporului pentru a asista la sfârșitul unei dezbateri a

Camerei Deputaților: este vorba despre o moțiune de cenzură, ca urmare a neglijenței Guvernului în timpul inundațiilor recente care au afectat până și Camera Senatului, în interiorul căreia a plouat zilele trecute! Flux de elocvență, însă moțiunea nu este votată. Sunt condus apoi în biroul președintelui Camerei Deputaților, a cărei dimensiune, îmi spune Adrian Năstase, este invers proporțională cu importanța reală a funcției. Interlocutorul meu vorbește despre bilanțul activității sale în fruntea guvernului, bilanț într-adevăr pozitiv, și despre manevrele menite a-l dezbădăcina din fotoliul său. Mulți dintre interlocutorii mei văd căderea lui doar ca pe o chestiune de timp.

Valeriu Ioan-Franc, editorul meu de aici, mă așteaptă la ieșire pentru a mă conduce într-o clădire a Academiei Române de lângă Parlament, unde am o întâlnire – din păcate prea scurtă – cu profesori și studenți pentru o discuție pe marginea cărților mele. Urmează un prânz cu Florin Georgescu, prim-vicepreședintele Băncii Centrale (Lăzărescu este plecat la Washington), însoțit de un administrator al Băncii pe nume Napoleon Pop, și, de asemenea, de Eugen și Maya. Gazda mea este foarte serioasă, așa cum știu să fie bancherii centrali. Astfel, am ocazia să trec în revistă situația economică. Câte schimbări în cincisprezece ani!

Trec pe la reședință pentru a pleca imediat la Sinaia în compania lui Hervé Bolot. Mai mult de două ore de drum pe un traseu aglomerat... De s-ar construi mai repede autostrada atât de așteptată! Iată-mă în sfârșit în splendoarea de modă veche a castelului Foișor, nu departe de alt castel, cel al lui Dracula... Cina de deschidere a celui de-al patrulea seminar din seria „Penser l'Europe“, realizat în comun de Academia Română și de IFRI. Îmi place mult acest club ne-anglo-saxon, unde poți întâlni personalități intelectuale de calitate excelentă, ce provin din rețeaua academiilor de științe ale țărilor care se numeau cândva Europa Centrală. Simpatizez

cu austerul Michael Metzeltin. Mă străduiesc să animez serata de deschidere care, altfel, ar fi rămas destul de formală. Cascada de glume și istorii amuzante. Trebuie să te pricepi să nu fii serios.

Joi 29 septembrie 2005

Deschiderea seminarului, pentru care am propus tema *Națiunile și Minoritățile în Comunitatea Europeană*. Ar fi trebuit să spunem „Uniunea europeană“, dar nu are mare importanță. Discursul meu este intitulat „Diversitatea națiunilor și democrația în Uniunea Europeană“. Un subiect capital, în opinia mea. Unele prezentări sunt extrem de interesante ca, de exemplu, cea a ambasadorului Algeriei, Mohamed Laichoubi. El se arată prietenos, lăudând în public „originalitatea“ și „ponderația“ mea. Un compliment la care sunt sensibil. Laichoubi, care a fost ministru, se întoarce poimăine în Algeria, după mai mulți ani în funcție la București. Se zice că este un apropiat a lui Bouteflika, *Whatever it means*. Discut cu el, în timpul pauzei, despre dezbaterile asupra pocăinței referitor la Colonizare. Filosoful grec Evangelos Moutsopoulos, membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Franța, prezintă un raport foarte original: „Minusul din plusuri: considerații asupra statutului minorităților“.

Urmează prânzul cu doi prelați și un filosof. Unul din ei, episcopul Perisset, un elvețian scump la zâmbet, este direct și absolut lipsit de caracterul micios propriu mai multora dintre confrății săi. El este nunțiu apostolic de șapte ani. Și-a început misiunea la București cu pregătirea vizitei lui Ioan Paul al II-lea. El scapă câteva observații frapante despre acest Papă „care, toată viața sa, a fost un actor“, apoi povestește despre un cardinal român *in pectore*, victima unei hemiplegii imediat după revoluție, care nu putea vorbi decât în momentele în care se ruga... Ce istorie uimitoare! Nunțul mă convinge să citesc autobiografia lui Joseph Ratzinger.

După o scurtă conferință de presă, ne întoarcem la București, împreună cu ambasadorul. Seminarul va continua fără noi până mâine-seară. În mașină, Hervé Bolot, care cunoaște foarte bine Africa, îmi povestește mai multe istorii despre acest continent. Seara, la reședință cu câteva personalități, printre care Andrei Pleșu și directorul pentru România al Agenției France Presse, Yves-Claude Llorca, fin cunoscător al situației locale. Discutăm mai ales despre intrigile politicii românești. Din fericire, lucrurile se văd mai bine din depărtare: din punctul meu de vedere, România se află pe calea cea bună.

2006

Luni 3 aprilie 2006

În timpul zborului, citesc dosarul interesant pe care mi l-a pregătit asistenta mea, Marie-Claude, despre relațiile franco-române și ascult muzică. La București, mă așteaptă un șofer, trimis de ambasadă, care nu vorbește deloc franceza. Până la urmă, reușesc să-i explic că trebuie să merg la Casa Oamenilor de Știință, fără îndoială locul care, de aproape șaisprezece ani, îmi este cel mai cunoscut în acest oraș. Ajungem pe la nouă seara și îmi rămâne puțin timp pentru a discuta cu prietenii români și cu delegația de la Institutul Franței în vizită la București cu ocazia unui seminar: cancelarul Gabriel de Broglie, Hélène Carrère d'Encausse, Jean Decourt, Arnaud d'Hauterives, Jean Montreuil (un chimist-farmacolog, care îmi spune că apreciază mult lucrările Mayei Simionescu pe care le cunoaște).

Marti 4 aprilie 2006

Celebrarea celei de-a 140-a aniversări a Academiei Române în minunatul ei palat, unde am venit pentru prima oară în iunie 1990, pe vremea când îl avea ca președinte pe Mihai Corneliu Drăgănescu. Prietenul meu Eugen Simion are o apetență pentru simboluri, iar întâmplarea face că această zi coincide cu sfârșitul celui de-al doilea mandat al său. Timp de opt ani în fruntea Academiei, el s-a distins

printr-o activitate bogată și remarcabilă servind această măreață instituție românească. Succesorul său va fi ales mâine. Îl întreb dacă nu va relua un al treilea mandat. Însă, îmi răspunde cu sinceritate că nu dorește să o facă, va rămâne președinte al fundației sale, al cărei vicepreședinte de onoare sunt eu. Succesul său a stârnit gelozia unora dintre confrății săi. Pe lângă asta, mulți dintre ei sunt adepții unui principiu al alternanței între reprezentanții științelor exacte și ai celor umaniste. Totul e posibil. În orice caz, pentru Academie, miza este considerabilă.

Iată-ne în Aula Academiei. Gabriel de Broglie și secretarii perpetui ai celor cinci academii franceze și-au îmbrăcat uniforme tradiționale; academicienii români s-au înveșmântat în uniformă lor pentru prima oară. Am contribuit și eu la crearea acestei uniforme, după cum Eugen are amabilitatea să spună în public. De fapt, unicul meu merit a fost să le sugerez să-și reia vechea tradiție. A fost cu vreo doi ani în urmă, când vizitam Delta Dunării. Rezultatul este mult mai puțin costisitor decât „veșmântul verde“ al academicienilor francezi și oarecum elegant.

Interviuri. Prezența președintelui republicii, Traian Băsescu, care înmânează distincții de stat. Prezenți, de asemenea, și foștii președinți Ion Iliescu și Emil Constantinescu. Ion Iliescu arată mult mai bine decât în timpul ultimei noastre întâlniri. Discuție amicală, ca de obicei. Ne vom vedea pe 14 iunie în Franța, la Lyon.

Institutul Franței este invitatul de onoare la această ceremonie. Fiecare membru al delegației franceze rostește un discurs. Eu încep cu evocarea unor amintiri personale din 1990, pentru a vorbi apoi despre relațiile franco-române de-a lungul secolelor, despre necesitatea de a le perpetua și despre rolul academiilor, din acest punct de vedere. Subliniez, de asemenea, că academiile noastre trebuie să se adapteze la timpurile noi. Este o temă pe care am intenția să o abordez și la Chișinău. Menționez și importanța francofoniei.

În după amiaza zilei, merg în vizită la Banca Națională a României, unde Mugur Isărescu mă salută cu amabilitate și cordialitate. Guvernator al băncii din 1990, el se bucură de o mare stimă în țară și în străinătate. L-am întâlnit pentru prima dată în 2000, când era prim-ministru și candidat la președinție. O altă epocă... Arată foarte bine. Nu demult, a fost ales membru al Academiei Române și a participat la ceremoniile de azi-dimineață, în uniformă. Se pare că Isărescu a apreciat discursul meu și ar dori să mă invite la o conferință în cadrul instituției sale. În ceea ce mă privește, sunt nerăbdător să-i ascult părerea despre economia românească. Banche-rul are încredere în viitor și acest lucru nu mă miră. În special, combate prejudecata potrivit căreia Bulgaria ar fi reușit mai bine decât țara sa. Menționează și cele două mari handicapuri moștene-nite: sectorul agricol și inadecvarea infrastructurii. Marea corupție a dat mult înapoi. Mai rămâne cea mică. După discuție, Mugur Isărescu mă însoțește într-o lungă vizită prin palatul său și îmi în-mânează o monedă de aur cu tiraj limitat. Două ore excepționale. Nu mă așteptam la atâta atenție!

Seara, îmi regăsesc prietenii la Fundația pentru Științe și Arte. Profesorul Constantin Ionescu-Târgoviște îmi oferă o lucrare inti-tulată *Relații franco-române în diabetologie*, pe care o răsfoiesc cu plăcere. Această furie a memoriei, în plină explozie aici, mă emo-ționează. Urmează o conversație interesantă cu Michael Metzeltin și președintele academiei din Austria, specialistul în mecanică, Herbert Mang. Pălăvrăgim și despre alegerile de mâine. Este incre-dibil cât de repede intri în acest fel de jocuri, fiind aici.

Miercuri 5 aprilie 2006

Zi frumoasă de primăvară. Discut puțin cu cameristele. Cea care mi-a oferit o carte despre spiritism mă întreabă dacă mi-am gă-sit cui să mă spovedesc și mă previne de mânia lui Dumnezeu!

Plimbare solitară prin împrejurimile reședinței, unde se află multe locuri dragi mie: Academia Română, biserica Sfântul Iosif a părintelui Robu, piața Victoriei și fostul Parlament... Am fost de-atâtea ori aici, dar eram întotdeauna adus cu mașina. Or, pentru a cunoaște un oraș trebuie să mergi mult pe jos. Iată un început. Îmi termin plimbarea alăturându-mă părinților care își așteaptă copiii la ieșirea liceului Anna de Noailles. Am vizitat în mod „oficial“ acest liceu acum câțiva ani. De data asta, savurez mica plăcere de a mă afla aici „incognito“ și fără nici un scop.

Din sala de așteptare a aeroportului îi telefonez lui Eugen. El nu a candidat la alegerile pentru președinția Academiei Române. Succesorul său este un chimist din Cluj, Ionel Haiduc. Eugen a primit un omagiu unanim. El se declară fericit și îmi spune că, cel puțin în ceea ce ne privește pe noi doi, nimic nu se va schimba. Nu mă îndoiesc de aceasta nici o clipă.

Un mic avion cu elice mă duce la Chișinău. La aeroport, sunt întâmpinat de Edmond Pamboukjian și secretarul general al Academiei de Științe. Seara, la reședința ambasadorului Franței, discuție cu acesta, cu soția sa, Chantal, și cu Olivier Jacquot. Vorbim despre situația din Moldova. Dosarul transnistrean nu se urnește din loc. Economia la fel. Aici nu se petrece nimic comparabil cu progresul din România anilor '90. Această țară micuță – blocată, pe de o parte, între Uniunea Europeană, care o ignoră în cea mai mare măsură, Ucraina și Rusia, pe de altă parte – nu are nici o perspectivă clară în viitorul imediat. Îi lipsește voința. Acum înțeleg mai bine decât în timpul primei mele vizite cât de deplorabilă este această țară, cea mai săracă din Europa, mai săracă decât Albania. Nu fără motiv, mulți regretă Uniunea Sovietică. Nu numai aici!

Joi 6 aprilie 2006

Ca și în prima mea vizită, Doina Romanenco va fi interpreta mea. Ea mă însoțește la sediul Academiei de Științe, o clădire

impunătoare în stil sovietic, unde mă salută președintele Gheorghe Duca. Este un personaj cu susținere politică. Aici, președintele Academiei are un statut de superministru. Poziție confirmată prin modelul Mercedesului său și, pe lângă asta, prin semnele de considerație pe care i le arată cei din anturaj. Nu știu cum este în calitate de chimist, dar nu mă îndoiesc de abilitatea lui. Este foarte apropiat de Voronin, șeful prorus al statului, ca să nu spun prosovietic, până în momentul când și-a schimbat cascheta întorcându-se spre Uniunea Europeană. Din păcate, nu-l voi întâlni pe președinte care, din nou, lipsește din oraș.

Mergem în aulă unde mi se conferă titlul de membru de onoare al Academiei. Un local modest. Lucrările de reparație a sălii de ședințe sunt în toi. Duca îmi va arăta cu mândrie această sală, care va fi inaugurată cu ocazia aniversării semicentenarului Academiei, pe 2 iunie. Duca rostește un discurs de circumstanță și îmi înmânează o diplomă scrisă într-o franceză aproximativă. Un alt academician îmi prezintă pe larg biografia. Contemplu chipurile, deseori interesante, ale acestor ex-sovietici care, la rândul lor, privesc la bizarul animal venit din Occident, pe care îl primesc în sânul lor. Cu vântarea mea despre „rolul Academiei în lumea de azi” durează vreo patruzeci de minute. Duca este fascinat văzându-mă că vorbesc fără notițe. Sunt amuzat de mirarea lui. Urmează o discuție energică. Câteva interviuri, dintre care unul pentru singurul canal de televiziune. O mică recepție în biroul lui Duca. Beau un pahar de vin roșu moldovenesc de douăzeci de ani. Un bătrân patolog, cu capul acoperit de un fes, pare coborât din secolul al XIX-lea.

Împreună cu ambasadorul, cu Olivier Jacquot și cu Doina, reușim să dispărem pentru a apuca pe drumul haotic ce duce la Dolna. Consilierul cultural îmi arată închisoarea unde condițiile de viață ale deținuților sunt apocaliptice. Este singura clădire din acest oraș menționată în *Geografia universală* a lui Élysée Reclus.

Dolna este un sat modest, cu acoperișuri din tablă ondulată ca aproape peste tot aici, lipsit de apă curentă. În timpul auritului său exil în Moldova, Pușkin și-a petrecut aici vara anului 1821 la invitația unui negustor bogat pe nume Ralli, a cărui casă a fost transformată în muzeu. Nu cred să aibă mai mult de un grup de vizitatori pe lună. Interesul e iluzoriu. E foarte frig, bate un vânt năprasnic. Ne întoarcem în capitală. De-a lungul drumului, văd fabrici în ruină și clădiri lăsate de izbeliște. Pe timp frumos, peisajul este cu siguranță mai vesel, însă rămășițele Uniunii Sovietice îi conferă un aspect tragic. Pe acest pământ binecuvântat de Dumnezeu, nici agricultura nu se poate urni din loc.

Prânz „între noi“ la reședința ambasadorului. Programul după-amiezii a fost dezorganizat din cauza unor deliberări îndelungate în Parlament în jurul a două proiecte de legi, una despre audiovizual, alta despre interceptarea convorbirilor telefonice.

Întrevedere cu Leonid Tălmaci, guvernatorul Băncii Naționale. Un omuleț brunet și mustăcios, al cărui aspect nu concordă cu postul pe care îl ocupă, însă ne salută foarte călduros. Conversația despre situația economică și monetară decurge într-o limbă de lemn; Pamboukjian va atribui acest fapt prezenței lui Duca la întrevedere, unul dintre semnele (în cazul de față, unul negativ) puterii sale. Reprezentantul BERD-ului la Chișinău, pe care îl voi vedea diseară la reședință, îmi va spune că FMI a început să pună la îndoială integritatea unor funcționari...

Iată-ne plecați la Parlament. Clădirea a fost construită pentru Comitetul Central al partidului comunist local la sfârșitul anilor '80. Fostul regim nu prea a avut ocazia să profite de ea. Puțin importă, stilul fiind prin excelență sovietic. Vreo două ore de așteptare discutând cu Gheorghe Duca și Oleg Serebrian¹ – un tânăr deputat,

¹ Ambasador al Republicii Moldova în Franța din 2010

liderul Partidului Social-Liberal, francofon desăvârșit, care nu cunoaște întru câțva cărțile. Merg, de asemenea, să urmăresc dezbaterile de la tribună, un exercițiu întotdeauna interesant. În sfârșit, vine momentul întâlnirii cu președintele Lupu (încă nu a împlinit patruzeci de ani, dar pare mai în vârstă), care conduce cu o mână de fier lucrările Parlamentului și căruia i se prevede un mare viitor politic. Discuție mai relaxată decât data trecută pe tema zilei: Transnistria, strategia rușilor față de Moldova (aceștia le atacă în prezent vinurile, unul dintre principalele produse de export), situația economică, perspectivele europene. Pamboukjian are dreptate că, atunci când este vorba de „proiecte majore“, chiar și un om înțelept și deschis către lume, cum este Lupu, poate spune orice... Acest lucru merită să fie menționat.

Ne întoarcem în sala de ședință. De data aceasta, mă voi adresa deputaților, eveniment unic după spusele ambasadorului nostru. Le vorbesc timp de douăzeci de minute despre natura și perspectivele Uniunii Europene, fără a uita, bineînțeles, să evoc soarta Republicii Moldova. Cu această ocazie, le dau un sfat bun care, pe scurt, sună după cum urmează: „Faceți reforme bune, apropiați-vă de standardele noastre și multiplicați contactele cu noi“. În felul meu de a vorbi, nu uit că acest Parlament este în majoritate comunist. Este adevărat că Lupu se declară comunist, dar e la fel de mult cum este un Kwaśniewski în Polonia!

Din cauza schimbărilor de program, venim cu o oră întârziere la reședință, unde ambasadorul a organizat o recepție în onoarea mea. Toasturi, discursuri... După recepție, cină restrânsă cu Edmond și Chantal Pamboukjian și câțiva francezi care lucrează aici, printre care un general de la OSCE, a cărui misiune, mai mult sau puțin eșuată, era de a supraveghea stocurile de muniție ale fostei Armate a XIV-a. Moment de prietenie și căldură, așa cum este imaginea gazdelor mele.

Vineri 7 aprilie 2006

Sfârșitul expediției: Thierry în Moldova. Mă scol la patru dimineața. În pofida protestelor mele, Edmond și Chantal petrec câteva minute cu mine, la o ceașcă de cafea. Șoferul Marcel mă conduce la aeroport, unde avionul minuscul decolează la timp spre Budapesta.

*

Lyon. Miercuri 14 iunie 2006

Plec la Lyon pentru prezentarea cărții lui Ion Iliescu, pentru care am scris prefața. La sosire, ne așteaptă o colaboratoare a Bibliotecii Municipale, care se află chiar lângă gară. Îl întâlnesc acolo pe eroul zilei, alături de directorul instituției, Patrick Bazin. Fostul președinte, care a împlinit șaptezeci și șapte de ani pe 3 martie, este în plină formă. Am venit aici la rugămintea lui. Facem un *show* împreună, pretextul fiind cartea pe care a scris-o. Apoi Bazin ne invită la cină într-unul dintre frumoasele restaurante ale orașului. Conversație pasionantă despre viața și destinul lui Iliescu. La sfârșitul anului 1989, el se pregătea să iasă la pensie! Destinul său s-a hotărât în timpul acelor zile extraordinare de decembrie. Ca și mulți alții, a apărut la televiziune. Și, deoarece lăsase o bună amintire cu mulți ani înainte, el s-a văzut, dacă putem spune, în mod natural purtat la președinția provizorie. În două sau trei zile, el a trecut de la poziția de director al Editurii Tehnice, supravegheat douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru de Securitate, la rangul de șef de stat. Când vorbești cu acest om, dacă ești atent la comportamentul său foarte uman față de ceilalți, începând cu interlocutorii săi, înțelegi de ce se bucură de atâta popularitate. Traducătorul lui, Jean-Louis Corriol, prezent la această cină, era lector la Iași în 1975. Voia să se căsătorească cu o româncă și nu putea obține autorizările necesare. Într-un sfârșit, tânărul universitar francez a reușit să se întâlnească cu secretarul de partid, care nu era altcineva decât

prietenul nostru. El a deblocat situația și cei doi tineri s-au căsătorit. Iliescu ne povestește în ce fel un conducător comunist local ca dânsul avea mijloacele de a face mult pentru binele oamenilor.

Revenind la zilele de pomină, el ne spune că baia de sânge (mai mult de o mie de morți) a fost provocată de rivalitățile dintre militari, care nu sunt clare nici în ziua de azi. „Procesul“ lui Ceaușescu, expedit în grabă de un grup mic de oameni în fruntea cărora se afla el, s-a terminat cu o execuție rapidă pe care nu o regretă. Acesta a fost prețul care trebuia plătit pentru a restabili pacea civilă. El nu se îndoiește că altfel Nicolae și Elena ar fi fost linșați și confirmă că au murit într-un mod demn. Evocăm și alcătuirea Constituției, însă nu revenim în această seară la alte subiecte controversate cum ar fi faimoasele mineriade, din timpul când am făcut cunoștință cu el. În schimb, îl ascultam cu interes vorbind despre contactele sale cu conducătorii comuniști de pe vremuri, despre conflictele ideologice pe care le expune cu mare claritate. Acest inginer are o cultură politică excelentă care se trage din tinerețea sa. Dintr-o familie foarte modestă, el a făcut studii solide la București, apoi la Moscova la începutul anilor '50, în condiții foarte dificile. El spune că, de fapt, datorează multe revoluției „socialiste“. Ca întotdeauna, îi apreciez cumpătarea, pragmatismul și bunul-simț. Niciodată un cuvânt nepotrivit despre cineva.

2007

Vineri 28 septembrie 2007.

Călătorie cu Hélène Carrère d'Encausse. Imediat după aterizare la București, șoferul lui Eugen Simion ne conduce la Sinaia. Reacție de indignare din partea lui când îl întrebăm unde este centura de siguranță, de parcă l-am fi bănuیت că nu conduce bine! Nu este prima dată când observ că Hélène nu se neliniștește peste măsură față de pericolul din mijloacele de transport... Aici e timp frumos. Pălăvrăgim tot drumul.

Iată-ne la Castelul Foișor. Petrecem seara în compania lui Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei (care continuă să-și scrie memoriile), Jacques De Decker și Jaime Gil Aluja, președintele Academiei Regale de Științe Economice și Financiare din Barcelona. Ultimul, un catalan foarte simpatic (pasionat, după cum voi descoperi în curând, de aplicarea paradigmelor difuze în științele sociale), îmi vorbește despre succesiunea lui Raymond Barre, unul din cei doi francezi membri ai academiei sale. Discuție generală pentru a fixa tema seminarului nostru pentru anul viitor. După toate acestea, în imensa mea cameră (mi se spune că este „camera lui Ceaușescu“ – a dormit el oare aici vreo noapte?), răsfoiesc ultimele volume realizate sub conducerea lui Eugen. Unul dintre acestea reunește contribuțiile ultimelor noastre două seminarii. Prezentare plăcută și, cred eu, un tezaur de reflecții originale și pertinente. Alt

volum dezvăluie relația dintre Institutul Franței și Academia Română. Pentru Eugen, ceea ce este scris rămâne, puțin contează dacă volumul nu este difuzat, importantă este tipărirea lui. Greșește, dar cât de bine îl înțeleg! Oricum, odată în plus, îmi spun că trebuie să-l ajut să valorizeze cenaclul pe care l-a creat cu modesta mea susținere. Asemenea întâlniri restrânse aduc mai multe speranțe decât marile glorii efemere.

Sâmbătă 29 septembrie 2007

Prima jumătate a zilei consacrată seminarului (eu și Hélène am ratat ziua de ieri, la care au participat oratori excelenți). Împreună cu Dan Berindei conduc sesiunea pentru care eu însumi am propus titlul: „Este oare posibilă o politică culturală europeană?” Acest subiect mi se pare foarte important. Ca de obicei, punctele de vedere expuse aici nu sunt cele pe care le întâlnești peste tot. De asemenea, sunt foarte atașat la culoarea francofonă a grupului nostru, care cuprinde anul acesta un contingent puternic de spanioli sau, mai bine zis, de catalani. Plăcerea de a-i regăsi pe Ion Iliescu și Petre Roman. La 61 de ani, acesta e îndrăgostit de Silvia, o frumoasă cântăreață de 35 de ani. Fostul președinte continuă să traverseze o perioadă dificilă. Discuție îndelungată cu Adrian Năstase care luptă pentru a supraviețui în politică. De fiecare dată, îmi face cadou o carte.

Printre persoanele cu care comunic astăzi, câteva îmi rețin atenția în mod deosebit: Jean Askenasy, un neurolog din Israel de origine română, care cercetează fenomenul somnului și a publicat nu demult o carte despre conștiință, Radivoje Konstantinović, profesor la Universitatea din Muntenegru, Răzvan Voncu, un tânăr conferențiar, discipolul lui Eugen, și, în sfârșit, Magda Botez, o văduvă de vreo 60 de ani, medic, stabilită la Santa Barbara în California, aparent foarte bogată. M-am văzut, de asemenea, cu Ionel Haiduc,

specialist în chimia organometalică, succesorul lui Eugen la președinția Academiei Române. Sper că va păstra opera predecesorului său. Discut cu fostul ambasador al Turciei, Ömer Zeytinoğlu, rezervat și îngrijorat de schimbările actuale din țara sa, după alegerea lui Abdullah Gül ca președinte. În general, cred că, foarte kemalist ca tendință, corpul diplomatic nu este prea fericit în această perioadă...

După ce dau un interviu, merg la Bran pentru a vizita împreună cu Eugen „castelul lui Dracula“. Splendoarea Carpaților în toamna aurie. Aici suntem dincolo de realitate și oamenii vin aici pentru asta. Vlad Țepeș, domnitorul Țării Românești în secolul al XV-lea, a lăsat în istorie o urmă ca de fiară asupra unei epoci care nu a fost deloc blândă. O altă poreclă a sa, Dracula, vine de la Ordinul Dragonului, „Drăculeștii“, și nu are la origine nici o nuanță peiorativă. Legenda, actuală și astăzi, s-a constituit în secolul al XIX-lea în baza unei transcrieri a istoriei acelor timpuri și, mai ales, a romanului *Dracula*, scris de irlandezul Bram Stoker, publicat în 1897, al cărui destin încă nu a fost egalat nici chiar de *Harry Potter*. Acest *bestseller* absolut își găsisese locul în contextul isteriei vampiriste de odinioară, vampirismul însuși datând din cele mai vechi timpuri. Toată această mitologie a fost reactualizată în ultimul sfert al secolului al XX-lea de autori cum ar fi Gabriel Ronay sau de realizatori de cinema ca Francis Coppola în contextul îngrozitorului regim cEAUȘIST. Pe când castelul Bran, cocoțat pe o movilă care avea o poziție strategică în Evul Mediu, îmi amintește de o fantezie a lui Ludovic al II-lea de Bavaria... se zice că faimosul Vlad n-a stat mai mult de două săptămâni aici, ceea ce este totuși mai mult decât timpul petrecut de CEAUȘESCU în camera mea de la Foișor! Vizită interesantă, chiar impresionantă, deoarece la poalele castelului se află o vilă, fără nici un stil anume, unde tinerii scriitori puteau să-și petreacă timpul la începutul anilor '60 și al cărei aspect

exterior nu s-a schimbat de atunci. Printre acești scriitori, un oarecare Eugen Simion... Un Eugen, care nu prea este interesat de istoria lui Țepeș.

La întoarcere, admirând peisajele minunate, vorbim despre scriitorii români în Franța (Ionesco, Eliade, Cioran), de starea actuală (destul de tristă) a literaturii franceze și a criticii literare și, bineînțeles, despre proiectele Fundației Naționale pentru Știință și Artă. Eugen, care l-a cunoscut bine pe Ionesco și i-a studiat scrierile mai puțin cunoscute, crede că autorul piesei *Cântăreața cheală* era un credincios necredincios. Așa cum gândea Pascal despre Montaigne, cel puțin așa presupun eu. Pentru prietenul meu, unica moștenire a lui Gide este jurnalul său. Discutăm apoi despre genurile de jurnal (pe marginea lucrării lui despre jurnalele intime), despre biografii și autobiografii, subiecte care, de asemenea, mă pasionează.

Seara plecăm cu Maya și alți participanți la seminar într-un sat vecin la o cină tradițională. Prietenii mei își amintesc de anii '80. Amintiri despre cum se făcea frigul, despre un București pustiu din vremea în care dictatorul interzisese circulația mașinilor și alte scene demne de Kafka din acea epocă absurdă. Astfel, într-o zi de iarnă, singurul trecător stând împrietrit în fața clădirii Parlamentului, Eugen a văzut ieșind o mașină a cărei pasageră, Elena Ceaușescu, i-a agățat privirile. Clipă de neliniște reciprocă... În timpul cinei, discuție prietenoasă cu Petre Roman, plăcut și cultivat, despre situația politică actuală din România. Fenomen peronist...

Duminică 30 septembrie 2007

De la fereastra camerei mele, observ o scenă de țară, cu oameni, fără îndoială lucrători la castel, stând la masă. Gândindu-mă la tragediile istoriei contemporane a României, această imagine, coborâtă parcă din tablourile lui Brueghel, și atât de simplă mă emoționează. Mă întorc la București cu Eugen. Vreme însorită. Drumuri

aglomerate. Se pare că această confuzie politică în România nu are (încă?) un efect negativ asupra creșterii economice, vizibile pretutindeni. Ne luăm rămas-bun. Eugen pleacă să sărbătorească aniversarea fiicei, iar eu o s-o întâmpin pe Marie-Christine, care se întoarce din Los Angeles.

2009

Vineri 2 octombrie 2009

Plec de la birou la ora șaisprezece, aeroport Roissy, apoi zbor la București. La venire, cazare în hotelul Howard Johnson Piazza. Prin fereastra camerei mele de la etajul optsprezece, văd Casa Oamenilor de Știință, care, din 1990, îmi este atât de familiară. Vedere, de asemenea, spre Palatul Parlamentului, fosta Casă a Poporului.

Sâmbătă 3 octombrie 2009

Toată dimineața la Academia Română cu ședința de încheiere a seminarului anual „Penser l'Europe“. Am lipsit ieri, dar cel puțin mi-am ținut promisiunea față de Eugen Simion și am venit. Tema de anul acesta este „Educația și învățământul în Europa de azi“. În ceea ce privește discursul meu, am propus titlul „Reflecție asupra principiilor esențiale ale educației“. Îl regăsesc ca întotdeauna cu plăcere pe Ion Iliescu, în plină formă fizică și politică (el va împlini 80 de ani pe 3 martie...), și pe Emil Constantinescu.

Pe la treisprezece treizeci, după un interviu pentru principalul cotidian național, Eugen mă ia în mașina sa pentru a merge să degustăm niște vinuri și să luăm prânzul la Valea Călugărească, la 130 de kilometri de București! Ne așezăm la masă pe la orele patru, ieșim de acolo două ore mai târziu... pentru a ne întoarce la București, practic, la ora cinei de la ambasadă!

Pe drumul de întoarcere, discuția noastră ia o întorsătură mai personală. Eugen îmi vorbește despre relațiile cu femeile. El îl citează pe Tolstoi: „Nu e nimic mai groaznic decât o femeie rea și nimic mai frumos decât o femeie bună“. Prietenul meu mai adaugă: „Când întâlnești o femeie bună, nu trebuie să o pierzi“. Amândoi suntem de acord cu spusele lui Montaigne: „Îmi place singurătatea populată“. Singurătatea populată este, probabil, atmosfera orașului (Hélène Carrère d'Encausse îmi spunea că nu poate scrie decât la Paris), dar și atmosfera de acasă.

Revenind la hotel, mă gândesc că această vizită în România nu este deloc rezonabilă (a rămas mai puțin de o lună până la cea de-a doua ediție a *World Policy Conference*, pe care am lansat-o anul trecut la Evian), dar cât de plăcută este! Știu că toți cei care participă la seminarul „Penser l'Europe“ (anul acesta este al optulea) aparțin lumii de ieri, ca să mă exprim ca Stefan Zweig. O lume francofonă și francofilă. Cea care vine în loc este americanofonă și americanofilă. Eugen are 76 de ani și majoritatea prietenilor noștri de aici au în jur de 80 de ani. Însă această lume de ieri, pentru care am o profundă afecțiune, mă învață multe. Și n-o voi putea da uitării. Mă bucur de ea din mers, dar cu adevărat. Astăzi, îl descopăr și mai mult pe Evangelos Moutsopoulos, rectorul onorific al Universității din Atena, membru al Academiei din Atena și membru corespondent al Academiei de Științe Morale și Politice din Franța. Inițiem o discuție pasionantă despre *Kairos*. Într-o doară. Revenind de la cina ambasadurului, găsesc sub ușă broșura filosofului grec și mă adâncesc îndată în lectură. Teme care îmi sunt dragi apar iluminate. Am dintr-odată dorința să răspund invitației lui Claude Farnaud¹ și să merg la Atena.

L-am văzut și pe Michael Metzeltin: mâine, vom relua proiectele noastre politico-lingvistice, în special în jurul ideii unei constituții europene...

¹ Pe timpuri, ambasadorul Franței la Atena

Vorbind despre cina organizată de ambasadorul Henri Paul, am avut ocazia să o revăd pe Zoe, efervescenta colaboratoare a lui Emil Constantinescu, și pe Iulian Chifu, directorul Centrului de prevenire a conflictelor, un reprezentant al noii României, care vorbește o franceză perfectă. Discutăm puțin despre meandrele politicii de azi (viitoarele alegeri prezidențiale au loc la sfârșit de noiembrie) și mult despre Paul Morand, despre Cioran și despre Ionesco...

Duminică 4 octombrie 2009

Dimineață liberă! Meditații despre *kairicitate*, impulsivitate, instinct, intuiție, destin, despre influențele orientale ale filosofiei lui Platon și despre legătura acestor noțiuni cu relația energie – spațiu – timp etc.

În timpul zborului, aștern pe hârtie jurnalul săptămânii, deoarece mâine va fi o nouă zi și o altă predestinare – încă un cuvânt kairic – va trebui înfruntată.

2010

Joi 7 octombrie 2010

Plecăm cu Marie-Christine la Roissy. O oră și douăzeci pentru a ajunge la aeroport! Pe drum, am timp să dau un interviu telefonic pentru cotidianul francez *La Provence* despre imaginea Franței în lume. Aterizare la București nu prea târziu pentru a schimba o vorbă cu Eugen Simion și Maya Simionescu, adorabili ca întotdeauna. Marie-Christine primește un prim cadou cu ocazia zilei sale de naștere!

Vineri 8 octombrie 2010

La micul dejun, prietenii mei de la Barcelona mă anunță că am fost ales membru al Academiei Regale a Doctorilor. Încă un discurs pe care va trebui să-l pregătesc în 2011. Ziua este consacrată celei de-a noua ediții a seminarului „Penser l'Europe“, pe care l-am lansat în 2002 împreună cu Eugen Simion. Ce plăcere să-mi regăsesc vechii prieteni din cadrul Academiei Române, atât de strâns legate de dezvoltarea culturală a acestei părți a Europei, latină și slavă în același timp. Fiecare vine s-o felicite pe Marie-Christine cu ocazia zilei de naștere, iar Ioan Robu îi dăruiește un șirag de mătănii.

Rostesc discursul de deschidere sub ochiul critic al lui Georges-Henri Soutou, invitat la propunerea mea, și care a pregătit o cuvântare substanțială. Ca de obicei, abundență de alocuțiuni, deseori prea lungi și lipsa dezbaterilor. Cu toate acestea, seminarul

în întregime este valoros și atmosfera prietenească. Președintele Fundației pentru Știință și Arte constată că în această țară ortodoxă, personalitățile catolice se mobilizează mult mai ușor decât cele ortodoxe. Anul acesta, este prezent nu numai arhiepiscopul Robu, dar și rectorul Facultății de Teologie din Iași. În schimb, nu avem nici un reprezentant al ierarhilor ortodocși.

În timpul prânzului, discuție îndelungată cu fostul președinte Emil Constantinescu despre revoluția din 1989, despre „crimele“ de care Iliescu, după părerea lui, este responsabil, cel puțin indirect, despre complezența lui față de șefii fostului regim, despre comportamentul reprobabil pe timpuri al unor oameni cum ar fi generalul Militaru, despre caracterul de cameleon al unui Silviu Brucan etc., etc. Iată-mă cufundat din nou în atmosfera primelor mele călătorii în România. Ca un bun cercetător (el este geolog), Constantinescu a notat și a verificat totul. El observă că trecutul lui Bănescu nu l-a împiedicat pe acesta să rămână popular. La 71 de ani (născut în 1939), omul din fața mea este fericit (cel puțin așa i-a spus Marie-Christinei seara în timpul cinei). Este adevărat că el aparține categoriei de oameni „protejați“. Am totuși impresia că suferă din cauză că a fost considerat un președinte slab și nu a fost recunoscut drept egalul unui Havel¹ și nici chiar al unui Jelev². Cu toate acestea, este simplu, fermecător și plin de umor. Îmi spune că a citit ediția română a cărții mele *Memoria timpului prezent*³ și că a scris într-unul dintre volumele sale că eu sunt singurul care a înțeles ceva despre țara lui în anii '90.

La sfârșitul zilei, ne întâlnim cu toții la Ateneu (sunt pentru prima dată aici) ca să ascult Ceaikovski (minunatul concert pentru

¹ Vaclav Havel (1936–2011): dramaturg și eseist, una dintre figurile emblematice ale „Revoluției de Catifea“ în 1989. El a fost președintele Republicii Federale Cehe și Slovace (1989–1992), apoi al Republicii Cehe (1993–2003).

² Jeliu Jelev (1935–): președinte al Republicii Bulgaria (1990–1996)

³ Thierry de Montbrial. *Memoria timpului prezent*. Polirom, Iași, 1996

vioară) și Ravel. Ziua se termină cu un banchet la hotelul Intercontinental, oferit de primarul sectorului 2 al orașului București (acest om are cultura aproape de inimă), la care, printre alte personalități din partea română, participă fostul președinte Constantinescu și fostul prim-ministru Petre Roman. Marie-Christine este iarăși sărbătorită: flori, cadouri, îmbrățișări... În timpul zilei, caricaturistul Ștefan Popa zis Popa's a făcut o mulțime de schițe și a desenat cu o viteză demnă de reputația sa.

Sâmbătă 9 octombrie 2010

Ziua începe la Academie cu un interviu pentru Miruna Munteanu. Apoi întrevedere cu Caius-Traian Dragomir, care mă readuce în atmosfera anilor '90. După Franța, el a fost timp de câțiva ani ambasador în Grecia, iar acum are activități legate de medicină. Vine din când în când la Paris.

După ce ascult ultimele discursuri ale sesiunii de dimineață, mergem împreună cu Marie-Christine și alți colegi la expoziția lui Popa's. Eu sunt gratificat cu un imens tablou care seamănă mult celui care mi-a fost oferit de chinezii din Clubul Reformatoilor cu câțiva ani în urmă... Cauza este că cele două „opere“ au fost realizate folosind aceeași fotografie! Am primit și două caricaturi foarte simpatice. Înainte de a-mi părăsi prietenii, Emil Constantinescu mă însoțește până la clădirea principală a Academiei pentru a-mi înmâna trei dintre cărțile sale, după care plecăm imediat la aeroport.

2011

Miercuri 12 octombrie 2011

Aterizez împreună cu soția mea, Marie-Christine, la București la 22.30. Un șofer ne conduce la Carol Parc Hotel, un palat construit în 1906, împărțit în locuințe pe vremea comunismului și nu demult reconstruit cu cinci stele. Suntem aici pe vârful unei coline, cu o vedere minunată asupra Palatului Parlamentului. Ajungem tocmai în momentul când Eugen și Maya părăsesc restaurantul hotelului, unde au luat cina. Îmbrățișări și plăcerea de a-i regăsi. Ne instalăm într-un apartament foarte agreabil.

Joi 13 octombrie 2011

Plecare la Universitatea din București – cea mai bună din țară se spune aici, dar eu știu că alte universități revendică acest clasament –, unde mi se va conferi gradul de Doctor Honoris Causa. După o scurtă discuție în biroul rectorului Ioan Pânzaru – profesor de literatură franceză, căruia îi va succeda în curând Mircea Dumitru, specialist în filosofie analitică –, îmbrăcăm toga și intrăm în sala plină, unde îi văd pe mulți dintre prietenii mei români, precum și pe alți participanți la seminarul „Penser l’Europe“. Răsună imnul *Gaudeamus Igitur*, moment întotdeauna emoționant. Rectorul rostește obișnuita alocuțiune și acordă cuvântul lui Eugen Simion pentru *Laudatio*. După ce mi se înmânează diploma scrisă cu o caligrafie superbă, vorbesc despre Proust, așa cum m-a rugat

Eugen. Mă inspir, evident, din textul scris de mine pentru noua și minunata ediție a romanului *În căutarea timpului pierdut*¹, proaspăt ieșită de sub tipar, din care două exemplare mi-au fost înmânate ieri-seară de președintele Fundației pentru Artă și Științe. Comentez în special ultima frază a operei în care autorul îi compară pe oameni cu niște giganți care ocupă de fapt o vastă porțiune de spațiu și timp, legând această idee de dialectica dublă a lui Pascal: marele infinit și micul infinit, pe de o parte, și capacitatea pe care o avem pentru a le înțelege; măreția și mizeria, cu alte cuvinte aspirația către Dumnezeu și abaterea către lumesc, pe de altă parte. În trecere, fac câteva comentarii asupra noțiunii de previziune. Bazându-mă pe fragmentul care evocă moartea lui Bergotte în fața „peticului de perete galben“, sugerez că Proust, de asemenea, tindea către Dumnezeu, iar Pascal nu s-a dezis niciodată totalmente de lumesc, care în înțelegerea sa cuprindea și atașamentul față de științe. Apoi abordez problema memoriei, dar bineînțeles nu aspectul pe care specialiștii îl numesc *working memory*, necesar acțiunii de toate zilele, ci memoria de lungă durată cu reconstrucțiile ei permanente (madlena, discontinuitatea inimii). În fine, insist asupra celei de-a treia dialectici, senzualitatea și intelectualitatea, înainte de a conchide: Proust era mai întâi de toate un scriitor care considera literatura drept forma supremă a artei.

Urmează o recepție în biroul rectorului. Jacques De Decker, președintele Academiei Regale de Literatură din Belgia, fără îndoială ușor iritat de faptul că un profan abordează asemenea temă în asemenea condiții, îmi spune pe un ton neutru că trebuia să „îndrăznesc“, făcând uz de același verb ca și colegul meu de la Academia de Științe Morale și Politice, Bernard Bourgeois, filosof specialist în opera lui Hegel, când, cu zece ani în urmă, am „îndrăznit“ să

¹ Vezi Anexa 3.

vorbesc despre „informatică și gândire“ în fața membrilor Societății Franceze de Filosofie¹! De fapt, am hotărârea de a „îndrăzni“ din ce în ce mai mult în timpul ce mi-a mai rămas de trăit, iar intuiția îmi spune că România este o țară mai deschisă decât altele demersului pluridisciplinar. În cazul lui Proust (și, desigur, și în alte cazuri, mă gândesc bunăoară la Pascal) – cum îmi va spune Irina Mavrodin căreia i-au trebuit douăzeci de ani din viață pentru a traduce *În căutarea timpului pierdut* (interzicându-și să consulte traducerea anterioară pentru a nu se lăsa influențată) – tocmai acest punct de vedere, diferit de cel al specialiștilor în literatură, arată interesul unei reflecții cum ar fi a mea, reflecție de altfel mai întâi de toate spirituală, după cum a observat arhiepiscopul catolic de București, Ioan Robu.

Plecăm apoi la Banca Centrală, unde ne așteaptă guvernatorul Mugur Isărescu la un dejun cu prietenii noștri. Acest om remarcabil își ocupă fotoliul de 21 de ani, mai exact din 4 septembrie 1990, cu o pauză de un an (din decembrie 1999 până în decembrie 2000) când a fost prim-ministru, perioadă când l-am întâlnit pentru prima dată. Înainte de a ne așeza la masă, el devine ghidul nostru, arătându-le vizitatorilor săi localurile, un număr tot atât de bine pus la punct ca și cel al generalului Georgelin, marele cancelar al Legiunii de Onoare, în palatul său parizian, sau cum o făcea pe vremuri Jean-Claude Trichet, când era guvernatorul Băncii Franței. Discut cu el despre forumul World Policy Conference, la care vreau să-l invit la Viena în decembrie. Regretă că nu a avut posibilitatea să vină la Marrakech² anul trecut (îmi spune că i-ar fi plăcut să descopere acest oraș). După prânz, Isărescu îmi arată frumoasa

¹ Vezi Thierry de Montbrial, *Il est nécessaire d'espérer pour entreprendre. Penseurs et bâtisseurs*. – Informatique et pensée. Editions des Syrtes. 2006.

² Este vorba de a treia ediție a forumului World Policy Conference care și-a ținut lucrările la Marrakech în octombrie 2010.

sală de conferințe, în care mâine vor lua cuvântul vechii mei prieteni Etienne Davignon¹ și Richard Haass². Dacă este adevărat că lumea e mică, atunci lumea bancherilor centrali sau a unor cluburi cum ar fi Bilderberg sau Trilaterală este și mai mică, dar nu trebuie să crezi niciodată că ai planeta în palmă.

Mergem apoi la Academia Română, unde mă simt ca acasă. În fața unui auditoriu de postdoctoranzi voi rosti un discurs pe tema „Centru și marginalitate în cultura europeană”. Precizez conceptele sistemice de centru și de periferie, înainte de a le aplica la noțiunea de cultură în general, apoi la cultura europeană, abordând încă o dată tema fundamentală a dimensiunii culturale a construcției europene. Orice cultură este un sistem, operele fac trimiteri unele la altele, și nu ne putem imagina culturile europene contopite într-una singură. Însă unele au o influență mai mare decât altele. Dar ce semnificație are expresia „cultură europeană”? Nu am deloc pretenția să dau acum un răspuns la această întrebare.

După conferință, o ștergem degrabă la Palatul Cotroceni unde unii dintre noi vor fi decorați de președintele Băsescu. Ajungem cu întârziere, așa cum a fost pe timpul primei mele călătorii în 1990, însă, între timp, protocolul n-a rămas la fel de îngăduitor... Iată-ne în sala imensă pe care o cunosc atât de bine. Decorații sunt aliniați în locul unde vor fi întâmpinați de șeful statului. La dreapta, invitații. La stânga, jurnaliștii. Intră Băsescu. Răsună imnul național. Eu sunt chemat primul, fiindcă mi se atribuie cea mai înaltă decorație, Ordinul Steaua României – în grad de Mare Ofițer. Primesc această

¹ Etienne Davignon (1932–): om politic și om de afaceri belgian. Primul președinte al Agenției Internaționale pentru energie (1974–1977); vicepreședinte al Comisiei comunităților europene (1981–1984); președinte al Consiliului Băncii Société Générale din Belgia (1989–2001); vicepreședinte al întreprinderii Suez-Tractebel (după 2003).

² Richard Haass (1951–): președinte, din 2003, al Council on Foreign Relations, unul dintre cele mai importante *think tank*-uri americane.

distincție ca pe un semn de recunoștință pentru interesul pe care îl port, din momentul căderii comunismului, față de această țară atât de caldă. De altfel, sunt cuvintele pe care mi le spune consilierul președintelui pentru securitatea națională, Iulian Fota. Valoarea decorațiilor ține de simbol, în plan personal și social. Dacă nu, rămâne doar ceremonie, ornament sau vanitate. Îmi vine în minte că am urcat treptele acestui ordin cu cei trei președinți de după revoluție: Emil Constantinescu m-a făcut Ofițer, Ion Iliescu Comandor, și acum Traian Băsescu – Mare Ofițer. Nimeni nu va putea spune că sunt omul unui singur partid. Odată decorațiile înmânate, președintele ia cuvântul. Apelul său la constituirea rapidă a Statelor Unite ale Europei are puține șanse de a răzbate mai departe de societatea românească, și acolo încă foarte limitate. Eu am fost desemnat să rostesc un răspuns din partea tuturor. Discursul meu (scurt!) este axat pe ideea că toți cei care au fost decorați astăzi iubesc România și iubesc Europa. Urmează cupa de șampanie tradițională, în jurul căreia vorbim unii cu alții, pentru a ne întâlni ceva mai târziu la Hotel Intercontinental unde ne primește Neculai Onțanu, primarul de sector, care a fost gazda noastră și anul trecut, tot de ziua de naștere a lui Marie-Christine. Cina festivă într-o atmosferă mai mult decât prietenească, încheiată cu un tort de ciocolată dedicat special lui Marie-Christine, cât de adevărat este că aici fiecare zi e sărbătoarea ei!

Vineri 14 octombrie 2011

Îmi petrec ziua în sala mare a Academiei. Ion Iliescu îmi oferă un exemplar al ultimei sale cărți, unde găsesc ecoul unora dintre întâlnirile noastre. Eugen prezintă cu mândrie cele trei volume din Proust apărute recent și mă invită să spun câteva cuvinte pe acest subiect. O fac cu plăcere cu atât mai mult cu cât „Pleiada românească” este un succes remarcabil într-un mediu cultural destul de

complex. Apoi inaugurăm împreună cea de-a zecea ediție a seminarului nostru „Penser l'Europe“, consacrat anul acesta unui interval de anticipație de cincizeci de ani. În alocuțiunea mea, vorbesc mai întâi despre problema previziunii în general, evidențiind cu grijă cauzele fundamentale și cauzele imediate, menționând diversele temporalități, efectele de generație etc. Printre previziunile cel mai ușor de făcut la un orizont de jumătate de secol figurează, evident, demografia, dar și, într-o anumită măsură, tehnologia. Reluând metafora de ieri, spun că, prin anul 2050, „fiecare va avea planeta în palmă“. (Savantul israelian Jean Askenazy îmi va spune apoi că, din punctul de vedere al neurologului, această expresie este o fulgurație. Sunt curios să aflu mai mult pe acest subiect.) Amintesc apoi că viitorul depinde de strategiile de aplicare, înainte de a dezvoltă tema majoră a guvernantei și de a conchide cu ideea care îmi este atât de dragă despre Europa în calitatea ei de laborator al guvernării mondiale.

Începe apoi o serie de cuvântări pregătite de fiecare participant, un exercițiu destul de ingrat, deoarece puțini sunt cei care respectă disciplina (zece minute pentru fiecare discurs) și nu toți sunt oratori excelenți... Dar, mai ales, nu există dezbateri.

Eugen Simion, care are grijă de la bun început de editarea documentelor întâlnirilor noastre, a publicat un volum despre cele nouă ediții precedente, cu extrase semnificative din discursuri. Rezultatul este în același timp interesant și original. Două fenomene se completează: personalitățile invitate pentru a se exprima aici sunt mai ales din țările „de Est“ și provin din lumea culturii, nu a politologiei. De aici și ideile ieșite din comun care fac tot interesul acestui club restrâns în sânul căruia, trebuie să o subliniez, se vorbește limba franceză. Un club restrâns care are tot farmecul unui cinaclu de oameni cultivați, care au plăcerea să se întâlnească în fiecare an. În aceste momente de emoție, Eugen vorbește despre „Clubul de la București“

și declară că aici se hotărăște, pe plan intelectual, viitorul Europei. Nu trebuie să ne lăsăm duși de val, dar, cum se spune, apele mici fac râurile mari. Și faptul că rămân fidel acestui seminar, în ciuda agendei mele foarte încărcate, se datorează prieteniei pe care am legat-o cu oameni minunați precum Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei, Marius Sala, părintele Robu, pentru a nu cita decât dintre români. Știu că nu suntem pe cale de a ne reînnoi, dar, la urma urmelor, ce este atât de grav? Supraviețuirea unei instituții cum e Academia este una, cea a unei reviste intelectuale, de exemplu, este cu totul altceva. Nu putem concepe, în Franța, revista *Commentaire* fără Jean-Claude Casanova. Și cum să concepem, în România, seminarul „Penser l'Europe“ fără Eugen Simion, fără Maya Simionescu și, poate, fără Thierry de Montbrial? Iată care sunt reflecțiile mele.

În timpul prânzului la Casa Oamenilor de Știință, discutăm cu Eugen, care îmi povestește despre manevrele unor avocați de a recupera această clădire, cum se face cu multe altele, arborând drepturile de proprietate anterioară regimului comunist. Înțeleg, de asemenea, că Academia este gata să răscumpere clădirea. De la cine? *That is the question.*

După sesiunea de după-amiază, mergem la ambasada Franței. Am cu mine diploma pe care trebuie să i-o înmânez lui Eugen. Îmi pare bine să mă aflu din nou la reședință, să revăd echipa care lucrează acolo, printre care camerista inspirată – căreia, din câte am înțeles, i s-a amintit că Republica Franceză este o țară laică...

Actualul reprezentant al Franței, care a lucrat la Curtea de Conturi, este un adevărat estetic. El a refăcut decorul sălilor de recepție și a ales câteva tablouri interesante din patrimoniul național. Rezultatul îmi place mai mult decât soției mele.

Începe ceremonia prin care Eugen Simion primește însemnele de Ofițer al Ordinului Legiunii de Onoare. Ambasadorul Henri

Paul a avut bunăvoința de a-mi lăsa această prerogativă, ceea ce nu se obișnuiește într-o ambasadă. Rostesc deci elogiul prietenului meu, rezumând viața și meritele sale, în special față de Franța. Vorbind, revăd cu ochii minții întreaga imagine pe care o am despre România contemporană. Războiul, regimul mareșalului Antonescu, comunismul și derapajele lui Ceaușescu. Frigul și absurditățile anilor '80. Renașterea de la începutul anilor '90, o renaștere aproape la propriu pentru oameni ca Eugen Simion sau Dan Berindei. Evoc anii petrecuți de Eugen la Paris, între 1970 și 1973, și importanța lor în viața sa; cartea lui *Întoarcerea autorului*, unde el e de partea lui Sainte-Beuve împotriva lui Proust; și, în sfârșit, colaboratoarea noastră. Când îi anin decorația, sunt eu însumi emoționat. Arhiepiscopul Robu observă acest lucru. Eugen este, de asemenea, emoționat. Îmi răspunde cu grație. Urmează o recepție agreabilă. În această seară, fac cunoștință mai îndeaproape cu un ambasador de o factură aparte și foarte afectuos. Călătoriile servesc și la descoperirea de oameni noi, inclusiv din propria nație.

Ne întoarcem la hotel, la cina oferită de primarul Bucureștilor, Sorin Mircea Oprescu – profesor la Medicină, chirurg. Gazda ni se alătură ceva mai târziu, după o zi petrecută la Chișinău. Glumim mult în această seară. Când vine ora să ne luăm rămas-bun, cu toții suntem obosiți, dar bucuroși. Petrecem laolaltă momente frumoase.

Sâmbătă 15 octombrie 2011

Avionul Taronului ne duce la Paris. Îmi petrec timpul citind minunata carte editată cu ocazia unei expoziții consacrate lui Paul Morand și organizate la inițiativa ambasadorului Henri Paul. Frumoasă inițiativă, fiindcă România este un punct nodal în viața acestui mare călător cosmopolit, care și-a lăsat aici inima și a petrecut un an hotărâtor în calitate de ambasador al Guvernului de la Vichy. Un an despre care nu a rămas altă urmă decât rușinea, fie ea justificată sau

nu. *Bucureștii* lui Paul Morand sunt ca *Triestul* lui Chateaubriand¹, adică un punct de joncțiune între Occident și Orient. Scriitorul avea un spirit de observație excelent și o rară capacitate de a pătrunde lucrurile. Mai bine decât oricare altul, el știa să discearnă în fiecare influențele primordiale ale propriului suflet.

Citesc două eseuri consacrate în acest volum nuvelei sale *Săgeata din Orient*. Unul este semnat de Catherine Douzou, celălalt – de Dominique Fernandez. Nu pot rezista dorinței de a copia câteva rânduri din acesta (autorul, de altfel, a scris o *Rapsodie română* publicată în Franța în 1998). Nuvela în cauză este admirabilă din mai multe considerente, scrie academicianul francez. În special „alunecarea de la rațiunea franceză la sufletul rus [subiectul nuvelei] este descrisă de Paul Morand prin intermediul unui peisaj care redă tranziția dintre Occident și Orient. Dunărea, care a traversat părmânturile cele mai «civilizate» din Europa, Germania, Austria, Ungaria, se sfârșește într-o splendoare indefinibilă, într-un abandon al uscatului în fața apei, într-un istov al apelor, o stingere, în stihia neclară și incultă, o dispariție în nedesăvârșire“. Eroul nuvelei, un emigrant rus, hotărăște să întoarcă spatele pentru totdeauna patriei sale adoptive și confortului de acolo și urcă pe o corabie mizabilă pentru a se pierde „în teritoriul sovietic“. Acțiunea nuvelei are loc la începutul anilor '30.

Îmi place să termin aceste rânduri evocând Delta Dunării, lăsându-mi imaginația să hoinărească, în timp ce avionul atinge solul Parisului.

¹ Vezi Chateaubriand, *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811)

Anexe

ANEXA 1

Sensul istoriei¹

Prezentându-mă astăzi în fața dumneavoastră, am conștiința inestimabilei contribuții a națiunii române la civilizația europeană, a dreptului pe care aceasta și l-a dobândit de-a lungul secolelor de a participa din plin la opera de integrare desfășurată de mai bine de patru decenii în vestul continentului nostru și, de asemenea, a datoriei unora și altora de a face cât mai curând posibilă această participare. Marii istorici francezi denunțau nedreptatea de care ați avut parte. „Din secolul al XIII-lea, Europa nu încetează să-i descopere și să-i uite pe români. Acest proces dublu a cunoscut un moment privilegiat după 1848, când elitele politice ale Țării Românești și ale Moldovei și-au găsit refugiu în Franța, unde majoritatea acestora își făcuseră studiile. În lucrarea sa *Legende democratie din Nord* (1854), Jules Michelet scrie aceste rânduri care, ulterior, se vor regăsi periodic în textele istoricilor și politicienilor: «Popoare din Occident, [...] să nu uitați nimic din ceea ce datorăți Ungariei, Poloniei, nefericitei României. Sunt popoare care, de multe ori, i-au oprit pe barbari, cedând uneori. Însă, chiar înfrânți, ei

¹ Discurs de recepție susținut de Thierry de Montbrial la Academia Română, București, 21 septembrie 2000

încă vă serveau, slăbind furia dușmanilor creștinătății cu prețul suferinței lor. Cum aş putea numi eu România, pe valahi și pe moldoveni? Națiune sacrificată. Cel puțin, Ungaria, Polonia și-au răscumpărat prin glorie suferința, căci numele lor s-a auzit pe tot pământul. Popoarele Dunării de Jos de-abia au atras atenția Europei [...]. Fundamentul acestei rezistențe este un principiu viu, iubirea statornică față de trecut, atașamentul gingaș față de patria fără de noroc, cu atât mai mult iubită cu cât este mai nefericită. Românul nu o părăsește niciodată decât pentru a se întoarce. El păstrează cu strictețe tot ce a moștenit de la înaintași: portul, obiceiurile, limba și, mai ales, prestigiosul nume: Romani!» Trei ani mai târziu, Edgar Quinet scria la rândul său în *Românii* (Bruxelles, 1857): «Un lucru neobișnuit în lumea noastră modernă: ei nu ne cer sprijinul așa cum se face de obicei, în numele justiției, al interesului tuturor, al umanității lezate și încălcate. Nu; noutatea și măreția cauzei lor constau în aceea că se înfățișează asemenea unor frați abandonați. [...] Românii spun Occidentului: cu voi vrem să legăm o alianță eternă, nu cu barbarii care ne înconjoară. Voi ne-ați uitat, pierzându-ne până și numele, pentru că ne numiți valahi, pe noi, cei care ne numim români. [...] Recunoașteți-ne și salvați-ne»¹.

Iată-ne ajunși în amurgul secolului XX, întorcând în sfârșit spațele nenorocirilor generate de iluziile a două ideologii monstruoase și inseparabile, marxism-leninismul și național-socialismul. Cei pentru care lunga cale a istoriei nu este cu totul oarbă se străduiesc să răspundă la două mari întrebări. Prima, cum au fost posibile asemenea perversiuni? François Furet, Ernst Nolte, Alain Besançon și alții sunt printre marii autori care s-au exprimat asupra raportului dintre comunism și nazism, un subiect care va suscita încă multă

¹ Matei Cazacu, «La conscience identitaire des Roumains», *Historiens et Géographes*, n° 366, p. 281

vreame polemici dure¹. A doua: cum să înțelegem viitorul, local și global, al societăților omenеști? Local, adică la scara unei națiuni sau a unei regiuni care formează o unitate geopolitică; global, adică la scara întregii omeniri și a întregii planete.

În țara dumneavoastră, opinia publică nu este încă pregătită de a aborda frontal prima întrebare. O prematură întoarcere în trecut n-ar face decât să învie suferința. Circumstanțele supraviețuirii fizice ocupă încă prea mult loc în viața de toate zilele. După înfrângerea din 1945, germanilor le-a luat mult timp să se confrunte cu trecutul imediat. Francezii nici astăzi n-au încheiat reglarea de conturi cu privire la perioada ocupației naziste. În schimb, nu este prea devreme să ne punem cea de-a doua întrebare, pretutindeni unde civilizația europeană are vocația de a străluci și deci în special în țara dumneavoastră și în țara mea. A contribui la pregătirea viitorului, abordându-l pe cât este posibil într-un mod înțelept și măsurat, oare nu este aceasta una dintre misiunile academiilor noastre? Această reflecție este cu atât mai necesară cu cât, urmând un dicton celebru, „omul face istoria, însă nu știe ce fel de istorie face“ Niciodată acest adevăr nu a avut atâta relevanță ca astăzi, când unele dintre erorile noastre ar putea avea consecințe ireparabile. Globalizarea favorizează răspândirea cunoștințelor și a binefacerilor acestora, însă ea tinde, de asemenea, să destabilizeze societățile consolidate în timp și, poate, să le arunce în haos. Odată cu avântul noilor tehnologii, mai ales în științele biologice, ne întrebăm dacă nu cumva omul se joacă de această dată de-a ucenicul vrăjitor, dacă nu cumva riscă să rupă echilibrul fragil al biosferei, să-și pună în pericol propria specie. Odată cu revoluția științifică și cu Iluminismul, omul a tins

¹ Vezi: F. Furet, *Le Passé d'une illusion – essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calman-Lévy, 1995. E. Nolte, *La Guerre civile européenne*, Paris, éditions des Syrtes, 2000. A. Besançon, *Le Malheur du siècle*, Paris, Fayard, 1998

să-l înlăture pe Dumnezeu din concepțiile sale despre lume și să se considere unicul arhitect al viitorului său, în vreme ce el nu este, așa cum spunea Spinoza, decât o cauză parțială a acestuia. Cauza fundamentală a acestor perversiuni politice, a căror victimă a fost țara dumneavoastră în secolul al XX-lea, se poate afla în hybris, adică în orgoliul fără măsură. Odată cu Iluminismul a fost introdusă noțiunea de progres și în numele ei s-au făcut inovații, adăugându-se o nouă speță la categoria crimelor: crimele împotriva umanității.

Ce înseamnă progresul astăzi? Creșterea continuă a „sumei“ bunăstării fiecăruia dintre membrii societății, conform perspectivei utilitariste? Îmbunătățirea situației celor mai puțin favorizați conform perspectivei rawlsiene? Creșterea binelui colectiv sau, mai bine zis, diminuarea răului colectiv, în cazul respingerii abordărilor prea individualiste ale gândirii liberale? Rămâne să le dăm un sens obiectiv acestor termeni. Eu cred că progresul – considerat din punct de vedere colectiv – consistă în consolidarea condițiilor externe de împlinire în viață a fiecărui individ. Prin urmare, scopul major al progresului este demnitatea individului. O colectivitate progresează când reușește să satisfacă mai bine necesitățile elementare ale membrilor săi (cum ar fi hrana sau locuința...), să lupte mai eficient împotriva cauzelor și urmărilor catastrofelor naturale (cicloane, inundații, cutremure de pământ) sau provocate (terorism, războaie civile sau războaie între state). O colectivitate progresează dacă favorizează educația membrilor ei pentru a le permite să se realizeze în muncă și să se împlinească prin exercitarea critică a gândirii. O colectivitate progresează dacă perfecționează funcționarea justiției cu magistrați competenți și onești. O colectivitate progresează atunci când se organizează pentru a ușura suferințele fizice și morale ale oamenilor pe tot parcursul vieții lor și, mai ales, la sfârșitul acesteia. Nu pot să nu amintesc despre cei lipsiți de apărare, despre copii ori despre handicapați. Știu că acum un an România a resimțit

dureros șocul concluziilor destul de nefavorabile ale Comisiei de la Bruxelles, privind candidatura ei la integrarea în Uniunea Europeană. Comisia sublinia în special necesitatea organizării unui sistem de instituții pentru copiii abandonați sau handicapați. Îmi permit să vă solicit să depuneți toate eforturile în vederea acestui lucru.

O colectivitate progresa atunci când acționează, după cum am spus, nu numai pentru generațiile de astăzi, dar și pentru cele viitoare. Noțiunea de progres presupune considerarea întregului lanț al generațiilor. Este vorba aici despre direcția de mers a omenirii. De aici ideile atât de mult discutate astăzi despre principiul prevederii sau al dezvoltării durabile. În practică, progresul se bazează pe buna organizare a cetății. Folosesc acest cuvânt în sensul cel mai larg, acela de oraș, stat, regim internațional cum ar fi Uniunea Europeană, mecanisme de securitate cooperativă, sistemul Națiunilor Unite... Cuvântul de ordine este organizarea. Cetatea trebuie organizată pentru a identifica binele (sau răul) colectiv (sau public), pentru a lua deciziile ce se impun și pentru a asigura aplicarea lor în practică. Acesta este, prin definiție, obiectul politicii, în sensul cel mai nobil, aristotelic, al termenului. O colectivitate progresa dacă politica reală se aseamănă cât mai mult cu noțiunea teoretică de politică. Eu nu cred, asemenea ideologilor ce propovăduiesc sfârșitului Istoriei, că în acest domeniu piatra filosofală se reduce la formule magice cum ar fi „democrația“ și „economia de piață“. Aceste formule sunt insuficiente pentru a defini un mod de organizare propice progresului colectiv. Ele nu oferă decât o orientare insuficientă asupra căilor de urmat pentru reformarea societăților sclerizate sau traumatizate. Iată de ce eu cred că fiecare națiune sau stat, sau, pentru a întrebuița un termen mai precis, fiecare unitate politică, trebuie să-și găsească în propriile resurse căile și mijloacele propriului progres, gradual prin firea lucrurilor. În exterior, ele nu pot găsi decât un punct de sprijin.

Științele naturale și sociale, tehnologia trebuie să coopereze pentru a asigura astfel progresul omenirii, în special dimensiunea lui materială, propriu-zis economică. Această dimensiune importantă nu este totuși exclusivă. În Europa Occidentală, confuzia dintre dezvoltare și creștere economică evaluată la scară națională (PNB sau PIB) este denunțată începând cu raportul Meadows al Clubului de la Roma din 1972, semnificativ intitulat „Limitele de creștere“. La limită, denunțând excesele materialismului, denunțând „reificarea“ relațiilor dintre oameni, nu facem decât să redescoperim principiile elementare ale moralei. Acestea fiind spuse, în special aici și astăzi, în țara dumneavoastră, unde condițiile de trai rămân încă extrem de grele pentru cea mai mare parte a populației, nu pot subestima, în această etapă a istoriei oamenilor, importanța creșterii economice și necesitatea ei pentru majoritatea modalităților calitative ale progresului. Fie și numai pentru satisfacerea la scară globală a nevoilor celor mai elementare fără de care orice disertație despre demnitatea persoanei sună demagogic, încă nu a sosit timpul creșterii zero. Totuși, acest lucru nu ne împiedică să găsim căile unei mai bune creșteri economice care să țină seama, de exemplu, de mediu.

Oricare ar fi interpretările observațiilor precedente, ajungem la o concluzie fundamentală: este pur și simplu imposibil să reducem noțiunea de progres la formulări pur cantitative și materialiste, cel puțin pe termen lung. Cu alte cuvinte, nu putem scăpa de morală sau de etică și nici – îmi permit să afirm acest lucru chiar dacă nu sunt un filosof – de metafizică. În numele cui, în numele a ce avem a ne preocupa de toți oamenii în succesiunea generațiilor? Care sunt bazele finale ale noțiunii de progres? Impulsul vital, comun tuturor animalelor, este oare suficient pentru a pretinde că drepturile omului *trebuie* să se impună în mod rațional tuturor? Poate fi oare concepută o etică universală cu adevărat, asemenea unui sistem de axiome

în matematică, fără nici o referire explicită sau implicită la metafizică? Dacă ne însușim ideea pe care Albert Camus sau Jacques Monod au exprimat-o fiecare în felul său, că omul nu este decât „un accident de parcurs într-un univers gol și rece“ (Hubert Reeves), dacă fenomenele conștiinței și limbajului se confundă cu suporturile lor materiale, nu suntem oare condamnați la un relativism moral incompatibil cu judecățile într-adevăr universale asupra unor actori ai istoriei cum ar fi Hitler, Stalin, Pol Pot sau Ceaușescu?

Este adevărat că puțini oameni exprimă concepții atât de lipsite de speranță cum sunt cele ale lui Camus sau Monod. Cei mai mulți resimt o legătură, oricât de fragilă și discontinuă, cu ceea ce numim „dincolo“. Această legătură este suficientă pentru a da un sens atitudinilor morale care, altminteri, n-ar mai însemna decât o putere a obișnuinței. Deși este în spiritul vremurilor noastre constituirea de teorii morale independente de orice referință religioasă, în realitate, conținutul acestor teorii este nemijlocit legat de învățăturile principalelor religii, elaborate și experimentate de-a lungul unei evoluții istorice încă neîncheiate. Față de creșterea conștiinței, această evoluție constituie un parcurs similar cu evoluția speciilor în raport cu viața în general. Evoluția textelor care constituie Vechiul și Noul Testament este exemplară în acest sens. Convingerea mea personală este că, după îndelunga lor neglijare de către Iluminism, pozitivism și scientism, cercetările spirituale vor căpăta din ce în ce mai multă amploare. După cum credea André Malraux, e foarte posibil ca secolul XXI să promoveze gândirea religioasă în sensul cel mai larg al termenului.

Într-o carte extraordinară, publicată în 1984, intitulată *Călugărul negru în straie cenușii de la Varennes*, marele exeget francez al mitologiei indo-europene, Georges Dumézil, s-a „amuzat“ – spune el –, cu destulă abilitate pentru a nu intra în polemici deșarte, să „demonstreze“ cum, într-unul dintre catrenele sale, Nostradamus a

„prezis“ un cunoscut episod al Revoluției Franceze: fuga regelui Ludovic al XVI-lea la Varennes. Într-un interviu acordat către sfârșitul vieții lui Didier Eribon, marele cercetător a recunoscut că totul fusese doar un joc. Însă el admitea existența unor fenomene psihice cum ar fi transmiterea gândului, sincronicitatea, prezicerile etc., de care abundă, de exemplu, lucrările lui Carl Gustav Jung. „Faptele de acest gen, spunea el, care pentru noi rămân de neînțeles trebuie să le colecționăm, iar grija interpretării acestora s-o lăsăm în seama viitorului, a «cunoașterii fine» a ceea ce se petrece în creierul omului“. Pentru a-și susține argumentul, la întrebarea „Nu credeți totuși în profețiile lui Nostradamus?“ autorul nostru a replicat: „Eu nu cred în nimic. Cunoașterea noastră despre lume e abia la început. Cu două sute de ani în urmă, nu se știa din ce este compus aerul. A fost nevoie de un Lavoisier. [...] Abia în 1877 a fost determinat rolul exact al spermei în procesul fecundației. Acum o sută de ani! E limpede că toate aceste probleme referitoare la transmiterea gândului, la previziune etc. nu vor putea fi elucidate mâine“. Un astfel de răspuns era o fermă luare de poziție a autorului în fața unei comunități științifice nepregătite să admită existența acestor „fapte“. Lipsa de curiozitate, dogmatismul, intoleranța au existat dintotdeauna. Vedem, de exemplu, acest lucru în atitudinea încă negativă a medicinei occidentale față de alte tradiții bazate pe concepția forței vitale („pneuma“ lui Hipocrat) și pe armonia ansamblului funcțiilor corpului, ale căror succese sunt de altfel confirmate de nenumărați pacienți. Fără îndoială, Dumézil voia să ne spună ca domeniul științei se va deschide și poate chiar va relua tradițiile anterioare revoluției științifice, cel puțin pe acelea care au fost respinse, dar nu au dispărut, mai ales în afara Europei Occidentale și Statelor Unite ale Americii. Toate acestea însă nu-l împiedicau să conchidă, într-un mod oarecum contradictoriu: „Miliarde de neuroni dând impresia unității personale fac ca eu să mă simt o persoană. Din acest eu,

ceea ce va rămâne după moartea mea nu mă preocupă. Căci, foarte probabil, nu va rămâne nimic, deoarece nu pot accepta că gândirea ori conștiința ar putea subzista după dispariția a ceea ce o configurează sau o constituie: limbajul. Acesta presupune neuroni. Deci, când neuronii sunt mâncați de viermi sau transformați în cenușă...“ Astfel, Dumézil admite că un om poate citi în creierul altuia care încă nu s-a născut, dar spune că nu concepe gândirea fără un suport material. Ce credea el în definitiv? Ar fi pasionant să descoperim un text care să ne dezvăluie acest lucru. Este evident că el era prudent și că, scriind *Călugărul negru în straie cenușii de la Varennes*, și-a riscat reputația. Știința și conștiința se vor apropia, fără îndoială, în următoarele decenii. Acest lucru este important pentru tema alocuțiunii mele de astăzi. De fapt, știința începe de acum (odată cu neuroștiința cognitivă) să abordeze – încă foarte timid, parțial și părtinitor – fenomenul conștiinței. Însă vom continua pe toate căile posibile să aprofundăm renumita maximă a lui Rabelais „Știința fără conștiință este o ruină a sufletului“.

Fără îndoială, specia umană a evoluat foarte puțin în ultimii patruzeci de mii de ani, din momentul apariției lui *Homo sapiens sapiens*. Dar oare nu avem motive să credem în evoluția și chiar progresul conștiinței? Cred că acesta este mesajul principalelor religii. Acesta este și mesajul științei, fiindcă, revizuiind permanent imaginea pe care o avem despre cosmos și despre locul nostru în Univers, extinzând fără încetare câmpul acțiunilor noastre, dându-ne seama din ce în ce mai bine de măsura ignoranței noastre, noi ne supunem conștiința unui exercițiu despre care putem cel puțin spune că nu va rămâne fără efect. Îmi amintesc de *Istoria Pământului* al cărei autor povestea următoarea anecdotă istorică: Jans Ussher, un arhiepiscop irlandez, calculase în 1654, bazându-se pe Biblie, că Facerea Lumii a avut loc pe 26 octombrie anul 4004 înainte de Hristos la ora nouă dimineața. Vreme îndelungată, această dată a

fost menținută de Biserica Anglicană, astfel încât devenise o erezie punerea ei la îndoială. Alte estimări contemporane lui Ussher propuneau, de altfel, date apropiate. Două secole mai târziu, când Charles Darwin a sugerat că vârsta Pământului se exprimă în milioane de ani, unul dintre marii fizicieni ai aceluși timp, William Thomson devenit Lord Kelvin, denunța ceea ce considera o aberație. Cunoștințele vremii în domeniul energeticii nu permiteau stabilirea unei vârste mai mari de câteva zeci de mii de ani. Lordul Kelvin a trăit suficient încât să poată cunoaște teoria relativității restrânse, care rezolva problema. Teoria relativității generale, în care putem vedea una dintre cele mai mari realizări ale minții omenești, a revoluționat concepția despre timp – spațiu – materie (este titlul unei cărți renumite a lui Hermann Weyl, a cărei primă ediție în limba germană, a apărut în 1918¹). Astăzi, operăm în termeni de miliarde de ani în ceea ce privește timpul și de miliarde de ani-lumină în ceea ce privește distanța. De la o cosmologie centrată asupra Pământului și omului am trecut numaidecât la alta, în care planeta noastră nu este decât un punct minuscul într-o imensitate copleșitoare și derutantă. Cel mai uimitor este că, pe măsură ce specia umană devenea oarecum neînsemnată, măreția omului nu înceta să crească, creierul nostru arătându-se capabil să descopere și să descrie fenomene la o scară atât de surprinzătoare. Și există semne că nu ne vom limita la aceasta. Unul dintre aspectele cele mai fascinante ale astrofizicii secolului XX este faptul că ea face în permanență trimiteri la dialectica a ceea ce este infinit de mic și infinit de mare. Poate că unii dintre dumneavoastră cred că m-am îndepărtat de subiect. Nu este și părerea mea. Avem motive să credem că în orice epocă societățile omenești au apreciat că dețin o concepție corectă a adevăratei

¹ Traducere în limba franceză: H. Weyl, *Temps, espace, matière: leçons sur la théorie de la relativité générale*, Paris, Albert Blanchard, 1979 (ultima ediție)

naturi a Universului, cu „U“ mare. Edward Harrison, un distins astrofizician anglo-american, ne reamintește asta la începutul importante sale cărți despre cosmologie¹ recent reeditate. El prefera să vorbească despre universuri, cu „u“ mic, ca reprezentări ale întregului, la fiecare din vârstele sale, mai degrabă decât Universul absolut la fel de inaccesibil ca lucrul în sine al filosofilor. Peste tot unde există o societate de indivizi înzestrați cu rațiune, spune Harrison, există un univers. Și peste tot unde există un univers, există o societate de indivizi înzestrați cu rațiune. Deosebit de interesant pentru discursul meu de astăzi este faptul că, pe parcursul celei mai mari părți a devenirii omului, aspectele referitoare la cer și pământ au rămas permanent întrepătrunse. De la babilonieni la Kepler – trecând prin *Almageste*, adică „rege“, numele dat de către arabi „compoziției matematice“ a lui Claudius Ptolemeu, și prin *Tetrabiblos*, adică „patru cărți despre judecățile astrelor“ ale aceluiași autor –, astronomia și astrologia au rămas inseparabile. În Egipt, Calea Lactee era considerată drept prelungirea cerească a Nilului. Preoții erau inima sistemului puterii, în centrul căruia se situa Faraonul. În Evul Mediu, astronomia, fizica, teologia, politica formau, de asemenea, o totalitate perfect integrată. Într-o măsură mai mare sau mai mică, puterea participă la ideea de sacru. La Beijing, Templul Cerului ne amintește că împăratul chinezilor era fiul Cerului, singura ființă omenească ce putea să i se adreseze, în genunchi, în fața tronului gol, cerul consfințindu-i legitimitatea. În partea noastră de lume, schema cosmologică a lui Aristotel, perfecționată datorită lui Claudius Ptolemeu din Alexandria în secolul al II-lea, era în armonie perfectă cu creștinismul. Înțelegem astfel importanța revoluției lui Copernic, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, încheiată abia cu *Principiile matematice ale filosofiei*

¹ E. Harrison, *Cosmology*, Cambridge University Press, 2000

naturale a lui Newton în 1687. În vechea reprezentare despre lume, fiecare lucru, fiecare ființă își avea locul său firesc și neschimbător. Figura geometrică perfectă era cercul. În noul sistem, pământul înceta să mai fie centrul Universului, se deschidea astfel calea spre schimbare, dispărea unitatea dintre temporal și spiritual. Revoluția științifică este expresia ce desemnează de obicei perioada dintre 1500 și 1700, în care cadrele conceptuale și instituționale ale științei moderne (astronomia, fizica, medicina lui Harvey, matematica) s-au ridicat pe ruinele sistemului vechi al Antichității, revizuit și adaptat de Evul Mediu creștin. Revoluția științifică purta în germene principiul separării Bisericii de Știință, iar, mai târziu, pe cel al separării Bisericii de Stat. În paralel, apărea statul-națiune și ideea că suveranitatea aparține poporului și nu lui Dumnezeu prin mijlocirea unui împărat ori a unui rege. Această reșezare a fiecăruia la locul său, separarea netă dintre temporal și spiritual se află la baza modernității occidentale, a laicității în Franța, ceea ce explică de ce europenii și chiar americanii sunt șocați atunci când religia intervine în puterea politică, așa cum este cazul în majoritatea țărilor musulmane. Cu toate acestea, Iluminismul și secolul al XIX-lea pozitivist și scientist, a dus tendințele la extrem din perioada Revoluției științifice. Omul, ori mai degrabă omul occidental a fost învins de hybris, considerându-se alfa și omega și respingând, cel puțin în aparență, diversele manifestări ale spiritualității la hotarele obscurantismului. Implicându-se orbește în materialism, el a dezvoltat considerabil o acuitate selectivă și o abilitate în anumite direcții. Concentrându-se pe acestea, altele i s-au închis ori i s-au reînchis în cale. Două secole de revoluție științifică. Apoi două secole de pretinsă dominație a rațiunii. După care un secol dominat de lipsa de rațiune, dar care se încheie poate cu apariția sentimentului necesității unui veritabil examen de conștiință. Folosesc această expresie în accepțiunea ei cea mai puternică. A examina conștiința

înseamnă a se întreba despre cauzele ei și despre conținutul ei, despre dimensiunea ei individuală și despre dimensiunea ei colectivă. Iată unde am ajuns între timp.

Iată-mă ajuns la concluzie. Când aveam vreo 20 de ani, eram pasionat de gândirea unui teolog și paleontolog creștin celebru în țara mea și dincolo de hotarele ei, părintele Teilhard de Chardin. Om de știință, om rațional, poet, interesat de gândirea și mistica Orientului, Teilhard considera *fenomenul uman* (este și titlul uneia dintre cele mai cunoscute cărți ale sale, publicată în 1955¹) ca o evoluție ce tinde spre un stadiu de spiritualitate de nedepășit, „punctul omega“. Și, spunea el, „nimic nu se aseamănă mai mult cu un drum al Crucii decât epopeea omului“. Acesta era pentru el sensul istoriei. Un mesaj pozitiv. Un mesaj minunat. După ce am studiat îndelung și, într-o anumită măsură, am și practicat științele exacte și științele umaniste, economia și politica, mă simt din nou atras, la vârsta maturității, de inspirația unei viziuni atât de generoase. Cum să nu mă întristeze pesimismul și cinismul răspândite în unele dintre cele mai dezvoltate țări, de parcă belșugul ar alunga sensul din sens? Fără îndoială, trebuie – urmând Evanghelia – să ne întoarcem spre cei săraci, spre cei suferinzi, pentru a regăsi rădăcinile fericirii. Aș fi oare prea îndrăzneț asociind viziunea teilhardiană cu cea a lui Mircea Eliade – prieten al lui Dumézil și remarcat de Jung? Pentru această minte aleasă, sacrul era un element fundamental al structurii conștiinței noastre. El scria în jurnalul său: „Omul modern, radical secularizat, se crede sau se vrea ateu, areligios sau cel puțin indiferent. Dar se înșală. El nu a reușit încă desființarea lui *Homo religiosus* care rămâne în el; el nu l-a suprimat (dacă a fost vreodată) decât pe *christianus*. Ceea ce înseamnă că el rămâne «păgân», fără să știe. Dar mai înseamnă ceva: încă nu există o societate fără religie (în ceea ce mă privește, eu cred că ea nu poate exista și

¹ T. de Chardin, *Phénomène humain*, Paris, Le Seuil, 1955

că, dacă s-ar fi realizat, ar fi pierit peste numai câteva generații, de plictiseală, de neurastenii sau prin sinucidere colectivă)...“ Aș vrea să evoc, de asemenea, numele lui Constantin Brâncuși, care în 1904 a pornit-o pe jos din România, cu desaga în spinare, și a ajuns la Paris cântând din fluier într-o zi de 14 iulie. Opera lui principală, după cum considera el însuși, era *Coloana infinitului*, un simbol al vieții spiritului, în orice caz. Brâncuși cultiva optimismul revoluționar. El credea în unificarea finală a tuturor popoarelor planetei. Atunci, gândea el, „spiritul va fi diferit“.

Marea națiune română începe să se regăsească după una dintre cele mai dureroase etape ale istoriei sale. Noi, europenii din Vest, noi, francezii care altădată numeam Bucureștii micul Paris, noi trebuie să vă recunoaștem și să vă salvăm. Dar relația nu este într-o singură direcție. Aveți deja civilizație occidentală. Printre numele pe care nu le-am citat aș vrea să adaug unul, pe cel al lui Nicholas Georgescu-Roegen, membru al Academiei dumneavoastră, pe care am avut fericirea să-l întâlnesc pe vremea când mă interesam îndeosebi de teoria economică. Cele două lucrări majore ale lui, *The Entropy Law and the Economic Process* (1971) și *Analytical Economics* (1966¹), sunt la loc de frunte în biblioteca mea și adeseori fac referință la ele. El a fost unul dintre marii economiști ai secolului XX, încă prea puțin cunoscut. Prin urmare, aveți deja o mare contribuție și veți continua s-o aveți. Trebuie să ne ajutați să îmbogățim construcția europeană printr-o contribuție la conștientizarea sensului istoriei. Aș dori ca, ieșind din această perioadă dificilă, să puteți păstra înțelegerea esențialului, pe care o mare cultură având sentimentul cosmosului și călătorește prin atâtea încercări v-a îngăduit s-o dobândeți. Această putere de înțelegere constituie bunul cel mai de preț pe care îl aveți.

¹ Ambele: Cambridge/London, Harvard University Press

ANEXA 2

România: O lungă convalescență¹

Victoria incontestabilă a lui Ion Iliescu și a partidului său, PDSR (Partidul Democrației Sociale din România), îi supără cu siguranță pe cei care doresc să creadă în generarea spontană a economiei de piață și modalitățile occidentale ale democrației. Istoria, din păcate, este tragică și, în această parte a Europei de care am fost separați timp de o jumătate de secol, va fi nevoie de mult timp pentru a finaliza procesul de vindecare.

Puterea de cumpărare actuală în România este, probabil, jumătate din cea din 1989, din momentul căderii lui Ceaușescu. Ales în 1996, președintele Emil Constantinescu nu a reușit să definească, nici să impună o politică coerentă. Buna sa voință nu a triumfat din cauza rivalității dintre aliații săi și corupției endemice. Ultimul său prim-ministru, fost guvernator al Băncii Centrale, Mugur Isărescu, și-a dat toată silința, dar prea târziu, cu toată charisma pe care o poate avea un bancher central foarte elegant într-o țară săracă. Cei care, la fel ca șeful în exercițiu al statului, mizau pe șansele lui Isărescu față de Iliescu au greșit. Nimeni nu a prevăzut că 28% din alegători, inclusiv mulți tineri, în primul tur de scrutin vor

¹ Articolul lui Thierry de Montbrial publicat în ziarul *Le Figaro* pe 15 decembrie 2000

vota pentru un fascist xenofob, fostul bufon al Elenei Ceaușescu, provocatorul Corneliu Vadim Tudor. Acest lucru arăta gradul de dezordine. Trebuie să recunoaștem totuși maturitatea unui popor care, în ciuda vederilor diferite, a ales să se alieze cu Iliescu mai degrabă decât să-și asume un risc important.

Când vorbim despre țările din Europa Centrală și de Est, trebuie să fim atenți la cuvintele care pe care le utilizăm. Președintele polonez Kwasniewski, reales recent în mod strălucit, a fost o stea în ascensiune a Partidului Comunist înainte de căderea Zidului. În Ungaria, unul dintre cei mai buni prim-miniștri post-1989 a fost Gyula Horn, care se distingea cândva prin poziția sa foarte ortodoxă față de Pactul de la Varșovia. Suspiciunea Occidentului asupra fostului și noului președinte Ion Iliescu este oare justificată?

În vârstă de 70 de ani, el a fost, evident, ca toți românii care au exercitat responsabilități înainte de 1989, ca însuși Emil Constantinescu, membru de partid. Chiar a excelat. În jurul anului 1970, el a fost șef al Departamentului de Propagandă. A fost un ministru al tineretului dinamic și deschis, foarte popular, de care își amintesc cei care aveau 40 de ani în 1989. La sfârșitul anilor '60, România era bine privită în Occident. Datorită abilităților sale organizatorice, Ceaușescu a apărut, ca succesor al lui Gheorghiu-Dej, în 1965. Conducerea lui a fost marcată, la început, printr-o anumită liberalizare internă și prin afirmarea unei politici de independență națională, salutăată călduros de generalul de Gaulle.

De fapt, lucrurile s-au schimbat în 1971. În acel an, Ion Iliescu a luat parte la o călătorie de rău-augur a lui Ceaușescu în Coreea de Nord și China. Dictatorul și-a pierdut cu siguranță capul și s-a întors fascinat de revoluția culturală, cu voința de a o impune în țara sa. El a gândit proiectul de „sistematizare“, care însemna a muta orașele la țară, și cel de a construi la București un palat mai mare decât cel al lui Kim Ir-Sen. Iliescu a încercat să reziste acestei derive.

A fost retrogradat, pentru a ocupa treptat, în 1977 modesta poziție de director al Editurii Tehnice din București, o poziție pe care o avea încă în 1989. Astăzi, când el declară: „Cred că istoria dintre 1945 și 1989 nu poate fi aruncată. Aceasta este istoria noastră, cu aspectele sale pozitive, cu neîmplinirile, cu eșecurile sale. Noi trebuie să o asumăm și trebuie să știm ceea ce asumăm“, nu ar trebui să fim surprinși că populația l-a înțeles.

Președinte între 1990 și 1996, Ion Iliescu cu siguranță nu și-a condus țara sa la modernitate, mulți îi reproșează încă mobilizarea minerilor împotriva opoziției, în 1990. Dar el a asigurat o tranziție pașnică, ce nu a fost deloc evidentă după deceniul grotesc al anilor '80. În esență, democrația a fost efectiv restaurată. Integritatea persoanei sale nu a fost contestată, fapt absolut remarcabil în această țară. Iar când a fost învins de Emil Constantinescu, s-a înclinat într-un fel ireproșabil. Fără îndoială, ar fi putut face mai multe pe plan economic; dar, mai ales în Franța, unde avem atâtea probleme pentru a realiza chiar și cea mai mică reformă, ar trebui să evităm judecățile pripite. Iliescu spune că nu trebuie să-i aducem la disperare pe cei săraci. Noi vorbim despre necesitatea de a reduce decalajul social. Unde este diferența?

După înfrângerea sa în 1996, Iliescu s-a consacrat întăririi structurilor partidului său, pe care astăzi îl conduce cu fermitate. Contrar majorității adversarilor săi, el își cunoaște bine țara. Talentul său politic este remarcabil. Din unele puncte de vedere, amintește de François Mitterrand. Pentru începutul noului său mandat, ar mai trebui să beneficieze de o mică creștere economică.

Ion Iliescu revine la putere într-un context foarte dificil, dar cu cărți bune în mână. Va putea oare, asemenea chinezilor, să găsească un echilibru între reformele necesare (cum ar fi dreptul proprietății sau ameliorarea sistemului judiciar) și imperativul stabilității sociale? Primul său guvern, probabil sub conducerea lui Adrian Năstase,

va dispune de puțin timp pentru a-și asigura credibilitatea, mai ales față de investitorii străini. Însă noi, europenii, trebuie să dăm toate șansele noii echipe și să o privim fără prejudecăți. Noi, francezii, mai mult decât ceilalți, trebuie să-i asistăm pe toate căile posibile pentru a evita o nouă divizare a continentului nostru. A venit timpul să materializăm cuvintele spuse de către de Gaulle la București pe 18 mai 1968: „Cândva, țara dumneavoastră, permanent amenințată în substanța ei, și țara mea, permanent situată între cele mai dure rivalități, au făcut din obârșia lor latină liantul unirii lor. Astăzi, destinate să se ajute reciproc, pe de o parte, pentru a rămâne ceea ce sunt în sânul unei Europe rătăcite ieșind din climatul confruntării dintre blocuri opuse, iar pe de altă parte, pentru a valoriza tot ceea ce este uman și eficient într-o lume în plină dezvoltare, ele au aceeași origine datorită căreia sufletele lor sunt înfrățite“.

ANEXA 3

Cum se scrie istoria?

Conștiința europeană și cultura diferențelor¹

Inaugurarea seminarului „Penser l’Europe“, București, 8–10 octombrie 2010

Aș vrea să vă vorbesc, în deschiderea acestui seminar despre o problemă generală: cum se scrie Istoria? O fac cu îndrăzneală, deoarece nu sunt un istoric profesionist, spre deosebire de eminentul meu coleg de la Academia de Științe Morale și Politice, Georges-Henri Soutou aici de față. Aș vrea să intervin dintr-un punct de vedere care, fără îndoială, reflectă un fel al meu de-a fi călător singuratic, după cum mă descrie Eugen Simion.

După ce am convenit asupra titlului acestei conferințe, mi-am amintit că un celebru istoric francez, Paul Veyne, a scris o carte intitulată *Cum se scrie Istoria*. Am simțit atunci că-mi revine obligația de-a citi această carte foarte interesantă, deoarece se găsesc acolo trimiteri la ceea ce autorul numește *adevăr* și, în același timp, un relativism izbitor cu privire la posibilitatea însăși de a face istorie ca disciplină științifică. În esență, autorul este de părere că istoria nu poate fi o știință și nu va fi niciodată. Aș dori să adun laolaltă

¹ Acest text este o transcriere a discursului oral al autorului

câteva reflecții care poate ne vor ajuta, nu numai la ceea ce ne-am propus, ci și la elaborarea unei perspective general teoretice.

Paul Veyne, specialist în istoria Antichității, mai ales în istoria romană, pornește de la ideea că istoricul scrie istorii, și nu Istoria. Așadar, el insistă asupra evenimentelor. Din acest punct de vedere, istoricul nu diferă mult de un autor de romane. El totuși se deosebește de un romancier, spune Veyne, prin faptul că se interesează permanent de adevăr. Pe parcursul cărții sale, autorul revine constant asupra noțiunii de adevăr, fără a ajunge, altminteri, la o aprofundare a acesteia.

O spun cu modestie, dar cred că există un punct slab în discursul său. El se referă la faptul că istoria își are materia sa primă constituită din arhive. Nu există istorie academică fără izvoare, mai ales, fără izvoare scrise, ceea ce, de altfel, limitează considerabil paleta versiunilor posibile. Autorul insistă în mod deosebit pe aspectul „lacunelor“. Materia trebuie reconstituită completând aceste lacune. În interpretarea istoriei, așa cum o face Paul Veyne, nu există nici o pretenție la construirea unei științe. Pe de o parte, el spune că istoria se interesează de adevăr, iar, pe de altă parte, lectura cărții sale ne lasă impresia că nu există adevăr în istorie. Avem aici de-a face cu un curios paradox.

Istoricul exploatează un zăcământ, masa evenimentelor. El își construiește versiunea pornind de la noțiunea de eveniment. Și aici apare o întrebare. Există o literatură întreagă pe această temă, care mi se pare interesantă, căci generează probleme de metodă specifice abordării științifice, în special matematicii și științelor fizicii. Ce este un eveniment? În fizică definiția unui eveniment nu face apel la chestiuni observabile. Când vorbim despre istorie, despre afacerile umane, avem o construcție intelectuală. Orice eveniment reprezintă o construcție și, implicit, un sistem de interpretare. Spațiul, timpul și reconstrucțiile memoriei joacă aici un rol determinant. Acest

lucru este fundamental. Să ne referim, de exemplu, la bătălia de la Waterloo. Este cert că Fabrice Del Dongo, eroul romanului *Mănăstirea din Parma*, o trăiește intens, el este în inima bătăliei, aude salvele de tun etc., însă nu știe că trăiește un eveniment decisiv. Abia ulterior își dă seama că a fost martorul unui moment extraordinar, al unui eveniment al cărui sens va depinde de interpretarea care i se va da¹. Ajungem la ideea asupra căreia insistă Paul Veyne: în istorie nu există comentariu posibil fără o identificare a evenimentelor și fără o raportare a acestora la alte evenimente trecute și viitoare. Evident, fiecare eveniment se descompune în evenimente mai „mici“ și așa mai departe... Există deci o întreagă construcție implicită, cu mai multe paliere, inevitabilă pentru orice istoric.

Noțiunea de eveniment are o însemnătate capitală. În decursul carierei mele m-am ocupat mult de economia matematică. În tinerețe, eram interesat de lucrările lui T.J. Koopmans, economist, laureat al Premiului Nobel, care pune următoarea întrebare: putem oare face econometrie, adică statistică economică, fără referire la vreo teorie? Pot avea cifrele semnificație independent de o teorie de referință?² Răspunsul este, în esență, negativ. Este imposibil. Chiar și pozitiviștii cei mai înverșunați, care pretind că cifrele vorbesc de la sine, au un sistem de referință implicit, care nu este neapărat dezvăluit, dar este un fel de teorie de bază, fără de care nu există nici o semnificație reală a datelor. Cred că acest lucru este valabil și în istorie și orice istoric, adică orice povestitor sau autor de discursuri asupra istoriei are un sistem de referință. Câteodată, unii istorici, cum au făcut-o Paul Veyne, Georges Duby și mulți alții, scriu spre sfârșitul carierei lor cărți de reflecție epistemologică, bazându-se

¹ Vezi Thierry de Montbrial, *Cincisprezece ani care au zguduit lumea. De la Berlin la Bagdad*. – Cuvânt-înainte, București, 2004.

² Vezi Thierry de Montbrial, *La Science économique ou la stratégie des rapports de l'homme vis-à-vis des ressources rares: méthodes et modèles*, PUF, 1988. pp. 19–20

pe propria experiență. Alții nu o fac, ceea ce nu înseamnă că nu au un sistem de referință implicit. În unele cazuri, autorii au intenții, câteodată ascunse, alteori dezvăluite. Istoria Franței scrisă de Jules Michelet și Istoria Franței scrisă de Jacques Bainville constituie două puncte de vedere foarte diferite. Fiecare povestește o istorie, istoria Franței, dar cu supoziții și cu intenții – cu tentă ideologică –, radical diferite. Mă gândesc la interacțiunea dintre Istorie și intențiile ideologice ale autorului, adică la raportul cu timpul prezent. François Furet obișnuia să spună că tema Revoluției Franceze nu și-a pierdut actualitatea, ea continuând să trezească emoții. Era adevărat pe timpul lui, este adevărat și astăzi. Eu cred, asemenea lui Amin Maalouf, că nici Cruciadele nu și-au pierdut actualitatea. Există subiecte despre care s-a crezut că-și pierduseră actualitatea, dar care încep să preocupe din nou. Mă gândesc – cu referire la istoria Revoluției Franceze – la remarcă pe care ar fi făcut-o Ciu Enlai când cineva i-a pus întrebarea: „Ce credeți despre Revoluția Franceză?” Prim-ministrul lui Mao Zedong ar fi răspuns: „Este încă prea devreme pentru a avea o părere“. *Si non è vero, è ben trovato*. Cred că ne învârtim mereu în jurul aceleiași idei.

Încă o observație legată de aspectul intenției... Când aveam vreo 14 ani, tatăl meu, de tradiție monarhistă, în spiritul lui Maurras, mi-a dat să citesc *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* de Voltaire. Vreau să spun că pentru un adolescent care se interesa mai ales de matematică și științe exacte a fost un exercițiu cam anevoios. Această lectură, care mi-a adus totuși o anumită satisfacție, a fost prima mea experiență despre ceea ce povestesc. De fapt, Voltaire a scris o lucrare apologetică despre Ludovic al XIV-lea pentru a arăta cât de rău era regele Ludovic al XV-lea. Prin urmare, scopul lui era nu atât să celebreze marea lui Ludovic al XIV-lea, cât s-o conteste pe cea a regelui, contemporanul său.

Îmi pare, de asemenea, importantă o chestiune, care-i interesează pe mulți dintre colegii noștri specialiști în diverse discipline. După cum am menționat, istoria este o știință a mărturiilor. Nu putem scrie Istoria fără a avea mărturii, pe care apoi le prelucrăm. Este vorba, mai ales de mărturii scrise, deoarece astăzi considerăm că nu există istoric demn de acest nume dacă nu utilizează izvoare scrise. Nu a fost așa întotdeauna; istoria a avut inițial forma cronicilor, ca de exemplu în Evul Mediu, în Occident. Chiar în ziua de azi, multe țări neglijează să-și conserve arhivele. Altele care au arhive nu le exploatează. Mă gândesc în special la o țară cum este Turcia, unde există munți întregi de arhive, ca rezultat al tradiției otomane, însă acestea nu sunt sau sunt insuficient exploatate.

Noțiunea de *știință a mărturiilor* este comună multor discipline. Președintele Constantinescu, prezent aici, este geolog... Geologia și paleontologia sunt științe ale vestigiilor, ele încearcă să reconstituie istoria pornind de la anumite indicii. Aici, iarăși încercăm să completăm lacunele. Majoritatea disciplinelor antropologice sunt științe ale vestigiilor. Există ceva comun între știință și activitatea poliștilor sau a detectivilor de genul lui Sherlock Holmes care, bazându-se pe indicii, trebuie să reconstituie o istorie sau, pentru a reveni la Paul Veyne, un adevăr. Problema care se pune este următoarea: pornind de la un anumit număr de probe interpretate și de la teoria de bază (chiar dacă refuzăm să admitem existența unei asemenea teorii), oare nu sunt posibile mai multe versiuni și, la limită, nu este posibilă oare, pentru orice orator abil, orice versiune? Este o întrebare pe care ar trebui să ne-o punem.

Acum câțiva ani, am scris pentru un seminar de filosofie la Academia de Științe Morale și Politice, un raport în care am comparat noțiunile de timp la Newton și Leibniz¹ în cadrul ipotezei antropocentriste

¹ Thierry de Montbrial, „Événements et temps quasi leibnitzien“, in B. d'Espagnat (dir.), *Implications philosophiques de la science contemporaine*, t.III, PUF,

și prerelativiste. Este o problemă filosofico-matematică, extrem de interesantă din punctul de vedere al fizicii, dar și al istoriei. În *Confesiunile* Sfântului Augustin există un pasaj deseori citat, în care acesta spune: „dacă nu mă întreabă nimeni, știu ce este timpul, dar dacă mă întreabă cineva, nu mai știu“. Timpul newtonian se scurge uniform, independent de orice eveniment. (Chiar și la Einstein timpul este pe alocuri newtonian, adică timpul relativității restrânse și chiar al celei generalizate este o vastă extrapolare a timpului newtonian.) Pentru Leibniz, timpul nu are sens decât pornind de la noțiunea de eveniment și, admitând că momentul este ceea ce se numește în matematică o relație de echivalență între evenimente imaginate fără durată, aceste evenimente comparându-se prin raportul de anterioritate (sau de succesiune), iar, dacă sunt în același timp și anterioare, și succesive, sunt considerate simultane.

Timpul leibnizian este foarte diferit de timpul newtonian, deoarece construcția matematică a timpului nu este dată a priori, ci este derivată din noțiunea de eveniment. Însă ne putem întreba dacă nu există aici un cerc vicios, deoarece noțiunea de eveniment o include pe cea de timp. E nevoie de un salt al spiritului pentru a gândi un eveniment (de orice natură ar fi, fizic sau a fortiori uman, istoric) fără a-i asocia ideea temporalității.

Sunt niște comentarii în trecere, dar care pot deschide un vast câmp de meditație; mă voi limita să le semnez.

Istoria este, de asemenea – în lucrarea sa Paul Veyne insistă mult asupra acestui fapt –, o știință a interogării. Încă o dată, nu fac decât să interpretez. El spune: dacă există o noțiune de progres în Istorie, acesta nu este un progres în sensul valorilor – de altfel, Veyne îl critică pe Max Weber în această privință. Istoricul își pune întrebări, își elaborează versiunea pornind de la întrebările pe care și le

pune. Însă aceste întrebări se îmbogățesc cu timpul, și un istoric des-
toinic care cunoaște lucrările predecesorilor săi își lărgește continuu
aria întrebărilor. În acest sens există progres, independent de aspec-
tele tehnice (descoperirea noilor surse, arhive etc.). Mă gândesc la
cuvintele lui Hristos: „Tu nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit deja“. Răspunsul la o întrebare este adeseori conținut în întrebarea însăși.
Cred că această problemă este foarte interesantă din punctul de ve-
dere al înțelegerii profesiei de istoric.

Aceste lucruri sunt fascinante, dar și îngrijorătoare, pentru că
pun problema istoriei oficiale. Mă întreb câteodată, deoarece sun-
tem la Academia Română, despre rolul academiilor în raport cu Is-
toria. Cred că trebuie să fim foarte atenți și să nu pretindem a scrie
o istorie oficială. Unele academii își arogă dreptul de a scrie ceea
ce ar fi istoria *bună*. Acest lucru este foarte periculos. O spun știind
că Dan Berindei, care urmează să ia cuvântul, este responsabil în ca-
drul Academiei Române de o istorie monumentală a României. Îmi
amintesc, dragă Dan Berindei, că mi-ai explicat de mai multe ori
că, lucrând la ultimul volum, ai întâmpinat dificultăți. Nu știu dacă
ai terminat lucrul la acest volum, cred însă că, în orice caz, trebuie
să reținem că istoria nu aparține nimănui, nici măcar istoricilor.¹

¹ Recitind acest text în primavara anului 2012, cred că trebuie să remarc tendința
existentă în unele țări de a legifera asupra istoriei.

ANEXA 4

Proust, nemuritorul

Operele trec prin instanța de judecată a timpului. Creația lui Marcel Proust a câștigat lesne în primă instanță și nu riscăm nimic pariind că va câștiga la fel de strălucit și în apel. Caracterul ei unic, universalitatea sa își găsesc sursa în cascada *Timpului regăsit*: „Astfel, dacă ea [puterea...] îmi va rămâne suficient timp pentru a-mi realiza opera, aş vrea mai întâi să-i descriu pe oameni, fie și cu prețul de a-i face asemănători unor ființe monstruoase, care ocupă un loc atât de considerabil alături de cel restrâns totuși care le este rezervat în spațiu, un loc extins fără măsură prin atingerea simultană, asemenea unor uriași adânciți în anii unor epoci, trăite de ei și atât de îndepărtate, între care atâtea zile au venit să ia locul – în Timp“. Această frază, rescrisă de multe ori înainte de a-și încheia opera¹ și, fără îndoială, gândită simultan cu cea care începe *Swann* și îi este simetrică, „Mult timp m-am dus la culcare de vreme“, este lămurită în paginile care o precedă și de o mulțime de observații presărate în *Căutare* și în eseurile anterioare. Căutând în profunzimile sinelui, nu cu „microscopul“, cum cred cititorii

¹ Vezi prefața lui J.Y. Tadié, Edition de *La Pléiade, La Recherche du temps perdu*, tome I, p. LXX.

necompetenți, ci cu telescopul „pentru a vedea lucruri de fapt neînsemnate, dar care, situate la o mare distanță, erau fiecare o lume în sine“, Proust reușește să reconstituie o cale a uriașilor. El își invită cititorii de azi și pe cei din viitor – știe că opera lui va rămâne „nemuritoare“ – să „participe la această experiență nemaipomenită, în care fiecare devenind treptat cititorul ajunge dintr-odată să privească lumea de parcă ar vedea-o pentru prima oară“¹. Problema telescopului este că trebuie să țințești buna direcție și, dacă nu ai harta cerului, te lași, cel puțin în parte, la voia întâmplării. La Proust, întâmplarea se manifestă în memoria involuntară. Celebrul episod cu madlena (schițat într-un proiect de prefață la eseul său *Împotriva lui Sainte-Beuve*²) apare ca un trecut fericit care nu rămâne decât să fie recompus sau mai degrabă alcătuit, fiindcă acest trecut, re izbucnit în prezent, nu mai este nici același și nici altul. Este o dureroasă istorie a discontinuității afective, în care naratorul realizează că și-a pierdut bunica „pentru totdeauna“.

Recursul la memoria involuntară – cu specific aleatoriu – mai degrabă decât la memoria stimulată de arhive (fotografii, filme, note și carnete etc.), revenirea în locurile unde am trăit sau pe unde am trecut ori meandrele laborioasei munci voluntare de consolidare a memoriei pe termen lung explică evoluția operei. Proust nu a încetat niciodată să elaboreze, să modifice, să asambleze și să dezassembleze munți întregi de schițe (cuvântul schiță revine deseori sub pana autorului), adunate pe „paperole“, acele bucăți de hârtie lipite pe marginile manuscriselor sale, în felul unui pictor care suprapune straturile, rămânând atent la fiecare părticică a pânzei. De aici și forța scenei morții lui Bergotte. Înainte de a-și da suflul, scriitorul contemplă un „mic petec de perete galben“ pe care

¹ *Lectures de Proust*, sous la direction de Raphaël Enthoven, Fayard, 2011

² Edition de *La Pléiade*, pp. 211–212

nu-l observase până acum în tabloul lui Vermeer „Vedere din Delft“. „Iată cum ar fi trebuit să scriu, își spune el. Ultimele mele cărți sunt cam aspre, trebuia să pun mai multe straturi de culori, să alcătuiesc fraze valoroase prin ele însele, ca acest mic petec de perete galben“. Așa cum funcționarea memoriei involuntare provoacă o eliberare care-i pune în mișcare sensibilitatea și deci emoțiile, la fel scriitorul reușește să sugereze regăsirea Timpului, catalizând sentimentele și emoțiile cititorului aplecat asupra propriei sale vieți și, deoarece ultima moarte a unei ființe este cea dintâi moarte a celei din urmă persoane care a vibrat alături de ea, nemurirea sentimentelor se întemeiază pe neîncetate transferuri. Memoria joacă un rol central în opera lui Proust. Într-o lucrare intitulată *Cele șapte păcate ale memoriei*¹, Daniel Schacter, pe atunci președintele Departamentului de psihologie a Universității de la Harvard, analizează „mintea care uită și își amintește“. „Păcatele“ sunt niște disfuncțiuni de care fiecare poate să-și dea seama, cu condiția de a rămâne lucid, disfuncțiuni care au la baza lor, dacă putem să ne exprimăm astfel, o funcție de utilitate. Schacter identifică trei „păcate de omisiune“ și patru „păcate de atribuire“. Prima categorie include uitarea progresivă (ștergerea amintirilor chiar și a celor mai recente), distragerea (unde oare am pus ochelarii pe care îi țineam în mână cu câteva minute în urmă?) și blocajul (cuvântul care stă pe vârful limbii). Cea de-a doua regroupează erorile de atribuire (cine și ce a făcut, când și cum, în ce context? – erorile de atribuire pot ajunge până la minciună), sugestibilitatea (credem că ne amintim un eveniment pe care nu l-am trăit în mod obiectiv, dar care ne-a fost sugerat printr-un fel de autoritate), înclinația de-a fabula (uneori, putem schimba cu totul un episod al trecutului nostru – este un fel de revizionism de bună-credință), persistența (când, de exemplu, nu încetăm a

¹ Daniel L. Schacter *The Seven Sins of Memory* Houghton Mifflin Company; 2001

retrăi lăuntric un eveniment traumatizant). Aceste „păcate“ diferite se întrepătrund. Implicările lor în viața personală și socială sunt covârșitoare, de pildă, în ceea ce privește mărturisirile ori acțiunile în justiție sau scrierea unor memorii sau amintiri.

Toate acestea mă conduc la două observații. Prima, de ordin general, este faptul că uitarea progresivă nu este totală, deoarece ștergându-se, memoria pe termen scurt depune sedimente pe care se va construi și se va reconstrui memoria de lungă durată. Anumite persoane au astfel darul de a regăsi și de a exprima senzații sau sentimente din copilăria lor. Nu este decât un exemplu dintre multe altele, ce țin de geologia sufletului. Cea de-a doua observație are mai ales legătură cu proiectul *Căutării*. Proust nu scrie Memorii, ca de exemplu, Churchill, de Gaulle sau Chateaubriand. El se cufundă în adâncul conștiinței sale și nu-i pasă de „păcatele de atribuire“. Personajele sale sunt compuse sau chiar compozite, ca și scenele pe care le descrie. Scriitorul care vorbește despre „suta de măști“ pe care le poartă omul lasă multe „spații albe“, pe care cititorul le colorează după cum îi dictează imaginația, ceea ce îi permite fiecăruia să-și aproprie opera și să vibreze cu ea. *Căutarea* nu este o reproducere, ci o reconstrucție a unui trecut rețrăit în momentul scrierii, o reconstrucție care amplifică traiectoria personală a autorului și îi conferă o dimensiune universală, asemenea unui pictor care își transfigurează modelul. Să ne referim acum la Martin Conway, un neuropsiholog care s-a interesat înapoi de eroul nostru:

Perhaps it was no accident that Proust spent much of the latter half of his life in a cork-lined room in a Parisian apartment which he very rarely left. It was in this room that he wrote his masterpiece *A la recherche du temps perdu* working alone at night and sleeping through the day. The intensity of his writing about the past suggest that he had become the supreme exponent of recollective

experience and expert in accessing sensory-perceptual details of the past. The cost of this was, of course, an almost complete retreat from daily life. [...] This was inevitable as it would not have been possible to perform even the most routine of actions while maintaining such sustained and intense recollective experience. Autobiographical remembering, as this occurs every day, can destabilize the active goal structure of the working self, lead to premature cessation of actions, sudden changes in cognition and action, and disconnect attention from the present.¹

Acest tip de deconectare nu este specific geniului introspecției. El îi afectează pe unii mari matematicieni cum ar fi Grigori Perelman, care a rezolvat celebra „conjectură a lui Poincaré”². Referitor la Proust, nu putem totuși spune că, alcătuiindu-și opera, el ar fi renunțat să trăiască. El a făcut o alegere grea, dar foarte consecventă.

Pentru Proust, literatura este o artă, arta supremă. Numai prin artă îți poți trăi din plin viața, și chiar încă alte vieți. Marii scriitori au uimitoarea capacitate – pe care prea puțini indivizi o posedă în

¹ Christoph Hoerl and Teresa Mc Cormack (eds), *Time and memory – issues in philosophy and psychology*, Oxford – Clarendon Press, 2001, p. 250. [*Poate că nu degeaba Proust și-a petrecut o mare parte din a doua jumătate a vieții sale într-o cameră căptușită cu plută, într-un apartament parizian de unde ieșea foarte rar. În această cameră, și-a scris capodopera în căutarea timpului pierdut, lucrând în singurătate noaptea și dormind ziua. Intensitatea descrierii trecutului sugerează că el devenise exponentul suprem al experienței recolective și un expert în accesarea percepției senzoriale a detaliilor trecutului. Prețul a fost, bineînțeles, retragerea aproape completă din viața de zi cu zi. [...] Acest lucru era inevitabil deoarece nu ar fi fost posibil să efectueze cele mai de rutină acțiuni, menținând în același timp o astfel de experiență recolectivă susținută și intensă. Amintirile autobiografice, așa cum se întâmplă în fiecare zi, pot destabiliza structura activă a scopului lucrului în sine și să conducă la încetarea prematură a acțiunii, la schimbări bruște în cunoaștere și acțiune și să deconecteze atenția de la prezent.*]

² Vezi Masha Gessen *A Genius and the Mathematical Breakthrough of the Century*. Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

sensul ei propriu-zis – de a se conecta la creierul altora. Autorul evocă în viața de dincolo un fel de comuniune a artiștilor, după cum creștinii vorbesc despre Comuniunea Sfinților, unde s-ar afla adevărata Viață, dincolo de lumea Ideilor lui Platon, o lume întrupată, nu doar intelectualizată. Pentru Marcel Proust, viața unui artist este în întregime în opera sa, în care el trebuie să vadă o misiune divină, un apostolat căruia viața obișnuită trebuie să i se subordoneze în întregime. Această convingere stă la baza eseului său *Împotriva lui Sainte-Beuve*. El o reia atunci când opune mediocritatea umană a unor Bergotte, Vinteuil sau Elstir – scriitorul, compozitorul și pictorul – măreției realizărilor lor. În sensul acestei teze, putem considera că viața lui Verlaine este prea puțin onorabilă și ne putem întreba cum de a ales Dumnezeu un asemenea individ pentru a-i transmite duhul geniului. Artistul dispăre în fața operei sale. Biografia lui, în sensul normal al cuvântului, nu prezintă nici un interes. La sfârșitul *Timpului regăsit*, naratorul regăsește nu teama de a muri – pe care o cunoscuse înainte –, ci pe aceea de a dispărea înainte de a avea posibilitatea să scrie cuvântul SFÂRȘIT și dezvăluie impresionanta imagine a spiritului distrus treptat de trup: „A avea un trup este un mare pericol pentru spirit. Viața omului ca făptură înzestrată cu gândire, despre care, fără îndoială, trebuie să spunem nu atât că este o miraculoasă perfecționare a vieții animale și fizice, cât mai degrabă o imperfecțiune, la fel de rudimentară ca existența în comun a protozoarelor dintr-o colonie sau corpul unei balene etc. în organizarea vieții spirituale. Trupul închide spiritul într-o fortăreață; destul de repede, fortăreața este atacată din toate părțile și, în sfârșit, spiritul trebuie să se predea“. Proust știa despre ce vorbește, fiindcă era bolnav. La fel cum păcatele memoriei nu sunt patologii și ne afectează pe toți, trupul nu încetează niciodată să asedieze spiritul. O mică problemă cum ar fi răul de mare sau chiar o simplă oboseală poate atenua

sau chiar distruge capacitatea noastră de înțelegere și percepție. Întrucât nu este decât o parte a cosmosului, trupul blochează, fără a se opune cu totul, capacitatea spiritului de a înțelege realități superioare. Aici, Proust pare a se depărta de filosofii și practicile orientale care elaborează o formă de cunoaștere a trupului în slujba spiritului, mergând, evident, dincolo de *mens sana in corpore sano*, însă doar puțin peste gradul zero al cunoașterii. Atunci, este oare evident că, în cele din urmă, spiritul trebuie să se predea?

Și pentru că vorbind despre Verlaine, l-am evocat pe Dumnezeu nu pot să nu revin la Bergotte, murind în fața unui tablou de Vermeer. Pasajul care urmează a fost scris în urma unei crize care aproape i-a luat viața autorului. „Mort pentru totdeauna? Cine poate să o spună? Sigur, experiențele spiritiste ca și dogmele religioase nu aduc dovada că sufletul subzistă. Putem spune că viața noastră se petrece de parcă am veni în ea cu o povară de obligații încheiate într-o viață anterioară; și nu există nici un motiv în viața noastră pe acest pământ pentru a ne crede obligați să facem binele, să fim amabili sau chiar politicoși, nici pentru artistul ateu să se creadă obligat a reîncepe de douăzeci de ori aceeași bucată, fiindcă admirația pe care o va stârni, va fi de prea puțin folos trupului mâncat de viermi, precum în cazul aceluia petec de perete galben pictat cu atâta măiestrie și rafinament de un artist rămas pentru totdeauna necunoscut, anevoie identificat cu numele de Vermeer. Toate aceste obligații, care nu-și au pedeapsa în această viață, se pare că aparțin unei lumi diferite, bazate pe bunătate, onoare, sacrificiu, o lume cu totul diferită de aceasta, din care ieșim pentru a ne naște pe acest pământ, poate că înainte de a ne întoarce acolo pentru a trăi din nou sub stăpânirea acestor legi necunoscute cărora ne-am supus, deoarece le purtăm în noi învățătura fără a ști cine le-a scris – aceste legi de care un demers profund al inteligenței ne apropie, dar care rămân nevăzute, iar asta numai pentru proști. Astfel, ideea

că Bergotte n-a murit pentru totdeauna nu este lipsită de șanse“. Este remarcabil că în acest fragment (în care vorbește despre suflet, nu de spirit) autorul pare să adere la ceea ce numim astăzi teoria universurilor paralele – poate că ar trebui să vorbim și despre universuri învăluitoare –, universuri la care unii indivizi excepțional de perceptivi pot avea un acces mai mult sau puțin fulgerător. Am putea evoca metafora bergsoniană a vălului interpus între noi și o realitate mai presus de noi. Aici, Proust apelează mai degrabă la inteligență decât la senzație sau intuiție. Proiectul prefetei lui la eseul *Împotriva lui Sainte-Beuve* începe astfel: „În fiecare zi acord tot mai puțină importanță inteligenței. În fiecare zi, îmi dau tot mai bine seama că numai în afara ei scriitorul poate regăsi câte ceva din impresiile noastre trecute, cu alte cuvinte, atinge ceva înlăuntrul său și unica materie a artei. Ceea ce inteligența ne prezintă cu numele trecutului nu este trecutul. În realitate, așa cum se întâmplă cu sufletele morților în unele legende populare, fiecare oră a vieții noastre, odată ce-a trecut, se întrupează într-un obiect material. Ea rămâne acolo captivă, pentru totdeauna, cu excepția cazului în care întâlnim acel obiect. Prin el o recunoaștem, îi spunem pe nume și astfel este eliberată. Obiectul sau senzația, fiindcă orice obiect în raport cu noi este senzație, putem să n-o întâlnim niciodată. Astfel, sunt ore din viața noastră care nu vor reînvia niciodată. Acest obiect este atât de neînsemnat, atât de pierdut în această lume, încât există puține șanse să apară în calea noastră!“ Urmează un episod încă nu al micii madlene, ci al pâinii prăjite, la care am făcut deja aluzie. Pentru Marcel Proust, inteligența nu-și are locul în demersul la întâmplare al reconstruirii Timpului, însă ea pare să-și aibă unul considerabil în intuirea unei realități, immanentă și transcendentă deopotrivă, dincolo de cea a faptelor imediate ale conștiinței. Filosoful Bernard d'Espagnat vorbește despre o realitate ascunsă: „[...] realitatea independentă sau intrinsecă, sau «puternică»

este situată în afara spațiului și timpului și nu poate fi descrisă prin concepte obișnuite. [...] Realitatea empirică, cea a particulelor, a câmpurilor și a lucrurilor, nu este pentru noi, asemenea conștiinței, decât o reflectare. Cele două reflectări ar fi complementare [...] Putem spune că ambele sunt realități, însă realități «slabe», nu pe deplin descriptibile în termenii obiectivității¹. Totul se petrece de parcă misticii ar putea fi în comuniune cu artiștii, acolo unde probabil are loc joncțiunea dintre rațiune și senzație. Pentru Platon, cunoașterea adevărată (sau perfectă) presupune fuzionarea inteligenței și percepției².

Într-o lucrare publicată cu puțin înaintea morții sale³, Jacqueline de Romilly, care se ferea să reia experiența cu madlena, adică evita cercetarea minuțioasă a revenirilor în memorie provocate, dacă putem spune astfel, de niște „ancore“, relatează experiențe trăite de ea, de apariție bruscă, cu totul întâmplătoare sau, cum le numește ea, „surpriză“ nu a unor tablouri, ci a unor scene concomitent în afara timpului și percepute senzorial, fulgerări de eternitate, deși alăturarea acestor două cuvinte pare a fi paradoxală, de fericire pură, momente perfecte, care nu sunt reproduse, ci transpuse, sublimite într-un alt univers. Nu este oare aceasta o transpunere personală a teoriei – impersonale – a Ideilor lui Platon, la care am făcut aluzie? Unele momente frumoase ale vieții „reale“ nu sunt oare niște modalități imperfecte ale unei realități mai frumoase, pe care uneori o fulgerare ulterioară ne permite să o cristalizăm? Elenista de mare prestigiu, care, în decursul îndelungatei sale vieți, n-a părut influențată peste măsură de metafizică, a crezut întotdeauna că există și „altceva“. Ea mărturisește că a fost atrasă de oameni legați de această formă primordială de credință. Oamenii de aceeași specie (oamenii

¹ B. d'Espagnat, *A la Recherche du réel*, Gauthier-Villars, 1979, p. 95.

² Vezi B. Saint-Sernin, „*L'Actualité du Timée*“, comunicare la Academia de Științe Morale și Politice, ședința din 9 mai 2011

³ J. de Romilly, *Les révélations de la mémoire*, Editions de Fallois, 2009

politici, de exemplu) se recunosc între ei. Pentru ea aparițiile sau fulgerările – fără îndoială înlesnite de odihna impusă de vârsta înaintată și de slăbiciunea firească după o viață prea plină în timpul căreia atâtea ferestre au rămas închise – sunt dovezi ale existenței acestui „altceva“. Bazându-se pe experiența proprie, ea citează *Călătoria în trecut*, o nuvelă a lui Ștefan Zweig, descoperită destul de târziu, în care scriitorul povestește o istorie similară. Faptul că ar putea exista lumi paralele sau „învăluitoare“ la care, după cum am spus, unii reușesc câteodată să se conecteze, că în aceste experiențe există un raport posibil cu „eternitatea“, nirvana sau „fericirea absolută“, că spațiul-timp al percepției normale nu este sfârșitul poveștii, este o constantă comună tuturor marilor tradiții spirituale, printre care budismul, la care ne face irezistibil să ne gândim fragmentul despre moarte citat mai sus. Cum să nu facem legătura cu Bardo, intervalul cuprins între moarte și renașterea următoare a cărei experiență au avut-o multe persoane care au abordat marea trecere, analizat în *Cartea tibetană a morților*, legătura cu fulgerările creației sau ale descoperirii artistice și științifice sau orice altă cristalizare.

Jonah Lehrer – un autor care a lucrat în laboratorul lui Eric Kandel, laureat al Premiului Nobel în medicină în 2000, unul dintre pionierii explicației mecanismelor biologice ale memoriei¹ – arată într-o lucrare² că mecanismele fizico-chimice ale memoriei de lungă durată descoperite de biologia contemporană confirmă metoda lui Proust. Memoria pe termen scurt, în mare măsură tranzitorie în viața de zi cu zi, se bazează pe activarea sau dezactivarea structurilor neuronale existente. Memoria pe termen lung presupune crearea de noi structuri. Pentru Lehrer, procesul scrierii așa cum îl înțelegea Proust, cu modificări și revizuri – creația și re-creația –, neîncetat, întrerupt doar de iminența morții biologice, reflectă însăși esența

¹ Eric R. Kandel, *În Search of Memory*, W.W. Norton & Company, 2006

² Jonah Lehrer, *Proust was a Neuroscientist*, Houghton Mifflin Company, 2007

fenomenului memoriei. „The uncomfortable reality is that we remember in the same way that Proust wrote“¹. Iată cum descrie acest biolog cazul madlenei. În acest pasaj, simbolurile CPEB și mRNA desemnează anumite molecule. Prionii sunt o clasă deosebită de proteine. Nu este nevoie să insistăm aici asupra aspectelor fizico-chimice ale problemei.

After CPEB is activated, it marks a specific dendritic branch as a memory. In its new conformation, it can recruit the requisite mRNA needed to maintain long-term remembrance. No further stimulation or genetic alteration is required. The protein will patiently wait, quietly loitering in your synapses. One could never eat another Madeleine, and Combray would still be there, lost in time. It is only when the cookie is dipped in the tea, when the memory is summoned to the shimmering surface, that CPEB comes alive again. The taste of the cookie triggers a rush of new neurotransmitters to the neurons representing Combray, and, if a certain tipping point is reached, the activated CPEB infects its neighboring dendrites. From the cellular shudder the memory born. But memories, as Proust insisted, don't just stoically endure: they also invariably change. CPEB supports Proust's hypothesis. Every time we conjure up our pasts, the branches of our recollections become malleable again. While the prions that mark our memories are virtually immortal, their dendritic details are always being altered, shuttling between the poles of remembering and forgetting. The past is at once perpetual and ephemeral [...]

No longer can we imagine memory as a perfect mirror of life. As Proust insisted, the remembrance of things past² is not necessarily

¹ Op. cit. p. 87. [*Disconfortul realității este că ne amintim în același fel în care scria Proust.*]

² Precizăm că în limba engleză titlul romanului *În căutarea timpului pierdut* este tradus uneori *Remembrance of Things Past*, alteori *În Search of Lost Time*.

the remembrance of things as they were. Prions reflect this fact, since they have an element of randomness built into their structures [...] This is what Proust knew: the past is never past. As long as we are alive, our memories remain wonderfully volatile. In their mercurial mirror, we see ourselves¹.

Confirmările biologiei contemporane sunt impresionante. Dar ne întrebăm dacă în opera lui Proust, în eseul scris de Jacqueline de Romilly sau în nuvela lui Stefan Zweig nu există indicații despre o a treia formă a memoriei, cea a unor ultime reziduuri subliminate în străfundurile creuzetului în care se derulează traiectoriile noastre haotice introduse în cadrul spațio-temporal, așa cum îl percepem, o memorie de dincolo de memoria efemeră de scurtă durată sau de memoria de lungă durată neîncetat recompusă și despre

¹ Op.cit. pp. 94–95 [*După ce CPEB este activat, acesta marchează o ramură dendritică specifică drept memorie. În această nouă conformație el poate recruta mRNA necesare pentru a menține pe termen lung amintirea. Altă stimulare sau modificare genetică nu este necesară. Proteinele vor aștepta cu răbdare, rătăcind liniștit în sinapsele noastre. Cineva poate că nu a mâncat niciodată o madlenă, și Combray ar fi încă acolo, pierdut în timp. Numai atunci când prăjitura este cufundată în ceai, când amintirea este chemată la suprafețele strălucitoare CPEB prinde viață din nou. Gustul prăjiturii declanșează un val de noi neurotransmițători la neuronii care îl reprezintă pe Combray, și, în cazul în care un punct critic este atins, CPEB-ul activat se propagă la dendriții vecini. Din fiorul celular se naște amintirea. Dar amintirile, după cum insistă Proust, pot nu numai să îndure cu stoicism: ele se schimbă invariabil. CPEB-ul sprijină ipoteza lui Proust. De fiecare dată când evocăm trecutul nostru, ramurile memoriei noastre devin din nou maleabile. În timp ce prionii care ne marchează amintirile sunt practic nemuritori, detaliile lor dendritice sunt încontinuu modificate, navigând între polii memorizării și uitării. Trecutul este în același timp efemer și perpetuu [...] Nu mai putem imagina amintirea ca pe o oglindă perfectă a vieții. Pe măsură ce Proust insistă, amintirea lucrurilor din trecut nu este neapărat amintirea lucrurilor așa cum erau. Prionii reflectă acest fapt, din momentul când au un element de dezordine în structurile lor [...] Aceasta este ceea ce știa Proust: trecutul nu este niciodată trecut. Atât timp cât suntem în viață, amintirile noastre rămân volatile într-un fel minunat. În oglinda lor vieție ne vedem pe noi înșine.]*

care ne-am putea închipui că, în momentul morții, conținutul ei ar putea fi expedit, ca un fel de SMS care ar tranzita, după cum ar spune Proust, spre o lume cu totul diferită, înainte, poate, de a reveni într-o formă necunoscută...

Voi renunța să abordez aici alte probleme pasionante de felul raporturilor dintre demersul lui Proust, inspirat de arta concepută la cel mai înalt nivel al exigenței și cel de inspirație științifică al lui Freud sau Jung. Jung mai ales, din cauza memoriei a treia și a „inconștientului colectiv“. Ar trebui, de asemenea, să amintim de paradurile artificiale și de stimulentele, chimice sau de altă natură, ale revenirii memoriei. În încheiere, mă voi referi la fizica teoretică și la filosofie. Epoca în care Proust își scria opera coincide cu perioada prăbușirii eșafodajului fizicii clasice. Apar teorii noi, radical contraintuitive. Teoria cuantică s-a constituit numai în anii '20 și nu l-a influențat pe autorul *Căutării*... În schimb, acesta a auzit fără îndoială despre teoria relativității restrânse (1905) și generale (1917). Se știe, de asemenea, că el nutrea o mare admirație pentru Henri Bergson, pe atunci în apogeul gloriei sale literare și filosofice. *Eseul asupra datelor imediate ale conștiinței* apare în 1889, *Materie și memorie* în 1896, *Râsul* în 1900, *Evoluția creatoare* în 1907, *Energia spirituală* în 1919. Bergson a respins fizica nouă pe care nu o înțelegea, însă aceasta nu l-a împiedicat să teoretizeze distincția dintre timp și durată, ideile sale păstrându-și valabilitatea și făcând posibilă o interfață între artist și filosof. Dacă teoria relativității generale era „teoria întregului“ în care Einstein a crezut până la moarte și pe care mulți savanți o mai creditează și astăzi, ne-am putea reprezenta „Universul“ ca pe „o varietate pseudo-riemanniană cu patru dimensiuni“. În fizica clasică, spațiul are trei dimensiuni (o dimensiune verticală și două dimensiuni orizontale), iar timpul are una, acestea fiind separate între ele. Spațiul este dotat cu o măsură (distanța), ca și timpul (durata). În noua fizică, trebuie să ne imaginăm că aceste

3+1 dimensiuni sunt intercalate, ca și noțiunile de distanță și durată, de acum înainte contopite într-o singură metrică. Acesta este sensul expresiei „varietate pseudo-riemanniană cu patru dimensiuni“, care se referă la marele matematician german din secolul al XIX-lea, Bernhard Riemann, ale cărui lucrări au pregătit noțiunile teoriei relativității. La scara experienței curente, „varietatea“ în cauză seamănă cu spațiul și timpul datelor imediate ale conștiinței, deci cu separarea completă a spațiului de timp, separare percepută greșit de simțul nostru ca fiind evidentă. La scară cosmologică, spațiul-timp intercalat este curbat de energie, a cărei materie nu este decât una din formele posibile. Curbura și deci energia definește metrica – aproape de acelea (distanța și durata) care ne sunt cunoscute, atunci când densitatea energiei este scăzută, așa cum se întâmplă în vecinătatea planetei noastre. Căutarea absolutului s-ar reduce la identificarea „varietății pseudo-riemanniene“ care reprezintă universul, ale cărui ecuații ar fi echivalente modelului care stă la baza celebrului fragment al *Eseului filosofic asupra probabilităților*, în care Laplace dă clasică definiție a determinismului: „O inteligență care, la un moment dat, ar cunoaște toate forțele de care este animată natura și situația respectivă a ființelor care o compun, dacă de altfel ea ar fi destul de vastă ca să prezinte aceste date pentru analiză, ar uni în aceeași formulă mișcările celor mai mari corpuri din univers și ale celui mai ușor atom: nimic nu ar fi nesigur pentru ea, iar viitorul, ca și trecutul, ar fi prezent în ochii ei“. Dacă am crezut că descoperim o „teorie a întregului“ – a cărei relativitate generală nu ar fi decât o aproximație, la un grad cu siguranță mai mare decât spațiul-timp al fizicii clasice –, formularea detaliului ar fi schimbată, însă nu principiul. Cu prețul unui efort de abstracție de care mintea omului este capabilă, am putea să ne imaginăm transpuși într-un univers învăluitor, capabili dintr-odată și la prima vedere

să ne înțelegem propriul Univers în totalitatea sa, cu cele patru dimensiuni ale sale. Nu ar mai rămâne nici un loc pentru creație.

Tocmai aici Bergson ne extrage din lumea platonice a Ideilor, în forma sa inițială, adică impersonală. Raționamentul său se situează în cadrul cunoscut de spațiu (spațiul euclidian cu trei dimensiuni și noțiunea de distanță) și timp (timpul absolut în concepția lui Newton, relațional la Leibnitz)¹. Pentru el, concepția fizicienilor se bazează pe postulatul „cinematografic”: un film proiectat poate da iluzia vieții, însă el nu este viață. Putem spune că, între viață și film, există același decalaj ca între un scenariu și realizarea lui. Între cele două se află esența duratei (care, pentru Bergson, nu se reduce la un simplu interval de timp, adică la echivalentul temporal al distanței) sau a evoluției creatoare, dar și, în ceea ce-i privește pe oameni, a libertății. La acest nivel apare noțiunea de *kairos*, diferită de *chronos*, fiindcă ea vizează momentele potrivite și este apropiată de ideea intuiției și, mai mult, a destinului. Însă distincția bergsoniană dintre timp și durată se aplică întregului univers. Universul cedează locul Creației, el își are istoria lui, există mai multe sau chiar o infinitate de universuri mai mult sau mai puțin îndepărtate și interconectate, toate acestea au devenit astăzi conceptibile și chiar verosimile, iar orice încercare a omului de a înțelege dintr-odată Universul va fi în cel mai bun caz un scenariu, o aproximație, o reflectare. Prin urmare, există loc pentru ființe supraomenești în universurile învăluitoare și, prin extrapolare, pentru Dumnezeu.

În modul de a gândi bergsonian, incertitudinea nu are drept cauză doar hazardul, inevitabil prezent în bazele mecanicii cuantice sau în fenomenele legate de numerele mari și/sau de complexitate. În ultimă analiză, ea rezultă din misterul creației. Al creației, dar și

¹ T. de Montbrial, „Événements et temps quasi leibnitzien“ in B. d'Espagnat (dir.), *Implications philosophiques de la science contemporaine*, t. III, PUF, « Cahiers des sciences morales et politiques », 2003.

al distrugerii. O concepție despre distrugerea creatoare ar fi, poate, îndreptățită, departe însă de celebra teorie schumpeteriană a evoluției economice. Aceasta ne întoarce la epoca uriașilor. Oamenii sunt uriași prin extinderea duratei, întotdeauna aptă de a fi reconstruită și trăită din nou prin memorie. Ei sunt uriași prin capacitatea lor de a concepe universurile și de a le înțelege, prin intuiție sau mai exact prin acele momente de cunoaștere perfectă în care se întâlnesc, în punctul de fuziune, inteligența și percepția aceste părți ale necunoscutului sau ale creației. Ei sunt uriași prin artă și prin forma ei supremă, literatura. Și deoarece, atât cât este posibil într-o operă, el a reușit să îmblânzească timpul, Proust și-a făcut opera nemuritoare, adică a purtat-o dincolo de Timp.

ANEXA 5

Ignoranța este mama tuturor relelor^{1,2}

Marii învățători ai tradiției noastre umaniste, Rabelais și Montaigne, ne învățau că știința „servește mai întâi de toate pentru a forma judecata” și că o minte bună valorează mai mult decât una plină. Două secole mai târziu, prințul de Talleyrand distingea clar cunoașterea, iscusința și arta de a trăi³, fără a ezita să concluzioneze că dintre cele trei cea mai importantă este arta de a trăi. Aș vrea să adaug: cu condiția de a le avea pe celelalte două. În aceeași ordine de idei, Diderot observa: „Ignoranța și lipsa de curiozitate sunt două perne moi, dar pentru a te simți bine pe ele trebuie să ai mintea lui Montaigne”. Atunci când vorbim despre cunoaștere, ne gândim imediat la educație, la „instituția copiilor”, cum spunea autorul *Eseurilor*. Educația trebuie să se concentreze asupra formării echilibrate a spiritului și corpului tinerilor, pentru a stabili un raport sănătos, și deci natural, între cunoaștere, iscusință și arta de a trăi, iar gradul de armonie al acestora joacă un rol decisiv pentru o viață reușită.

Mă voi limita la câteva comentarii referitoare la cunoaștere *stricto sensu*. Educația se bazează pe un trunchi comun, a cărui formulare,

¹ Rabelais

² Text publicat în culegerea *A quoi sert le savoir*, Presses Universitaires de France, Paris, 2011

³ În limba franceză: *savoir, savoir-faire și savoir-vivre (n. trad.)*.

pentru a fi banal, nu este mai puțin fundamentală. Ea începe cu stăpânirea unei limbi de cultură, în scopul exprimării corecte, orale sau în scris. O limbă de cultură are o literatură mare. Pentru însușirea unei asemenea limbi, gânditorii din domeniul pedagogiei nu au găsit încă nimic mai convingător decât a-i familiariza pe elevi cu cei mai buni autori, consfințiți de tribunalul timpului. O literatură mare este una universală, ceea ce înseamnă că acolo găsim, ca într-un puzzle în care piesele sunt în legătură una cu alta, tot ceea ce ține de condiția umană.

După limbă vine istoria. Eu cred că, pentru a avea acces la istoria altora, trebuie mai întâi de toate să înțelegi istoria propriului popor, nu pentru a exagera un oarecare etnocentrism, ci mai degrabă pentru că istoria aparte a unui popor vechi ne face să pătrundem toate fațetele comportamentului în societățile umane. Identitatea unui popor se exprimă prin limba și prin istoria sa. Numai un popor cu o privire clară asupra identității sale poate să se deschidă altora liniștit și să joace un rol activ în construcția geopolitică orientată spre pace, și nu spre război.

Alături de cunoștințele identitare majore – care toate la un loc constituie, în sens propriu, un amestec de cultură propice dezvoltării „spiritului de finețe“ de-a lungul întregii vieți –, trebuie să punem accentul pe matematică și pe științele naturii. Prima constituie principala cale de acces la „spiritul de geometrie“ și la abstracție, chiar dacă există și alte căi, cum ar fi filosofia sau dreptul, însă studierea acestor discipline cere mai multă maturitate de la bun început. Subliniem, de asemenea, că o cunoaștere minimă a aritmeticii este foarte utilă în sensul cel mai practic al termenului, în viața de toate zilele. Pe când științele naturii (fizica, chimia, biologia...) cer mai întâi de toate să privești în jur, iar apoi să judeci ceea ce vezi. „Natura este un ghid plăcut“, ne mai spune Montaigne, trebuie să învățăm să-l urmăm.

Pornind de la un trunchi comună solid, putem lărgi perspectivele pentru a adânci cunoștințele inițiale și pentru a aborda altele, în funcție de gusturi sau de necesități. Ideea utilității se referă de fapt la ambele. De exemplu, studierea unei limbi străine este o plăcere sau o necesitate, deseori și una și alta. Esențialul este de a înțelege că nici o persoană care ia în serios onoarea de a trăi nu va înceta vreodată să se cultive și să dobândească noi cunoștințe, în funcție de căutările sale interioare sau de necesitatea practică de a stăpâni anumite mijloace pentru a atinge scopuri clar definite. Întrebarea despre utilitatea unora sau altora dintre cunoștințe are tot atâtea răspunsuri câți oameni există. În 1976, geograful Yves Lacoste a făcut senzație publicând o carte intitulată *Geografia servește mai întâi de toate pentru a face război*. Putem la fel de bine susține teza inversă, ca pentru oricare altă formă de cunoaștere. Cine ar îndrăzni să spună că fizica „servește mai întâi de toate pentru a face arme de distrugere în masă“?

În încheiere, două observații. Prima pentru a sublinia extrema importanță a studierii limbii și literaturii, a căror utilitate este, în definitiv, de a te învăța să gândești singur. Ideologia și lipsa de cultură generează intoleranță și fanatism. Nu cunoașterea, ci obscurantismul și ignoranța făuresc identitățile ucigașe. A doua se referă la riscul legat de extrema fragmentare a cunoștințelor, o tendință care s-a afirmat în secolul XX. Cunoștințele, ca și culturile, trebuie să tindă spre deschidere. Nu mai este timpul lui Pico della Mirandola, ci a unui enciclopedism reînnoit, pentru a neutraliza cele două maladii ale globalizării: uniformizarea care strivește culturile și fragmentarea care generează neînțelegerea.

POSTFAȚĂ

Thierry de Montbrial sau despre finețea spiritului geometric

Profesorul Thierry de Montbrial este, la origine, matematician. Azi el este cunoscut în toată lumea intelectuală ca un specialist de mare clasă în domeniul economiei și politologiei. Înainte de orice, mi se pare a fi, în tot ceea ce scrie, un filosof al sistemelor care guvernează acum o lume în plin proces de mondializare. Un filosof lucid, un filosof al acțiunii nu numai al reflecției, în fine, putem spune, un gânditor pentru care adevărul poate fi determinat și definit. Este, indiscutabil, una dintre marile personalități ale lumii intelectuale europene. Înalt, bine făcut, cu o față de actor de film din epoca filmelor lui Roger Vadim, Thierry de Montbrial este, prin excelență un spirit colocvial, are o ironie fină (tipic franceză), are totdeauna o replică inteligentă și, când ține un discurs (ceea ce, bănuiesc, i se întâmplă des), discursul lui este impecabil. Se văd numai deocamdată roadele elocinței galice la un intelectual care, trecut prin marile școli, stă, spiritualicește, ca și Roland Barthes, în ariergarda avangardei. Loc privilegiat pentru un spirit care acceptă noutatea, dar nu acceptă ca noul să meargă haotic. Are totdeauna idei, este la curent cu literatura problemei în discuție, în fine, acest spirit fin și diplomatic este un om profund. I-a citit bine, se vede limpede, pe

Montaigne și pe moraliștii din secolul al XVII-lea și cărțile sale arată că spiritul de finețe, de care vorbesc aceștia, nu se poate dispensa – când este vorba despre filosofia istoriei, de economie și politică – de spiritul geometriei.

Călătorește mult și îi cunoaște pe mai toți oamenii puternici ai planetei. Este el însuși bine cunoscut în cercurile intelectuale de pretutindeni. De câțiva ani organizează o conferință mondială – World Policy Conference – la care participă șefi de state, economiști renumiți, laureați ai Premiului Nobel, sociologi, filosofi ai culturii, politologi, jurnaliști din toată lumea, conducători ai organizațiilor internaționale. Este, cum am zis, un fin diplomat, știe să comunice cu toți, la reuniunile lui poți vedea pe ministrul apărării din Israel lângă un șeic – șef de stat în lumea arabă în costumul lui fastuos. Thierry de Montbrial îi prezintă pe toți cu afecțiune și, uneori, cu o nuanță de umor. L-am auzit, odată, recomandând un profesor venit tocmai din Asia de Sud: „Vi-l prezint – spune el – pe oratorul cel mai arogant pe care l-am cunoscut vreodată, inteligent, primejdios de inteligent și necruțător în opiniile sale” Recomandarea se confirmă numaidecât: profesorul asiatic, învățat și arogant, nu ne cruță pe noi, europenii, care, după el, au dominat două sute de ani planeta și, iată, acum, a venit timpul să plătească printr-o uriașă criză... Oratorul este, într-adevăr, coerent, malițios, necruțător, aproape convingător, convins că secolul XXI și, probabil, întreg mileniul al III-lea, va fi dominat de culturile și economiile „marginalității”. O teză care circulă și în lumea culturii. Când îi vine rândul să vorbească, Thierry de Montbrial lasă ironia afectuoasă deoparte și răspunde după regulile retoricii franceze: logic, scilicet, cu referințe din toate domeniile, inclusiv acelea de ordin „praxiologic” (o disciplină în care este, în fapt, un specialist)...

Thierry de Montbrial ține, mi-a mărturisit cu câțiva ani în urmă, un jurnal intim și, cum știe că mă preocupă demult poetica

diarismului, discutăm în timpul unei călătorii spre Braşov despre şansele acestui gen bastard lăsat multă vreme să aştepte în antichitatea literaturii. Profesorul francez nu vrea să facă literatură cu şi prin însemnările sale intime, dar încerc să-l conving că diaristul poate face, ca personajul cunoscut, proză fără să ştie, şi sunt dese cazurile când mari scriitori, ca Gide sau Ernst Jünger, rămân în atenţia publică, nu cu opera de ficţiune, ci cu jurnalele lor intime. De curând, Thierry de Montbrial mi-a dat să citesc însemnările sale despre lumea românească pe care a vizitat-o, după 1990, de mai multe ori, iar după 2002 – de când împreună am pus la cale colocviul „Penser l'Europe“ – o vizitează în fiecare an, uneori chiar de mai multe ori. Ce pot să spun, înainte de orice, este faptul că parizianul Thierry de Montbrial, membru al Academiei de Ştiinţe Morale şi Politice din Franţa şi membru al mai tuturor academiilor importante din Europa (inclusiv al Academiei Române) îi observă bine pe români şi-i judecă drept. Nu are, mai ales, acel complex de superioritate (citeşte: aroganţă) pe care intelectualul occidental îl are faţă de naţiile şi culturile din afara câmpului său de vânătoare. Diaristul Thierry de Montbrial este, dimpotrivă, lucid, generos, solidar şi respectuos cu tradiţiile spirituale ale continentului... Este, nu mai încapе vorbă, un spirit european şi, cum se poate deduce uşor din cărţile sale şi din jurnalul de faţă, crede în viitorul construcţiei politice europene.

Din acest unghi priveşte şi lumea românească. A cunoscut-o prima oară, deduc din cronologia jurnalului, în iulie 1990. Are, cum notează, „une heureuse surprise“ când vizitează capitala noastră. Îi pare mai puţin monstruoasă decât i se spusese că este. Femeile sunt elegante şi adesea frumoase. Când stă de vorbă cu românii este „imediat sedus“. Este incomodat, adevărat, de gunoaiele oraşului, de caracterul prăfuit al hotelului, dar, oricum, oamenii pe care îi întâlneşte sunt simpatici, inteligenţi şi cultivaţi, ca acest ministru de

stat, de pildă, din guvernul român, care se pricepe la economie și arată deschidere europeană.

Autorul, dorind să-și facă o idee dreaptă despre acești latini orientali, stă de vorbă cu actorii momentului (de la, să zicem, Ion Iliescu până la Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Diaconescu, Emil Constantinescu) și nu ezită să-i caracterizeze în propoziții scurte și precise. Silviu Brucan, profetul din Dămăroaia – cum îi spun gazetarii bucureșteni – îi pare și acestui francez deprins cu caracterologia, îi pare, zic, un megaloman ambițios „malgré son âge”... Discută și cu alții și remarcă faptul că, în genere, românii au nevoie de mult timp pentru a-și digera trecutul. Ca și francezii, dealtfel. Le-a trebuit 50 de ani pentru a se detașa complet de complexul Vichy. Corect, obiectiv, Thierry de Montbrial încearcă să-i potolească pe jurnaliștii francezi care se grăbesc să-i vitupereze pe verii lor de la Dunăre: „Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?” Nu știu dacă îndemnul lui a avut efect sau nu în lumea presei pariziene. Mai degrabă nu... Diaristul cunoaște și pe Sergiu Nicolaescu, actor la propriu al evenimentelor din dec. 1989: acesta vorbește mult despre sine și despre rolul său determinant în această istorie. Thierry de Montbrial îl ascultă și are bănuiala că reputatul regizor are un „ego” dezvoltat și prezintă lucrurile „avec une verve marseillaise”. Ironie subtilă, în măsură să nu scandalizeze, sper, pe interlocutorul său. Vizitează Bucovina și remarcă frumusețea caselor țărănești, surâsul călugărilor și semnele bune ale civilizației tradiționale. Turismul românesc îi pare însă în mare întârziere. Are dreptate și la acest punct. Orașul Focșani este „franchement laide”. Pe președintele Ion Iliescu, cu care stă de vorbă în mai multe rânduri, îl compară cu Mitterrand și riscă o propoziție care îi va irita pe unii politicieni moldo-valahi: „singurul om politic de talent din România”. Ceea ce, între noi fie vorba, nu-i departe de adevăr.

Radiografia vieții politice românești este, în genere, exactă. Academicianul Thierry de Montbrial nu-i un partizan politic. La drept vorbind, nu-mi dau seama pe ce parte a străzii politice circulă. Nu are prejudecăți, am impresia, în acest domeniu. Nu le manifestă, oricum, când vine în România postcomunistă. Este un om cultivat și, aș putea spune, un analist politic și economic educat de științele exacte. Educat de ele, dar sensibil dominat de ceea ce moraliștii francezi numesc spiritul de finețe. Când stă de vorbă cu un om politic observă, de pildă, în discursul acestuia „quelque chose d'insaisissable“, merge pe firul misterului și, chiar dacă nu ajunge să-l lămurească, îl pune, cum se zice, în pagină, „în problemă“... Face același lucru când este vorba de mediu academic românesc pe care îl cunoaște bine. Aș spune chiar că Thierry de Montbrial, grație reputației sale intelectuale și grație modului său de-a fi, se bucură, aici, la București de o mare simpatie în cercurile academice și politice sau, cum notează el, o „mare familiaritate“. Se simte, altfel zis, bine printre români și, văzând atâtea semne de simpatie, notează cu umor: „e limpede, sunt sărbătorit, aici; iată o țară unde, când va fi să fie, aș putea avea o frumoasă înmormântare“.

Până atunci, Thierry de Montbrial – care, să mai spun o dată, călătorește mult și își redactează jurnalul în avion – are noi prilejuri de a observa lumea. La Chișinău remarcă urmele, încă puternice, ale totalitarismului comunist, la București îl vizitează pe Monseniorul Robu, șeful Bisericii Romano-Catolice, și cu această ocazie face o mărturisire, după mine, surprinzătoare: își recunoaște o dimensiune spirituală, admite că în profunzimile ființei sale – este un om religios. N-am bănuț. Am stat de multe ori de vorbă cu el, la București și la Paris, i-am citit toate scrierile, dar niciodată n-a fost vorba de această latură a ființei noastre. Când mă gândesc, acum, după ce citesc acest jurnal, la atâtea dovezi de toleranță și la puternica lui vocație pentru prietenie, îmi vine să cred că spiritul omului

care vrea să determine legile acțiunii și ale sistemului în lumea haotică a postmodernității are, cu adevărat, o dimensiune religioasă bine educată la școala lui Montaigne și Pascal. Acesta din urmă era, se știe, un geniu în domeniul matematicilor încât a putut inventa, la un moment dat, o mașină de socotit. Mistica poate, dar, conviețui cu știința cea mai riguroasă și mai abstractă. Revenind la Thierry de Montbrial, om totuși de lume (în sensul lui Pascal), bine adaptat în civilizația cunoașterii, mă întreb dacă nu-i și el un „incroyant croyant“, cum zicea Pascal despre Montaigne?! Sau, cum se spune în Evanghelia lui Marcu: „Cred, Doamne, ajută necredinței mele“. Condiția intelectului credincios!

Părăsesc tema și mă întorc la însemnările diaristului parizian care vine anual, după 2002, în România pentru a participa la Seminarul „Penser l’Europe“ pe care – cum am precizat mai înainte – l-am urzit și îl coordonăm împreună. „A gândi Europa“, a reflecta – din unghiul literelor, artei și științei – la virtuțile și bolile civilizației europene – iată o idee care vine în întâmpinarea filosofiei politice a lui Thierry de Montbrial, un european lucid. Un european care nu gândește viitorul comunității europene fără ideea de identitate națională și fără ideea de identitate culturală („tema fundamentală a dimensiunii culturale a construcției europene“...). Îmi place enorm această idee și, nu mă sfiiesc să spun, admir convingerea acestui francez european care gândește că Europa comună nu trebuie să unifice culturile naționale, ci doar să le armonizeze și să le dea o legislație comună.

Ca să ne facem o idee mai exactă despre această personalitate occidentală complexă trebuie să citim cărțile sale. A scris mult și unele dintre studiile sale sunt, azi, puncte de referință în materie. M-aș opri, pentru moment, la *L’Action et le systeme du monde* (2002, a patra ediție augmentată 2011), tradusă și în limba română. Este un

studiu amplu și sistematic despre legile vizibile și legile secrete ale societății, o încercare, cum spune chiar autorul, de a fundamenta o „știință a acțiunii”, *adică praxiologia*. Ea vizează cu precădere acțiunile colective, acelea care vor – și uneori reușesc – să schimbe lumea. Sau măcar o parte a ei. Nu-i o utopie? Cum să schimbi lumea care este un raport de raporturi (cum zice Sartre) imprevizibile și incontroleabile? Cum să ordonezi acțiunile atâtor miliarde de indivizi care, fiecare în parte și în grupuri mai mari sau mai mici, manifestă tendințe centrifuge? Profesorul Thierry de Montbrial spune că se poate și, în cele din urmă, dovedește că societățile umane evoluează în funcție de anumite legi și că *praxiologia* este o știință, dacă nu riguros exactă, una verosimilă. Asta înseamnă că *raportul de raporturi* poate fi prevăzut, determinat și clasat, iar legile imprevizibile și incontroleabile pot fi, și ele, analizate și approximate. Thierry de Montbrial aproape că mă convinge că, în această ordine, pot fi analizate chiar și himerele, utopiile, fantasmalele care, în forme specifice, circulă în toate grupurile sociale... Concluzia pe care o trag, după ce-am citit eruditul studiu despre *Acțiunea și sistemul lumii*, este că lumea actuală nu funcționează haotic și că dezastrele pot fi prevăzute și, deci, controlate... Condamnat prin activitatea pe care o practic (critica literară) să fiu sceptic și relativist, primesc această opinie cu rezerva de rigoare... Numai că Thierry de Montbrial ne avertizează într-un capitol al cărții că și *relativismul este relativ* când e vorba de lumea ideilor și de sistemul lumii.

Incitant mi se pare și alt capitol al cărții, acela despre *Morală și politică*. Un subiect cât se poate de actual prezent și în jurnalul pe care l-am comentat mai înainte. Thierry de Montbrial este scriitor în comentariul său. De la Erasmus la Machiavelli și, de aici, la Kant și, mai departe, până la moraliștii și politologii din zilele noastre (Edgar Morin), totul este pus în discuție, acceptat sau respins în funcție de un model intelectual pe care Thierry de Montbrial îl

formulează în termeni cât se poate de limpezi. Modelul se bizuie, în mod evident, pe valorile morale și intelectuale occidentale. Care sunt și ale noastre, răsăritenii Europei. Dar și Răsăritul european are moraliștii, ideologii, filosofii, pe scurt, modelele lui culturale și, într-o dezbatere de acest tip, ele meritau a fi aduse în discuție. Este ceea ce fac rar autorii occidentali... O discrepanță pe care, cine știe?, Europa de mâine o va șterge.

Fiind vorba de politică și morală, Thierry de Montbrial nu a putut ignora rolul și locul intelectualilor în această ecuație. Cum se comportă intelectualii când ajung la putere sau, mă rog, în apropierea puterii?... Faptele nu sunt încurajatoare. Autorul studiului citează o binecunoscută frază din *Elogiul nebuniei*. Aceea în care Erasmus contrazice pe Platon în privința republicilor cărmuite de filosofi. S-o mai cităm o dată: „Vom lăuda [...] faimoasa maximă a lui Platon: «Fericite republicile ai căror filosofi sunt cărmuitori sau ai căror cărmuitori sunt filosofi». Dacă veți consulta istoria, veți vedea că cea mai proastă guvernare a fost invariabil aceea a oamenilor în contact cu filosofia sau literatura“. Dacă ne gândim la Seneca, preceptorul lui Neron, nu mai avem nimic de zis. Scepticismul lui Erasmus din Rotterdam este deplin justificat. Filosofii s-au făcut de râs deseori în politică. Noica al nostru, citând și el același caz (Seneca–Neron), încheie, dacă îmi aduc bine aminte, una dintre cărțile sale confesive (*Rugați-va pentru fratele Alexandru*) cu această propoziție: „Tot mai vreți ca filosofii să ajungă miniștri?“ (citat din memorie)... Thierry de Montbrial aduce și alte exemple de eșecuri celebre în politică (eșecul savanților, oamenilor de artă, filosofilor): Laplace, de pildă, geometru de prim rang, administrator al lui Napoleon. Despre marele geometru, Napoleon spunea că a fost un administrator „mai mult decât mediocru“... Am putea da și alte exemple. De Gaulle n-a vrut să-l numească pe François Mauriac directorul Radio-Televiziunii, preferând un funcționar destoinic unui mare scriitor... Nu s-a înșelat...

Cum am putea încheia mai bine, mai convingător portretul intelectual al acestui diarist *pascalian* specializat în știința acțiunii (*praxiologia*) și, în același timp, un cititor foarte profund al lui Proust. Nu văd alt mod mai bun de a-l defini pe Thierry de Montbrial – un spirit, încă o dată, eminent, autorul, cum s-a văzut, al unei opere de referință în câteva domenii – decât spunând că el însuși, ca intelectual, încearcă să schimbe lumea și să pună ordine în haosul pe care l-a provocat și îl provoacă neîncetat procesul de globalizare. Thierry de Montbrial este un spirit atașat construcției politice europene, un european profund și incoruptibil, în sensul pe care îl dădea acestui termen Paul Valéry, în fine, un european care nu vrea ca Europa să renunțe la tradițiile ei spirituale... L-am auzit de multe ori vorbind despre această temă și i-am admirat consecvența cu care apără ideea că Europa va fi o Europă a culturilor naționale sau nu va fi deloc... O afirmă în *Adenda* jurnalului de față.

Mai este ceva ce-mi place enorm la un om de știință ca Thierry de Montbrial, și anume apetența lui pentru „umanioare“, convingerea sa că științele exacte fac parte din cultură și, fără cultura umanistă, spiritul științific este infecund... Dovadă, între altele, studiul său despre *timpul în opera lui Proust* publicat, recent, ca prefață la romanul *În căutarea timpului pierdut* în traducerea realizată de Irina Mavrodin, apărută la Fundația Națională pentru Știință și Artă. Spiritul geometric știe să valorifice cum trebuie subtilitățile spiritului de finețe...

EUGEN SIMION

Thierry de Montbrial și președintele Ion Iliescu. În prezența lui Bernard Boyer, ambasadorul Franței în România, și Marie-Christine de Montbrial, soția autorului *Jurnalului românesc*. București, iunie 1996.

Thierry de Montbrial avec le Président Ion Iliescu. En présence de Bernard Boyer, Ambassadeur de France en Roumanie, et Marie-Christine de Montbrial, épouse de l'auteur du *Journal de Roumanie*. Bucarest, juin 1996.

Președintele Emil Constantinescu și Thierry de Montbrial la Institutul Francez de Relații Internaționale (IFRI). Paris, februarie 1997

Le Président Emil Constantinescu accueilli par Thierry de Montbrial à l'Institut français des relations internationales (Ifri). Paris, février 1997

Conferința președintelui Emil Constantinescu la Institutul Francez de Relații Internaționale (IFRI). Februarie 1997 *Ramses este publicația anuală în domeniul relațiilor internaționale publicată de IFRI din 1981.*

Conférence du Président Emil Constantinescu à l'Institut français des relations internationales (Ifri). Février 1997 *Ramses est le bilan annuel de l'état du monde publié par l'Ifri depuis 1981.*

Cina oferită de Thierry de Montbrial cu ocazia vizitei președintelui Emil Constantinescu la Paris. Februarie 1997 De la stânga spre dreapta, în prim-plan: scriitorul Maurice Druon, membru al Academiei Franceze, președintele Emil Constantinescu și Thierry de Montbrial.

Dîner offert par Thierry de Montbrial à l'occasion de la visite du Président Emil Constantinescu à Paris. Février 1997 De gauche à droite, en premier plan: l'écrivain Maurice Druon, membre de l'Académie française, le Président Emil Constantinescu et Thierry de Montbrial.

Ceremonia cu ocazia lansării cărții lui Thierry de Montbrial *Acțiunea și sistemul lumii* în limba română. Împreună cu Evanghelos Moutsopoulos, rector onorific al Universității din Atena, și Arhiepiscopul Dunării de Jos Casian. Brașov, octombrie 2003.

Cérémonie à l'occasion du lancement du livre de Thierry de Montbrial *L'action et le système du monde* en roumain. Avec Evanghelos Moutsopoulos, recteur honoraire de l'Université d'Athènes, et Mgr Casian, Archevêque du Bas Danube. Brasov, octobre 2003.

Împreună cu președintele Ion Iliescu în timpul ceremoniei de decernare a gradului de Comandor al Ordinului „Steaua Români” București, ianuarie 2004.

Avec le Président Ion Iliescu lors de la cérémonie de remise des insignes de Commandeur de l'Ordre de l'Etoile de Roumanie. Bucarest, janvier 2004.

Ceremonia de decernare a titlului onorific de Doctor Honoris Causa. Universitatea Transilvania. Braşov, ianuarie 2004.

Cérémonie de remise du titre de *Doctor Honoris Causa* de l'Université Transilvania de Brasov. Janvier 2004.

În prim-plan, de la stânga spre dreapta: Thierry de Montbrial, academicianul Eugen Simion, Philippe Etienne, ambasadorul Franței în România, și Sergiu Chiriacescu, rectorul Universității din Brașov. Ianuarie 2004.

Première ligne, de gauche à droite: Thierry de Montbrial, l'Académicien Eugen Simion, Philippe Etienne, Ambassadeur de France en Roumanie, et Sergiu Chiriacescu, recteur de l'Université de Brasov. Janvier 2004.

Seminarul *Penser l'Europe*, ediția 2004. Alături de Răzvan Theodorescu, academician, ministru al Culturii. București, septembrie 2004.

Séminaire *Penser l'Europe*, édition 2004. Avec Razvan Teodorescu, Académicien, Ministre de la Culture. Bucarest, septembre 2004.

Călători în Delta Dunării. Împreună cu academicianul Eugen Simion și Serge Cagnolari, fondatorul Editurii Oxus. Septembrie 2004.

Voyage dans le delta du Danube. Avec l'Académicien Eugen Simion et Serge Cagnolari, fondateur des éditions Oxus. Septembre 2004.

Întrevedere cu Patriarhul Teoctist. București, septembrie 2005.

Avec le patriarche Théoctiste. Bucarest, septembre 2005.

Ceremonia de conferire a titlului de Doctor Honoris Causa la Universitatea de Stat din Moldova. Conferință la Facultatea de Relații internaționale, Științe politice și administrative. De la stânga spre dreapta: Doina Romanenko, interpret, Thierry de Montbrial, Edmond Pamboukjian, ambasadorul Franței în Moldova, Vasile Cujba, decanul Facultății de Relații internaționale. Chișinău, septembrie 2005.

Cérémonie de remise du titre de *Doctor Honoris Causa* à l'Université d'Etat de Moldavie. Conférence devant les étudiants de la faculté des relations internationales, sciences politiques et administratives. De gauche à droite: Doi Romanenko, interprète, Thierry de Montbrial, Edmond Pamboukjian, Ambassadeur de France en Moldavie, Vasile Cujba, Doyen de la faculté des relations internationales. Chisinau, septembre 2005.

Împreună cu Marian Lupu, președintele Parlamentului Republicii Moldova, și Edmond Pamboukjian, ambasadorul Franței în Moldova. Chișinău, septembrie 2005.

Avec Marian Lupu, Président du Parlement de la République de Moldavi et Edmond Pamboukjian, Ambassadeur de France en Moldavie. Chisinau, septembre 2005.

Discurs la Academia Română, octombrie 2011.

Discours à l'Académie roumaine, octobre 2011.

Ceremonia de decernare lui Thierry de Montbrial a gradului de Mare Ofițer al Ordinului „Steaua Români i” de către președintele Traian Băsescu. București, octombrie 2011.

Cérémonie de remise à Thierry de Montbrial des insignes de Grand Officier de l'ordre l'Etoile de Roumanie par le Président Traian Basescu. Bucarest, octobre 2011.

Participanții seminarului *Penser l'Europe* la palatul Cotroceni, octombrie 2011.

Les participants au sémi ire *Penser l'Europe* au palais Cotroceni, octobre 2011.

Ceremonia de decernare a gradului de Ofițer al Legiunii de Onoare academicianului Eugen Simion de către Thierry de Montbrial. Ambasada Franței la București, octombrie 2011.

Cérémonie de remise à l'académicien Eugen Simion des insignes d'Offici de la Légion d'Honneur par Thierry de Montbrial. Ambassade de France à Bucarest, octobre 2011.

Ceremonia de decernare a gradului de Ofițer al Legiunii de Onoare academicianului Eugen Simion. Ambasada Franței la București, octombrie 2011. De la stânga spre dreapta: Thierry de Montbrial, academicianul Eugen Simion, Henri Paul, ambasadorul Franței în România.

Cérémonie de remise à l'académicien Eugen Simion des insignes d'Officier de la Légion d'Honneur I. Ambassade de France à Bucarest, octobre 2011. De gauche à droite: Thierry de Montbrial, l'académicien Eugen Simion, Henri Paul, Ambassadeur de France en Roumanie.

Journal de Roumanie
1990–2011

Avant-propos

Heureux sont les témoins actifs des grandes ruptures de l'Histoire, et qui ont, comme Chateaubriand, vécu au plus profond d'eux-mêmes la fin d'un monde et le commencement d'un nouveau. En 1988, à la veille de l'effondrement des régimes communistes de l'Europe centrale et orientale, j'avais 45 ans, avec déjà une certaine expérience des affaires européennes et internationales, d'abord entre 1973 et 1978 comme directeur du Centre d'Analyse et de Prévision – le *brain trust* du ministère des Affaires étrangères, puis à la tête de l'Institut français des relations internationales (Ifri), que j'ai fondé en 1979. Nous avions des idées précises sur les immenses faiblesses de ces régimes. En particulier, nous savions que la révolution des technologies de l'information et de la communication était en train de détruire l'équilibre militaire entre les deux „superpuissances“ au profit des Etats-Unis, et de transformer le monde de la finance en attendant, sans doute, de provoquer une énorme vague de „destruction créatrice“ dans le domaine économique, selon l'expression célèbre de Schumpeter. Nous étions bien entendu attentifs aux grandes difficultés d'ajustement dans les pays que nous appelions d'Europe de l'Est- en particulier, pour des raisons différentes, les plus peuplés d'entre eux, la Pologne et la Roumanie. Nous connaissions suffisamment les *think tanks* soviétiques pour nous intéresser de près à la crise idéologique du monde communiste, d'autant plus que nous suivions, fascinés, les transformations de la République Populaire de Chine, sous la houlette de Deng Xiao Ping. Tout cela étant dit, je n'ai jamais rencontré, lu ou

entendu, dans les cercles étroits des spécialistes reconnus des questions internationales, quiconque ayant alors prévu la chute prochaine du système de la guerre froide. Et tous les contemporains des extraordinaires événements de 1989-1991 que j'ai pu interroger par la suite dans l'espace ex-soviétique ont reconnu avoir été pareillement surpris. Tant il est vrai qu'à l'instar des tremblements de terre, il ne suffit pas d'identifier *a priori* les causes fondamentales des grands changements socio-politiques pour prédire les circonstances et les dates des ruptures qu'ils doivent inéluctablement provoquer.

En 1988, donc, je pouvais encore imaginer que le reste de ma vie s'inscrirait dans le cadre de la division Est-Ouest, conséquence des bouleversements liés au drame de la Première Guerre mondiale. Nos préoccupations principales avaient été d'abord de limiter les risques d'un conflit nucléaire qui eut été cataclysmique, ensuite de favoriser autant que possible un climat de coexistence pacifique propice à une évolution non explosive du système international. Dans cet esprit, je m'étais rendu épisodiquement en Union Soviétique¹. J'étais aussi allé en RDA (République Démocratique Allemande), considérée comme le plus avancé des pays de l'Europe „de l'Est". Pour des raisons évidentes, la question allemande se trouvait au centre de nos réflexions. Je connaissais un peu la Yougoslavie, dont nous suivions l'évolution avec anxiété depuis la mort du maréchal Tito en 1980. On redoutait alors une invasion soviétique !

Dans les sombres années 80, j'avais aussi appris à mieux connaître la Pologne, la Hongrie et la Tchécoslovaquie, grâce à une organisation intergouvernementale franco-autrichienne, dont la présidence m'avait été confiée en 1983. Celle-ci portait le nom barbare de « Centre franco-autrichien pour le rapprochement entre pays européens à systèmes économiques et sociaux différents ». Du moins ce nom reflétait-il correctement notre philosophie politique à l'époque. Grâce à ce Centre – qui continue aujourd'hui d'exister sous

¹ Thierry de Montbrial. *Journal de Russie*. Editions du Rocher, Paris, 2012.

l'appellation simplifiée « Centre franco-autrichien pour le rapprochement économique en Europe »¹ –, les relations Est–Ouest étaient devenues pour moi moins abstraites, plus charnelles, moins idéologiques, plus concrètes. De sorte qu'en 1988 le „rideau de fer“ n'était plus à mes yeux ce qu'il restait encore pour beaucoup.

Sauf pour la Roumanie. Je savais bien sûr que Ceausescu avait été célébré dans le camp occidental, notamment par le général de Gaulle, à la fin des années 60. Mais dans les années 70, à l'époque de mes débuts en politique internationale, les voies avaient divergé. A l'heure de la détente, de ses espoirs et de ses illusions, la Roumanie s'était enfoncée dans la paranoïa nord-coréenne du dictateur, qui devait conduire à l'isolationnisme le plus extravagant de la décennie suivante. A vrai dire, nous n'accordions que peu d'attention à ce que nous considérions comme une anomalie marginale, encore moins qu'à la Bulgarie et à peine davantage qu'à l'Albanie. Oserais-je ajouter qu'en ce temps là, en dehors de quelques historiens et géographes, ou naturellement de personnes originaires de la région, nul ne connaissait la Moldavie soviétique.

Au tout début des années 80, je n'avais jamais rencontré de Roumains, hormis évidemment des émigrés. S'il m'arrivait de penser à ce pays, c'était avec la nostalgie du *Monde d'hier*, pour parler comme Stefan Zweig, avec des réminiscences du *Bucarest* d'un Paul Morand, ou bien à travers l'image brumeuse qu'un nanti de l'Europe occidentale pouvait se faire du totalitarisme le plus absurde. Alors que je connaissais bien le corps diplomatique à Paris, aucune occasion ne s'était présentée pour une rencontre avec un ambassadeur de Ceausescu. Mon premier vrai contact avec un vrai Roumain de Roumanie, si je puis dire, fut aux Etats-Unis il y a une trentaine d'années, sous les auspices de John Mroz, le dynamique fondateur de l'*Institute for East-West Security Studies*. Mircea Malița, ambassadeur à Washington, et moi,

¹ J'en exerce toujours la présidence. Peter Jankowitsch, ancien ministre autrichien des affaires étrangères, en est le Secrétaire Général et le véritable animateur depuis son origine en 1976.

siégions à son conseil d'administration. Je fus séduit par l'intelligence de cet homme qui avait une bonne formation scientifique et s'intéressait notamment à la théorie des jeux, dont j'enseignais moi-même les rudiments à l'Ecole polytechnique de Paris. Une sympathie mutuelle et des connivences intellectuelles nous permirent de franchir allègrement le rideau de fer en l'occurrence mental qui empêchait souvent toute communication. Je pus constater, non sans étonnement, qu'on pouvait être un officiel roumain et portant une personne normale ! Un peu plus tard, j'eus à m'impliquer en faveur de Liviu Bota, un fonctionnaire des Nations Unies dont les droits avaient été violés par la dictature.

Autant dire qu'au début de l'année 1990, après la chute du régime communiste, je ne connaissais à peu près rien de la Roumanie. L'ambassade de ce pays à Paris, immédiatement très active après la révolution, fut le facteur déclenchant d'une relation qui dure depuis maintenant plus de vingt deux ans. On ne soulignera jamais assez l'importance des missions diplomatiques pour aider à nouer des réseaux susceptibles de donner consistance à la notion galvaudée d'amitié entre les peuples. Le *Journal de Roumanie* que le lecteur a entre les mains est le récit, sur le vif, d'une aventure humaine à laquelle rien ne m'avait préparé. Rien, si ce n'est, peut-être, le destin.

A ce stade, aller plus loin serait empiéter sur mon récit, et j'aime aussi penser que le moment n'est pas encore venu pour écrire le mot „fin“ à l'histoire de mon rapport avec la Roumanie. J'espère surtout qu'après des décennies désertiques ou semi-désertiques, l'interaction culturelle entre nos deux pays va reprendre ou prendre toute l'énergie dont elle est potentiellement porteuse, et ce pour le bénéfice d'une construction européenne aujourd'hui en péril et pourtant vitale pour que le vingt et unième siècle ne tourne pas mal, comme le précédent, il y a cent ans.

Pour conclure, je voudrais tout simplement remercier mes amis roumains, très identifiables dans ce livre, sans qui, aujourd'hui, je ne serais pas tout à fait ce que je suis.

Thierry de Montbrial,
le 17 avril 2012.

1990

22–26 juillet 1990

Voyage officiellement sous les auspices de l'ADIRI, en fait arrangé par l'intermédiaire de l'ambassade de Roumanie à Paris. J'avais été invité du temps de Ceausescu, mais n'avais pas voulu accepter, surtout après l'affaire Liviu Bota¹. En mai, j'avais reçu la visite du conseiller de l'ambassade qui m'avait transmis une proposition pour „observer“ les élections libres du 20 mai. J'avais décliné à cause du séminaire annuel de l'IFRI, et nous avons envisagé à la place l'idée d'une visite spécifique.

Dimanche 22 juillet 1990

Arrivée en fin de journée à Bucarest. Accueil par Jean-Michel Dumond, conseiller à l'ambassade, et Mircea Malitza², aujourd'hui secrétaire général de l'ADIRI. J'avais rencontré celui-ci au début des années quatre-vingt à l'occasion d'une réunion du conseil

¹ Liviu Bota (1936–): fonctionnaire des Nations Unies (1971–1999). En 1986, Directeur de l'UNIDIR – Institut des Nations unies pour la recherche sur le désarmement, il s'était vu nier les privilèges et immunités qui lui étaient dus en tant que fonctionnaire des Nations Unies et interdire l'accès à son poste à Genève de façon abusive par l'équipe dictatoriale de Ceausescu.

² Mircea Malița (1927–): mathématicien, diplomate, académicien roumain. Ministre de l'enseignement de la Roumanie (1970–1972), ambassadeur en Suisse (1980–1982), puis aux Etats-Unis (1982–1984).

d'administration de l'IEWSS¹ près de New York. Il était alors ambassadeur aux Etats-Unis. Malitza me rend aussitôt un hommage appuyé pour mon attitude à propos de l'affaire Bota (j'étais alors intervenu). Il est évident que mon hôte est parvenu à survivre, fut-ce en deuxième ou troisième ligne, dans la Nomenklatura de Ceausescu, mais j'éprouve pour lui une réelle sympathie, en raison de sa culture et de son approche très pragmatique de la vie. La sienne, de toute façon, n'a pas dû être facile, même s'il a mieux que d'autres traversé les intempéries. Dumond, un peu renfrogné, me montre sur sa voiture les coups de hache portés par des mineurs lors de la fameuse descente du mois de juin². Malitza choisit de prendre cela sur le ton de la plaisanterie.

Le premier contact avec la ville est une heureuse surprise. Belle, couverte d'arbres, avenues splendides, maisons alléchantes malgré le communisme et la dictature. En fait, je constaterai que les destructions de Ceausescu sont heureusement restées limitées, et que les travaux de celui qui se voulait le baron Haussmann de Bucarest sont beaucoup moins monstrueux qu'on l'a dit. Mais que de souffrances pour ceux qui ont été arbitrairement chassés de chez eux, et dont plus d'un s'est suicidé!

Comme partout dans les pays communistes, on est saisi à la gorge par l'odeur âcre de l'essence mal raffinée. L'inconfort des voitures, l'aspect des magasins me rappellent de vagues impressions du début des années cinquante en France.

Je note encore, dans les rues, que les gens sont plutôt bien habillés, les femmes élégantes et souvent jolies malgré la dureté

¹ *Institute for East-West Security Studies*, aujourd'hui *EastWest Institute (EWI)*, New York.

² Il s'agit des *minériades*, les interventions violentes successives des mineurs roumains à Bucarest au début des années 90. La *minériade* du 13–15 juin 1990 est considérée la plus sanglante et la plus brutale de toutes les actions des mineurs.

de la vie. Les visages paraissent détendus, alors que, dans les dernières années du dictateur, les voyageurs se disaient frappés par leur fermeture.

Comme tant d'autres, je suis immédiatement séduit par les Roumains. Beaucoup de gens, pourtant, les accusent de toutes les roublardises, de toutes les compromissions, de toutes les ambiguïtés, intrigues ou trahisons. D'où le doute partout répandu sur le sens et même la réalité de la „révolution“ de décembre 89.

Installation à l'hôtel *Bucuresti*, désuet mais propre et relativement confortable, dès lors qu'on n'a besoin d'aucun service autre que le petit déjeuner, pour lequel on me demandera chaque jour une somme différente payable instantanément au serveur. Celui du dernier jour me présentera la note la moins élevée. Du coup, je lui laisserai le reste de mes „Lei“.

Jean-Michel Dumond me promène dans la ville. Manifestation place de l'Université. Tout cela me paraît plutôt bon enfant, mais je constaterai à mon retour à Paris que la presse occidentale a enflé cet incident, comme souvent. Nous passons ensuite à la résidence. L'ambassadeur, Jean-Marie Le Breton, a fait ses bagages et retourne à Paris le lendemain, par la route. Dans la cour, le gros camion de son déménagement est déjà chargé. Son successeur, Renaud Vignal, qui fut mon collaborateur au CAP¹, doit prendre son poste au début du mois d'août.

Dîner en tête à tête avec J.M. Dumond, chez lui, tout près du bâtiment de la télévision, un lieu stratégique pendant les journées

¹ Le Centre d'analyse et de prévision (CAP), depuis 2009 Direction de la prospective, est le *think tank* du Ministère des Affaires Etrangères français, créé en juillet 1973. Le CAP assure des missions d'analyse de l'environnement international. Il fait des recommandations stratégiques et assure une présence française dans les cercles de réflexion et de débat européens et internationaux. L'auteur de ce journal en fut le premier directeur, depuis sa création jusqu'en 1979, date à laquelle il créa l'Ifri.

de décembre qui virent la chute de Ceausescu¹. Dehors, une vaste accumulation d'immondices (les ordures ne sont plus enlevées) traduit je ne sais quel mécontentement, dans ce quartier autrement très select. Atlas en main, le conseiller me donne de nombreux renseignements sur ce pays qui le passionne.

Lundi 23 juillet 1990

Premier rendez-vous avec Eugen Dijmarescu², ministre d'Etat, ancien directeur (depuis janvier seulement) de l'IMEMO³ local. L'homme, qui doit avoir à peu près mon âge, est sympathique, intelligent et cultivé. Il représente parfaitement le groupe de „technocrates“ qui domine l'actuel gouvernement de Petre Roman⁴. Ces gens-là ont certes survécu à l'ancien régime, mais ils n'en n'étaient pas. Comme il est absurde de prétendre qu'ici „rien n'a changé“ et qu'Iliescu n'est que l'embryon d'un nouveau Ceausescu!

Avec Dijmarescu, nous parlons de problèmes de technique statistique. Il commence à y avoir des chiffres assez justes, malgré des difficultés informatiques etc. Il y aura un recensement en 1991. Ils coopèrent avec l'INSEE. Maintenant, on donne des *droits* aux entreprises, pas seulement des responsabilités. On fait des Régies autonomes pour la poste etc.; pour le reste, des sociétés commerciales avec, pour commencer, l'Etat comme actionnaire. On vendra

¹ En décembre 1989 les événements étaient transmis en direct par la télévision. Les manifestants ont occupé ses locaux le 22 décembre en milieu de journée et ont annoncé la fuite de Ceausescu. Malheureusement, des informations inexactes diffusées alors ont suscité une panique où plusieurs personnes ont trouvé la mort.

² Eugen Dijmarescu (1948–): économiste et homme politique roumain, plusieurs fois ministre (portefeuilles économiques), vice-président du Sénat roumain (1992–1994), vice gouverneur de la Banque Nationale roumaine (2004–2009).

³ L'Institut de l'Economie Mondiale (IEM) de Bucarest fut créé selon le modèle de l'IMEMO (Institut de l'économie mondiale et des relations internationales) de Moscou.

⁴ Petre Roman (1946–): Premier ministre de Roumanie du 26 décembre 1989 au 1er octobre 1991.

progressivement. En attendant, on a proposé 30% de distribution gratuite à la population de plus de 18 ans. Au delà de 30%, la vente d'actions serait un moyen d'éponger les quelque 200 milliards de Lei d'épargne inemployable. Il faudra aussi aborder la question des participations croisées, celle des investissements étrangers, notamment pour le tourisme. La Roumanie, comme l'URSS¹ et les autres pays de l'Est, tâtonne à la recherche de la transition capitaliste. Selon Dijmarescu, il existe des entrepreneurs dans ce pays. Les plus actifs à transformer la gestion des entreprises sont ceux qui avaient été „punis“ par Ceausescu. Les efforts en matière de gestion seront favorisés par l'aide étrangère. On compte déjà environ 1000 boursiers, pour des stages de quelques semaines. Une école de management sera bientôt créée ici à Bucarest avec des professeurs étrangers.

Il n'y a pas encore de politique nette en matière d'endettement extérieur. Certes, la Roumanie dispose d'une marge de manœuvre, puisque, en conséquence de la politique de Ceausescu pendant les années quatre-vingt, le pays a totalement remboursé sa dette ancienne. Mais on devra être prudent pour ne pas créer de la mauvaise dette. Il faudra faire une dette d'un type nouveau, tenant compte des besoins du marché.

Deux secteurs sont prioritaires pour le gouvernement: l'agriculture et le tourisme. Problèmes de conservation, de distribution etc. pour les produits agricoles (comme dans les autres pays de l'Est!).

En matière d'énergie, il faudra réduire les importations. Dijmarescu évoque des projets de centrales nucléaires (apparemment, rien de la France). Pas d'alternative à l'énergie nucléaire. Il faut cesser de subventionner le prix de l'énergie pour l'industrie.

Les matières premières sont importées pour l'essentiel (plus de 60% des besoins).

¹ En 1990, l'URSS existait encore. Elle n'a été dissoute que fin 1991.

Parmi les produits d'exportation, Dijmarescu mentionne l'habillement, les meubles, les réfrigérateurs.

Le taux d'inflation actuel est évalué à 18%; le chômage n'existe pas encore officiellement: il est caché. On peut espérer limiter les dégâts, à cause des besoins énormes dans les services, dans les secteurs manufacturiers etc. Parmi les handicaps: la très faible mobilité de la population.

Nous parlons aussi des carences en matière d'infrastructures de base (routes, communications etc.)

Dijmarescu me parle de mon ami Lionel Stoleru¹, qui est venu ici et reviendra sans doute à la rentrée.

Le rendez-vous suivant est avec le ministre de l'Education – une quarantaine d'années semble-t-il. Il me reçoit flanqué de son vice-ministre qui, lui, ne doit pas être loin des soixante-dix ans, ou du moins les paraît. Maigre, sec, le visage très marqué, fumant cigarette sur cigarette, c'est lui qui parle tout le temps, ne laissant à son „patron“ – en fait son ancien élève – que peu d'opportunités pour s'exprimer. L'un et l'autre sont des électrotechniciens. On m'expose le système d'enseignement: trois ou quatre années de maternelle (jusqu'à l'âge de six ans); quatre années de primaire avec un maître unique; quatre ans de „gymnase“ avec des professeurs spécialisés (c'est là qu'on commence les langues); deux années de lycée. Là s'achève la scolarité obligatoire. Puis une nouvelle étape de deux ans, avant un baccalauréat de type français.

L'enseignement est très chargé, probablement un peu trop (comme en France!) mais semble-t-il de bonne qualité. Mes interlocuteurs pensent que ce ne sera pas trop difficile de redresser les choses pour l'Histoire, les Sciences Sociales etc., d'autant plus

¹ Lionel Stoleru (1937–): homme politique et économiste français, Secrétaire d'État chargé du Plan (1988–1991). Après la fin de ses fonctions au sein du gouvernement français, il fut le conseiller économique de Petre Roman.

qu'en dépit des rigueurs de la dictature, beaucoup de professeurs et leurs familles ont réussi à transmettre la connaissance d'une autre vérité. De fait, je serai frappé tout au long de ce très court séjour, par le niveau culturel de mes interlocuteurs, dont on a peine à croire qu'ils sont restés aussi profondément isolés.

En ce qui concerne l'enseignement supérieur, les bons domaines sont: les Mathématiques, la Chimie, la Médecine (sauf évidemment que les techniques n'ont pas suivi, mais ce sera rattrapable); l'Electrotechnique, l'Electronique, le Génie Civil (on me cite la résistance des édifices aux tremblements de terre, la qualité des barrages conçus et construits par les Roumains, les ponts et chaussées etc.), les Sciences Agricoles (avec beaucoup de retard pour les biotechnologies, ce qui n'est pas surprenant). Dans les domaines littéraires, il va falloir désinfecter tout cela du marxisme. Un point fort: les langues.

Après ces deux entretiens, mon accompagnateur, Alexandru Farcas¹, un jeune juge de Cluj (la trentaine) devenu directeur de l'ADIRI au début de l'année parce qu'il fallait une personnalité nouvelle, -ne fût-elle pas encore compétente-, me conduit au siège de son institution. Maison magnifique, dans la belle avenue Kiseleff, proche de l'ambassade du Venezuela. Je retrouve Malitza qui me conduit ensuite pour déjeuner dans une sorte de club ou de restaurant joliment situé près d'un lac, *le Pescarus*, mais qui malheureusement est fermé le lundi. Le personnel de l'ADIRI n'est pas habitué au traitement des hôtes. Moment de panique pour le pauvre ambassadeur. Il parvient à joindre Farcas au téléphone (le téléphone marche mieux qu'à Cracovie, où je m'étais perdu un jour et avais dû errer jusqu'à ce qu'une bonne âme vienne à mon

¹ Alexandru Farcas (1959-) est devenu plus tard ministre roumain de l'Intégration européenne (2003-2004).

secours!) et à le faire revenir. Nous trouvons finalement un petit bistrot fort sympathique, bien caché dans une rue banale, non loin de l'institut (du coup, Farcas est admis au déjeuner) et, malgré tous ces imprévus, nous arrivons à peu près à l'heure au palais du gouvernement pour mon rendez-vous avec le ministre des Affaires étrangères, auquel me rejoint Dumond.

Le ministre, Adrian Nastase, a trente-huit ans. Ancien vice-président de l'ADIRI, il me dit avoir déjà visité l'IFRI. Sapé, techno, plutôt sympa. L'entretien porte sur les aspirations européennes de la Roumanie (je retrouve à cet égard le „syndrome polonais“ de mon dernier voyage à Varsovie, avec l'idée d'une adhésion rapide sinon immédiate à la CEE¹). Nous parlons évidemment des voisins de la Roumanie (la Bulgarie, etc.) et... de la Corée du Sud: les Roumains semblent actuellement attendre beaucoup de ce lointain et riche pays.

Retour, ensuite, à l'ADIRI, où je parle de l'expérience de l'IFRI avec diverses personnes liées à cette maison, dont M. Fotino, le seul expert sans doute au sein de ce groupe, un vieux communiste qui assume plutôt bien sa condition. Il me dira le lendemain soir, au dîner chez Jean-Michel Dumond, comment le climat de la guerre, sa jeunesse alors, l'Allemagne nazie, la lutte contre le fascisme, l'avaient conduit à un engagement qu'il a l'élégance de ne pas totalement renier. A côté de lui, un auguste vieillard, M. Lazarescu², un National-Libéral qui a passé neuf années dans les geôles communistes, au lendemain de la guerre, avec pour seule pitance – me

¹ La CEE (Communauté Economique Européenne) est devenue UE (Union européenne) avec le Traité de Maastricht de 1992. La Pologne y adhéra en 2004 et la Roumanie en 2007, ainsi que la Bulgarie.

² Dan Amedeo Lazarescu (1918–2002), écrivain roumain, député au Parlement de la Roumanie (1990–1992). Un des initiateurs de la restauration du Parti national libéral dont il fut le vice président de (1990–1997).

dira-t-il – 75 grammes de pain par jour. Rien à lire ni pour écrire. On jouait au bridge et aux échecs avec de la mie de pain séchée. On s'enseignait mutuellement ce qu'on savait. Campeanu¹ me dira le lendemain que, dans ces conditions effroyables, ce sont les intellectuels qui tenaient le mieux. Les paysans, les manuels, perdaient la tête. On les entendait certains jours hurler comme des bêtes. Ils ne pouvaient plus vivre et donc ils mouraient.

C'est Lazarescu qui me présente, d'une manière touchante, pour la conférence que je fais aussitôt après sur „les transformations de l'Europe“.

Public émouvant, cultivé, qui attend tellement de la France et de l'Europe. Dans l'analyse sinon dans l'action, mon tempérament me porte plutôt à envisager les difficultés de toute chose, à examiner les risques et les obstacles, bref à privilégier le réalisme. Mais en écoutant les réactions de mes interlocuteurs, je comprends que même les analystes doivent transmettre des messages d'espoir. Je tiendrai compte de cela dans mon introduction au *Ramsès 91*².

Cette première journée s'achève à l'université, par un dîner offert par le recteur [futur président de l'Académie roumaine], avec divers universitaires et intellectuels. Conversation d'une totale liberté. Ma voisine de droite, professeur de littérature française contemporaine, marquée par les épreuves, me chuchote avec une poignante simplicité: „avoir une seule vie et être roumaine...“ J'entends comme en écho l'un des mes auditeurs, à Prague, en 1984...

¹ Radu Campeanu (1922-), homme politique roumain. Président du Parti national libéral (1990–1995), parti créé en 1875 et restauré après la chute du communisme. Candidat aux élections présidentielles roumaines en mai 1990 où il est arrivé deuxième (après Ion Iliescu) avec 10,64% des voix.

² RAMSES (Rapport annuel mondial sur le système économique et les stratégies): ouvrage collectif publié chaque année depuis 1981 sous la direction de Thierry de Montbrial. RAMSES est l'ouvrage prospectif de référence de l'Ifri, qui fournit à un large public des clés et repères pour décrypter les évolutions du monde.

Mardi 24 juillet 1990

Pour commencer cette deuxième journée, je me rends (toujours accompagné de Farcas) chez Silviu Brucan¹, qui habite une maison tout à fait convenable dans ce qu'il appelle lui-même le quartier de la „bourgeoisie rouge“. Né en 1916, cette forte personnalité suscite à l'évidence beaucoup de réactions épidermiques. On le tient pour un mégalomane, toujours ambitieux malgré son âge. Malitza le déteste. Il le voit oscillant entre l'extrême gauche et l'extrême droite fasciste et militariste. Le parcours de cet homme est en tous cas étonnant. Il fut un parfait stalinien et, s'il se brouilla à la fin des années soixante avec Ceausescu, ce fut à cause des libertés que celui-ci entendait prendre vis-à-vis de Moscou.

Brucan est à l'évidence extrêmement intelligent. Nous devons parler anglais, mais il préfère le français, pour s'exercer. Il s'exprime lentement, avec de longs silences, et entend que je corrige la moindre de ses fautes linguistiques, au demeurant bénignes. Après m'avoir montré ses œuvres complètes, la conversation peut commencer. Tout son discours vise à m'expliquer que la chute de Ceausescu est le résultat d'un complot qui vient de loin, et où son rôle fut essentiel.

Il faut remonter à 1977. Cette année-là, la Roumanie connut un important tremblement de terre. Ceausescu était en Afrique. On constata de ce fait une paralysie totale de l'appareil de l'Etat, même pour l'annonce de l'événement. Il fallut attendre d'avoir établi la communication téléphonique avec le dictateur. D'où l'idée d'un

¹ Silviu Brucan (1916–2006): ambassadeur aux Etats-Unis (1955) et à l'ONU (1959–1962), puis, à la demande de Gheorghiu-Dej, travaille sur la réorganisation de la Radiotélévision roumaine (1962–1966). Il démissionne après la mort de celui-ci et reste dans l'ombre pendant une vingtaine d'années. Après la révolution de 1989, il a été pendant 2 mois (il a démissionné ensuite) membre du Conseil du Front du salut national. Brucan devient plus tard analyste politique et écrit plusieurs livres sur le communisme en Europe de l'Est.

putsch militaire, quand Ceausescu et sa femme seraient à l'étranger. On comptait sur l'une des plus importantes garnisons de Bucarest. Il fallait (1) neutraliser le noyau ceausescuiste, soit cinq personnes; (2) occuper la radio et la télévision pour enclencher une révolte populaire.

On avait déterminé le moment, grâce à la complicité d'un physicien, Ion Ursu, main droite d'Elena Ceausescu au Comité de la Science et de la Technologie. (Brucan prétend, incidemment, que Mme Ceausescu ne savait pas lire). Cet homme donnait le programme des visites six mois à l'avance. On a choisi une visite en RFA qui devait avoir lieu en octobre 1984. On s'est préparé pour ce moment-là. Mais juste avant cette date, la garnison a été envoyée... aux moissons, et son commandant mis à la retraite. Il y avait eu trahison. Selon les principes de base de toute conspiration, chaque acteur ne connaissait que ce qui le concernait, rien de plus. Le traître ne connaissait donc qu'une partie. Seuls trois généraux savaient tout. Militaru¹ et Ionita² furent admonestés en bureau politique, avec interdiction de se voir. Le troisième général fut arrêté à son domicile.

Le complot avait donc échoué, mais l'important était qu'il y avait eu quelque chose. Après six mois, Militaru – le général le plus actif de la dissidence roumaine, selon Brucan – reprit ses activités. Il réussit à ouvrir des brèches dans deux organisations essentielles pour la sécurité: celle qui défendait le bâtiment du Comité central, et celle qui assurait la défense du palais présidentiel. Ces deux brèches se révélèrent importantes en décembre 89.

En 1987, ce fut le mouvement ouvrier de Brasov. „On“ avait choisi un jour d'élection. La répression fut extrêmement brutale.

¹ Nicolae Militaru (1925–1996): général de l'armée roumaine, ministre de la défense de la Roumanie après la révolution de 1989.

² Ioan Ionita (1924–1987): général de l'armée roumaine, ministre des forces armées (1966–1976), vice premier ministre (1976–1982).

Ceausescu voulait découvrir les organisateurs. Quelques uns ont disparu. D'autres ont été délibérément, pour l'exemple, irradiés et en sont morts. C'est alors que Brucan fit une déclaration à la BBC, qui eut un grand écho en Roumanie.

Brucan a été arrêté à son domicile en novembre 1987. Un jour, pourtant, on lui rendit son passeport, avec permission de se rendre aux Etats-Unis. Le calcul était de le déconsidérer. Ceausescu pensait qu'il ne reviendrait pas. Mais Brucan a déjoué le piège: il est revenu et a organisé la lettre des Six¹. Il fut alors séquestré dans un quartier rural près de Bucarest, sans eau courante, pendant les sept mois qui précédèrent les événements de décembre 89. On s'efforça, en vain, de briser sa famille. Mon interlocuteur me raconte comment ses voisins l'ont aidé à survivre. Chaque soir, vers minuit, deux vieilles femmes profitaient d'un couloir sombre que n'éclairait pas le mirador (car il y avait un mirador pour accéder à sa „prison“) pour lui apporter des œufs et autres aliments...

Je rapporte sans commentaire ni tentative d'évaluation, ce que Silviu Brucan m'a raconté, et qui d'ailleurs n'explique pas ce qui s'est passé en décembre dernier. Mon étonnant interlocuteur me tient bien d'autres propos intéressants. Il m'explique la très grande capacité technique de la Securitate: conversations de cocktails parfaitement enregistrées, séparées du bruit de fond; des discussions au bord d'un lac enregistrées à 3 ou 4 km de distance. Tout cela peut-être grâce à des pastilles („you can shoot small bugs“ me dit-il en anglais).

¹ En mars 1989, six des plus anciens membres du parti communiste roumain, Gheorghe Apostol, Alexandru Barladeanu, Silviu Brucan, Corneliu Manescu, Constantin Pirvulescu et Grigore Raceanu, encouragés par la politique de glasnost de Gorbatchev, ont pris le risque de critiquer publiquement le dictateur Nicolae Ceausescu. Ils lui ont envoyé une lettre ouverte dans laquelle ils dénonçaient ses excès, le chaos économique et la détérioration de l'image de la Roumanie à l'échelle internationale.

Soudain, Brucan me demande si je veux voir son dossier de la Securitate. Je réponds évidemment positivement. Il se retire un moment et revient avec deux lourds paquets de documents, aux franges calcinées, contenant des transcriptions impeccables de conversations, notamment téléphoniques, des notes „stratégiques“ sur les différents moyens de le neutraliser ou de lui nuire etc.

Et voici comment, à ce qu'il m'en dit, mon interlocuteur a récupéré ces documents.

On a essayé, le 12 ou le 13 janvier 1990 de brûler les archives de la Securitate. Cela n'a pas entièrement réussi. Ce qui restait fut transporté dans une usine de pâte à papier, pour y être traité. C'était un soir, trop tard pour mener l'opération immédiatement. L'un des ouvriers, avec un passé de cambrioleur, est entré par effraction. Il a vu le nom de Brucan, s'est emparé de son dossier et... le lui a apporté. „J'ai 51 ans,“ lui dit-il. „Je ne demande aucune récompense, sauf que vous interveniez auprès du procureur pour me laisser en paix, car je veux désormais vivre comme un honnête homme“. Et Brucan intervint...

Longue discussion, aussi, sur la personnalité de Ceausescu.

Brucan décrit „Nicu“¹ comme un personnage courageux, extrêmement nerveux. Il évoque une crise de nerfs, une nuit, dans un bâtiment encerclé par la Gestapo. Selon Brucan, il ne savait pratiquement pas écrire, mais avait un énorme besoin de considération intellectuelle, voire „scientifique“. Il fallait publier (même syndrome chez les politiciens français!). Mais il avait des idées – une intelligence de paysan rusé. Une volonté de fer, anormale. Une ambition extraordinaire. Son docteur personnel, bien naïf, avait signalé des signes de pathologie nerveuse chez son „illustre“ patient. Il a péri, défenestré. On a dit qu'il s'était suicidé. Ceausescu

¹ Nicu – diminutif et surnom de Nicolae (Ceausescu).

avait du monde une vision réellement communiste. Son utopisme s'est exprimé notamment dans ses projets d'architecture et d'urbanisme (villages „fonctionnels“ etc.). Pour lui, les dégâts humains – suicides etc. – faisaient partie des „frais généraux“ de la transformation vers l'avenir radieux. Selon J.M. Dumond, Ceausescu (où avait-il pris ses références?) avait déclaré à un homme politique français que „les utopistes français du XVIIIe siècle avaient raison“. C'est à l'occasion d'un voyage en Chine et en Corée du Nord, en 1971, qu'il fut – pour le malheur du peuple roumain – convaincu de la nécessité d'une révolution culturelle. Il a voulu aller plus loin que Staline dans son propre pays.

L'influence de sa femme, Elena, a augmenté progressivement. Comme la plupart des dictateurs, il était devenu fabuleusement méfiant. A la fin de sa vie, il souffrait d'une pathologie avancée de la prostate, mais ne voulait pas se faire opérer, ce qui naturellement le handicapait sévèrement. En même temps, il surmontait ce problème avec une énorme énergie.

Curieusement, tous les hommes qui ont disparu pendant la dictature de Ceausescu étaient des anonymes. Les gens connus n'étaient pas éliminés. On exerçait sur eux des pressions plus ou moins subtiles. Brucan avait compris depuis longtemps l'importance de la notoriété.

Pour Silviu Brucan, il faudra au moins vingt ans pour que la Roumanie fasse l'apprentissage de la démocratie. Il pense qu'Iliescu et Roman ont tout à apprendre en la matière. Il ne s'agit pas seulement des vestiges de la Securitate, mais du poids des habitudes.

Il mentionne la difficulté qu'a Iliescu de supporter la critique.

Visite, après cet entretien peu ordinaire, à Mihail Draganescu, président de l'Académie roumaine. Ex-conseiller de Ceausescu dans son jeune âge, cet électronicien philosophe fut suffisamment maltraité pour qu'il explique ainsi un cancer à l'œil dont il se croit remis. Il est fier d'avoir présidé au retour aux sources de l'Académie

qui fut polluée par quelques apparatchiks, dont Elena Ceausescu, élue malgré son inculture. Fier aussi d'avoir fait élire Nicholas, Georgescu-Roegen¹ (87 ans) et Mircea Eliade (post-mortem). Il me montre sa „Coupole“ et m'invite à y parler, un jour.

A la suite de cette visite, on m'annonce un rendez-vous immédiat avec Petre Roman. Celui-ci me reçoit fort civilement dans son immense bureau du palais du gouvernement. Le charme de l'homme est un peu forcé. Sa priorité: établir un cadre légal pour les entreprises. Le temps est à un gouvernement de technocrates: „on n'est pas dans une phase politique“. Je lui dis pour ma part que l'affaire des mineurs a effacé tout le bon effet qu'avait produit sa prestation à TF1. A la sortie du bureau, meute de journalistes qui me demandent ce qui s'est dit.

Déjeuner avec Farcas au *Pescarus*, ce restaurant qui hier était malencontreusement fermé. Réunions, ensuite, dans une agréable villa reprise au parti, avec les membres de „l'Association pour le Futur“, parmi lesquels le Recteur de l'Université Polytechnique. Nous sommes ici dans un quartier genre „bourgeoisie rouge“ Jardin mal entretenu, mais de beaux arbres. La maison d'à côté est occupée par Gheorghe Maurer², 86 ans, ancien Premier ministre qui „installa“ Ceausescu autrefois et le regretta. Divers interviews par des journalistes plus ou moins amateurs. Un Français, professeur de roumain, et sa femme roumaine, qui ont dû prospérer – toutes proportions gardées – sous le régime de Ceausescu.

¹ Nicholas Georgescu-Roegen (1906, Roumanie – 1994, Etats-Unis): mathématicien et économiste de renommée mondiale. Il a entre autres contribué, en économie, à l'introduction du concept physique d'entropie. Ses travaux ont jeté un pont entre sciences économiques et sciences biologiques (loi de l'évolution, néodarwinisme). À ce titre, il fait partie du courant évolutionniste des économistes. L'auteur du présent journal a eu le privilège de le rencontrer plusieurs fois.

² Ion Gheorghe Maurer (1902–2000): ministre des Affaires étrangères (1957–1958), président de la Grande Assemblée nationale (1958–1961), Premier ministre de la Roumanie (1961–1974).

Visite, ensuite, à Radu Campeanu, vice-président du Sénat. Il me reçoit dans le bâtiment de l'ex-Comité Central. Je vois les bureaux du dictateur et de sa femme, séparés par le secrétariat. Celui d'Elena était légèrement plus grand! Celui de Nicolae donnait sur le fameux balcon, où le dictateur se présenta devant la foule le 21 décembre, et se fit huer. Ayant perdu depuis longtemps tout contact avec la réalité, il se croyait adoré du peuple, et ne comprit rien à la situation. Il paniqua complètement. Ainsi commença la chute. Quatre jours après, il était mort.

Campeanu me parle de sa vie. Famille bourgeoise. Président des étudiants libéraux. Prison entre 1948 et 1956. Conditions de détention terribles. Maladies. Ombre de la mort. Libéré en 1956 grâce à la pause de l'époque. Ouvrier modeste. A dû dissimuler son passé. Aidé par un membre de la Sécurité communiste. Accéda ainsi à des fonctions à Bucarest. Parvint à se faire „racheter“ par l'intermédiaire d'un banquier juif ex-roumain de Londres spécialisé dans ce genre de trafic, dont bénéficiait aussi le gouvernement de Bucarest¹. Carrière d'une quinzaine d'années chez Creusot-Loire, puis retour à Bucarest pour prendre en main l'embryon du Parti National Libéral. Déboires de campagne, erreurs de langage. Par exemple, Campeanu n'a compris que tardivement que le mot „privatisation“, pour 50% des Roumains, signifiait qu'on voulait les priver de quelque chose. Sans doute beaucoup de communistes français (et d'autres!) l'entendent-ils aussi de cette oreille...

¹ L'historien Radu Ioanid explique dans un de ses ouvrages que les „ventes“ ont commencé vers 1950 et ont continué de façon pratiquement ininterrompue jusqu'en 1989. Au début, ces „ventes“ étaient une sorte de troc: des personnes contre des produits alimentaires, puis contre des livraisons d'équipement pétrolier, contre la construction de fermes „modernes“ d'élevage. Ultérieurement, les paiements en espèces prédominèrent, doublés de divers arrangements bancaires et commerciaux.

Le président du Parti National Libéral est préoccupé par les tensions internes à son groupe, certainement encouragées de l'extérieur. Donne l'impression d'un homme de caractère.

A noter: Campeanu, comme Roman et tous mes interlocuteurs, excluent toute possibilité de retour à une dictature, avec, en proportions variables, les arguments suivants: la personnalité d'Iliescu, le fait que le peuple ne se laisserait plus faire, le contexte international.

Visite, ensuite, à l'association „du 21 décembre“¹. C'est un mouvement de jeunes dont les objectifs sont de dénombrer les victimes, d'identifier ceux qui étaient là au cours de la fameuse journée (pas Petre Roman: „il n'était pas des nôtres“), et de travailler au renforcement des droits de l'homme. Hôtel particulier, assez délabré, repris au Parti. Accueil par une jeune femme du genre passionaria.

Pour finir cette longue journée, dîner chez Jean-Michel Dumond, avec notamment des membres du „Groupe pour Dialogue Social“², une sorte d'association pour opposants qui fut représentée lors d'un colloque récemment organisé à la Sorbonne sous les auspices de Laurent Fabius. Je comprends que ma voisine de droite, Gabriela

¹ L'Association du 21 décembre 1989 fut créée en janvier 1990 pour réunir les participants à la révolution roumaine de 1989. Ses membres prirent activement part à la manifestation (qui dura 52 jours) contre les „néo-communistes“ sur la Place de l'Université en 1990. Les 13-15 juin 1990 (troisième *minériade*), les forces de l'ordre et les mineurs menèrent des actions particulièrement violentes contre les manifestants (des étudiants principalement). Le siège de l'association fut dévasté.

² Le Groupe pour le Dialogue Social fut constitué fin décembre 1989 avec comme membres des intellectuels dissidents du régime communiste. Les principes du Groupe – orientation pro-occidentale, soutien des valeurs démocratiques – s'exprimèrent dans la *Revue 22* (en mémoire du 22 décembre 1989 quand Ceausescu quitta le bâtiment du Comité central du Parti communiste), dont le premier numéro parut le 20 janvier 1990.

Adameşteanu¹, a acquis une certaine notoriété. Malitza se dit exaspéré que toutes les aides extérieures convergent sur cette organisation-là, alors qu'il y en a bien d'autres. Présent, aussi, le Recteur de l'Université Polytechnique, ainsi que Lazarescu, Fotino etc. Ambiance sympathique, culture, bon sens. Le Recteur me dit que le problème de la Roumanie, c'est que les gens ne travaillent plus.

Malitza tient ensuite à m'emmener, avec J.M. Dumond, chez sa fille, qui habite tout près de là (et donc de la fameuse télévision). Elle est probabiliste, de bon niveau, à ce que j'en juge d'après ses livres et l'esquisse de discussion que nous avons. Son mari, timide et sympathique, est chirurgien orthopédiste. Appartement agréable, presque cossu. Ce genre de visite eut été impensable sous le régime antérieur.

Mercredi 25 juillet 1990

Départ matinal pour l'aéroport de Baneasa. En Roumanie, le réseau aérien intérieur est en étoile (en France aussi d'ailleurs!), centré sur Bucarest. Un avion par jour le matin vers chaque grande ville, qui revient dans l'après-midi même. Sous Ceausescu, les avions n'étaient pas utilisés de nuit pour des raisons de sécurité. Cela n'a pas changé.

Arrivée à 9 heures à Cluj, capitale de la Transylvanie. L'aspect général de la ville est attrayant. Placée où elle est, au milieu d'une région superbe, elle pourrait être admirable. On me conduit aussitôt chez le maire-préfet. Ancien procureur général, on m'assure qu'il est un „bon“, mais il paraît évident qu'un homme qui a occupé une telle fonction et qui a aussi bien survécu est tout sauf un saint. Conversation formelle, sans grand intérêt. Visite, ensuite, à

¹ Gabriela Adameşteanu (1942-): écrivain et journaliste roumaine. Commentatrice politique et rédactrice en chef de la *Revue* 22.

la branche locale de l'association „Vatra Românească“¹. Je rencontre quelques universitaires qui défendent passionnément la „latinité“ roumaine contre l'environnement „asiatique“ (la Hongrie) ou slave (la Bulgarie). Cette région, me dit-on, a toujours été à majorité roumaine. Elle jouissait d'une large autonomie sous l'empire turc. On m'assure que les Roumains ont toujours été pacifiques vis-à-vis des minorités. Beaucoup de Juifs et de Polonais sont venus en Roumanie et y ont vécu en paix. Evocation cependant du génocide des Juifs perpétré entre 1940 et 1944 au Nord-Est de la Transylvanie par le Régent Horthy. Les Hongrois ont leur langue, leurs publications, leur opéra etc. Alors, demandent mes interlocuteurs, que veulent-ils de plus? Ils m'assurent que plus de quatre millions de Roumains adhèrent à leur association, créée en février 1990, et se défendent de toute tendance fascisante.

A l'issue de la réunion, je croise un tout petit homme d'âge respectable, un Académicien qu'on me présente comme le grand historien roumain de la Transylvanie. Je regrette de ne pas lui avoir demandé s'il avait lu les pavés produits en Hongrie sur le sujet, dont on m'avait parlé un jour à Budapest.

Pour faire contrepoids à cette rencontre, je visite ensuite l'Union Démocratique des Hongrois de Roumanie². Elle occupe une charmante villa, dotée d'un agréable jardin, précédemment occupée par le Premier secrétaire du Parti Communiste local. Je repère, comme dans d'autres maisons, l'une de ces vieilles radios, énormes, comme

¹ Vatra Românească (*L'Âtre Roumain*): association culturelle, devenue ultérieurement mouvement politique nationaliste de droite.

² Après la chute du communisme, les représentants de certains cercles roumains se sont déclarés défenseurs de la nation. Cette position et le désir des nationalistes hongrois d'obtenir à nouveau une autonomie territoriale locale, provoquèrent des tensions en Transylvanie. En 1995, l'Accord de Timisoara a été signé entre la Roumanie et la Hongrie: les deux États ont déclaré suivre le modèle franco-allemand de réconciliation.

j'en ai connu dans mon enfance. Il y a là une dame âgée, petite, menue, énergique, fumant comme un sapeur, qui semble entourée d'un grand prestige. Ces gens me disent qu'ils se considèrent comme des citoyens roumains, qu'ils ne revendiquent nullement l'indépendance ou le rattachement à la Hongrie – ils ont pris des positions très nettes à ce sujet – mais qu'ils ont des liens avec ce pays par la langue, la culture, les traditions historiques. Cela ne signifie aucunement un manque de loyauté „vis-à-vis du pays dans lequel nous vivons“. Ceausescu a cherché à tout uniformiser. Il a voulu dresser les ethnies les unes contre les autres. Comme Staline avec sa politique de nationalités. Pas seulement les Hongrois, mais aussi les Gitans. L'association demande le retour aux droits historiques. Elle se fixe pour tâche la démocratisation de toute la société roumaine. A cette fin, elle est disposée à s'allier avec d'autres forces d'opposition „constructive“. L'association demande par exemple la libération de Marian Munteanu¹, le président de la ligue des étudiants roumains arrêté depuis un mois. Elle défend des positions générales, pas (seulement...) des intérêts particuliers.

L'Université hongroise de Cluj a été fondée en 1872. Elle fut transformée en 1918 en université roumaine. Deux universités, hongroise et roumaine, ont coexisté après la Deuxième Guerre mondiale jusqu'en 1958, date à laquelle il y a eu unification. Juste après la Deuxième Guerre, le régime communiste a fait de bonnes choses pour les minorités sur le plan universitaire. Pour mes vis-à-vis, il faudrait revenir à cet esprit là. Pour conclure, je leur demande si, à leur avis, un conflit entre la Hongrie et la Roumanie

¹ Marian Munteanu (1962-): professeur, ethnologue et militant civique. Membre de la résistance contre la dictature communiste, militant ardent du mouvement pour les droits civils et pour la démocratie (1989–1991), un des leaders de la manifestation sur la Place de l'Université (avril-juin 1990) réprimée lors de la troisième *minériade*.

est possible. On me répond que l'Histoire ne se répétant pas, la situation de 1940 ne se renouvellera pas, que la Hongrie n'a d'ailleurs aucun intérêt à se charger d'un pays détruit par Ceausescu. „Nous voulons rester ici, avec la population roumaine“. Le vrai problème – me dit-on – est que beaucoup de Hongrois ethniques sont partis, vers la Hongrie ou vers l'Occident – comme d'ailleurs les Juifs et les Allemands. Pour que l'émigration cesse, il faudrait une collaboration étroite entre „les éléments sains“ de la société roumaine pour stabiliser la situation politique et devenir un pays prospère, „mais ce n'est pas pour demain“. Je me demande, en partant, si l'on peut vraiment espérer qu'un jour l'extension de la Communauté Européenne soit de nature à transcender ces problèmes de minorités qui empoisonnent la vie des peuples en général, l'histoire de l'Europe Centrale et Orientale en particulier. Une belle question pour l'avenir.

Ma visite suivante est pour Doina Cornea, personnage légendaire de la lutte contre le dictateur¹. Elle me reçoit dans sa charmante

¹ Le journal Libération. 25 décembre 1989. Citation:

Doïna Cornea. Elle est devenue le symbole de la dissidence roumaine. Ancienne lectrice de français à l'université de Cluj, en Transylvanie, croyante de rite uniata, elle fut licenciée de son travail le 15 septembre 1983 pour avoir discuté avec ses étudiants de textes philosophiques et religieux jugés trop occidentaux. Doïna Cornea s'est vraiment fait connaître à l'Ouest en accordant une interview à la télévision française en novembre 1987, qui lui valut d'interminables représsailles de la Securitate.

Filée en permanence, son téléphone coupé, son passeport confisqué, Doïna Cornea a poursuivi avec une incroyable obstination son combat en faveur des droits de l'homme et devint à ce titre la bête noire du pouvoir. En janvier 1984, elle écrit une lettre au recteur de l'université de Cluj où elle s'insurge contre les restrictions à la liberté de l'enseignement; un peu plus tard, elle envoie un autre texte, cette fois à Nicolae Ceausescu en personne, pour exiger des réformes dans tous les domaines, économique comme politique.

En août 1988, Doïna Cornea fait parvenir une lettre ouverte à l'Ouest pour protester contre le „plan de systématisation rurale“ du Conducator.

petite maison que tant de caméras de télévision ont filmée. Je suis accueilli par son mari, malade, craintif, résigné. Quant à elle, c'est un tout petit bout de femme au visage rayonnant de sa flamme intérieure. Passionnée, courageuse, mais modérée dans l'expression. Elle parle sans haine. Elle me montre les paquets de lettres qu'elle reçoit, pas toujours ouvertes par ce qui reste de la censure, lettres d'encouragement ou d'insulte. Elle m'explique les raisons de son départ, en janvier, de la coalition dirigée par Iliescu. Elle a reproché à celui-ci d'être resté de mèche avec la Securitate, et de n'avoir pas donné de réponse claire à la question de l'emploi des subsides venus de l'étranger. Du temps de Ceausescu, le peuple n'en n'avait jamais vu la couleur. Tout passait dans le palais, les souterrains secrets etc... Elle ne voulait pas que cela recommence. C'est pourquoi D. Cornea recommande aux étrangers de faire pression sur Iliescu et de ne rien donner tant que tout n'est pas clair. C'est le centre de son message. Elle est consciente que cette attitude lui vaut beaucoup d'hostilité dans son pays, mais reste persuadée que c'est la bonne. Apparemment, sa sérénité n'en est pas affectée. Selon elle, ce sont les pressions extérieures, par exemple, qui ont permis de faire évoluer l'apartheid en Afrique du Sud.

S'agissant des élections de mai, le problème a été – selon Doina Cornea – la campagne électorale, beaucoup plus que la fraude. Sur ce point, elle partage l'avis général. Comme je l'interroge sur Campeanu, elle me dit le trouver „trop faible“, ou „trop politique“. Celui-ci m'avait dit d'elle qu'elle n'était „pas assez politique“! Amusante symétrie, qui ressemble à la matrice de mon maître Maurice Allais¹ (les jugements que les gens portent les uns sur les autres sont souvent équivalents).

A propos de Ceausescu, D. Cornea me rappelle qu'au début de son règne celui-ci était populaire, y compris à ses yeux à elle, à

¹ Prix Nobel d'économie en 1988.

cause de la Tchécoslovaquie¹. C'était vrai à l'intérieur, et bien entendu à l'extérieur (de Gaulle). Il constituait l'un des nouveaux espoirs. Avant, il y avait eu Krouchtchev...

Notation, au passage: à un certain moment, elle se tourne vers Farcas, qui n'avait rien dit jusque là, et lui demande son nom. Elle se rappelle soudain l'avoir tenu, enfant, sur ses genoux (mon accompagnateur m'avait dit, avant de venir, qu'elle avait bien connu sa famille) et lui saute au cou (elle minuscule, lui immense). Farcas, pourtant critique à son égard, paraît touché par ce geste spontané.

Je quitte à regret cette personnalité étonnante. Nous avons plus d'une heure de retard pour le déjeuner qui m'attend à l'université. Ses bâtiments sont franchement beaux. Elle a, me dit-on, une magnifique bibliothèque et le recteur, un chimiste, me donne un catalogue de ses incunables en même temps qu'une médaille bien laide, où la République roumaine est encore „populaire“ Comme au ministère à Bucarest, c'est le numéro deux, en l'occurrence aussi vice-ministre de l'Education, qui parle et se comporte comme s'il était le chef. Le professeur d'italien à la petite moustache domine à l'évidence le paisible professeur de Chimie. Avec tout cela, le temps du déjeuner est réduit à sa plus simple expression. Comme tous les repas, à base de charcuterie, et pourtant certainement de grand luxe par rapport au sort commun de la population. Beaucoup de ceux qui devaient y assister avaient d'ailleurs renoncé à attendre. Au moment de partir, l'un des membres de Vatra Romaneasca, le professeur Stetiu (un physicien, qui viendra plus tard me voir à Paris), m'apporte un manuel ronéoté de langue roumaine (je l'avais demandé). Nous fonçons ensuite vers l'aéroport (émotions...) pour attraper l'avion qui part à 15h15. J'éprouve quelque

¹ Ceausescu a condamné l'invasion de la Tchécoslovaquie par les troupes du Pacte de Varsovie en 1968, suite au Printemps de Prague.

peine à profiter, mais un peu tout de même, de ce superbe paysage doucement montagneux. Nous arrivons tout juste à l'heure, mais l'avion a du retard! Fâcheux, car j'ai rendez-vous à 17h30 avec le président Ion Iliescu.

Arrivée limite. De nouveau, nous jouons les pilotes de course, cette fois dans les rues de Bucarest. Arrivée à l'heure pile aux portes du Palais. Ce bâtiment somptueux a été construit par Ceausescu, mais il n'a pas eu le temps de l'utiliser. Iliescu n'en occupe d'ailleurs, m'assure-t-on, qu'une partie.

Dans l'immédiat, il se trouve que Farcas s'est trompé de porte, mais, refusant l'évidence, il reste là comme une souche devant des gardes (en fait, séparés par une grille) qui s'en moquent. Seule fois du séjour, je me fâche brièvement. Une voiture de police vient finalement nous chercher pour nous conduire à la porte principale, où nous arrivons avec un bon quart d'heure de retard sur l'heure de l'audience. Attitude cependant fort avenante du protocole. Accueil immédiat par le président. Une porte de bois s'ouvre. On se croirait au théâtre: Iliescu debout, flanqué d'un ambassadeur et d'un autre collaborateur. Photos. Tout le monde transféré dans une salle d'audience, proche. Installation sur deux sièges parallèles dans cette position parfaitement inconfortable (puisqu'elle oblige les deux se tordre le cou pour parvenir à se regarder) qu'adoptent tant de grands de ce monde pour recevoir leurs visiteurs. Les autres assistants, dont Farcas et J.M. Dumond, se tiennent sur deux rangées parallèles de sièges, l'une en face d'Iliescu, l'autre en face de moi.

Malgré le retard initial, l'entretien dure une heure et demie au lieu de la demi-heure annoncée. Iliescu se donne beaucoup de peine pour m'expliquer en détail sa chronologie des faits les plus récents. Son image est atteinte à la fois par ce que disent des gens comme Doina Cornea et surtout par l'épisode des mineurs. Il en est visiblement affecté, pour ne pas dire mortifié, blessé. Bien entendu,

ses explications ne satisfont pas ceux qui ont une autre interprétation des événements de décembre¹. C'est du moins ce que dira J.M. Dumond après l'entretien. Toujours est-il que celui-ci ne porte que sur les péripéties des lendemains de la chute de Ceausescu. Je n'ai droit à aucune analyse ou vision d'ensemble. Cela dit, l'homme est d'abord sympathique, et dégage davantage une impression de rondeur que de force, tant sur le plan personnel que politique. Que contrôle-t-il réellement? Quel rôle joue encore l'ancienne Sécurité d'Etat, la terrible *Securitate*? Le président, est-il à la hauteur d'une situation aussi complexe? Je ne l'imagine nullement de la race des dictateurs. Et, surtout, je ne sous-estime pas la difficulté de sa tâche.

Immédiatement après l'audience, dans une pièce adjacente du palais, je réponds pendant quelques minutes aux questions d'un journaliste pour la télévision. Puis retour tardif à l'ADIRI.

Malitza un peu nerveux, car nous devons rencontrer Corneliu Manescu², ancien ministre déchu de Ceausescu, l'un des Six de la

¹ [la chute de Ceausescu].

² [Libération. 25 décembre 1989] Citation:

Corneliu Manescu. *Cet homme de 73 ans, est un des signataires de la lettre des six du mois de mars. Il a pris la tête du Comité de salut national, en dépit de son mauvais état de santé (troubles circulatoires et ulcère d'estomac).*

Manescu est né le 8 février 1916 à Ploesti où son père était responsable gouvernemental. Après des études de droit et d'économie à l'université de Bucarest, il a adhéré en 1936 au parti communiste et a milité au sein de l'organisation clandestine pendant la guerre.

Il a accédé à la notoriété internationale dans les années 60, sous l'ancien dirigeant roumain Gheorghe Gheorghiu-Dej, remplacé par Ceausescu en 1965.

En 1967, Manescu a été le premier communiste élu à être président de l'assemblée générale de l'ONU (à l'unanimité, moins une voix). Il fut applaudi dans le monde entier pour sa médiation lors de la guerre des Six Jours en 1967.

Déchu du gouvernement sans explication en 1972 après avoir servi pendant onze ans comme ministre des Affaires étrangères, il passa quatre ans dans l'ombre avant d'être nommé ambassadeur de Roumanie en France de 1977 à 1982.

fameuse lettre; comme Brucan, il fut séquestré pendant de longs mois, mais a mal supporté sa détention. Il est aujourd'hui président de l'ADIRI (fonction honorifique), vice-président du Sénat, mais en fait peu opérationnel. Il est finalement trop tard pour ce rendez-vous, et nous partons donc dîner, pour cette dernière soirée, dans un monastère situé à une quarantaine de kilomètres de Bucarest. Malitza, Farcas, un universitaire très versé dans les affaires religieuses, et moi-même, dans une voiture; la fille de Malitza et son mari dans une autre. Panne de ces derniers qui devront laisser leur voiture au monastère.

A l'arrivée, le temps se couvre. Endroit magnifique et paisible. Les nonnes gagnent leur vie en tissant des vêtements ecclésiastiques. Dîner agréable et reposant. Tenue des nonnes, complètement enveloppante quelque soit le temps. Orage puissant. Envie d'aller un jour visiter les „vrais“ monastères, ceux du Nord, aux confins de la Moldavie soviétique. J'espère que ce sera pour une autre fois.

Retour à Bucarest. Dernière nuit.

1996

Paris. Vendredi 9 février 1996

Anca Opris¹ passe me voir à l'IFRI, et me parle d'une invitation en Roumanie. Il serait question de mon élection comme membre étranger de l'Académie roumaine.

*

Paris. Jeudi 22 février 1996

Déjeuner avec l'ambassadeur Dragomir² de Roumanie. Mon hôte veut nous inviter, moi-même et Marie-Christine (mon épouse), là-bas et se propose d'être lui-même notre accompagnateur. J'en suis ravi. Il me redit que, dans les dernières années de Ceausescu, c'est moins le totalitarisme qui dominait que le ridicule. Malheureusement, aujourd'hui, on recrute beaucoup dans l'ancienne Securitate.

*

Paris. Mardi 2 avril 1996

Petit déjeuner au Saint-James avec l'ambassadeur de Roumanie. Voulait essentiellement me dire que le président Iliescu offrira un

¹ Numéro deux de l'Ambassade de Roumanie à Paris à l'époque.

² Caius-Traian Dragomir (1939-): diplomate et homme politique, candidat aux élections présidentielles de 1992 en Roumanie (4,74%). Ambassadeur de Roumanie en France (1994-1997).

dîner en mon honneur, à Bucarest, le lundi 17 juin. A l'évidence, il concoctait cela depuis longtemps. A propos de l'état de son pays, l'ambassadeur m'explique que les grandes fortunes ont été faites par ceux qui connaissaient le commerce extérieur et ses réseaux.

*

Dimanche 16 juin 1996

Départ pour la Roumanie, avec Marie-Christine. Anca Opris vient nous chercher. A Roissy, le personnel de l'ambassade est rassemblé, quasi au complet, autour de l'ambassadeur, visiblement enchanté.

Voyage avec Dragomir, qui est un compagnon agréable. Accueil charmant à Bucarest. On nous installe à la „Villa P50“, ainsi nommée car il s'agissait du numéro 50 de la rue du Printemps. C'était en fait la demeure principale de Ceausescu, dans laquelle le peuple roumain, fasciné par les marbres, carrelages, marqueteries, tapis, robinetteries dorées, a défilé après la révolution. La villa est en effet très riche, mais j'ai envie de dire, sans plus. Tout ce luxe est en l'occurrence gâché par les surcharges et les proportions imparfaites. Autrefois, le quartier, qui abrite tout un ensemble de résidences officielles, était bouclé. Impossible alors de s'approcher. Aujourd'hui, le jardin de la villa P50, avec ses japonaiseries et ses statues de style grec, mais agréable, est coupé par une palissade plus ou moins arbitrairement disposée. Toujours des gardes, pour protéger tout cela. C'est là que nous passerons quelques jours, dans une atmosphère de prison dorée. Le personnel n'a pas perdu les habitudes socialistes. Difficile d'avoir exactement ce que l'on veut. Ici, la plomberie fonctionne, mais il n'y a pas de verre à dents... Nous visiterons l'ensemble de la maison, y compris la salle de bain du dictateur (mais quelle était exactement sa chambre, et qu'y a-t-il dans l'unique pièce fermée à clef, attenante à la salle

de bain et à une sorte de boudoir, qui nous fait penser à la chambre de Barbe-bleue?), ainsi que, au rez-de-chaussée, sa piscine (dans un décor de fort mauvais goût), son sauna, et une salle de gymnastique remplie d'instruments et de tuyauteries effrayants.

Installation. Puis le responsable de la France au ministère des Affaires étrangères, M. Floreou, nous emmène faire un tour de ville. A première vue, je ne trouve pas beaucoup de changements depuis 1990. En fait, les petits commerces se sont développés et les rues ont pris de la couleur. Toujours une impression favorable de cette ville étendue, qui a beaucoup d'arbres, de jolies maisons malgré les années socialistes et de beaux immeubles du début du siècle. Comme la première fois, je trouve plutôt réussies les grandes constructions du dictateur, essentiellement le Palais du Peuple, rebaptisé Palais du Parlement, et l'avenue monumentale qui y conduit. Dînez chez l'ambassadeur Bernard Boyer, que je n'avais pas vu depuis l'époque du CAP, avec ses collaborateurs.

Lundi 17 juin 1996

Elections en Russie. Eltsine en tête. La surprise du jour: la percée du général Lebed, pas très populaire en Roumanie, car c'est l'homme qui commandait la fameuse XIVe armée de Transnistrie, chargée de foncer sur la Moldavie, jusqu'à Istanbul, en cas de guerre.

Long entretien avec Teodor Melescanu, le très intelligent et séduisant ministre des Affaires étrangères -dont je suis l'invité dans ce voyage-, suivi d'un déjeuner au Club diplomatique, un endroit agréable. Je connaissais le successeur d'Adrian Nastase pour l'avoir reçu à l'IFRI. Tonalité libre et amicale, comme tout ce qui suivra. Nous abordons les sujets qui domineront mes entretiens: l'état du pays, les nouveaux riches, les minorités hongroises de Transylvanie, la Moldavie, l'Ukraine, l'intégration européenne et l'Otan. Malheureusement (c'est ma faute), je ne parlerai pas

suffisamment de l'ex-Yougoslavie. Sur l'Otan, je retiens aussitôt une idée importante: ce serait une lourde erreur de faire entrer la Hongrie dans l'Otan sans la Roumanie. D'un point de vue strictement géostratégique, d'ailleurs, les deux pays dont l'appartenance à l'Alliance se justifierait le plus sont la Pologne et la Roumanie.

Visite à l'Institut Roumain d'Etudes Internationales, dont les activités sont apparemment plus importantes qu'on pourrait le penser en visitant la petite villa qu'il occupe. Il existe une forte tradition roumaine dans ce domaine, remontant à l'entre-deux-guerres, et incarnée par le juriste devenu ministre des Affaires étrangères Nicolai Titulescu¹. Entretien avec Gheorghe Prisacaru, secrétaire d'Etat pour l'Intégration européenne, qui est, avec Lazar Comanescu, membre du Comité des programmes du centre franco-autrichien pour le rapprochement économique en Europe, que je préside depuis 1983².

Soirée avec Ion Iliescu qui nous reçoit, non dans son palais, mais dans une villa officielle, à deux pas de la nôtre, construite à l'époque de Gheorghiu-Dej, sans doute au début des années soixante. Le style porte la marque de cette période. Pour y accéder, on roule dans une assez longue allée, qui sera bien illuminée quand nous partirons le soir. Nous nous présentons quelques minutes avant sept

¹ Nicolae Titulescu (1882–1941): diplomate et homme politique. Il fut deux fois président de l'Assemblée nationale de la Société des Nations avant la Seconde Guerre mondiale. Durant les années 1920 et 1930, il acquiert une notoriété européenne, grâce notamment à sa position d'ambassadeur au Royaume-Uni et, ensuite, de ministre des Affaires étrangères.

² Le Centre franco-autrichien pour le rapprochement en Europe (CFA) est une organisation intergouvernementale franco-autrichienne, initiée en 1976 par le Premier ministre Jacques Chirac et le Chancelier fédéral Bruno Kreisky, pour développer les relations économiques entre l'Europe de l'Ouest et l'Europe de l'Est. Après la chute du mur de Berlin, le CFA a recentré son action sur les problèmes de l'élargissement de l'Union européenne.

heures. Melescanu, Dragomir et Boyer sont déjà là. Le président arrive à sept heures pétantes. Parmi les autres participants à cette soirée, qui arrivent progressivement: Adrian Nastase, actuellement président de la Chambre des députés, et sa femme; Sergiu Nicolaescu, président de la commission des Affaires étrangères du Sénat; Virgiliu Constantinescu, président de l'Académie roumaine, Corneliu Manescu, ancien ambassadeur en France et ancien ministre des Affaires étrangères; et Mircea Malitza, qui m'avait reçu en 1990. Ambiance excellente. Iliescu très aimable et souriant, comme il est avec tout le monde. Nous parlons évidemment de l'état du pays, mais aussi, longuement, du passé. Notre hôte – né en 1930 – avait commencé une carrière brillante qui culmina vers 1970 avec le poste de secrétaire à la Propagande. Il avait aussi été un ministre de la Jeunesse dynamique et ouvert, ce qui, semble-t-il, lui valut une réelle popularité dont les quadragénaires de 1989 se sont souvenus. La seconde moitié des années soixante fut en effet marquée par une certaine libéralisation politique, en même temps que s'affirmait la politique d'indépendance nationale.¹

Le tournant fut pris en 1971. Cette année-là, Ion Iliescu participa au funeste voyage de Ceausescu en Corée du Nord et en Chine. Le dictateur en revint fasciné par la révolution culturelle, avec la volonté de l'imposer à son pays. S'il est un mot qui caractérise le mieux cet homme, me dit Iliescu, c'est celui de volonté. Il revint également du voyage avec l'idée de la „systématisation“, c'est-à-dire de mettre les villes dans les campagnes, et celle d'édifier à Bucarest un palais plus grand que celui de Kim Il Sung. Ce projet fou sera mis en chantier dans les années quatre-vingt.

¹ Gheorghiu-Dej avait obtenu le départ des troupes soviétiques dès 1958. En 1964, il chercha même à s'affirmer comme médiateur entre l'URSS et la Chine, après le schisme sino-soviétique. Succédant à Gheorghiu-Dej, Ceausescu a continué la politique de son prédécesseur.

En fait, au moins sur le plan matériel, les Roumains ne gardent pas un mauvais souvenir des années soixante-dix, où le pays bénéficiait encore, comme les autres pays de l'Est, de crédits assez abondants. Tout a changé, sur ce plan comme sur d'autres, à la charnière des années soixante-dix quatre-vingt.

L'histoire de Ceausescu, qui reste à écrire, est fascinante. A l'exemple de Staline, il s'est engagé comme le successeur de Gheorghiu-Dej par la maîtrise de l'organisation. Il débuta plutôt bien, mais commença à déraiper dès la fin des années soixante. Trois facteurs semblent avoir joué un rôle dans le dérapage: l'invasion de la Tchécoslovaquie en 1968, qui lui fit peur (mais la Roumanie refusa de participer à l'opération, et se rapprocha encore plus de la Yougoslavie de Tito), le voyage en Asie avec sa fascination de la dictature totale, et sa femme Elena. Tout le monde s'accorde à juger décisif le rôle de cette femme « stupide » (Iliescu est particulièrement sévère) qui a exercé un incroyable ascendant sur son mari. Une chose est sûre: pareille évolution ne pouvait se produire que sur un homme très inculte. Pourtant, Elena n'explique pas tout. La folie du dictateur qui, par exemple, rayait d'un trait de plume les statistiques de production agricole qu'on lui donnait pour les remplacer par des chiffres deux ou trois fois supérieurs, eut certainement des causes propres.

Iliescu a tenté de résister à Ceausescu dès le retour d'Asie. Il s'est vu progressivement rétrogradé, jusqu'à occuper vers 1976 ou 1977 les modestes fonctions de responsable des éditions techniques à Bucarest, poste qu'il occupait encore en 1989. C'est également au début des années soixante-dix que le Premier ministre Maurer, dont on parle ici avec beaucoup de respect, a été limogé. Je suppose qu'il a fallu à Iliescu une immense habileté pour ne pas souffrir davantage et sans doute ses détracteurs, notamment français, lui reprochent-ils implicitement de ne pas avoir été davantage

cassé. De fait, cet homme est malin. Marie-Christine observe, pendant la réception et le repas qu'il nous offre, qu'il est constamment aux aguets. Pas un instant il ne se laisse aller. Nous parlons des prochaines élections présidentielles du 3 novembre. Il n'a pas encore déclaré sa candidature, mais nul ne doute qu'il se présentera. La seule question, comme toujours dans ce genre de situation: quand abattre ses cartes?

Les commentateurs français, trop idéologues, considèrent Iliescu comme un „communiste“ et minimisent la réalité de la transition. Je pense pour ma part qu'il a été, dans les dernières années, l'homme de la situation. Les Roumains n'ont pas voulu de révolution sanglante, de règlements de comptes. Ils ont tous, à des degrés divers, souffert -physiquement et moralement- du régime de Ceausescu (je ne parle pas ici de la première période, celle de la mise en place du régime communiste après 1945, avec ses épurations et ses chasses à l'homme). Chacun a fait ce qu'il a pu pour survivre. Tous ont été humiliés, individuellement et collectivement. Il faudra beaucoup de temps à la Roumanie pour digérer ce passé. Cinquante ans après la fin de la guerre, les Français sont loin d'avoir complètement digéré Vichy. Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?

En tout cas, les Roumains n'ont plus peur de l'autorité publique. Ils sont libres de parler et d'écrire, et ne s'en privent pas. Sur le plan matériel, le redémarrage est plus lent qu'en Europe Centrale „de l'Ouest“, mais les choses bougent. Ce n'est pas si mal.

Nous nous retirons vers dix heures trente. En saluant le Président, je lui demande s'il rentre dormir au Palais. Sans doute croit-il que je fais un test. Il me répond qu'il vit avec „des personnes de sa famille“ dans un petit trois-pièces pas très loin d'ici. Jamais nous n'entendrons quiconque mettre en doute son intégrité personnelle.

Mardi 18 juin 1996

Premier entretien de la journée (avec Dragomir) dans l'ancien bâtiment du Comité central, où les époux Ceausescu avaient leurs bureaux. Sergiu Nicolaescu, acteur, metteur en scène, producteur, président de la Commission de politique étrangère du Sénat. Environ soixante-dix ans. Fut le grand cinéaste de l'ancien régime. Traita surtout, habilement, de thèmes historiques. A démontré son aptitude à se tirer d'affaire dans toutes les situations. Se présente aujourd'hui, avec une verve toute marseillaise, comme ayant joué un rôle déterminant dans les événements de décembre 1989. Il ne paraît pas douter de sa valeur. Issu d'une bonne famille (son père a été en prison de 1945 à 1964, année où il fut relâché, comme tous les incarcérés politiques), il a réussi malgré tout à faire carrière grâce à son exceptionnel talent (c'est lui qui parle).

Nicolaescu commence par nous faire, carte en relief à l'appui, un étonnant cours de géostratégie. Mais le débordement fait partie de sa nature. Il se dit convaincu que Kohl et Gorbatchev ont fait un pacte secret pour que l'Allemagne ait la main libre jusqu'en Transylvanie, tandis que la Russie serait libre d'utiliser le couloir d'invasion qui la relie à la Thrace via la Roumanie et la Bulgarie. Il se dit persuadé que la Russie va reconstituer son empire et que Lebed sera l'homme de la reconquête. Fasciné par les Allemands et par le maréchal Antonescu, son grand homme, lequel en effet a probablement estimé agir au mieux des intérêts de la Roumanie après la déconfiture de ses alliés et l'annexion par l'URSS de la Bucovine et de la Bessarabie. Avait-il un autre choix que de s'allier avec Hitler?

Pour Nicolaescu, le roi Michel¹ a commis une erreur fatale en limogeant le maréchal et en opérant un retournement d'alliance au

¹ Michel Ier, en roumain *Mihai I*, (1921-): monte sur le trône en 1927, à la mort de son grand-père, Ferdinand Ier. Une régence fonctionne jusqu'en 1930, quand son père Carol (qui, en 1925, renonça à ses droits à la couronne) revient en Roumanie.

profit de l'URSS. Il évoque son film *Le Miroir*, qui commence par l'exécution d'Antonescu et finit par celle des époux Ceausescu, l'idée étant de mettre en valeur la dignité du premier et la médiocrité du second face à l'épreuve suprême. Antonescu ne fut exécuté qu'en 1946, après deux ans d'incarcération en URSS, qui apparemment ne l'a pas trop mal traité. Les Soviétiques voulaient garder une carte utile à toute éventualité. Moscou ne l'a rendu à Bucarest qu'après la consolidation du pouvoir de Gheorghiu-Dej. Quant à Ceausescu, nous parlons de la mascarade de son procès de trois heures et des conditions de sa liquidation. Parmi les exécuteurs, le général Stanculescu¹, qui prospère aujourd'hui dans les affaires. Sans doute Iliescu, dans ces journées extraordinaires où les destins de beaucoup d'hommes se sont joués, a-t-il eu aussi son mot à dire.

Deuxième partie de la matinée: je fais un exposé devant le Collège national de Défense (essentiellement des militaires) sur la sécurité européenne et l'Otan. Déjeuner à la villa P50.

En 1940, le maréchal Ion Antonescu proclame Michel roi pour la seconde fois. En août 1944, le roi rejoint les politiciens pro-alliés et jette Antonescu en prison. Le 30 décembre 1947, les communistes le forcent à abdiquer et abolissent la monarchie en Roumanie. Il doit quitter le pays pour l'exil en Angleterre, puis en Suisse.

Michel Ier rentre en Roumanie en décembre 1990, mais le gouvernement post-communiste craint la pression des forces qui souhaitent une restauration. Le roi est donc reconduit à la frontière en pleine nuit. En 1992, le président Ion Iliescu lui permet de revenir en Roumanie pour les célébrations de Pâques. À Bucarest, plus d'un million de personnes se rassemblent pour le voir. La popularité de l'ex-roi alarme le gouvernement et Michel Ier est interdit de séjour pendant cinq ans. En 1997, après l'arrivée du président Emil Constantinescu, l'État redonne la citoyenneté roumaine à l'ex-roi, ce qui lui permet de s'installer en Roumanie. Aujourd'hui, il est considéré comme un ancien chef d'Etat par le gouvernement roumain.

¹ Victor Atanasie Stănculescu (1928-): ancien général de l'armée roumaine, ancien ministre de la défense (1990–1991). En 1990, une commission gouvernementale d'enquête sur les événements de 1989 a proposé d'envoyer en justice le général Stanculescu pour sa participation à la répression de la révolution. Cela a eu lieu seulement en 1997.

Visite du Palais du Parlement, ex-Palais du Peuple, c'est-à-dire le palais de Ceausescu. Ce bâtiment, à peine moins grand que le Pentagone, est de loin le plus immense palais jamais construit dans le monde¹. 80 000 personnes et 800 architectes sous la direction d'une jeune (à l'époque) femme ont travaillé ici pendant sept ou huit ans, cependant que le peuple n'avait pas de quoi se nourrir. Tout, à part certains planchers offerts par Mobutu, provient des ressources et du travail roumain. Il faut bien dire que le résultat est impressionnant. Mais quelle froideur! Comment faire vivre tout cela et à quel prix? On nous montre quelques-unes des salles immenses pour lesquelles on cherche maintenant un emploi.

Visite, ensuite, du musée du village roumain, puis rencontre avec l'Union des Écrivains dans une maison qu'il me semble bien avoir vue en 1990. Je tire de cette visite l'impression que l'activité littéraire n'est pas très brillante, actuellement, dans ce pays. Les écrivains installés ont perdu leurs rentes de situation. Confirmation de l'idée que les Roumains n'ont pas envie, pour le moment, de trop analyser leur passé. Une photo où l'on voit ensemble, à Paris, Cioran, Ionesco et Eliade.

Dîner avec Nicolaescu au Club des Diplomates. Un autre sénateur, ex-diplomate, fort courtois comme ils le sont tous. Également Bernard Boyer. Nous prolongeons la conversation du matin.

Mercredi 19 juin 1996

Conférence-débat à l'ADIRI (Association pour le Droit International et les Relations Internationales) sur l'avenir de l'Union européenne. Présidence de Corneliu Manescu, dont j'ai déjà parlé. Ministre des Affaires étrangères en 1970–1971, il fut limogé sur

¹ Conçu par l'architecte Anca Petrescu, le palais mesure 270 sur 240 mètres avec une surface d'environ 350.000 m². Haut de 86 mètres, il contient 1.100 pièces réparties sur 12 étages, avec quatre niveaux supplémentaires en sous-sol.

un caprice d'Elena. Brillant ambassadeur en France, c'est encore Elena qui le cassa une deuxième fois parce qu'il formait avec sa femme un couple trop parisien. Aujourd'hui, l'homme est toujours séduisant, mais brisé. Parmi les remarques de l'assistance, je retiens celle du jeune ambassadeur de Pologne, à propos de la notion de réunification de l'Europe. Dans mes discours et interventions, j'explique souvent qu'il faut parler d'unification et non de réunification, puisque l'histoire de l'Europe est celle de ses guerres. Mon interlocuteur observe justement qu'on peut tout de même parler de réunification au sens du rétablissement des relations en général. Il évoque ses propres souvenirs du temps de la tache rouge sur les cartes, quand les Français eux-mêmes ne savaient plus rien de la Pologne, pas même qu'elle appartenait à notre continent.

Déjeuner à la résidence de l'ambassade de France, avec notamment Petre Roman et le président du parti national paysan (rebaptisé avec les couleurs de la démocratie chrétienne), Ion Diaconescu. Cet homme a passé dix-sept ans en prison (1947–1964), dont six au secret absolu, ne communiquant avec ses voisins de cellule qu'en morse. Admirable leçon de courage. Mais pas beaucoup d'idées sur l'avenir, pas plus que Petre Roman, qui ne s'élève pas au-dessus de propos de campagne électorale. J'apprends au passage que le père de Roman fut très engagé au côté des Républicains pendant la guerre d'Espagne, et qu'il épousa une Espagnole. Cela explique à la fois une certaine réputation sulfureuse et la sympathie dont le „jeune“ Petre a pu jouir en France, où il a d'ailleurs fait une partie de ses études. Sa maîtrise de notre langue est d'ailleurs parfaite. Retrouvé à ce déjeuner Branzaru, l'ancien numéro deux de l'ambassade à Paris, aujourd'hui conseiller diplomatique du Premier ministre.

Sympathique visite de l'atelier de peinture de Viorel Margineanu, ministre de la Culture. Donne envie d'aller voir le delta du Danube.

Bref passage à la villa puis cérémonie de remise du titre de docteur honoris causa dans le bel amphithéâtre de l'Académie d'études économiques. Toge, bien sûr. Beaucoup de jeunes gens dans la salle. Début et fin de la cérémonie avec l'hymne universitaire *Gaudeamus igitur*, dont j'ignorais l'existence! On fait mon éloge (*Laudatio*). Je parle de l'intérêt des sciences économiques et dis aussi quelques mots sur les relations franco-roumaines. Agréable dîner dans une belle propriété qui sert de club universitaire, la Maison des Hommes de Science. Partenaires fort cultivés. Esprits tout à fait déliés.

Jeudi 20 juin 1996

Visite à Adrian Nastase, dans son immense bureau de président de la Chambre des députés, au sein de l'élégant bâtiment où fut signée l'unification de la Moldavie et de la Valachie en 1856. Quand la Chambre aura déménagé dans le Palais du Peuple, cet édifice sera partagé avec le patriarcat voisin. Une partie sera transformée en musée. Longue discussion avec Nastase sur l'état du pays, qu'il décrit sans complaisance. Vu ensuite, au Palais du Peuple, le président de la commission des Affaires étrangères, qui voulait me rencontrer pour, dit-il, corriger les propos de Petre Roman hier au déjeuner chez l'ambassadeur. Grâce à lui, nous pouvons voir les immenses bureaux -fermés au public- destinés au dictateur et à sa femme, bureaux que le destin leur aura interdit d'occuper, et dont on n'a pas encore osé prévoir la destination.

Arrivée un peu en retard à l'Académie roumaine. Reçus par le président Virgiliu Constantinescu, qui m'avait invité à dîner en 1990, en tant que recteur de l'Université polytechnique. Bureau vieillot, plein de charme, où nous retrouvons Bernard Boyer. Fort intéressante conversation sur l'histoire de l'Académie, supprimée par les communistes (qui l'ont remplacée par une autre avec

cependant un noyau de scientifiques communs) et rétablie par le quatrième décret signé par Ion Iliescu après son accession au pouvoir. Evocation des difficultés de la vie scientifique dans les années noires. Constantinescu lui-même a travaillé, ^{ici} totalement seul, sur certains problèmes de mécanique des fluides qui ont par chance été repérés par des Américains, ce qui a valu à leur auteur une reconnaissance internationale mais aussi quelques ennuis locaux! Pour Constantinescu comme pour tant d'autres qui avaient cru finir leurs jours dans l'isolement, la révolution de 1989 fut un véritable miracle. Déjeuner, dans le même cercle qu'hier soir, avec Constantinescu et un autre académicien chimiste, ainsi que Manescu et Malitza.

Après-midi à la villa P50. Interviews pour la radio et la télévision. Nouveau débat sur la sécurité avec un groupe réuni par la Fondation européenne pour le management du risque, de la sécurité et la Communication, Eurisc. Je retrouve notamment le „professeur“ Silviu Brucan, qui m'avait longuement reçu chez lui en 1990. Après une brève visite dans le minuscule local tenant lieu de siège à cette fondation fort dynamique, Liviu Muresan nous invite à dîner dans un endroit charmant. Conversation géographique et historique passionnante avec Dan Balteanu¹, un grand admirateur d'Emmanuel de Martonne² dont les études sur la Roumanie sont classiques, qui propose de faire un jour le voyage du delta du Danube dont il connaît fort bien l'écologie. Intéressant échange, également, avec Dumitru Dorin Prunariu, 'le premier astronaute

¹ Chercheur et directeur de l'Institut national de géographie, professeur à la Chaire de géomorphologie et de pédologie de l'Université de Bucarest.

² Emmanuel-Louis-Eugène de Martonne (1873–1955): un des principaux géographes physiques du XXe siècle. Ses études concernaient la géomorphologie, en particulier le processus de glaciation de montagne et l'hydrographie. En tant que géographe régional, il a effectué de nombreuses études sur la Roumanie, les Alpes, l'Europe centrale.

roumain, familier de la mythique cité des étoiles, où il a eu la malchance de se trouver au moment de l'invasion de l'Afghanistan, quand la Roumanie s'est une fois de plus désolidarisée de la superpuissance communiste.

Vendredi 21 juin 1996

Jour le plus long... Départ en avion pour Suceava, via Iasi. Magnifique tournée des monastères: Humor, Voronet, Moldovita, Sucevita (où nous faisons un plantureux déjeuner), Putna, Arbore (une charmante petite église) et finalement Dragomirna. Iconographie sublime et passionnante. Environ deux-cents kilomètres en convoi (deux voitures) à travers la Bucovine magnifique. Arrêt dans une poterie paraît-il célèbre. On nous offre deux vases noirs. L'un ira dans notre maison de campagne. Villages rians, jolies maisons apparemment bien entretenues. Pas d'eau courante, nous dit-on, mais de jolis puits partout. Paysages champêtres qui évoquent la France des années cinquante. Meules de foin, charrettes tirées par des chevaux, troupeaux en liberté surveillée etc. Cette région a partiellement échappé à la collectivisation. On sent une certaine prospérité, inattendue par rapport au discours convenu sur un pays dont on ne parle qu'en mal. Dîner au monastère de Dragomir, avec le moine-prêtre de ce monastère de moniales, ainsi que le bienfaiteur local, un entrepreneur qui s'est enrichi au cours des dernières années. Bon sourire du moine. Humilité cordiale de la mère supérieure, qui fait elle-même le service. Nuit dans la maison d'hôte de Suceava, où l'on retrouve, malheureusement, le style, la plomberie et les manières du défunt socialisme. A l'évidence, les Roumains ont un énorme retard en matière touristique. Dans l'état actuel, le meilleur endroit où passer une nuit est sans doute un monastère à condition, sans doute, de ne pas s'attendre à de l'eau chaude.

Samedi 22 juin 1996

Retour à la capitale par la route, toujours en convoi. Notre chauffeur de Bucarest est venu nous rejoindre. Toujours une belle impression du paysage et des villages, au moins jusqu'à Focsani, ville frontière entre la Moldavie et la Valachie, située au coude des Carpates.

Halte à Bacau pour visiter la société *Agricola International*, présidée par Petru Placinta. Il s'agit d'une entreprise roumano-allemande. Placinta était, depuis 1964, le directeur apparemment très apprécié d'un complexe agro-alimentaire local réputé exemplaire. A ce titre, il avait des contacts avec les étrangers. Un indice amusant de son étonnante flexibilité: il nous montre le „coin intime“ dans son bureau, sorte de petit autel de prière. Après Ceausescu, l'orthodoxie. Sans nul doute, il avait d'excellents rapports avec l'ancien régime. Il nous montre fièrement son école maternelle modèle un peu trop fastueuse, créée pour l'édification des visiteurs dès 1984. Après la révolution, il fut pendant deux ans le ministre de l'Agriculture du nouveau régime. Puis il s'est jeté à l'eau et a pris le tournant des privatisations en faisant affaire avec des partenaires allemands. Il dénonce au passage l'insuffisant dynamisme des Français. Refrains connus. Placinta nous conduit dans sa Mercedes 500, pour faire le tour de quelques-uns des bâtiments où les poules sont élevées industriellement. Exemple représentatif, apparemment, d'une conversion réussie. Comme dans l'ex-URSS, les meilleurs succès sont obtenus par d'anciens directeurs capables d'initiatives. Déjeuner tardif à Focsani, une ville franchement laide, dans un vignoble d'Etat où nous sommes reçus par des apparatchiks à l'ancienne. Départ pour la dernière étape. Quelques villages „systématisés“ aux approches de Bucarest. Comme le remarque Marie-Christine, on est moins choqué que prévu parce que

notre œil est habitué, en France, à une certaine forme de destruction des habitats traditionnels. Le plus choquant, ici, est que ces absurdités ont été imposées par diktat. Et il y a ce qu'on ne voit pas: l'absence de cuisines, de toilettes, d'eau courante etc.

Arrivée à la villa P50 un peu avant vingt heures. Un fax de Thibault nous apprend l'arrivée de notre deuxième petite fille, Eve, née dans la nuit du 21 au 22 à 1h58 du matin.

Dimanche 23 juin 1996

Matinée à la villa. Déjeuner avec Gheorghe Prisacaru au château Elisabeta, près du musée de Village. Intéressante discussion historique, notamment à propos de la Serbie, que les Roumains aiment profondément (je n'en dirai pas autant de la Bulgarie). Une dernière fois dans ce voyage, je ressens la peur des Roumains pour les Russes.

Départ pour l'aéroport après le déjeuner. Caius Dragomir, qui a fait entre-temps un aller-retour à Paris et s'apprête à accueillir Jean-Luc Lagardère, lequel arrive ce soir et sera lui aussi logé dans la fameuse villa, vient nous saluer. Embrassades. Retour. Accueil à l'aéroport par le ministre conseiller roumain et par Anca Opris, qui nous reconduit jusque chez nous. Du porte à porte.

2000

Mardi 19 septembre 2000

Accueil à Bucarest (nouvel aéroport, mis en service depuis ma dernière visite) par le professeur Jacques Barrat, conseiller culturel, puis par l'ambassadeur Pierre Ménat à la résidence où il m'a invité. Il arrive d'une réception au Hilton en l'honneur de... Claudia Schiffer!

Mercredi 20 septembre 2000

Temps resplendissant, qui valorise Bucarest et ses arbres. Petit déjeuner à la résidence organisé par Olivier Rémond, chef du poste d'expansion économique, avec un petit groupe de conseillers du commerce extérieur, parmi lesquels une jeune avocate, Dana Gruia-Dufaut, dont le grand-père, Andrei Rădulescu (1880–1959), un juriste éminent en son temps, fut le dernier président de l'Académie roumaine (1946–1948) avant les horreurs stalinienne. Impressions contrastées de la situation économique. Confusion fiscale, régime de la propriété toujours incertain, système judiciaire en quenouilles etc. Malgré tout, quelques frémissements « officiels », économie souterraine assez active. Beaucoup de projets non encore concrétisés, mais avancés. En somme, quelques signes encourageants. Il faut certes beaucoup, beaucoup de pugnacité aux investisseurs pour réussir. Mais est-ce très différents des autres pays de la zone?

Visite à Ion Iliescu, président du Parti de la Démocratie Sociale de Roumanie, le PDSR, dont le siège est un ancien hôtel particulier de l'avenue Kiseleff, très agréable, flanqué du deuxième conseiller, Didier Larroque, qui sera un compagnon efficace et amical. Accueilli, comme je m'y attendais, par Caius Traian Dragomir. Je comprends cependant qu'il a des ennemis. « Un homme sans adversaires est comme un chien sans puces » aurait dit Mao. Le monde est si méchant! Mais, si Iliescu est élu, « on lui trouvera tout de même un bon poste »... [Il sera nommé ambassadeur en Grèce.] Partout pareil. Comme les fois précédentes, Iliescu me reçoit tous charmes déployés. Il m'explique que son activité principale, depuis sa défaite de 1996, a consisté à renforcer les structures de son parti, dont personne ne doute qu'il sera en tête aux prochaines élections législatives. Quant aux présidentielles, il espère bien les reporter, mais il se garde de vendre la peau de l'ours. Quelques indications, pas très précises, sur son « programme » en cas de victoire. Le nœud du problème est de ne pas désespérer les pauvres. Selon lui, le pouvoir d'achat représente aujourd'hui la moitié de celui de 1989! Comment concilier la nécessaire préoccupation sociale avec la non moins nécessaire poursuite de réformes d'inspiration libérale? Tout dépend, à mon avis, de la consolidation de la reprise. Toutes proportions gardées, c'est comme le passage à l'euro dans un pays comme la France: le pauvre Alain Juppé a peiné comme un damné, et Lionel Jospin a aisément franchi l'obstacle grâce au retour de la croissance dont son prédécesseur aurait bénéficié si Chirac n'avait pas dissous.

Je reviens avec Iliescu sur le problème de son image. Nul doute que, s'il est élu, les médias occidentaux, encouragés par l'opposition roumaine, crieront au retour des cryptocommunistes. Je continue de penser qu'on doit à Iliescu une transition essentiellement paisible après « sa » chute (je remarquerai pendant ce séjour

que *lui, il*, etc., c'est Ceausescu; *elle*, c'est Elena...) et qu'il est le seul homme politique de talent en Roumanie, une sorte de Mitterrand. Dans le jardin, après la rencontre, Dragomir me susurre que le cas de figure le plus défavorable, qu'il n'exclue pas, serait celui où le PDSR gagnerait au Parlement (ce qui est pratiquement certain, au pourcentage près), mais où Iliescu perdrait la présidentielle. Or, pour l'ancien ambassadeur, Iliescu est le seul homme d'envergure au sein du parti...

Le conseiller culturel Jacques Barrat prend la suite de Larroque pour m'accompagner chez l'ambassadeur Sergiu Celac, qui fut brièvement le premier ministre des Affaires étrangères à l'époque du gouvernement de Petre Roman. Il dirige l'un de ces organismes d'études des relations internationales dont la réalité institutionnelle est douteuse mais qui parviennent à publier brochures et revues. Conversation intéressante – interlocuteur très cultivé – notamment sur les caractéristiques ethnologiques des tsiganes, qu'il ne faut surtout pas aborder comme une nation, mais comme un ensemble de tribus enracinées dans le fond des âges indo-européens. Question passionnante à creuser. Déjeuner au *Bistrot Athénée* avec mon vieil ami Georges de Ménil¹ et Daniel Daianu, un beau et solide gaillard d'environ quarante-huit ans qui parle bien français et encore mieux l'anglais. Il a été brièvement ministre des Finances. Ils ont fondé ensemble le Centre roumain de politique économique. Je suis frappé par la naïveté politique de Georges, en fait terriblement « américain », y compris bien sûr dans sa manière

¹ Georges de Ménil, économiste français, spécialiste en macro-économie et en économétrie. Au début des années 1990, il travaille sur la transition vers l'économie de marché qui se produit dans les économies d'Europe de l'Est, et notamment pour la réforme des systèmes de retraite. Il mène une activité de conseil sur les questions de réforme, d'abord en Ukraine de 1995 à 1997, puis en Roumanie.

d'aborder les réformes économiques. Il assimile Iliescu au diable et se montre presque indigné à l'idée que je puisse dîner avec lui. Je tente de lui expliquer que notre rôle, à lui comme à moi, est de nous situer au-dessus des partis; c'est l'esprit dans lequel je pourrais envisager de faire quelque chose avec la Roumanie dans le cadre de l'Ifri. Daianu est d'accord avec moi. Le même Daianu me dit, incidemment, avoir lu autrefois plusieurs de mes ouvrages (*Économie théorique*, *Le Désordre économique mondial*¹) dont il avait pu se procurer des photocopies dans les années soixante-dix. La semaine dernière, en Italie, le responsable des études économiques de Montedison, M. Fortis, m'avait parlé de *L'Énergie, le compte à rebours*², qu'il avait lu en son temps. Ce genre de témoignage, j'ose l'avouer, me fait réellement plaisir: les petits cailloux que chacun sème dans sa vie sont souvent moins perdus qu'on ne le croit ou qu'on ne le craint. Brève promenade ensuite avec Jacques Barrat, un ancien collaborateur de Jobert et de Messmer. Cet homme est attachant et il se donne du mal. Nous faisons un petit tour du côté de chez lui. Envers du décor. Beaucoup de ruines, d'ordures jamais enlevées. Par ici vivent beaucoup de Tsiganes et des meutes de chiens. Il y en a d'ailleurs beaucoup en Roumanie. Pour éviter tout incident, Barrat se munit d'un fouet et son épouse Rose d'un boîtier à ultrasons dont l'effet sur les chiens est radical... à moins qu'ils ne soient enrhumés!

Retour à l'ambassade, d'où je repars aussitôt accompagné de Didier Larroque pour voir Eugen Dijmarescu, secrétaire d'État au ministère des Affaires étrangères, en l'absence, malheureusement, de Petre Roman, en voyage. Excellente impression. Nous parlons, notamment, des difficultés liées à une fonction publique déracinée

¹ Thierry de Montbrial. *Economie théorique*, PUF, 1971; Thierry de Montbrial. *Le Désordre économique mondial*, Calmann-Lévy, 1974.

² Thierry de Montbrial. *L'Énergie: le compte à rebours*, J.C. Lattès, 1978.

et sous-payée. Présence de la charmante Anca Opris, qui a définitivement quitté Paris et travaille désormais à la direction d'Europe du ministère. Passage rapide à l'ambassade, et aussitôt redépart avec l'ambassadeur Pierre Ménat pour rencontrer Mugur Isarescu, ancien gouverneur de la Banque nationale de Roumanie, actuel Premier ministre et presque officiellement candidat à la présidence. L'entretien se déroule au Palais Victoria, où le président Iliescu avait offert un dîner en notre honneur en 1996. Isarescu me fait le meilleur effet. *Look* très banquier central, cheveux argentés bien peignés, argumentaire économique et surtout financier très solide et aussi un réel sens de l'humour tout à fait sympathique. Ses chances d'arriver en seconde position derrière Iliescu sont fortes, à ce qu'on dit, mais peut-il battre l'ancien président? Les opinions divergent là-dessus et je suppose que beaucoup dépendra d'une campagne qui n'est pas encore véritablement commencée. Quelle impression un homme comme lui peut-il faire sur le Roumain moyen? L'ambassadeur et moi nous précipitons ensuite au palais de Cotroceni où nous arrivons pile pour le rendez-vous de six heures. Ce palais, dont l'architecture est d'inspiration turque, paraît toujours aussi froid. À l'origine, Serban Cantacuzene, prince de Valachie de 1678 à 1688, avait fait bâtir sur cette colline un monastère et un palais. Après le tremblement de terre très meurtrier de 1977, constatant que les immeubles du secteur avaient bien résisté, Ceausescu avait envisagé d'y établir sa résidence. Des travaux furent donc entrepris, dont hélas la destruction de l'église de Cotroceni, l'un des joyaux du patrimoine roumain¹. Au mois de juin 1990, Iliescu fit de ce palais la résidence officielle du président de la Roumanie.

¹ Détruite en 1984 sur l'ordre de Ceausescu, cette église a été reconstruite en 2004.

Le président Emil Constantinescu me reçoit dans une autre pièce que celle où son prédécesseur m'avait accueilli la première fois, avec l'ambassadeur, sa conseillère Zoe Petre, et une traductrice médiocre qu'il faudra constamment reprendre. En attendant l'audience, l'idée me traverse l'esprit que les gens qui reprochent à Iliescu son passé sont souvent plus discrets sur celui des autres personnalités que je rencontre. Comme quoi ces choses-là doivent être regardées avec modération et prudence. Entretien assez extraordinaire. Le président m'explique en substance qu'il a renoncé à se présenter malgré ses chances réelles d'être réélu, parce qu'avec Isarescu on remplace une probabilité par une quasi-certitude, auquel cas le futur président pourra former un gouvernement plus ou moins technocratique qui contournera l'obstacle du PDSR¹. Ménat et moi sommes frappés par cet étonnant exercice de politique virtuelle dans lequel Constantinescu se complait à l'évidence. Quant à lui, il semble dire qu'après avoir tiré les ficelles, il fera de la politique sous d'autres formes, telles qu'un centre pour les Balkans et le Caucase... Peut-être aussi retournera-t-il à la minéralogie.

Adieux à Constantinescu. Nous filons ensuite vers l'Institut français – qui occupe un bâtiment tout à fait charmant –, où nous arrivons avec un quart d'heure de retard sur l'horaire prévu. J'y fais un exposé sur « l'avenir de l'Union européenne » devant une salle bien remplie. Agréable surprise de retrouver beaucoup de têtes connues, parmi les Roumains mais aussi les ambassadeurs des pays de l'Union européenne. Aussitôt après, dîner détendu offert par Iliescu à la Maison des Hommes de Science, avec l'ambassadeur et Jacques Barrat du côté français, Dragomir, Simion et un certain Alexandru Mica du côté roumain. Étonnant personnage

¹ Parti de la Démocratie Sociale de Roumanie, dirigé par Ion Iliescu. Depuis 2001 : PSD (Parti social-démocrate de Roumanie).

que celui-ci, ancien ambassadeur en Corée du Nord où il a fait des études dans les années soixante (il a même essayé les mêmes bancs que Kim Jong Il). Il parle aussi le japonais. Il me fera parvenir à l'ambassade un ensemble de trente-cinq cassettes de chansons populaires roumaines qu'il a réalisées. Pendant le dîner, Barrat explique à Iliescu comment il faut faire de la politique. Le vieux renard ne s'en émeut guère. À un certain moment, l'ancien président reçoit un appel téléphonique. On lui apprend que dans le journal *Romania libera* (je crois) du lendemain, on l'accuse de vouloir favoriser l'élection de Milosevic en Yougoslavie. Cette « information » n'a pas l'air de le frapper, et ne trouble aucunement sa bonne humeur.

Jeudi 21 septembre 2000

Départ de la résidence vers 10h15, avec l'ambassadeur, pour ma séance d'intronisation à l'Académie roumaine. Je retrouve avec plaisir Eugen Simion, ainsi que son prédécesseur le professeur Mihai Drăgănescu qui m'avait reçu en ces lieux en 1990. Ce dernier prononcera, tout à l'heure, le *Laudatio*. Il s'est récemment adonné à un exercice intellectuel typiquement roumain – qui n'est pas pour me déplaire – consistant à appliquer le concept mathématique de catégorie à des problèmes de sciences molles. Il me remet un tiré à part d'un article sur ce sujet, que je lirai le soir même. Conversation intéressante avec le mathématicien Viorel Barbu, spécialiste des équations différentielles, qui a beaucoup travaillé, notamment, avec le Français Haïm Brézis¹. J'oublie de lui demander s'il connaît Jean-Pierre Aubin². Arrive bientôt l'heure d'officier

¹ Haïm Brézis (1944-), mathématicien français d'origine roumaine, membre de l'Académie roumaine.

² Jean-Pierre Aubin est un universitaire français, mathématicien, auteur de nombreux travaux scientifiques sur l'analyse numérique d'équations différentielles

dans la belle salle des séances, riche de souvenirs. En dehors des académiciens présents, un certain nombre d'invités, parmi lesquels bien sûr l'Ambassadeur de France, Georges de Ménil, Caius Dragomir, Gheorghe Prisacaru (président de la commission de politique extérieure au Sénat), Anca Opris. Le président Eugen Simion ouvre la séance. Puis je lis mon discours sur « le sens de l'histoire », avec l'effet escompté sur le public¹. L'un des Français présents, dont j'apprends ainsi qu'il appartient à la Grande Loge Nationale de France dont mon beau frère Jean-Michel Balling est un membre distingué, croira pouvoir en déduire que je suis un frère! Le président de l'Académie me remet parchemin et attributs de ma nouvelle dignité, avant que Drágănescu ne prononce le *laudatio*. Tout cela est assez émouvant, et se prolonge – après une brève escapade au lycée Anna de Noailles où je rencontre des gens très impliqués, à commencer par le proviseur – par un déjeuner dans la Maison des Hommes de Science – en quelque sorte le club de l'Académie – auquel participent, en plus des Académiciens que j'ai cités, la biologiste Maya Simionescu et le secrétaire général Andrei Tugulea. Nous y évoquons les difficultés de la vie (ils sont très pudiques là-dessus), la situation catastrophique des établissements d'enseignement et de recherche et la fuite des cerveaux. La conversation porte aussi sur l'histoire de l'Académie, quatrième institution dans l'ordre du protocole roumain, largement inspirée du modèle français et teintée du modèle soviétique (rattachement des instituts), persécutée par Elena Ceausescu (l'Académie a résisté dix ans avant de l'élire; elle ne cooptait en fait plus personne et l'épouse du dictateur l'a progressivement dépouillée de tout, y

partielles, l'analyse fonctionnelle, l'économie mathématique. L'auteur de ce journal a travaillé avec lui, dans le cadre de ses propres travaux en économie mathématique, autour de 1970.

¹ [Voir le texte en annexe.]

compris de son club, pour se venger). Nous parlons des conditions de sa renaissance. Eugen Simion me dira que le prochain membre d'honneur sera probablement Elie Wiesel. La prochaine intronisation, le 2 octobre je crois, sera celle de Gérard Conac, un universitaire français professeur de droit public, dont la femme connaît Iliescu depuis longtemps.

Après-midi, entretien avec Teodor Melescanu, qui m'avait reçu naguère en tant que ministre des Affaires étrangères, et aujourd'hui son « parti de l'Alliance pour la Roumanie », l'APR, dont le siège est boulevard Unirii, cette immense saignée réalisée au fer rouge face au Palais du Peuple de Ceausescu. Ce grand gaillard de près de soixante ans est toujours aussi intelligent. Ses chances d'être élu président sont nulles, mais il espère que son parti pourra entrer dans une coalition avec le PDSR. Idées saines, d'inspiration chrétienne-démocrate ou sociale-libérale. Fin de journée, longue réunion avec des journalistes à la résidence, organisée par le conseiller de presse Patrick Pommier. Les journalistes cherchent à me faire dire qu'en cas de victoire d'Iliescu, l'Union européenne l'isolera. J'explique patiemment pourquoi je refuse d'entrer dans ces calculs malsains. Si l'ancien président revient effectivement au pouvoir, j'écrai là-dessus dans *Le Figaro*. En tout cas, cet échange est utile pour améliorer ma compréhension de la psychologie politique locale. Nous parlons inévitablement de l'Autrichien Haider¹ et du Serbe Milosevic². Mes interlocuteurs, au demeurant très sympathiques et attachants, ont tendance à tout mélanger.

¹ Jörg Haider (1950–2008): gouverneur du land de Carinthie (Autriche), membre dirigeant du Parti autrichien de la Liberté et président-fondateur de l'Alliance pour l'avenir de l'Autriche, partis d'extrême droite.

² Slobodan Milosevic (1941–2006): président de la Serbie, puis de la République fédérale de Yougoslavie (1989–2000). Un des principaux acteurs du renouveau du nationalisme serbe, il fut accusé par le Tribunal pénal international pour l'ex

Dîner en mon honneur à la résidence. Parmi les invités, le général Chelaru, le chef d'état-major qui avait rendu visite à l'Ifri avant l'été, Daniel Daianu, Mircea Malitza, Zoe Petre (qui – physiquement – me fait irrésistiblement penser à mon ancienne editrice de Flammarion, la célèbre Françoise Verny), Gheorghe Prisacaru (qui aimerait que je puisse venir très vite à Bucarest en cas de victoire d'Iliescu), Maya Simionescu – la biologiste, pleine de charme –, et encore Roxana Theodorescu, directrice du Musée National d'Art, que je visiterai après-demain. Dîner amical et détendu. J'observe avec amusement les regards mauvais de Prisacaru en direction de Zoe Petre, assise à ma droite.

Dans *Bucarest-matin* de ce jour, deux articles l'un au-dessous de l'autre: au-dessus, il s'agit de Claudia Schiffer; au-dessous, de Thierry de Montbrial! Bien sûr, le premier est plus important que le second, et surtout, il est agrémenté d'une photo!

Vendredi 22 septembre 2000

Changement brutal du temps. Passage soudain d'août à novembre. Larroque me prête un manteau et l'ambassadeur une écharpe. Visite de bouquinistes. Je renonce à l'achat d'une collection des œuvres, en français, du grand historien Nicolae Iorga (1871–1940), en quelque sorte le Michelet roumain, mort assassiné au début des grands malheurs. Départ en voiture pour Sinaia, accompagné d'E. Simion et du président de la section des sciences historiques et archéologiques de l'Académie, l'historien Dan Berindei, né en 1923, de grande réputation. La route et les villages traversés font assez bonne impression. Beaucoup d'animation, de constructions. C'est bien une image de dynamisme qui se dégage. Échanges intéressants,

Yougoslavie de La Haye pour crimes de guerre, crimes contre l'humanité et génocide. Il est mort pendant la cinquième année de son procès.

à l'aller comme au retour. Berindei a tout vu. Il rédige actuellement ses mémoires. Sinaia est effectivement une belle station, qui pourrait même devenir superbe. Déjeuner dans l'aile „construite par Ceausescu“, où résidaient pendant un temps des artistes à la gloire du régime, dont certains vivent maintenant aux États-Unis et accablent le communisme. Déjeuner à Foișor, dans une salle à manger royale-socialiste, toujours avec le même menu, ou à peu près. Nous parlons beaucoup de littérature et d'histoire. Simion s'apprête à publier un gros livre sur le genre des journaux intimes. Il m'en avait parlé un peu en novembre dernier. Pour lui, la valeur d'un journal tient dans le fait de „tout dire“, ce qui est à mes yeux impossible. Le journal „parfait“ supposerait une connaissance parfaite de soi, sans parler du temps de l'écriture qui entre en compétition avec le temps de la vie. Tout journal est imparfait, et comme pour tout être humain, les imperfections sont essentielles pour la séduction. Cette idée d'imperfection plait à Simion. Berindei parle de son beau-père qui a laissé un journal de 35 000 pages. Dans le meilleur (ou le pire!) des cas, je n'approcherai heureusement pas ce chiffre! Sur un tout autre plan, l'historien fait l'éloge de Napoléon III, ce qui est bien compréhensible du point de vue des Roumains. Son malheur, dit-il, aura été d'être le neveu de son oncle. À quoi je lui réplique que ce fut aussi sa chance...

Visite du château de Peles, construit par Carol Ier. Sombre, baroque, un côté Louis II de Bavière, mais du charme. Belles collections d'armures, d'armes blanches – boiseries, turqueries, livres...

Retour à Bucarest juste à temps pour la table ronde organisée par Mircea Malitza dans le cadre de l'Association roumaine pour le Club de Rome et l'Université de la Mer Noire sur le thème « Le monde vu au travers du RAMSES », suivi d'un dîner offert par mon vieil ami, qui roule notamment sur les élections yougoslaves.

Samedi 23 septembre 2000

Visite du Musée National d'Art, accompagné par Jacques Barrat et par Geneviève Iancu, une diplomate française, que je n'avais pas vue depuis mon voyage en Israël avec Dominique Moïsi. Nous sommes guidés par Roxana Theodorescu. Cette femme recrutée d'épreuves mais belle et surtout très digne, laisse entrevoir les immenses difficultés de sa tâche qui la confinent à une sorte de sainteté. Comme tous les nouveaux riches, les Roumains engraisés ne s'intéressent qu'à leurs Mercedes et autres biens matériels ou à la sponsorisation rentable, et se détournent de la culture et de la science. Même phénomène en Russie. Roxana évoque tristement une sombre histoire de lourde condamnation pour un vol de quelques poulets, alors que les grands escrocs étalent leurs richesses et leur mauvais goût. À un moindre degré, et encore, on voit des situations de ce genre dans les pays riches. Je ne comprends pas pourquoi Georges et Loïs de Ménil, héritiers d'une grande fortune, ne rassemblent pas les fonds dont elle a besoin. Ce musée est installé dans l'ancien palais royal, siège du Conseil d'État et de la présidence de la République sous Ceausescu. Ce palais, tout près duquel était l'immeuble du Comité Central du Parti Communiste, a beaucoup souffert de la révolution de 1989. Des chars lui ont tiré dessus. Il en reste de nombreuses traces dans les parties non restaurées. Tout près de là, la bibliothèque nationale a brûlé dans les mêmes circonstances, entraînant, hélas, la destruction d'un patrimoine inestimable. Cela me serre le cœur. Belles collections (des Greco, Rembrandt, Breughel le jeune, etc.), la plupart en provenance du fonds réuni par Carol Ier. L'émouvante Roxana se demande cependant si Pierre Rosenberg, le président du Musée du Louvre, – qui avait failli venir à l'inauguration, et en a été empêché par une grève d'Air France – ne jugerait pas qu'il n'y a là qu'une réunion de croûtes. Évidemment non. Visite de la salle du trône,

fermée au public et qu'on loue pour survivre. Lendemain de fête. Saletés partout. C'est un signe des temps. Nous quittons la pauvre femme qui a du mal à retenir des larmes.

Ultime déjeuner à la résidence avant le départ. Ménat observe qu'il n'y a pas de lobby pro-roumain en France et que mon intérêt pour ce pays est politiquement significatif. C'est peut-être vrai. Anecdote affligeante de Ceausescu, lors de sa visite officielle en France sous Giscard, qui avait volé tout ce qu'il avait pu à l'Hôtel Marigny¹. Le chef de l'État avait personnellement prévenu la Reine d'Angleterre, chez qui le tyran des Carpates se rendait ensuite. L'intarissable Barrat m'accompagne à l'aéroport, avec le stagiaire de l'ENA, Hervé Seville. Retour sans histoires. Sentiment d'un séjour intense et, d'une certaine manière, important. Berindei dans l'avion. Il se rend à un colloque à Montpellier, sur le sort des Juifs de Roumanie.

¹ L'Hôtel Marigny, proche du Palais de l'Élysée, est la résidence des hôtes officiels de la France.

2001

Vendredi 26 janvier 2001

Départ pour Bucarest. Je m'y rends cette fois par l'*East-West Institute*, fondé il y a vingt ans par John Edwin Mroz, et dont je fus l'un des premiers administrateurs, aux côtés notamment de Mircea Malitza. Cet institut s'est remarquablement développé depuis la révolution de 1989, avec des branches à Prague (dès 1989, grâce à Havel), Moscou et Kiev. John et son « vice-président » István Gyarmati, que j'ai rencontré il y a quelques années à Budapest où il était alors vice-ministre de la Défense, me diront qu'ils sont actuellement en discussion avec Koštunica – le tombeur de Milosevic, très impressionnant selon le jeune ministre des affaires étrangères, Mircea Geoana, ce qui me surprend – pour ouvrir une filiale à Belgrade. Je viens donc pour participer à une « retraite » avec Ion Iliescu et son gouvernement, lequel est dirigé par mon vieil ami Adrian Nastase. Je suis le seul Français, et il se pourrait bien qu'en fait j'aie été invité à l'initiative des Roumains.

A Bucarest (où il fait beau et assez doux), un membre du protocole me conduit à la « Villa n°1 du lac », 5-7 rue Mircea Eliade. C'est là qu'Iliescu avait donné son premier dîner en notre honneur, en 1996, et que le dernier Premier ministre d'Emil Constantinescu, Mugur Isarescu, m'a reçu en septembre dernier. Cette villa a été construite pour Gheorghiu-Dej. Elle est l'une des cinq résidences – très proches

les unes des autres, tout le quartier était jadis bouclé – utilisées pour les besoins de l'État. Parmi elles, la fameuse résidence P.50.

Accueilli fort chaleureusement par le président. Je lui proposerai de recevoir le Centre franco-autrichien dans les mois à venir, ce qu'il acceptera aussitôt. Il me donne les moyens de communiquer directement avec lui. Iliescu et Geoana me disent que le nouvel ambassadeur à Paris n'a pas encore été désigné. On recherche quelqu'un de dynamique. Quant à mon ami Dragomir, on devrait lui offrir l'ambassade en Grèce, mais il ne le saurait pas encore. Nombreuses nouvelles connaissances américaines, européennes, et roumaines (essentiellement des ministres et des conseillers, mais aussi des semi-opposants, comme Daniel Daianu, l'ami de George de Ménil, lequel a quitté Bucarest).

Une trentaine de participants en tout pour la présente réunion, dont beaucoup ont une vraie expérience des affaires. Dans le groupe, l'ancien président finlandais Ahtisaari, qui me demande de l'appeler par son prénom, c'est-à-dire Martti. Après-midi, soirée (dîner sur place offert par le Premier ministre) et matinée du lendemain consacrés à dialoguer avec les autorités roumaines sur leurs politiques. L'équipe de Nastase est qualifiée, jeune et dynamique. C'est une nouvelle génération qui arrive au pouvoir. Rien à voir avec le début des années quatre-vingt-dix. On est infiniment loin du néo-communisme dénoncé par les commentateurs occidentaux ignorants. Il me semble que ces gens ont une bonne compréhension de ce qu'il faut faire (Iliescu, quant à lui, s'en tient prudemment à des généralités – c'est l'un de ses côtés Mitterrand – et n'hésite pas à se déclarer « socialiste »), mais ils savent aussi que leur marge de manœuvre est étroite: ne rien faire, ce serait egager le pays dans une ornière; agir trop brutalement précipiterait le peuple dans la rue. Quatre raisons d'espérer, dira Mircea Geoana, qui vient de passer cinq ans à Washington comme ambassadeur: la « réoccidentalisation » des

élites réalisée au cours des dix dernières années; un apprentissage non négligeable au cours de cette même période; l'ombre de l'extrémiste de droite Tudor; un président et un Premier ministre qui ont une vraie surface politique. À cela s'ajoute qu'il y a actuellement, en dépit de toutes les entraves, un petit air de reprise qui pourrait favoriser l'amorce d'un cercle vertueux. En fin de compte, le véritable enjeu est de libérer des énergies dont les connaisseurs disent que le pays ne manque pas, ni à Bucarest, ni dans les provinces. Reste qu'il faut amorcer la pompe, en surmontant l'obstacle d'une bureaucratie médiocre et fort mal payée, ce qui n'a rien d'évident. Les uns et les autres y allons de nos conseils à Iliescu, Nastase et à leurs ministres. Je me demande comment ils parviendront à en faire leur miel. Malgré tout, je repartirai avec un optimisme mesuré.

Après le dîner, on me conduit à l'ambassade où Pierre Ménat m'a invité à passer la nuit. Longue conversation avec lui. Le Premier ministre, Lionel Jospin, a malheureusement repoussé le voyage qu'il devait faire en février. Il a certainement une prévetion à l'encontre d'Iliescu, comme il était, pour d'autres raisons, "contre" Poutine. Geoana vient à Paris le 8, mais Védrine n'a pas le temps de lui offrir un repas. J'essaierai, quant à moi, d'organiser quelque chose.

Samedi 27 janvier 2001

Petit déjeuner restreint offert par Iliescu dans l'une des cinq villas où je n'étais pas encore allé. Comme les autres, celle-ci est massive et de mauvais goût, d'un « luxe » caractéristique du socialisme d'antan. Tout est nu, même le bureau où des objets sans valeur ne sont là que pour la décoration. Aucune vie. Iliescu lui-même habite toujours, me dit-il, le petit appartement dont il m'avait parlé naguère, où il vivait déjà dans les années quatre-vingt. Tout confirme, incidemment, qu'il est personnellement intègre. Nous sommes sept autour de la table, avec Ahtisaari, Mroz, Gyarmati, George Russell

et Mircea Geoana. Intéressante conversation sur la Moldavie, la Transnistrie, la politique de Poutine dans son « étranger proche »¹ etc. Fin de la réunion le reste de la matinée. Effusions. Retour à Paris dans l'après-midi. Dans l'avion, j'écris ces lignes et lis un dossier pour mon article du *Figaro*.

Paris. Jeudi 8 février 2001

Reçu, en fin d'après-midi à l'Ifri, mon nouvel ami roumain, le ministre des Affaires étrangères Mircea Geoana, dont l'exposé est bon.²

*

Bucarest. Mardi 26 juin 2001

Ouverture à Bucarest d'une conférence du CFA sur « la coopération européenne pour la prévention et la lutte contre la criminalité organisée ». On lit un message d'Iliescu. À ma droite, le procureur général de la Roumanie, Tanase Joita (tête de l'emploi et pas l'air d'un plaisantin), et Pierre Joxe. Le sens de l'humour de ce dernier est beaucoup plus développé qu'on pourrait le croire de prime abord, mais peut-être est-ce aussi le cas de Joita? Son rapport introductif, tout auréolé de réminiscences romanesques, est excellent. Pourquoi ne pas en faire une « note de l'Ifri »? Aussitôt après la séance inaugurale, je rends visite à Eugen Simion à l'Académie roumaine. De là, nous allons tous les deux visiter le siège

¹ L'expression «étranger proche» est apparue après l'éclatement de l'URSS et est utilisée dans le langage politique russe pour désigner les anciennes républiques soviétiques juridiquement indépendantes, mais toujours sous l'influence de la Russie.

² Mircea Geoana a été l'invité d'honneur de l'Institut français des relations internationales lors d'une conférence organisée dans le cadre de la présidence de l'OSCE par la Roumanie.

de la Fondation pour la Science et les Arts qu'il a créée. De beaux locaux situés juste à côté du Palais Royal.

Déjeuner à l'hôtel avec les participants. Dans l'après-midi, travail dans ma chambre sur l'Asie centrale, un sujet difficile et excitant qui ne souffre pas l'improvisation, sur lequel je dois prochainement m'exprimer. Apparition, en fin de journée, à la réception offerte à la résidence d'Autriche à l'occasion de notre colloque – je revois notre ambassadeur Pierre Ménat, qui voudrait me faire revenir à l'occasion du voyage officiel de Jospin en juillet, ce que je décline à cause de *Ramsès* –, avant de filer, sous un orage de fin du monde avec un coup de foudre mémorable qui heureusement ne trouble pas trop mon chauffeur, vers la froide villa présidentielle de l'avenue Mircea Eliade dont je suis désormais un familier. J'y débarque sous une pluie diluvienne, quelques minutes après l'heure protocolaire (19h30). Comme la première fois dans son palais, il y a dix ans, le président est là qui m'attend pour ce dîner en tête à tête (était-il inquiet de mon retard?), arborant son habituel sourire de séducteur à la Lecanuet¹. La conversation roulera sur maints sujets, tous de mon choix sauf quelques remarques initiales assez critiques sur les privatisations où il distribue les mauvais et les bons points. Il saura dans six mois, me dit-il, si le gouvernement d'Adrian Nastase a réussi. C'est possible, mais pas sûr. Pas vraiment d'opposition, à l'heure actuelle, sauf l'extrême droite de Vadim Tudor. Le président me dit incidemment avoir refusé de réhabiliter le maréchal Antonescu, comme certains l'y poussaient. Il ne pense pas que le retour « du roi Michel » puisse déboucher sur un phénomène comparable au succès électoral récent de Siméon II en Bulgarie. Michel est un homme assez « simple »

¹ Jean Lecanuet (1920–1993): homme politique français. Il affronta le général de Gaulle à l'élection présidentielle de 1965 et contribua à mettre en ballottage le fondateur de la Ve République en recueillant 15,57% des voix au premier tour.

(il dit cela avec tact, mais le sens est clair), il a quatre-vingt-un ans et pas d'héritier mâle. Iliescu me laisse entendre qu'il a mis l'ex-roi dans sa poche. Il pense aussi que la Bulgarie, beaucoup plus que la Roumanie, a frôlé le gouffre. Nous parlons longuement de géopolitique (l'Otan, la Russie, l'Ukraine...) et je trouve qu'il voit bien les choses, avec tout le réalisme d'un homme formé au marxisme-léninisme. L'URSS, selon lui, n'était pas réformable, car le « despotisme asiatique » est radicalement inadapté au monde moderne. Certes. Mais il reconnaît s'en être rendu compte après et non avant 1989... Pour lui, l'histoire continue. La roue tourne, toujours. Des problèmes disparaissent, d'autres apparaissent. Ce sera le cas, même aux États-Unis. Ion Iliescu n'est pas un adepte de la fin de l'Histoire. Moi non plus, mais je crois au progrès par les institutions.

Comme d'habitude, je suis frappé par sa modération, ses efforts pour comprendre le monde. Vers la fin du repas, nous en venons à des considérations plus personnelles. Il se dit „libre penseur“. Il ne croit pas en Dieu, mais à la chaîne des hommes. Pour lui, comme pour tous les hommes dépourvus d'une dimension spirituelle, il n'y a rien après notre vie, laquelle est ainsi entièrement *self-contained*. Il fait partie de ces gens que le grand Vide n'inquiète pas, du moins apparemment. Je le fais parler sur son destin. Son père, sa mère, leurs espoirs et leurs déceptions, ses débuts en politique comme président de l'Union des étudiants, sa rupture avec Ceausescu... Quelle trace veut-il laisser? Sa réponse tombe sans l'ombre d'une hésitation: avoir « normalisé » la situation de la Roumanie.

Comme d'habitude, nous parlons français. Lui-même ne me pose jamais aucune question. Il conserve quelque chose d'insaisissable, d'un peu étrange. Mais je ne pense pas m'être trompé sur lui.

2002

Lundi 25 mars 2002

Destination Bucarest. Je vais participer à la réunion du « groupe de Vilnius », significativement intitulée *The Spring of New Allies*, à l'invitation de Nastase et de Geoana. Il s'agit d'un club formé des pays candidats à l'Otan et de ceux qui ont récemment rejoint l'organisation.

Arrivé en Roumanie, on me transfère aussitôt au Palais du Parlement, que j'avais visité il y a un peu plus de dix ans, immensité désertique, alors qu'on se demandait ce qu'on pourrait en faire. Aujourd'hui, il abrite la Chambre des députés (bientôt aussi le Sénat) et de multiples services, et sert aussi à des réunions, colloques etc. On me propulse dans l'une de ces salles gigantesques où attendent, seuls, le Premier ministre et le président du Parlement. Adrian Nastase m'accueille chaleureusement, puis arrivent successivement Iliescu avec le président polonais Kwasniewski, le premier ministre Siméon de Bulgarie, le premier ministre turc Ecevit, le premier ministre Berzins (Lettonie), le premier ministre Račan (Croatie), etc. Je les connais tous personnellement. Je me retrouve donc seul de mon espèce, Président ou premier ministre de nulle part. Quelques mots avec les uns et les autres. On nous conduit ensuite dans la salle de conférences, baptisée du nom d'Alexandru Ioan Cuza, pour la séance d'ouverture. C'est Nastase

qui officie (en anglais) et non Iliescu. Le Premier ministre dirigera l'essentiel des débats. On me dit qu'il devient plus populaire que le président, auquel il pourrait succéder. Les messages – celui de Bush, lu par Richard Armitage, *deputy Secretary of State* (sa morphologie est étonnante, comme si son torse était prolongé par une sorte de caisse...), et d'autres, dont Tony Blair – lui sont adressés. Iliescu fait tout de même un petit discours (en roumain) ainsi bien sûr que Kwasniewski et les autres grands invités. On nous projette une vidéo de Lord Robertson [le secrétaire général de l'OTAN]. George Robertson explicite les questions qui, dit-il, ne sont jamais posées en public mais sont néanmoins très importantes, sur les régimes politiques, l'évolution des sociétés etc. Claire allusion, en particulier, au possible retour de Meciar en Slovaquie, auquel cas l'adhésion de ce pays serait peut-être compromise. D'une manière générale, hymnes à la pensée otanesque unique. En conclusion de l'article que Pierre Bocev consacrera quelques jours plus tard à cette réunion dans *Le Figaro*, je lirai: « Il a fallu l'intervention d'un simple invité, Thierry de Montbrial, de l'Ifri, pour expliquer que l'Alliance était „relativement marginalisée“ et qu'elle était en train de se transformer en „club politique“. Mais il a été vigoureusement contredit par les représentants des pays membres et des pays aspirants au cours de ce sommet „politiquement correct“ ». C'est un peu réducteur pour mon intervention où j'expliquais aussi qu'il fallait bien distinguer entre l'Otan et l'Union européenne, le grand absent de ce *meeting*, deux entreprises d'une nature radicalement différente. Malgré tout, il y a du vrai dans ce qu'écrit Bocev, mais il est vrai aussi que le but de l'exercice était de faire pression en faveur de l'adhésion de la Roumanie et de la Bulgarie au Traité de l'Atlantique Nord. La journée se termine au palais Cotroceni avec un concert d'une « musique de chambre » très médiévale et orientale,

puis un dîner-buffet assez sinistre avec Iliescu et les principaux invités. Vu entre autres Frédéric du Laurens, directeur politique adjoint aux côtés de Gérard Errera, qui préside la délégation officielle française, ainsi que Pierre Ménat. Impression que les Roumains ont réussi leur opération.

Mardi 26 mars 2002

Un peu avant 6 heures du matin (5 heures à Paris), mon accompagnateur me réveille en m'appelant au téléphone: il m'attend dans le hall de l'hôtel Marriott depuis dix minutes. Je n'ai pas entendu mon réveil sonner! L'avion s'en va dans exactement une heure. Ce matin, je bats tous mes records. À 6 heures 07 je suis dans la voiture, avec une cravate convenablement nouée, et je décolle à l'heure prévue, et encore pas trop hirsute. Même équipage qu'à l'aller, mais moins de passagers. Je fais un brin de toilette dans l'avion. Je décline l'aimable invitation du pilote à aller dans le cockpit.

*

Mercredi 25 septembre 2002

Accueilli à Bucarest par des envoyés du recteur de l'université de Transylvanie à Braşov. En route vers les Carpates, conduit par un excellent chauffeur dans une bonne voiture française, flanqué d'une jeune femme dépourvue d'attraits qui parle autant français que moi roumain. J'étais déjà allé naguère avec Eugen Simion à Sinaia. Cette fois, je trouve les paysages encore plus beaux. Partout, on construit, et l'impression est mieux que favorable. Il y a tout de même là comme un mystère. D'où vient cette apparente opulence? Comment font tous ces gens qui affluent aux terrasses des cafés ou des bars, ou dans les magasins, qui ont surgi du néant communiste? Rien, sur cet itinéraire, ne suggère la pauvreté, et

pourtant il ne s'agit pas d'un spectacle à la Potemkine¹. J'aurai l'occasion de constater que certains de mes interlocuteurs roumains se posent les mêmes questions! Quoi qu'il en soit, à mesure qu'on s'enfonce dans la montagne, je pense à la Suisse, avec un charme supplémentaire. Ploiesti, Câmpina, Breaza, Sinaia « la perle des Carpates », Bușteni (on imagine ce que tout cela fut et redeviendra), débouché sur Poiana Brașov (Poiana veut dire clairière, et c'est bien d'une clairière – une très belle clairière – qu'il s'agit), enfin sur Brașov. Pendant ce trajet, aussi, l'inspiration me vient pour le concept de mon nouveau cours du Cnam² au début de l'année prochaine. De l'intérêt des somnolences! Arrivée au rectorat, où l'on me reçoit en grande pompe et l'on me remet un diplôme de *Professor onorific*. Intéressante conversation sur la coopération dans le cadre de l'Union européenne (Socrate...) et de la France. Comme toujours dans ce genre de rencontre, je pense aux myriades de ruisseaux qui font les grands fleuves. Je salue ces hommes et ces femmes qui se dévouent. Visite, ensuite, de la première école roumaine (11e siècle...) située dans l'ancien quartier Schei de Brașov, sous la conduite d'un étonnant personnage, petit, rond et chauve, professeur de philologie à l'université, qui depuis près de quarante ans se passionne pour ce quartier et le musée qu'il y a lui-même constitué en rachetant aux villageois tout ce qu'il pouvait trouver. Livres rares – mal conservés dans ce pot d'humidité –, imprimerie du 16e siècle... Qu'advient-il de tout ce patrimoine que Ceausescu, je le relève incidemment, a plutôt aidé à constituer?

¹ Allusion à la légende historique, quand, à la demande du ministre russe Potemkine, des luxueuses façades avaient été érigées à base de carton-pâte, afin de masquer la pauvreté des villages lors de la visite de l'impératrice Catherine II en Crimée en 1787.

² Conservatoire National des Arts et Métiers. L'auteur de ce journal a été professeur titulaire de la chaire « Economie appliquée et relations internationales » au CNAM de 1995 à 2008. Depuis 2008 – Professeur émérite.

C'est là, également, qu'après « la révolution » (la chute de Ceausescu) ont été transférées les cendres de Nicolae Titulescu, un juriste éminent considéré comme l'un des fondateurs de la Société des Nations, que la nouvelle Roumanie a hissé au rang de héros national. Quant à la ville, elle me plaît infiniment. Comment a-t-il été possible de lui réinsuffler la vie en si peu de temps? C'est le miracle de l'Europe de l'Est. Petit tour vers Poiana Braşov, admirablement située, puis retour à Sinaia, en compagnie du recteur Sergiu Chiriacescu. Installation au palais de Foişor, appartement n°1, dans des conditions encore dignes des fastes pour dignitaires communistes d'antan. Ce palais fut le pavillon de chasse (construit en 1879, détruit par un incendie en 1932 et reconstruit aussitôt) du roi Carol II, qui l'habitait l'été, complété par Ceausescu pour, dit-on, y loger la reine d'Angleterre qui n'y vint jamais. Dîner d'ouverture du colloque sur l'Europe que j'ai concocté avec Eugen Simion. Je retrouve avec plaisir l'historien Dan Berindei. Avec lui et quelques autres nous revenons sur les circonstances de « la révolution » de 1989 et les conditions – le coup du destin – de la mise en situation d'Iliescu. J'en sors plus conforté dans l'idée que ceux qui appliquent la théorie du complot (*conspiracy theory*) à cet épisode extraordinaire sont dans l'erreur. Je relève aussi que Berindei tient Poutine en haute estime, en tant qu'homme d'État – le seul peut-être actuellement « sur le marché » –, et qu'en même temps il lui fait un peu peur...

Jeudi 26 septembre 2002

Notre conférence est donc intitulée « Penser l'Europe ». Elle a lieu au palais de Foişor. J'en suis formellement le coorganisateur, en fait le co-inspirateur. Nous devons tenir cette rencontre il y a un an, et nous l'avons repoussée à cause du 11 septembre. J'y vais, bien sûr, de mon exposé introductif avec Eugen Simion, lequel

trouve des mots justes pour parler de la culture européenne. Plus je connais cet homme, plus je le trouve remarquable, à la fois intellectuellement et comme organisateur. On parle beaucoup français, à l'exception inattendue de l'ambassadeur de Belgique, un Flamand qui est davantage à l'aise en anglais, et de l'Autrichien Waldemar Zacharasiewicz, spécialiste d'« imagological studies » (l'intitulé de ce domaine me réjouit, et j'en ferai mon miel pour mes études praxéologiques) que je trouve excellent. Autres « trouvailles » de cette réunion, le Franco-roumain Basarab Nicolescu, spécialiste de mécanique quantique à Paris VI venu m'écouter le 16 octobre dernier à l'Institut¹, ou encore le président de l'Académie moldave des sciences, Andrei Andrieș. J'aimerais bien, un jour ou l'autre, faire un tour dans cette Bessarabie sinistre, où cependant on produit encore de bons vins. C'est l'une des dernières survivances d'un État communiste. Revu avec plaisir Caius Trajan Dragomir et surtout Petre Roman. On le dit politiquement fini, et de fait il a été évincé de la présidence de son propre parti. Quoi qu'il en soit, je peux constater qu'aucune aura ne l'entoure. Trop intellectuel pour réussir durablement en politique, il ne l'est pas assez pour exister à ce titre. Peut-être aussi n'a-t-il pas su choisir. Nous parlons de l'affaire des mineurs de juin 1990, qui n'a sûrement pas été montée par Iliescu (il ne l'en a jamais accusé) mais qui a mis un frein aux réformes – c'était le but des instigateurs, sans doute issus des rangs de la Securitate. Lui-même, qui était alors Premier ministre, ne s'en est pas relevé. Évidemment, Petre Roman reproche au président d'avoir cédé, mais celui-ci avait-il les moyens de résister? Plusieurs interviews en marge de la réunion, le matin.

¹ Le 16 octobre 2001, l'auteur de ce journal présidait la séance publique annuelle des cinq Académies de l'Institut de France. Son discours à cette occasion s'intitulait *Quel avenir pour la France?*

En début d'après-midi, de mon appartement, je contemple une pluie et un orage carpatique ou « draculaïen », avant d'aller présider la session de l'après-midi. L'ambassadeur du Brésil, Jose Jeronimo Moscardo, fait un exposé percutant que j'interprète ainsi: l'Europe se complaît dans un profil bas car elle reste encore honteuse de son autodestruction dans la première moitié du XXe siècle. Mais elle a tous les atouts, culturels d'abord, pour redresser la tête et le monde en a besoin pour faire contrepoids aux États-Unis. Après la séance, distribution des portraits réalisés par Ștefan Popa Popa's, un caricaturiste talentueux, mondialement connu nous dit-on. Il ressemble singulièrement à notre Raymond Devos.

Dîner musical dans une atmosphère campagnarde à la « Maison de la Chasse », à quelques centaines de mètres eu palais de Foișor. Longue conversation avec Pierre Léna, mon confrère de l'Académie des sciences, un astrophysicien de haute volée. Il me fait partager son enthousiasme en m'exposant les principes d'une prochaine expérience européenne visant à détecter des ondes gravitationnelles, avec des satellites distants les uns des autres de 5 millions de km, la précision des mesures étant de l'ordre du micron! Quand on voit ce qui a été accompli en astrophysique (ou en biologie) au cours des quarante dernières années, il est difficile d'imaginer ce qu'il adviendra au cours du XXIe siècle... Léna est extrêmement sympathique, comme parfois peuvent l'être les scientifiques. Il me fait grand plaisir en me disant que Laurent Schwartz¹ parlait de moi dans les termes les plus chaleureux, ce qui recoupe plusieurs autres témoignages. Dan Berindei me redit sa passion pour Napoléon III. Il déplore que l'image qu'en gardent les Français reste trop dépendante de Victor Hugo, lequel évidemment le détestait. (De même,

¹ Laurent Schwartz (1915–2002): l'un des plus grands mathématiciens français du XXe siècle. Il fut pendant de nombreuses années professeur à l'Ecole polytechnique où l'auteur de ce journal fut son élève, puis son collègue.

l'image de Louis XIV a-t-elle été déformée par Saint-Simon.) Tout juste lui reproche-t-il d'avoir été un peu trop rêveur et surtout pas assez dur, ce qui en effet peut être un grand défaut pour un homme d'État. En ce qui concerne l'image de l'Empereur, je comprends d'autant mieux le problème que je vois autour de moi tous ceux qui cherchent à construire l'histoire à leur profit. De la nécessité de rester vigilant, si l'on a le souci (certes dérisoire, mais c'est la nature humaine) de laisser, si j'ose ainsi dire, des traces exactes...

Vendredi 27 septembre 2002

J'écoute le Macédonien Blaže Ristovski, qui s'exprime également en français. Mironov observe que les Roumains ne comprennent décidément pas l'effondrement de la Yougoslavie, où tout paraissait aller si bien. Il pose cette question derrière laquelle se profile la „théorie du complot“: qui a eu intérêt à cet effondrement? Berindei dresse une synthèse brillante (les Roumains sont rarement synthétiques) de la contribution de l'Europe du Sud-Est à la civilisation européenne. Le Monténégrin Radivoje Konstantinovic, également remarquable et francophone, sans le moindre accent, rend hommage à Montesquieu. Ce matin également, j'ai parlé avec Stanislaw Bylina, le directeur de l'Institut d'histoire de l'Académie polonaise des sciences, médiéviste, ancien adjoint et successeur de Geremek qui a sûrement, lui aussi, beaucoup à dire. Malheureusement, je dois partir avant la fin de la première session, pour rentrer à Paris. Je ne verrai donc pas Nastase et Geoana qui viennent ici cet après-midi. Simion les saluera de ma part. En tout cas, je suis plutôt séduit par cette conférence. Simion me dit par ailleurs que la traduction de mon livre *L'Action et le système du monde* en roumain est bien avancée, et me demande déjà de venir à Bucarest à l'occasion de sa sortie...

Je quitte Foişor, Sinaia et les Carpates sous une pluie torrentielle. Sur la route, on devine les fantômes industriels à la soviétique qui m'avaient également frappé à l'aller, d'aspect un peu comparable à ceux de Soumgait, près de Bakou, en Azerbaïdjan. Je ne l'avais pas noté sur le papier, pas plus que mes impressions sur les nombreux puits de pétrole individuels qui font aussi penser à d'autres temps. Animaux, charrettes tractées par des chevaux, bien sûr. Beaucoup de bois.

2003

Jeudi 2 octobre 2003

Départ matinal pour Roissy. Arrivée à Bucarest en début d'après-midi. Accueilli par l'ambassadeur Philippe Etienne, qui a succédé à Pierre Ménat l'an dernier. Nous partons ensemble pour Braşov, sur cette belle route des Carpates qu'à présent j'ai l'impression de bien connaître, tant il est vrai que l'esprit peut s'habituer rapidement. Trajet d'autant plus agréable que le beau temps est de la partie. J'éprouve aussitôt une affinité au moins culturelle pour ce diplomate, normalien et agrégé de math avant de devenir énarque et diplomate, ce qui constitue un cocktail unique au Quai d'Orsay. Doué pour les langues avec cela. Je pourrai constater qu'il parle remarquablement le roumain. Il arbore d'ailleurs fièrement la méthode Assimil, que j'essaierai de me procurer. Conversation intéressante et diverse. Je peux aussi feuilleter un exemplaire d'*Acţiunea şi sistemul lumii*¹, magnifiquement réalisé par un éditeur de Bucarest lié à l'Académie, Valeriu Ioan-Franc, dont je ferai tout à l'heure connaissance. Eugen Simion a écrit une belle préface, originale et profonde. La traduction, selon Eugen, est remarquable. En tout cas, je peux aussitôt constater que, dans

¹ Cf. Thierry de Montbrial. *L'Action et le système du monde*. Nouvelle édition augmentée, PUF. 2011. Ouvrage publié en langue roumaine en 2003, *Editura Expert*.

l'annexe sur la théorie des jeux, toutes les erreurs de la première édition française sont soigneusement reproduites. Arrivés à Braşov – encore cette impression de familiarité – nous nous installons rapidement à l'hôtel Aro-Palace, du genre communiste super-luxe, un peu comme l'hôtel President à Moscou. J'accompagne ensuite l'ambassadeur qui inaugure une salle de lecture de l'Alliance locale, obtenue de l'État après une longue bataille bureaucratique roumano-roumaine dont les principaux protagonistes sont présents cet après-midi. Divertissant. Puis nous nous rendons au Centre de conférences de l'Université Transilvania, lui-même inauguré ce matin avec le début de notre conférence intitulée, comme l'an dernier, « Penser l'Europe », à laquelle je ne ferai hélas que passer. Je retrouve beaucoup des participants de l'an dernier. J'écoute Petre Roman – il a raison de dire que dans les affaires humaines, les émotions pèsent davantage que la raison, mais je pense que la raison politique consiste justement à les canaliser grâce, notamment, à des institutions adéquates –, avant de m'exprimer moi-même sur le thème « Après l'Irak et la Convention: où en est la construction européenne ». Suit une petite cérémonie très chaleureuse et agréable à mes oreilles pour le lancement de mon livre. Je signe à tour de bras.

Notre meute se rend ensuite à la Citadelle (édifiée en 1580), pour un somptueux dîner musical et chantant. À l'époque communiste, le restaurant était évidemment réservé aux apparatchiks et aux étrangers. Assis entre Mgr Casian, jeune (47 ans) et dynamique évêque du Bas-Danube (il y a une cinquantaine d'évêques en Roumanie, et ils sont élus – le système de pouvoirs dans l'Église orthodoxe est intéressant à creuser); et Jeronimo Moscardo, ancien ministre de la Culture du Brésil, ambassadeur ici depuis 1996, qui s'apprête à quitter Bucarest pour Bruxelles. Soirée assez extraordinaire en vérité. À ma gauche, un évêque parfaitement rayonnant, parfaitement francophone, qui me donne l'impression d'avoir tout

compris de moi. Il a perçu par intuition ma dimension mystique, et sait parler de Dieu comme un témoin crédible. Il me touche profondément, et tant pis si Eugen le trouve trop bavard. Nous parlons bien sûr du mont Athos et du père Makarios, qu'il connaît¹. Il me semble qu'en fait d'orthodoxie je suis, une fois encore, bien tombé. Du côté des catholiques, j'ai moins de chance. Comme les bouddhistes, les orthodoxes ont la pratique courante des « pères spirituels ». Casian est probablement dans la vérité, au moins pour la majorité des croyants, en disant qu'on n'accède à Dieu que par l'intervention des autres. Une version forte, en somme, de la notion qui m'est chère de l'éclairage indirect. Il me semble qu'il touche aussi un point sensible en remarquant que le problème des protestants, c'est qu'ils mettent l'homme à la place de Dieu. Dans un langage certes bien différent, il fait ainsi écho aux commentaires d'André Siegfried sur les prêches calvinistes, auxquels je me réfère dans mes cours. Tandis que l'évêque lit dans mon âme, Moscardo – qui, à cause du bruit de fond, ne peut pas l'entendre – manifeste que, lui aussi, a compris. Il a compris que je suis un solitaire, que ma vraie ambition est à la fois cosmologique et au service des hommes, que je veux créer et non pas répéter, mais aussi que je suis jaloué en France. Comme un écho de Jean Guitton sur l'*invidia*. Depuis des années, il suit mes travaux et m'en parle d'une façon juste et pénétrante. Il me prédit pour l'*Action et le système du monde* un impact au Brésil très supérieur à celui que j'ai pu avoir dans mon pays. Si tant est que ce livre soit traduit en portugais!

Cette conjonction fortuite des voisinages est troublante, encourageante, et du coup je profite peu des jolies personnes qui chantent et dansent pour nous. Comme pour augmenter l'étrangeté de cette soirée, l'ambassadeur vient me chercher au milieu du repas. Iliescu

¹ Allusion à une visite de l'auteur de ce journal au Mont Athos en octobre 1999.

en personne, ayant appris ma présence, cherche à me joindre. Il veut me voir demain, et suggère même de me rencontrer à l'endroit qui m'arrangerait! Je ne pense pas qu'une autre fois dans ma vie un chef d'État en exercice se comportera de la sorte à mon égard! Toujours est-il que je lui propose d'aller le voir demain à 11 heures au palais Cotroceni, ce qu'il accepte aussitôt. Le cher Eugen sera bon pour partir avec moi à sept heures trente du matin... Avec tout cela, un excellent repas, très arrosé... Une ultime signature pour Philippe Etienne, avant de rejoindre ma chambre. Le recteur lui a annoncé que l'Université de Transylvanie s'apprêtait à conférer à Simion, à lui-même et à moi, le titre de docteur honoris causa. Il est surpris et ravi. Quant à moi, je trouve cela très joyeux!

Vendredi 3 octobre 2003

Nuit bien courte, évidemment. Vers Bucarest avec Eugen Simion, dans sa voiture conduite par un chauffeur qu'il a choisi parce qu'il avait servi les apparatchiks communistes et qu'« il est en conséquence discipliné »... Conversation diverse, encore une fois, sur la politique, la littérature (il en parle toujours fort bien), les Académies etc. Les marges ayant été généreusement calculées, nous avons le temps de passer au siège de l'Académie roumaine et de poursuivre notre conversation dans son bureau plein de charme, que je connais depuis le temps de Virgil Constantinescu. Puis le chauffeur communiste me conduit, en slalomant dans les embouteillages tout moscovites, jusqu'au palais présidentiel mauresque où Ion Iliescu m'accueille les bras ouverts. Il est flanqué d'une conseillère un peu accaparante, une grande admiratrice de Napoléon III qui voudrait absolument que je revienne dans une dizaine de jours pour m'occuper de l'Empereur. Conversation sur la situation de la Roumanie. Le second mandat d'Iliescu – définitivement non renouvelable – arrive à expiration à la fin de l'année

prochaine. Il aura certainement accompli son projet, dont il m'avait parlé un soir, de « normaliser » son pays. Son principal regret: selon les statistiques d'ailleurs contestables, le PIB reste inférieur à celui de 1989, et la pauvreté est par endroits dramatique. L'autre point sensible est la corruption. Le président, qu'aujourd'hui encore personne ne met en cause à cet égard, compte sur l'ouverture à l'Europe d'une part, les évolutions techniques comme l'informatisation d'autre part, pour limiter le mal. Dans la remarque sur le PIB, je vois une petite pique, peut-être, à destination de son dauphin et un tantinet rival Adrian Nastase, lequel me dira tout à l'heure que le président se réfère à 1989, tandis que pour lui la comparaison est avec 2000, date à laquelle il a été nommé Premier ministre. Je note incidemment qu'Iliescu est plus populaire que Nastase. Celui-ci a, comme on disait de Giscard, un problème avec le peuple. D'où l'opinion apparemment répandue qu'il aura besoin du « vieux » pour se faire élire à la magistrature suprême. Pour en revenir à l'économie, Iliescu critique le dogmatisme du FMI, et évoque non sans humour les livres de Joseph Stieglitz lequel, pourtant – il en témoigne – était parfaitement orthodoxe (si je puis aujourd'hui employer cet adjectif) quand il travaillait dans cette institution et faisait la leçon aux Roumains. Je n'irai pas jusqu'à dire qu'il n'aurait pas été couronné par le prix Nobel s'il n'avait attendu de l'avoir pour prendre ses distances avec la vulgate officielle!

Embrassades avant de nous retrouver le 20 novembre à l'Ifri. Toujours plein de prévenances, le président m'entraîne bras dessus bras dessous vers son bureau, avant de me reconduire jusqu'à ma voiture. Il me montre les travaux en cours pour la reconstruction de l'église détruite par Ceausescu, dans l'enceinte du monastère transformé en palais.

Encore quelques émotions avec le chauffeur pour arriver, pas trop en retard, au siège du gouvernement. Adrian Nastase (nous

nous tutoyons désormais) me reçoit fort amicalement lui aussi. Il défend le bilan de son gouvernement, effectivement assez brillant compte tenu des réalités. L'image de la Roumanie s'est considérablement améliorée, mais la présomption du cryptocommunisme associé à la *Securitate* flotte toujours. Mon interlocuteur se présente lui-même comme un homme de transition. Son souci immédiat: un référendum, dans quelques jours. Il s'agit de réformer la constitution pour la rendre compatible avec les élargissements à l'OTAN et à l'Union européenne. Pour que le référendum soit valable, il faut un taux de participation supérieur à 50 %, ce qui ne va pas de soi. Il compte notamment sur le Patriarche pour mobiliser des électeurs peu motivés. Mais tout soutien a son prix, en l'occurrence des fonds pour reconstruire des églises. J'envisage de faire, le moment venu, un article sur la Roumanie dans *Le Monde*. Le quotidien du soir est systématiquement négatif depuis belle lurette... Après tout cela, je dois encore me précipiter, toujours avec le bon serviteur de l'ancien régime, pour arriver à temps à l'aéroport. Je rédige ces pages dans l'avion.

*

Paris. Jeudi 20 novembre 2003

Déjeuner d'installation du Forum des personnalités franco-roumaines – présidé côté français par le sympathique sénateur Henri Revol que j'avais croisé un jour à Moscou – avec Iliescu. Excellente ambiance. Pour terminer le marathon de cette journée, je préside un dîner-débat avec le chef de l'État roumain à l'Automobile Club de France. Que de chemin parcouru depuis notre première rencontre, en 1990. Plus personne, aujourd'hui, ne pense à lui comme un néo ou cryptocommuniste comme encore à l'époque de sa seconde élection, en l'an 2000, lorsque j'avais pris la plume en sa faveur. Il compte désormais beaucoup d'amis à Paris. Ses analyses

sont à la fois précises, documentées et fines. Son habileté est impressionnante, et son visage ne trahit jamais ses émotions. En un mot, cet homme est remarquablement maître de lui. Parmi mes invités de ce soir: Hervé Gaymard, Maurice Druon, Alain Decaux. Il y a aussi un ami d'origine roumaine de l'ambassadeur François Bujon de l'Estang, qui, lui, pense qu'Iliescu a été un obstacle à la modernisation de son pays. Fort bien, mais qui eût pu mieux faire, compte tenu des réalités historiques?

2004

Jeudi 15 janvier 2004

Arrivée à Bucarest en début d'après-midi. Verglas et grisaille. Un moment à la résidence, où je reçois Doru-Claudiu Frunzulică, un homme d'une petite quarantaine d'années à l'allure très dynamique qui s'occupe d'une des trop nombreuses associations patronales du pays et préside le fragile institut roumain Nicolae Titulescu des relations internationales. Il me demande le concours de l'Ifri pour certains de ses projets. Je vais voir cela avec Dominique David¹. L'ambassadeur Philippe Etienne et moi nous rendons ensuite au palais Cotroceni, qui m'est devenu familier, pour une cérémonie en mon honneur. Je retrouve avec plaisir Eugen Simion et d'autres collègues de l'Académie roumaine, parmi lesquels l'historien Dan Berindei et le linguiste Marius Sala, ainsi que plusieurs des ambassadeurs habitués de notre „forum“ *Penser l'Europe*, notamment ceux de Turquie et d'Algérie, et diverses autres personnalités dont la porte-parole du président, Corina Cretu, rencontrée à l'occasion de la dernière visite d'Iliescu à Paris. Ce dernier arrive dans l'immense salle de réception à dix-sept heures précises. Cérémonie majestueuse. Hymne national roumain. Petit discours très amical et chaleureux du chef de l'État,

¹ Directeur exécutif de l'Ifri.

qui m'adouble ensuite des insignes de *Comandor* de l'*Ordinul Steaua României* (Etoile de la Roumanie). L'ordre en question a été créé en 1877, comme je le vois sur ma médaille, et n'est pas galvaudé. Sans doute a-t-il été restauré en 1990. Est-il potentiellement menacé par l'inflation? L'avenir le dira. Je réponds (ce qui ne se fait pas dans le protocole de l'Élysée). Puis champagne et conversations avec les uns et les autres. Le président, qui reste une bonne heure, me frappe comme toujours par la précision et la clarté de ses analyses et par sa connaissance approfondie aussi bien des difficultés intérieures de son pays que de la situation régionale ou des grands problèmes internationaux. Un vrai homme d'État. Quel contraste avec Chirac. Son mandat expire à la fin de cette année. Il ne sera pas renouvelable. S'il l'était, il serait probablement réélu. Mais il n'est pas question de changer la Constitution, comme Koutchma en Ukraine ou comme Poutine pourrait être tenté de le faire. En revanche, Iliescu restera actif en politique, sous une forme ou sous une autre. Incidemment, je note qu'Adrian Nastase est son successeur le plus probable, mais une victoire du populiste Vadim Tudor n'est pas impossible étant donné les difficultés de la vie en Roumanie.

De Cotroceni, nous partons aussitôt, Philippe et moi, pour Braşov. Trois heures de route difficile dans la nuit, avec chutes de neige, des paysages de cartes de Noël à travers les montagnes, mais aussi de sérieuses émotions comme ce moment où nous manquons écraser un infirme qui traversait la route sans se préoccuper des automobiles! Heureusement, le chauffeur [de l'ambassadeur] Alexandru est expérimenté et se débrouille fort bien, ce qui ne l'empêche pas de suivre de près notre conversation et de s'y immiscer, avec me semble-t-il la complicité au moins implicite de Philippe. Installation à Braşov dans le même hôtel „soviétique

amélioré“ que la dernière fois. Nous y dînons tardivement, Eugen Simion, Maya Simionescu et moi (Eugen et Maya travaillent beaucoup ensemble et je suis enchanté par leur complicité), tandis que l’ambassadeur va de son côté rencontrer le maire sortant. Réflexion à trois sur notre prochain colloque. Adoption de ma proposition de thème: *Religions et culture européenne*. J’encourage longuement mes amis à rétablir l’uniforme dont l’Académie roumaine s’était dotée après sa création au XIXe siècle. Surtout, je leur conseille vivement de repérer deux ou trois „jeunes“ susceptibles de poursuivre leur œuvre. Sans quoi cette Académie se mettra à ronronner. Vastes considérations sur l’axe du temps et la complémentarité d’un regard tendu vers l’avenir et d’un solide enracinement. Eugen vibre à mes propos sur ce thème.

Avec tout cela, j’ai trouvé le temps de relire et de corriger la transcription du petit discours que j’avais enregistré avec Horia Bădescu¹, le soir de la séance solennelle de l’Académie des sciences morales et politiques, pour la brochure des notes du dernier colloque de Braşov.

Vendredi 16 janvier 2004

Nous nous rendons – Philippe, Eugen et moi – pour dix heures trente dans ce bâtiment du rectorat où nous nous étions réunis la dernière fois pour le colloque. À notre arrivée, en bas du grand escalier d’honneur, sur notre gauche, est rassemblé le Sénat de l’Université de Transylvanie, tous de toges revêtus. On nous accueille, bien sûr, avec des applaudissements. En haut de l’escalier, une chorale entonne le fameux hymne universitaire *Gaudeamus*

¹ Horia Bădescu (1943-): poète, prosateur et essayiste roumain, conseiller culturel à l’ambassade de Roumanie à Paris dans les années 90.

Igitur, ce qui me rappelle ma première visite en 1990, puis, de façon plus inattendue, la chanson de Joe Dassin *Les Champs Elysées*. Charmant. Suit une longue cérémonie, présidée par le recteur Sergiu Chiriacescu, malheureusement réservée aux *happy few* de l'Université et de la Ville, donc sans étudiants. Incidemment, Chiriacescu envisagerait de briguer la mairie de Braşov. En tout cas, il s'apprête à quitter ses fonctions actuelles. Chacun d'entre nous – Philippe, moi, et Eugen dans cet ordre – a droit à un généreux *laudatio*, avant de recevoir toge et toque puis de prononcer un discours calibré d'une demi-heure. Ce nouvel uniforme m'amuse, car je n'étais pas à Berkeley pour la cérémonie des diplômes de *Doctor of Philosophy* (PhD), et je n'ai jamais porté la toge à laquelle ma qualité de professeur titulaire du Cnam me donne droit! Dans mon cas, le présentateur est le chancelier de l'Université. Il a fouiné sur Internet et croit avoir trouvé au moins quatre personnages en moi! J'improvise un petit topo en deux parties: la première, assez „concrète“, consacrée au rôle du „couple“ franco-roumain dans la construction de la „culture“ de l'Union européenne; la seconde, plutôt „abstraite“, pour situer tout cela dans le cadre des concepts de *l'Action et le système du monde*.

Champagne, interviews et photos, bien sûr, puis déjeuner tardif à l'hôtel „soviétique“ où le rectorat a manifestement ses facilités. Dommage, car il y a dans la ville des restaurants autrement plus séduisants. Le directeur général de l'établissement est un obèse qui devait être aux ordres à l'époque de Ceausescu. Je suis également impressionné par le chef du protocole de l'Académie roumaine, que je vois à chacun de mes voyages. Il reste constamment à l'affût des expressions de son patron, toujours prêt à accourir. Déjeuner en tout cas fort sympathique et arrosé, avec un orchestre parfaitement professionnel, qui commence et finit avec la marche de Radetsky.

On se croirait à Vienne. Braşov, c'est la ville médiévale de Kronstadt. Nous sommes ici à la limite de l'ancien empire austro-hongrois, à une nuit de train de la prestigieuse capitale. Les influences hongroise, allemande et turque (dès le XIIe siècle, les chevaliers teutoniques étaient venus ici pour protéger la ville contre les Tatares) sont encore sensibles. Un jeune et sympathique lecteur français de l'Université, que j'avais aperçu la dernière fois, me fait ensuite faire un tour de la vieille ville enneigée, assez magique bien que la lumière ne soit pas la plus belle, avant de rejoindre l'ambassadeur à notre vrai-faux consulat, puis de regagner Bucarest. Conversation diverse. Philippe Etienne estime comme moi à vingt-cinq ou trente ans la durée nécessaire pour que la Roumanie retrouve son lustre de l'entre-deux-guerres. Il me vient à l'esprit que mon interlocuteur pourrait un jour trouver une place à l'Ifri. Entretemps, il poursuivra une brillante carrière. Je n'en doute pas. Dîner avec Corina Cretu. Le lieu du rendez-vous est assez proche de la résidence, et nous nous y rendons à pied, en prenant garde à ne pas se faire d'entorse, trottoirs et chaussées étant complètement défoncés. La conseillère d'Iliescu me parle de son père – un physicien décédé prématurément dont elle me remet un ouvrage dont je vois immédiatement qu'il est fort bien conçu – et de la préférence des Roumains pour Mitterrand, alors que Chirac n'a pas trouvé place dans leur cœur. Il y a, chez ce peuple ou du moins chez ses élites, un mélange intéressant de réalisme et de sentimentalisme qu'il importe de saisir.

*

Mercredi 15 septembre 2004

Bucarest. Jacques Barrat dans l'avion. Ancien collaborateur et toujours proche de Messmer, il me redit que celui-ci „m'adore“ parce que je suis, comme lui, „droit dans mes bottes“. Toujours

bien informé, il me confirme qu'Alain Besançon fulmine depuis ma dernière communication à l'Académie des Sciences morales et politiques. Il m'était effectivement revenu que mon confrère, dont j'admيرerais davantage la puissance intellectuelle s'il était moins idéologue, après avoir poussé ma candidature à la succession de Jean Cluzel (au poste de Secrétaire général de l'Académie des Sciences morales et politiques), s'apprêtait à voter contre moi parce que je me suis déclaré hostile à une opposition frontale à l'entrée de la Turquie dans l'Union européenne. Il n'en aura pas l'occasion car, tout bien pesé, je n'ai pas l'intention de me présenter. Ancien membre du parti communiste français, Alain Besançon est resté allergique à la modération. Il n'en est pas moins un esprit remarquable.

À Bucarest, il fait près de 30° C alors qu'on avait annoncé 23... Alexandru, le chauffeur de l'ambassadeur, me conduit à la résidence, où je m'installe dans „ma“ chambre. Philippe Etienne arrive peu après, toujours aussi parfait. Il me propose de l'accompagner à l'inauguration du nouvel hémicycle du Sénat, au Palais du Parlement, comme on appelle maintenant le Palais du Peuple, ce que j'accepte très volontiers. Amusant de me trouver en ce lieu où les Roumains commencent à se plaire, avec le „tout Bucarest“ de la politique, dont je connais un bon nombre de spécimens. Étrange impression de grande familiarité! Encore beaucoup de francophones. Pour combien de temps? Conversation avec la célèbre Anca Petrescu, l'architecte du Palais qui avait gagné le concours à 27 ans, sous Ceausescu. Elle ne ressemble à rien, mais intelligente, sympathique et très douée. Quant à l'hémicycle, qui me fait penser au Palais Garnier, je le trouve magnifique. Nous nous rendons ensuite, avec Philippe Etienne, à la réception organisée à la Fondation Nationale pour la Science et l'Art – dont je suis un vice-président

très peu actif – à l’occasion de la sortie de *Quinze ans qui bouleversèrent le monde* en roumain¹. Cérémonie une fois de plus chaleureuse et touchante. Décidément, je suis fêté ici! Voilà un pays où je pourrais avoir, le jour venu, un bel enterrement! Je le dis à voix haute, bien sûr... Iliescu a le geste étonnant de venir à cette réception. J’improvise un petit discours qui servira sans doute de trame à la préface que je me suis engagé à rédiger pour la publication en français d’un de ses livres². Il m’emmène ensuite dans sa voiture blindée aux vitres fumées – en insistant absolument pour que je me mette à droite; il pense à tous les détails quand il s’agit d’honorer quelqu’un – jusqu’à la Maison des Hommes de Science, où Eugen Simion offre la réception d’accueil. Je connais cet endroit depuis 1990 et j’y suis allé de nombreuses fois. Au fil des ans, son atmosphère „socialiste“ se dissipe. Mais il en subsiste toujours quelque chose. Le président reste dîner avec nous. Comme d’habitude simple, contrôlé et articulé. Il s’envole demain pour le Canada. Son avant-dernier voyage officiel. Le dernier sera au Vatican. Quel point d’orgue, pour cet ancien „communiste“ qui fut autrefois, au moins pendant quelques années, un proche de Ceausescu! Long aparté avec lui. Il s’apprête donc à quitter définitivement le Palais Cotroceni, et à reprendre la présidence du PSD. J’ai vaguement l’impression qu’il ne serait pas tout à fait mécontent d’une défaite d’Adrian Nastase aux présidentielles de la fin de l’année. Cela dit, le concurrent manque radicalement de charisme, ce qui ne signifie pas qu’il ne peut pas être élu! En tout cas, il n’y aura pas de drame. L’hypothèse Vadim Tudor [le Le Pen roumain] – je l’ai aperçu tout

¹ Thierry de Montbrial. *Quinze ans qui bouleversèrent le monde. De Berlin à Bagdad*. Dunod, 2003. Ouvrage publié en langue roumaine en 2004 (*Editura Expert*).

² Ion Iliescu. *Le grand choc d’un siècle trop court. Communisme, post-communisme et démocratie*. Editions du Rocher, 2004.

à l'heure au Sénat – est maintenant écartée, ce qui n'était pas le cas il y a seulement quelques mois. De ce point de vue aussi, on peut dire qu'Ion Iliescu a vraiment réussi à „normaliser“ son pays, comme il le voulait.

Fin de soirée avec l'un de ses conseillers. À l'entendre, le président sort parfois de son impassibilité. Il a beau être un sphinx (plus souriant que l'autre, je veux dire Mitterrand), il n'en est pas moins homme. Je suis ravi de l'entendre!

Jeudi 16 septembre 2004

Essentiel de la journée consacré – dans la salle des séances de l'Académie roumaine – à notre colloque „Religions et culture européenne“, dont Eugen et moi avons arrêté le thème en janvier à Braşov. Revu, entre autres, Răzvan Theodorescu, l'académicien ministre de la Culture (il était là hier soir). Ce chauve physiquement remarquable appartient à la catégorie des „vieux filous“, dans la mesure où il fut l'homme qui mit la main sur la télévision à la faveur de la révolution de 1989. Fort bon contact avec lui. J'improvise moi-même un discours de 45 mn sur „L'Europe, la Chrétienté et l'Islam“, devant, entre autres, le nonce apostolique (un Suisse, Mgr Jean-Claude Périsset), l'archevêque catholique de Bucarest, Mgr Ioan Robu, le métropolite Teofan et un évêque grec-orthodoxe, Virgil Bercea. Tous trois me plaisent. Deux cardinaux en puissance? Je n'y vais pas de main morte en parlant de l'avenir des religions, mais mon propos semble bien reçu. Déjeuner, toujours à la Maison des Hommes de Science, avec Mgr Robu, 60 ans, évêque depuis 1984. Il me touche profondément. Sans doute a-t-il beaucoup souffert. Ceci explique cela. Un bon rire. Personnalité authentique. Aucune onctuosité (je n'en dirai pas autant du nonce, qui n'est cependant pas un mauvais bougre). Dans leurs propres discours, toutes ces autorités religieuses déplorent évidemment

que le projet de Constitution européenne ne se réfère pas aux racines chrétiennes de l'Europe. A quoi je rétorque que l'important, c'est que le christianisme aille à ses propres racines... Mgr Robu approuve du chef.

Je préside la session de l'après-midi (beaucoup d'élucubrations pas toutes dépourvues d'intérêt), avant de rendre visite au ministère des Affaires étrangères à Mircea Geoana, qui sera Premier ministre si Nastase est élu. Excellent contact avec lui, comme d'habitude. Toujours aussi vif. On le présente souvent comme un agent de la CIA, ce qui est ridicule. Vif sentiment de l'arrivée d'une nouvelle génération. Passage à l'ambassade, puis dîner, toujours au même endroit, avec, notamment, le ministre-philosophe turc Mehmet Aydin, que j'avais rencontré lors de mon dernier passage à Ankara, et qui me transmet les amitiés de Gül¹... Soirée animée et chaleureuse. Difficile de ne pas trop boire.

Vendredi 17 septembre 2004

Changement de temps. Voilà l'automne. Matinée sous la présidence d'E. Sylvester Vizi, un spécialiste des neurosciences, président de l'Académie hongroise, qui joue du charme. Il fait partie de la petite minorité des participants à cette conférence qui ne parle pas français, ce qui ne facilite pas sa tâche. Mehmet Aydin, le ministre turc porteur de la bonne parole, y va de son discours sur la compatibilité de l'Islam avec les valeurs occidentales. Quelques présentations intéressantes, dont celle (en anglais) du Serbe Vojislav Stanovčić, *Democracy and the Rule of Law in Multi-Ethnic Societies*, le sujet le plus important à mes yeux pour l'avenir de

¹ Abdullah Gül (1950-): homme politique turc. Premier ministre (2002-2003), ministre des Affaires étrangères (2004). Il fut élu président de la République de Turquie en 2007.

l'Europe (je proposerai à Eugen Simion d'en faire le thème de notre rencontre pour 2005). Sur ce genre de question, il est indispensable prêter attention aux penseurs de l'Europe Centrale, à ceux qui ne sont pas des émigrés et n'en ont pas la mentalité. Incidemment, les malheureux Serbes éprouvent depuis la guerre américaine au Kosovo un mal-être profond. Je suis également attentif aux propos du cher Dan Berindei, ou encore à ceux de Dumitru Popescu, professeur de dogmatique (orthodoxe). Ce dernier voit dans le principe anthropique¹ la réconciliation entre la science et la religion. Ce n'est pas, évidemment, l'avis de Mathieu Ricard, le fils de Jean-François Revel qui s'est converti au bouddhisme. Plaisir d'observer la mine réjouie d'Eugen Simion, qui reçoit sous mes yeux le premier exemplaire du cinquantième volume de *La Pléiade* roumaine, une magnifique entreprise éditoriale lancée à son initiative.

Déjeuner dans une sorte de pub. Bonne conversation avec Jean Staune, le secrétaire général de „l'université interdisciplinaire de Paris“, à l'arrière-plan du projet de Bernard d'Espagnat² sur la philosophie des sciences auquel je me suis associé avec ma contribution sur le temps. Autre personnalité forte de cette „université“: le très original Basarab Nicolescu, philosophe autant que physicien théoricien... Retour à l'Académie après le déjeuner, pour écouter – par devoir – Petre Roman, et surtout Jacques De Decker³, lequel fait un excellent exposé sur la nature de l'Europe, comme seuls savent en faire les hommes de grande culture, quand ils veulent bien se donner un peu de peine.

¹ Il s'agit de l'idée selon laquelle les lois de la physique, et plus précisément les valeurs des „constantes universelles“, ont été „créées“ pour permettre l'émergence de la vie.

² Philosophe français contemporain, spécialiste de la mécanique quantique.

³ Secrétaire perpétuel de l'Académie royale de langue et littérature françaises de Belgique.

En fin de journée, Jacques Barrat me fait faire un tour commenté de Bucarest, ce qui me permet de constater les remarquables progrès accomplis, dont les idéologues français n'ont cure. Beaucoup de rénovations faites avec l'argent de la „corruption“. Je ne reviens pas sur la notion de corruption.

Dîner de clôture, un peu long, à la Maison des Hommes de Science. Revu les uns et les autres, en particulier Marius Sala, un linguiste, membre de l'Académie roumaine que j'avais rencontré l'an dernier et qui m'avait offert deux de ses ouvrages dont „Connaissez-vous le roumain?“ que j'ai amené avec moi pour ce voyage. Le plaisir que je lui fais avec mes compliments d'ailleurs bien pensés est touchant. Cet homme de 72 ans, qui ne peut pas rester dîner avec nous car sa femme a été opérée aujourd'hui, me regarde comme si j'étais une bouée de sauvetage. On a besoin d'encouragements à tout âge. Et à tout âge, il faut savoir en dispenser. Dessins de Stefan Popa. Deux pour moi. Je parle un peu avec cet artiste très doué, qui me dit absorber à son insu l'énergie négative, ou positive, de ses „modèles“, avec des effets pour lui très différents dans les deux cas. La plupart des hommes politiques y compris Iliescu (qui selon lui avance très masqué) ou Nastase, sont plutôt du genre négatif. Il n'hésite pas à dire que l'énergie de Saddam Hussein était positive¹. S'agissant d'un homme comme le Tchèque Vaclav Klaus, il a évité de s'intéresser à son regard, inquiétant et insupportable. Dans cette conversation, nous sommes en plein domaine de la „spiritualité“. Popa est croyant.

Samedi 18 septembre 2004

Petit déjeuner avec l'ambassadeur. Au moment de partir, la femme de chambre, une dame d'un certain âge – francophone bien

¹ Saddam Hussein fut arrêté par l'armée américaine en décembre 2003.

sûr – qui en a beaucoup vu, m’aborde pour me dire qu’elle a regardé mon livre (en roumain) sur le bureau de ma chambre, que je suis un „missionnaire“ etc. etc., que pour réussir ma „mission“, je dois croire en Dieu et me purifier à l’intérieur de moi-même etc. etc. Quand elle a fini ce discours, elle sort de dessous une pile de linge la photocopie d’un ouvrage publié en 1920 chez Félix Alcan par un certain P.E. Cornillier, intitulé „La Survivance de l’âme et son évolution après la mort – comptes rendus d’expériences“. Depuis longtemps, me dit cette personne très humble, elle cherche quelqu’un à qui faire ce cadeau. Même si je peux imaginer que cet exemplaire n’est pas unique, je suis sidéré. Décidément, la Roumanie me réserve des surprises.

Plus de six heures de route (chaussée en bon état dans l’ensemble, villages de bonne apparence – étonnant de voir les paysans sur leurs charrettes tirées par des chevaux, avec leurs téléphones portables) pour nous rendre au delta du Danube. Je partage la voiture d’Eugen Simion et nous parlons beaucoup. Mon ami me dit, une fois de plus, que le plus dur, sous Ceausescu, était qu’il fallait constamment demander. Une situation d’humiliation permanente. Les autres sont dans un minibus. Traversée de la Valachie puis entrée dans la Dobrogea. Comme l’écrit joliment le Guide bleu: „En Dobrogea, l’une des plus vieilles montagnes du monde, le massif de Măcin (467 m.) veille sur la plus jeune terre d’Europe: le delta du Danube“. Jacques Barrat me fera bénéficier de sa science géographique. En milieu d’après-midi, après quelques errements pour trouver la bonne orientation, nous arrivons à un village du nom de Morighiol (toponyme turc, recouvert après la chute du communisme) à une quarantaine de kilomètres à l’est de Tulcea, le point d’entrée du delta. À Morighiol, nous quittons les voitures et embarquons sur un bateau qui nous conduit, en une vingtaine de minutes, au lieu dit Uzlina. Il y a là un „hôtel Cormoran“, de construction récente.

Nous nous y posons. Dans le hall, nous tombons sur un petit groupe de touristes français bruyants et, me croyant à l'écart, je fais à mes compagnons une remarque désagréable à ce sujet. Il est vrai que je suis rarement fier de mes compatriotes en ce genre de circonstances. Hélas, une dame entend mes propos, ce qui provoquera une mini-crise dont, en fait, je ne me rends pas aussitôt compte (on m'en parlera après). Il y a décidément quelques petits défauts dont il serait bon que je parvienne à me débarrasser. Il n'est jamais trop tard.

Déjeuner vers cinq heures de l'après-midi. J'écris ces lignes dans le court laps de temps qui nous sépare du dîner – quelle horreur pour les estomacs –, cependant que la nuit tombe. Les signaux téléphoniques souhaitent la „bienvenue en Ukraine“ Me voilà dans un „ailleurs“ menacé de catastrophes écologiques, et encore pour un temps peu accessible¹. L'inaction l'a préservé pendant le régime communiste. Et Ceausescu se réservait l'exclusivité du plaisir de la chasse. Où ce petit monde plein d'originalité et de mystère en sera-t-il dans deux ou trois décennies? Le „dîner“ qui suit donc presque aussitôt le „déjeuner“ apporte quelques bribes de réponse, puisque nous nous retrouvons avec le maire de la ville de Tulcea et le gouverneur de ce delta, quelque vingt fois en superficie la Camargue. J'en retiens deux choses. D'une part, ce n'est que cette année que le tourisme a commencé à exploser. Mais il sera endigué par la capacité d'accueil, très limitée, ainsi que par la volonté d'éviter des foules qui perturberaient sérieusement la faune. D'autre part, le canal que les Ukrainiens ont entrepris de construire à la

¹ Allusion à la proximité de l'Ukraine et à la décision de son gouvernement de construire le canal de Bystroe, voie navigable sur la branche la plus au nord du delta du Danube. Le gouvernement roumain et plusieurs organisations de protection de l'environnement ont fait part de leur inquiétude face aux dommages qui pourraient être causés à l'environnement spécifique du delta du Danube.

frontière des deux États, au mépris du droit international, pourrait avoir des conséquences sérieuses sur les équilibres du delta. Un point intéressant du point de vue du droit international.

Après cette soirée assez riche à tous points de vue, nous regagnons nos chambres relativement tôt. Quelques désagréments: cafards, restes de plomberie socialiste...

Dimanche 19 septembre 2004

Temps radieux. Beaucoup de chance. Notre expédition comprend Eugen Simion et Maya Simionescu bien sûr, Jacques Barrat, Serge Cagnolari (le fondateur des éditions Oxus) et les accompagnateurs, à commencer par l'inévitable chef du protocole, l'homme qui résout tous les problèmes. Nous sommes répartis dans deux embarcations. Pour sillonner les bras du Danube finissant il faut prendre des précautions, car la profondeur est souvent de l'ordre de cinquante centimètres, sans parler des plantes, des arbres renversés et autres „obstacles“. Parcours enchanteur, qui nous conduit jusqu'à la Mer Noire, que nous abordons sans y pénétrer après un petit arrêt au village de pêcheurs Sfântu Gheorghe. Malgré les dégâts du socialisme scientifique, il en reste quelque chose de charmant. Ici, les femmes se couvrent les cheveux. C'est une marque des orthodoxes vieux croyants, descendants des Russes qui ont fui leur patrie au XVII-XVIIIe siècle où ils étaient persécutés. L'Église est carrément russe! Pique-nique du côté de l'île Sacalin. Cette réserve doit sans doute son appellation à sa forme qui rappelle l'autre du même nom. Pendant ces quelque six heures de balade, traversée de vastes étendues aqueuses et de grands „lacs“ (Uzlina, Isac, acob, Puiu...), et aussi de „rivières“ ou canaux romantiques et étroits dont la végétation des deux bords se rencontre souvent au-dessus de nos têtes. Festival de roseaux, de saules, d'arbres...

Beaucoup d'animaux et surtout d'oiseaux, certes, mais pour les voir vraiment bien on doit s'y prendre autrement. Il faut couper longuement les moteurs, puis aller dans les guérites construites pour l'observation, bref patienter, prendre son temps. Mais nous voyons tout de même oies, cygnes, pélicans, cormorans, albatros, en profusion. Marécages, nymphéas, mais aussi dunes... Avec tout cela, cela ne fait qu'un tout petit aperçu de la biodiversité caractéristique de ce tout petit coin du monde.

Dîner final. Projets d'avenir, y compris la question de l'uniforme des académiciens roumains, dont j'ai déjà parlé dans ce journal. Cela pourrait se faire à peu de frais. A mon avis, il faudrait combiner sobriété et symbole. Une chose me paraît évidente: Eugen est animé par un sens profond de l'intérêt général, ce qui contribue à m'attacher à lui.

Lundi 20 septembre 2004

Nous quittons l'hôtel Cormoran et ses cafards (ce qui m'a sauvé, c'est de ne pas les avoir identifiés comme tels avant de quitter les lieux!) à 7 heures du matin. Une dizaine de minutes sur une sorte de hors-bord, dans la brume, pour rejoindre Morighiol. Visage fouetté et yeux injectés. Avant d'embarquer dans le minibus, je jette un coup d'œil dans les baraques désaffectées qui devaient servir de logement pour gardiens à l'ère Ceausescu. Sordide. Cinq heures de route, ensuite, avec Jacques Barrat, Serge C., le chauffeur, le chef du protocole et Isadora Precup, la fidèle collaboratrice d'Eugen Simion. Jacques, qui est vraiment un excellent géographe, me commente les paysages. C'est un ravissement. Et à regarder autour de nous, qui pourrait douter du développement de la Roumanie? Avec d'énormes problèmes, certes... Nous parlons notamment des gitans. Quelques émotions aussi, car notre bon chauffeur fait des

pointes à 150, là où il est parfaitement déraisonnable de dépasser le 90. Mais enfin, nous arrivons vivants et à l'heure à Otopeni...

*

Dimanche 17 octobre 2004

De nouveau sur le sentier de la guerre. Il s'agit cette fois d'accompagner le Premier ministre dans son voyage officiel en Roumanie.

Arrivée au pavillon d'honneur d'Orly. Plusieurs ministres (Copé, Robien, Loos, Saint-Sernin, Woerth...); des industriels, parmi lesquels Jean-François Cirelli, lequel a succédé à Pierre Gadonneix à la présidence de Gaz de France; des parlementaires; pour la „société civile“, seulement Jérôme Clément (président d'Arte) et moi. Jacques Barrat a fait le voyage dans un autre avion.

Installation dans l'airbus de la „République française“. Places assignées. Je suis à côté de Jérôme. Longue conversation avec lui. Raffarin vient saluer les uns et les autres.

Temps resplendissant à l'arrivée. Tapis rouge. Mircea Geoana accueille le Premier ministre et sa délégation. Pavillon d'honneur. Départ en cortège pour la résidence de France: une voiture pour le chef du gouvernement, et quatre bus, affectés respectivement aux ministres, aux parlementaires, aux collaborateurs de Matignon (Serge Degallaix, Pascale Andréani etc.), aux chefs d'entreprise et (pourquoi *et*?) à la société civile. Avec leur escorte policière, ces véhicules roulent beaucoup trop vite par rapport à leur suspension. Conséquence, un tapecul qui ne fait que commencer.

Foule des grands jours à la résidence. Cocktail offert à la communauté française de Bucarest. Discours assez insipide de JPR. Je me demande vraiment ce que je fais ici.

Installation au Sofitel, mal situé mais qui „appartient à la France“! En parallèle au dîner des ministres, le reste de la délégation se retrouve dans un restaurant bruyant avec quelques Roumains, dont ma

voisine de table Roxana Theodorescu, la directrice du musée national. Comme je lui demande quel est son pire souvenir de l'époque Ceausescu, elle me répond sans hésiter: „L'hiver, le froid jour et nuit..." Vu Corina Cretu, qui espère bien être élue sénatrice de Bucarest. Elle me parle des différentes possibilités pour son avenir en cas de victoire d'Adrian Nastase aux présidentielles de novembre. Cela dit, une victoire du maire de Bucarest, Traian Basescu, – à la fibre populiste – qui a surgi dans la campagne, est possible. Cette perspective oblige Iliescu à intervenir plus qu'il ne le souhaitait initialement en faveur de son Premier ministre.

Lundi 18 octobre 2004

Petit déjeuner du „Forum franco-roumain“ au Sofitel, présidé côté français par le sénateur Revol. Je mets de guillemets car ce forum, comme tant d'autres créations gouvernementales, n'a qu'une existence formelle, et sans doute aucun avenir. Les participants doivent reconnaître que les réalisations sont du côté de l'Académie roumaine, de l'Institut de France et de l'Ifri. Une heure de liberté que Jacques Barrat et moi mettons à profit pour visiter l'aile moderne du musée national. Rendez-vous de l'ensemble de la délégation à 11 h 30 pour nous rendre en cortège au Palais Victoria. Dans la „galerie des glaces“, si j'ose dire, de ce lourd bâtiment des années trente, a lieu une cérémonie de signatures d'accords, publics et privés, suivie d'une conférence de presse conjointe de Raffarin et de Nastase. Présence, notamment, de Louis Schweitzer: avec l'acquisition de Dacia, Renault a fait ici un investissement considérable. Après avoir ainsi piétiné pendant plus d'une heure, nous nous rendons en trombe à l'hôtel Intercontinental – qui a une autre allure que le Sofitel! – pour le grand déjeuner offert par nos hôtes. Enfin, j'ai l'impression de ne pas être une pure potiche. Revu avec plaisir l'ancien président Emil Constantinescu, qui s'apprête

à publier un pamphlet sur son propre pays, le ministre de la Culture Răzvan Theodorescu – l'ex-mari de Roxana –, et surtout Mgr Robu. L'archevêque, décidément, me plaît. Il me raconte avec son bon sourire qu'à l'occasion d'une réunion récente avec ses prêtres, il m'a utilisé, si je puis dire, pour leur demander s'ils avaient la foi... Je lui avais en effet raconté avoir un jour posé cette question à des cardinaux! Quelle que soit l'intention de ce geste, j'y vois un signe de connivence.

Arrivent les deux Premiers ministres. Adrian Nastase me salue chaleureusement et dit devant un Raffarin surpris par notre tutoiement avoir cité dans son dernier livre une conversation que nous avons eue en 1990. De quoi s'agissait-il? Je n'en sais rien. Déjeuner par petites tables. La mienne est fort sympathique. Le chef du protocole roumain me dit y avoir veillé personnellement. Philippe Etienne et moi côté français, Emil Constantinescu, Petre Roman, le président d'un parti que je ne connaissais pas, et le Patriarche, côté roumain. Ce dernier me fait une forte impression. Nonagénaire, magnifique. Sa robe blanche contribue à la noblesse de son apparence. Un petit peu dur d'oreille, mais à part cela en pleine forme. Un bon coup de fourchette et un gosier en pente. Il m'explique comment on peut être patriarche et continuer à vivre une vie monastique. Né avec la Première Guerre mondiale, moine à 12 ans, Patriarche à 71, il en a beaucoup vu. S'il est toujours de ce monde, j'irai le voir la prochaine fois.

Après ce déjeuner non seulement intéressant mais bon, le cortège se rend au Palais Cotroceni. Corina Cretu me remet les photos de la cérémonie de janvier. J'assiste aujourd'hui à une cérémonie identique, au bénéfice cette fois de notre Premier ministre, lequel a évidemment droit au grade maximum dans l'ordre de l'Étoile roumaine. Le chef du protocole me pousse ensuite vers Iliescu, cependant que Raffarin lui présente ses ministres. Quand le président

me voit, son visage s'éclaire et pendant quelques minutes nous avons une conversation charmante à trois, à partir de ma préface pour son livre et de la substitution de „libre-penseur“ à „athée“ (je l'avais d'abord décrit comme „athée“; il m'a dit que „libre-penseur“ était plus exact dans son cas). Je songe que je vois mon „jumeau“ pour la dernière fois dans ce palais et dans cette salle impressionnante. [Comme moi treize ans après lui, Ion Iliescu est né un 3 mars. J'y vois une raison de notre entente!] Cortège à nouveau. Dépôt d'une gerbe au soldat inconnu dans le jardin Carol, que je ne connaissais pas. Rencontre avec les étudiants à l'Académie des sciences économiques, dans une salle plaisante mais surchauffée, une sorte de réduction du grand amphithéâtre de la Sorbonne. C'est là qu'on m'avait décerné un diplôme *honoris causa* en 1990. Sur le podium, Raffarin est flanqué de Philippe Etienne et de Louis Schweitzer... Je le trouve bon dans ses réponses. Nous prenons du retard, grâce ou à cause de la jeunesse. Retour à toute vitesse à l'hôtel Sofitel pour boucler nos bagages en une vingtaine de minutes, avant de reprendre nos bus pour l'aéroport. Dans l'avion, je me retrouve cette fois encore avec Jérôme Clément. Dans sa petite tournée dans la cabine, le Premier ministre me parle longuement et amicalement. Beaucoup de simplicité aussi. Il n'hésite pas à faire de l'humour, et même sur Chirac...

*

Paris. Lundi 25 octobre 2004

Déjeuner avec Dan Berindei, en France une fois de plus pour célébrer Napoléon III. L'éminent historien roumain, qui espère bien laisser une trace, a ressuscité en 1990. Il avait alors 66 ans! Aujourd'hui encore, il s'affaire à achever la publication d'une grande histoire de la Roumanie (œuvre collective, bien sûr), sous les auspices de l'Académie. La mise au point du dernier volume continue

de poser des problèmes, ce qui n'est pas surprenant. Je note que Berindei, comme bien d'autres, ne rejette pas tout de la période communiste, qui fut celle de la force de son âge. Il en reste au moins un certain sens de l'égalité. Sa préoccupation majeure pour la période actuelle: que l'idée nationale ne se dissolve pas dans un grand „machin“. Avec le *brain drain* dont souffre son pays et l'envahissement capitaliste, on le comprend fort bien. Je lui demande, comme l'autre jour à Roxana Theodorescu, son pire souvenir de la période Ceausescu. Comme elle, il ne mentionne pas l'absence de liberté, mais le froid, mais c'est pour ajouter qu'il n'en a pas trop souffert lui même, ayant eu l'avantage de posséder une maison (c'était possible) et de trouver du bois pour la chauffer. Il me rappelle aussi que les années 65-70 avaient été „délicieuses“, immédiatement après la disparition de Gheorghiu-Dej. C'était l'époque où le monde encensait Ceausescu.

2005

Dimanche 25 septembre 2005

Dans l'avion, relecture et correction d'une cinquantaine de pages de mon « Que Sais-je? »¹. À Bucarest, je retrouve « ma » chambre. Le nouvel ambassadeur, Hervé Bolot, et son épouse me réservent un accueil fort amical. Eugen Simion vient me chercher à la résidence. Nous nous retrouvons entassés dans une vieille guimbarde: le président de l'Académie roumaine et son vieux chauffeur communiste, grognon et gentil tout à la fois, Maya Simionescu et Dan Berindei. Dîner dans un club qu'ils disent très chic où l'on fête, dans une salle séparée, un mariage sans doute « riche ». Je suis content d'être là, et d'écouter mes vieux amis sur les événements des derniers mois. Dan avance dans la rédaction de ses mémoires, en français.

Lundi 26 septembre 2005

Succession de rendez-vous. Pour commencer, Ion Iliescu. Il me reçoit, en polo, dans son modeste bureau de sénateur, à l'intérieur d'un pavillon parfaitement ordinaire. Dans l'antichambre, quelques figures familières. Mais je souhaite le voir en tête à tête. Il est vieilli et amaigri. De fait, il a beaucoup dégusté depuis ma dernière visite,

¹ Voir Thierry de Montbrial. *Géographie politique*, PUF, collection « Que-Sais-je? », 2006.

quand il était encore dans sa gloire présidentielle: victoire de Basescu, pantalonnade roumaine pour l'empêcher de reprendre la présidence du parti, grave opération cardiaque. Cet homme réputé pour son habileté reconnaît devant moi s'être lourdement trompé: en gracieant à un mauvais moment le chef de la « minériade » de 1990, Miron Cozma, puis en revenant sur sa décision; en n'anticipant ni la trahison de ses créatures, ni l'aspiration à un changement de génération. Sur ce point, il a oublié les leçons de Mitterrand, qui lui avait montré comment on mettait à mort un rival (en l'occurrence, Rocard). Mais mon ami – Bolot me dira que, lors de sa première visite à l'ancien président, celui-ci lui a davantage parlé de moi que de Chirac – a repris du poil de la bête. À 75 ans, il espère encore jouer un rôle d'animation avec la « société civile ». Quoiqu'il en soit de son avenir, je reste persuadé que l'histoire lui rendra justice. Dans un autre genre, beaucoup de personnalités polonaises très respectées reconnaissent aujourd'hui que Jaruzelski a bien servi son pays. Ici, des gens aussi lucides qu'Andrei Pleșu, ministre des Affaires étrangères à l'époque d'Emil Constantinescu, se diront de mon avis.

Après Ion Iliescu, Traian Basescu. Le troisième président post-révolution me reçoit au palais Cotroceni, dans la petite salle mauresque où Iliescu m'avait accueilli pour la première fois en 1990. Me voilà donc devant le leader populiste qui a battu Adrian Nastase. Son prédécesseur le juge « vulgaire » tout en lui reconnaissant du talent. De fait, cet homme déborde de séduction, ce qui n'est pas étonnant, et je le trouve très articulé, ce qui l'est davantage. Dans sa manière d'être, beaucoup de rires et de gloussements. Nous parlons anglais. Son rôle, comme il le conçoit, consiste à aiguillonner les hommes et les institutions, par exemple en matière de justice, en utilisant sa popularité, toujours très grande. En l'écoutant, j'ai bien l'impression qu'il essaiera de faire un exemple dans

la lutte contre la corruption: Nastase est manifestement dans la ligne de mire. Sur le plan de la politique étrangère, il a deux obsessions: la mer Noire avec ses trafics en tous genres, et « l'axe Bucarest-Londres-Washington », que Bolot voudrait le voir transformer en « axe Bucarest-Bruxelles-Washington ». Bien que son discours sur toutes ces questions soit intelligent, le problème est que l'ancien maire de Bucarest ne possède guère d'expérience en matière internationale et n'a auprès de lui aucun conseiller de poids. Sur beaucoup de sujets, d'ailleurs, il n'hésite pas à dire publiquement la dernière idée qui lui est passée par la tête, quitte à faire marche arrière peu après. Il y a chez lui un côté Chirac. Aujourd'hui, je l'entends me dire que l'économie se porte bien, mais qu'il n'y est pour rien: un propos à la fois honnête, rafraîchissant et surprenant. Cela dit, je me demande combien de temps pourra durer un système où le chef de État guerroie avec tout le monde, dans un style un peu brouillon, en s'appuyant directement sur « le peuple »?

Je vais ensuite voir dans sa modeste résidence l'archevêque Ion Robu. Je le tiens pour un saint homme, une opinion partagée par beaucoup ici. Difficile d'imaginer quelqu'un de plus authentique. Je l'imagine en « directeur spirituel », comme disent les chrétiens, ou en « maître spirituel », comme disent les bouddhistes. Sa façon de parler de l'avenir du christianisme et de rappeler les troubles de l'Église à l'époque du Concile de Trente, ou encore du sacrement de la pénitence et de la manière dont lui-même le vit, tout cela me touche profondément. Mystère de la vraie foi. J'aime bien aussi la façon dont il parle de la difficile question du célibat des prêtres. Son attitude est à la fois mesurée et ferme. Il ne répond pas, cependant, à mes observations sur le problème de la libido (on en a plus ou moins!). Mais son commentaire sur la nécessité d'apprendre à « diriger son regard » est plein de sagesse, pas seulement pour

ceux qui ont fait le vœu de chasteté. Avec une totale simplicité, Mgr Robu me dit – sur un tout autre plan – qu’il n’a jamais été en prison, mais qu’il avait voulu devenir prêtre pour remplacer quelqu’un qui y avait été jeté... Avant de nous quitter, l’archevêque tient à me montrer sa cathédrale, du nom de Saint-Joseph. Il me remet un livre sur la visite de Jean-Paul II, en 1999. Il me plaît, quand je le quitte, de lui demander de prier pour moi. « Je le ferai », me dit-il avec son bon sourire.

Déjeuner tardif à la Maison des Hommes de Science, dans cette salle que je connais depuis quinze ans. Eugen, Maya, Dan, le linguiste Marius Sala (qui en profite pour me vanter les mérites de sa fille Iulia), mais aussi un poète serbo-roumain nommé Adam Puslojić, le philologue autrichien Michael Metzeltin avec qui je m’étais trouvé des connivences intellectuelles l’an dernier. Adam, cheveux longs et barbe fleurie, récite des poèmes dans les deux langues. Fort moment de convivialité.

Un court moment de repos à la résidence avant de prendre, avec Eugen, un avion pour Chişinau. Me voilà donc à nouveau plongé dans l’atmosphère de l’ex-Union Soviétique. La Moldavie, comme les Pays Baltes, a été annexée par l’URSS et la question de la Transnistrie est l’une des épines plantées aujourd’hui dans la chair de l’Europe. Cet État est réputé le plus pauvre de notre continent, plus pauvre encore que l’Albanie.

À l’arrivée, un accueil très soviétique nous attend en effet. Une brochette d’autorités nous accueille au pavillon d’honneur: le président de l’Académie des sciences, le chimiste Gheorghe Duca, le président de l’Union des Écrivains, une ou deux autres personnalités que je n’identifie pas, les ambassadeurs de Roumanie et de France. Je constate aussitôt que la presse fait déjà état – en première page pour certains journaux! – des cérémonies de demain. Cela me rappelle mon voyage en Azerbaïdjan. Trois observations

immédiates: la jolie fille qui nous accueille au pied de l'avion; celle, moins avenante, qui tamponne les passeports et prétend ne pas comprendre le roumain, mais seulement l'anglais ou « naturellement » le russe, ce qui choque profondément mon ami Eugen; enfin, en sens inverse, le tonitruant « bienvenue en Bessarabie », du président de l'Union des Écrivains. Ici, évoquer la Bessarabie, c'est-à-dire l'ancienne région délimitée par la Prut et le Dniestr, c'est, au contraire de la fille aux tampons, revendiquer la roumanité du pays. Salamalecs. Grâce à notre ambassadeur, Edmond Pamboukjian, j'échappe à un banquet officiel qui s'annonçait redoutable et passe une soirée paisible chez lui, avec son épouse Chantal, où ils m'ont offert l'hospitalité. La maison – qu'ils ont aménagée eux-mêmes, puisqu'Edmond est le premier ambassadeur permanent à Chişinau – est simple et agréable. Elle fait penser un peu à un chalet suisse, située dans un quartier de bonne apparence, comme toute la ville du reste. Incidemment, le Quai d'Orsay, toujours aussi mal géré qu'à l'époque où je dirigeais le CAP, n'a pas su acheter cette maison, quand il aurait pu le faire pour une bouchée de pain! C'est lamentable. Occasion, ce soir, d'un cours intensif sur la Moldavie en général et sur la Transnistrie en particulier. Souvenir du général Lebed, bien sûr, et de sa XIVe armée. La roue tourne. Lecture, avant de m'endormir, d'un dossier préparé à mon intention par l'ambassadeur.

Mardi 27 septembre 2005

Rendez-vous de bonne heure avec Marian Lupu, le jeune président du Parlement moldave, numéro deux de l'État et possible successeur du président Voronine, un ancien apparatchik qui a pris un tournant crucial en direction de l'Europe, il y a deux ans. Voronine est actuellement en voyage aux Pays Baltes et je ne le verrai donc pas. Quant à Lupu, Pamboukjian a dû payer de sa

personne pour obtenir le rendez-vous, l'entourage voulant se limiter à un entretien protocolaire, dans la plus pure tradition soviétique. Le résultat est intéressant. Mon interlocuteur parle parfaitement français et a de l'avenir une vision lucide. Aucune langue de bois. Pour la Moldavie, le choix de la marche vers l'UE est récent mais sans doute irréversible. Il sera parsemé d'embûches, notamment à cause de la Transnistrie. Beaucoup dépendra de l'évolution de l'Ukraine.

Un peu de temps pour une balade, après un bref passage chez le conseiller culturel, en même temps directeur de l'Alliance française, Olivier Jacquot. Ce major d'agrégation d'histoire me fait la meilleure impression. Quant à la ville, elle est pleine de charme, l'abondance des arbres y étant pour beaucoup. En tout cas, vu d'ici, on a du mal à saisir la pauvreté du pays. Nous nous rendons ensuite, toujours avec l'ambassadeur, à l'Université État, pour la première cérémonie de remise du diplôme de Docteur Honoris Causa à Eugen Simion. *Gaudeamus Igitur* et tout le tremblement. Assez émouvant, à bien des égards. Le recteur, un petit homme agité, de culture et de comportement très soviétique, contribue paradoxalement au charme de l'opération. Vient ensuite mon tour, dans un autre bâtiment, avec les mêmes autorités. J'ai la chance d'avoir devant moi un public de jeunes gens, à qui je m'adresse avec ma tête mais aussi avec mon cœur sur l'avenir de la Moldavie et celui de l'Europe. Doïna Romanenco, l'assistante de l'ambassadeur, joue bien le rôle de l'interprète. Écho assez fort de l'assistance. Une vingtaine de minutes pour avaler quelque chose à la résidence, avant de retourner au palais du Parlement pour une brève conversation avec Iurie Roșca, un vice-président dudit Parlement connu pour son enthousiasme actif en faveur de la « révolution orange » en Ukraine, aujourd'hui un déçu de Iouchtchenko, par ailleurs défenseur à la fois de la Bessarabie et de la Moldavie. Je n'ai pas

voulu prolonger la discussion pour prendre le temps d'une excursion jusqu'à Tiraspol, la capitale de la Transnistrie. Les autorités locales auraient préféré que je reste ici pour banqueter. Avec la voiture de l'ambassadeur, pas de risque de se faire racketter sur la route. Pas de difficultés non plus pour franchir les barrages successifs: moldave, russe et transnistrien. La Transnistrie politique commence avant la Transnistrie géographique, dans la ville de Bender. Émotion au franchissement du Dniestr (Nistru). Tiraspol a bonne apparence, mais on y retrouve la propagande rouge et les statues de Lénine. On y sent l'odeur de la ville d'Odessa, toute proche. Avant de reprendre la route pour l'aéroport, l'ambassadeur, Olivier Jacquot, le chauffeur Marcel (un Moldave qui évoque son service militaire de deux ans, près de Sverdlovsk-Ekaterinbourg) et moi, prenons un pot dans un des cafés qui, ici comme ailleurs, se sont multipliés au cours des dernières années. À dix-sept heures trente précises, en même temps qu'Eugen et ses accompagnateurs, nous nous retrouvons au salon VIP de l'aéroport. Entre-temps, me dit le président Duca, les académiciens locaux semblent avoir décidé de me recruter parmi eux. Je serais le premier Français à recevoir cet honneur. Un mathématicien, Petru Soltan, me tombe dans les bras. De la fenêtre de l'avion, en retournant à Bucarest, je contemple les paysages saturés d'eau. La Roumanie vient de subir, pendant plusieurs jours, des pluies d'une intensité exceptionnelle. Eugen me dépose à la résidence, où, une fois n'est pas coutume, je dîne tranquillement dans ma chambre.

Mercredi 28 septembre 2005

Lucia Georgescu, mon accompagnatrice de lundi matin, une des collaboratrices d'Eugen, vient me chercher pour aller au palais Patriarcal. Comme je sens que cela lui fait plaisir, je la ferai participer à l'entretien. Ensemble architectural de belle allure mais assez

modeste, qui remonte au XVIe siècle. Ceausescu n'est pas parvenu à le détruire. Le Patriarche Théoctiste¹ me reçoit avec chaleur et simplicité, et la complicité de notre appartenance commune à l'Académie roumaine. Nonagénaire, belle tête et belle allure, l'esprit toujours alerte, moine depuis l'âge de dix ans. Il m'avait frappé lors du déjeuner offert par Nastase à Raffarin, et j'avais eu envie de le revoir. Nous parlons, comme avec Mgr Robu, de l'avenir du christianisme, du nécessaire succès de l'œcuménisme (le Nonce, Mgr Jean-Claude Périsset, me dira qu'en pratique rien ne bouge), de l'accueil du « pape de Rome » en 1999 etc. Tout cela dans un esprit positif. À la fin de l'entretien, Sa Béatitude me remet une médaille frappée cette année, à l'occasion du 120e anniversaire de l'autocéphalie de l'Église orthodoxe roumaine et se prête cordialement à une séance de photos, avant de me raccompagner à la porte en évoquant tout le bien qu'Eugen Simion lui a dit de moi...

Lucia me dépose ensuite au Parlement, où j'ai d'abord un entretien avec mon vieil ami Mircea Geoana. Ce technocrate austère (du moins en apparence) a réussi à marginaliser à la fois Ion Iliescu et Adrian Nastase. L'ex-futur Premier ministre de l'ex-futur président Nastase est ainsi devenu le président du premier parti de Roumanie (le PDS). Il préside également la commission des affaires étrangères du Sénat. Une heure pour discuter des erreurs d'Iliescu (« il manque de couilles » – sic), de la nécessité de refaire l'image du Parti (là, il vise la corruption), de la situation politique actuelle, du populisme en cours, du manque d'expérience du président en matière de politique internationale, de l'instabilité de son gouvernement. Geoana se pose déjà en successeur de l'actuel

¹ Sa Béatitude Théoctiste (1915–2007) fut le Patriarche de l'Eglise orthodoxe roumaine de 1986 jusqu'à sa mort.

chef de l'État. Mais alors que le charme de Basescu opère toujours remarquablement sur le peuple, qu'en sera-t-il de celui de l'ancien ambassadeur à Washington?

J'assiste ensuite, dans une autre aile de l'ex « Palais du Peuple », à la fin d'un débat à l'Assemblée Nationale: il s'agit d'une motion de censure, suite à l'incurie du gouvernement face aux récentes inondations qui ont affecté jusqu'à l'hémicycle du Sénat à l'intérieur duquel il a en effet plu ces jours derniers! Flots d'éloquence en tous cas, mais la motion est rejetée. On me conduit dans le bureau du président de l'Assemblée, dont la taille, me dit aussitôt Adrian, est inversement proportionnelle à l'importance réelle de la fonction. Mon vis-à-vis me parle de son bilan à la tête du gouvernement, en effet positif, et des manœuvres actuellement en cours pour le déboulonner de son perchoir. Beaucoup de mes interlocuteurs d'ici pensent que sa chute n'est qu'une question de temps.

Valeriu Ioan-Franc, mon éditeur d'ici, m'attend à la sortie pour me conduire dans un bâtiment de l'Académie roumaine, face au Parlement, où je rencontre – trop brièvement – des professeurs et des étudiants. Débat sur mes livres. Puis déjeuner – avec Florin Georgescu, le premier vice-président de la Banque Centrale (Lazarescu est actuellement à Washington), flanqué d'un administrateur de la banque nommé Napoléon Pop, avec aussi Eugen et Maya. Mon hôte est parfaitement sérieux, comme savent l'être les banquiers centraux. Du moins ai-je ainsi l'occasion de faire le point de la situation économique. Que de changements en quinze ans! Retour à la résidence. À peine le temps de me rafraîchir, avant de partir pour Sinaia avec Hervé Bolot. Deux bonnes heures sur une route encombrée. Vivement l'autoroute que tout le monde attend! Je me retrouve finalement dans les fastes désuets du palais Foișor, non loin d'un autre château, celui de Dracula... Installation rapide. Dîner d'ouverture du quatrième colloque de la série « Penser

l'Europe », réalisée sous le double timbre de l'Académie roumaine et de l'Ifri. J'aime bien ce club non anglo-saxon où l'on rencontre des personnalités intellectuelles d'excellente qualité, issues du réseau des académies des sciences des pays de ce qu'on appelait naguère l'Europe Centrale. L'austère Michael Metzeltin s'est pris d'affection pour moi et réciproquement. Je contribue à animer une soirée d'ouverture qui, autrement, serait restée bien formelle. Un festival de bonnes histoires. Il faut savoir ne pas être sérieux.

Jeudi 29 septembre 2005

Petit déjeuner avec Metzeltin. Ouverture du colloque, dont j'avais proposé le thème l'an dernier: *Nations et Minorités dans la Communauté européenne*. Eugen aurait dû mettre « Union européenne », mais qu'importe. Mon propre discours s'intitule: « Diversité des nations et démocratie dans l'UE ». J'en ai rapidement préparé la trame hier soir. Un sujet à mon avis capital. Certaines présentations sont tout à fait intéressantes, comme celle de l'ambassadeur algérien Mohamed Laichoubi. Celui-ci se montre extrêmement amical en vantant publiquement, et de façon appuyée, mon « originalité » et ma « pondération ». Encore un témoignage auquel je suis sensible. Laichoubi, qui fut ministre, rentre après-demain en Algérie, après plusieurs années en poste à Bucarest. Il semble proche de Bouteflika, *whatever it means*. Conversation avec lui, en marge de nos séances, sur le débat de la repentance à propos de la Colonisation. Point trop n'en faut. Le philosophe grec Evangelos Moutsopoulos (correspondant de l'Académie des sciences morales et politiques) lit un papier fort original: « Le moins dans les plus: considérations sur le statut des minorités ». Déjeuner avec les deux prélats et le philosophe. Mgr Périsset, un Suisse pince-sans-rire, est finalement très sympathique. Direct et —contrairement à une première impression— dépourvu de l'onctuosité propre à beaucoup

de ses pairs. Il est nonce depuis sept ans. Il était venu à l'époque pour préparer la visite de Jean-Paul II. Quelques remarques frappantes sur ce Pape « qui, toute sa vie, a été un acteur », ou encore sur ce cardinal roumain *in pectore*, victime d'une hémiplegie juste après la révolution et qui ne pouvait plus parler, sauf quand il priait, ce qui avait bouleversé le Saint Père en 1999. Histoire bouleversante en effet. Le nonce me convainc de lire l'autobiographie de Josef Ratzinger.

Après une brève conférence de presse vers 16 heures, retour à Bucarest, toujours avec l'ambassadeur. La conférence se poursuivra sans nous jusqu'à demain soir. Dans la voiture, Bolot, qui connaît bien l'Afrique, me raconte moult histoires édifiantes à ce sujet. À l'arrivée, moins d'une heure pour me changer, préparer mes bagages etc. Dîner à la résidence, avec quelques personnalités parmi lesquelles Andrei Pleșu dont j'ai déjà parlé, et le directeur de l'agence France-Presse pour la Roumanie, Yves-Claude Llorca, fin connaisseur de la situation locale. Beaucoup de bavardages sur les intrigues de la politique roumaine. Heureusement, avec un peu de distance, on voit mieux les choses: de mon point de vue, la Roumanie se trouve fondamentalement sur la bonne voie.

2006

Lundi 3 avril 2006

Vol tranquille pendant lequel je lis l'intéressant dossier que m'a préparé Marie-Claude sur les relations franco-roumaines, et écoute de la musique. Accueilli à Bucarest par un chauffeur de l'ambassade qui ne parle pas un mot de français. Il comprend tout de même qu'il doit me déposer à la Maison des Hommes de Science, certainement le lieu de cette ville où j'ai pris le plus de repas depuis bientôt seize ans. J'y arrive à 21 heures, juste à temps pour parler un peu avec mes amis roumains, ainsi que les délégués de l'Institut de France venus pour un séminaire, ce jour, auquel j'ai renoncé à participer: le chancelier Gabriel de Broglie, Hélène Carrère d'Encausse, Jean Decourt, Arnaud d'Hauterives, Jean Montreuil (un chimiste-pharmacologue, qui me dira connaître et apprécier les travaux de Maya Simionescu). Retrouvé aussi avec plaisir le linguiste autrichien Michael Metzeltin.

Mardi 4 avril 2006

Célébration en grande pompe du 140e anniversaire de l'Académie roumaine dans son beau palais, où je mis pour la première fois les pieds en juin 1990, Mihai Corneliu Drăgănescu étant président. Pourquoi avoir choisi pour faire du tam-tam le 140e anniversaire plutôt que le 150e? Mon ami Eugen Simion a le sens des symboles,

et il se trouve que ce jour coïncide avec la fin de son second mandat. Pendant les huit dernières années, il s'est distingué par une activité débordante et remarquable au service de cette grande institution roumaine. Son successeur devrait être élu demain. Il n'est pas tout à fait exclu qu'il en reprenne pour un troisième mandat. Mais il me semble sincère en disant ne pas le désirer (de toute façon, il gardera la présidence de sa fondation – dont je suis le vice-président d'honneur –, laquelle lui fournira sa logistique); et puis son succès même a suscité des jalousies chez une partie de ses confrères. Beaucoup d'entre eux sont d'ailleurs attachés à un principe d'alternance entre scientifiques et littéraires (ou, pour mieux dire, « humanistes »). À ce stade, tout est ouvert. Pour l'institution, l'enjeu est considérable.

Nous nous retrouvons dans la grande salle des sciences. Gabriel de Broglie et nos secrétaires perpétuels sont venus en uniforme, cependant que les académiciens roumains ont revêtu le leur pour la première fois. Cet uniforme, j'y suis pour quelque chose – comme Eugen a la gentillesse de le dire publiquement. Mon seul mérite est d'avoir pensé à leur suggérer de renouer avec leur ancienne tradition. Cela s'est passé il y a deux ans à l'embouchure du Danube. Le résultat est infiniment moins coûteux que notre « habit vert », et relativement seyant.

Accumulation d'interventions, à commencer par celle d'E. Simion et du président de la République Basescu, lequel distribue aussi des médailles. Présence des anciens présidents Ion Iliescu et Emil Constantinescu. Je trouve le premier en bien meilleure forme que la dernière fois. Échange amical avec lui, comme toujours. Nous nous retrouverons le 14 juin prochain à Lyon. L'Institut de France est à l'honneur. Nous y allons tous de notre petit discours. J'évoque quelques souvenirs personnels depuis 1990, quelques traits de relations franco-roumaines à travers les siècles, la nécessité d'entretenir

flamme, et l'éventuel rôle des académies à cet égard. Je souligne aussi que nos académies doivent s'adapter aux temps nouveaux, un thème que j'ai l'intention de reprendre à Chisinau. Dans tout cela, je mets bien sûr l'accent sur la francophonie. Beaucoup de propos de circonstances et donc assez plats, par des présidents ou représentants d'académies étrangères, essentiellement de la région. Ce n'est que vers 14h30 que nous nous retrouvons pour déjeuner – bien sûr à la Maison des Hommes de Science. Occasion de discuter avec les uns et les autres, notamment le cher Mgr Ion Robu, que je retrouve avec joie. Je lui demande à nouveau ses prières. De là, on me conduit à l'imposant bâtiment de la Banque Nationale de Roumanie, où Mugur Isaescu me reçoit avec prévenance et cordialité. Gouverneur depuis 1990, il jouit d'un grand prestige dans son pays et à l'extérieur. Je l'avais rencontré pour la première fois en 2000 quand il était encore Premier ministre et candidat à la présidence. Une autre époque. Son aspect est toujours juvénile. Il vient tout juste d'être élu à l'Académie roumaine et a participé aux cérémonies de ce matin, en uniforme. Isaescu semble avoir apprécié mon petit discours, et parle de m'inviter à donner une conférence dans son établissement. De mon côté, je voulais surtout l'entendre parler de l'économie roumaine. Le banquier central est plus que confiant, ce qui ne me surprend pas. Il démonte en particulier l'idée reçue selon laquelle la Bulgarie aurait mieux réussi que son propre pays. Les deux plus gros handicaps résiduels sont le secteur agricole et l'inadéquation des infrastructures. La grande corruption est en forte régression. Reste la petite. Mon hôte prend encore la peine de me faire longuement visiter ses palais, et de me remettre une pièce en or d'un tirage limité, avant de me raccompagner jusqu'au perron. Je ne m'attendais pas à tant d'égards. Après ces deux heures assez exceptionnelles, passage à la Résidence pour me rafraîchir, puis dîner à la Fondation pour les

Sciences et les Arts, où je retrouve une partie des mêmes. Un chercheur, le professeur Constantin Ionescu-Tirgoviste, m'offre un ouvrage intitulé « Les Relations franco-roumaines de diabétologie » que je vais parcourir avec bonheur. Cette rage de mémoire qui explose ici est émouvante. Intéressante conversation avec Michael Metzeltin et le président de son académie autrichienne, le mécanicien Herbert Mang, extrêmement sympathique. Papotage sur les élections de demain. C'est fou comme on entre rapidement dans ce genre de jeu, quand on est sur place.

Mercredi 5 avril 2006

Belle journée printanière, paisible. Pas mal de téléphone avec Paris. Un peu de bavardage avec les femmes de chambre. Celle qui m'avait naguère offert un livre de spiritisme me demande si j'ai trouvé un bon confesseur, et me met en garde, sinon, contre le châtiment de Dieu! Promenade solitaire dans les environs de la résidence, où se trouvent beaucoup des lieux qui me sont familiers: l'Académie roumaine, l'église Saint-Joseph de Mgr Robu, la place de la Victoire avec l'ancien Parlement, où se trouvait le bureau de Ceausescu, etc. Je suis venu tant de fois ici, mais toujours sous forte escorte. Or, il est bien vrai que pour connaître une ville, il faut beaucoup s'y promener à pied. Voilà un petit début. Je termine mon tour en me joignant aux parents d'élèves et autres personnes qui viennent chercher leurs enfants à la sortie du lycée Anna de Noailles. J'ai visité « officiellement » ce lycée, il y a deux ou trois ans. Cette fois, je savoure le menu plaisir de me trouver là « incognito » et sans raison.

Mise à jour du journal. Déjeuner solitaire, dans le jardin de la résidence. Agréable. Tâches diverses avant de plier bagages et de quitter cette « chambre du ministre », tellement familière, pour aller à l'aéroport. Du salon d'attente, je joins Eugen au téléphone.

Il ne s'est pas présenté. Son successeur est un chimiste de Cluj, nommé Ionel Haiduc. Il était, dit-il, son candidat. Eugen, qui a reçu un hommage unanime, se déclare donc ravi, et me dit qu'au moins en ce qui nous concerne, rien ne changera... Je n'en doute pas une seule seconde.

Vol dans un petit coucou à hélice qui me dépose à Chisinau à l'heure pétante. Accueil par Edmond Pamboukjian et le secrétaire général de l'Académie des sciences. Dîner à la résidence avec l'ambassadeur et sa femme Chantal, ainsi qu'Olivier Jacquot. Conversation sur l'état de la Moldavie. L'affaire de Transnistrie piétine. L'économie aussi. Il ne se passe rien de comparable au mouvement des années 90 en Roumanie. Ce petit pays, désormais coincé entre une Union européenne qui l'ignore largement d'une part, l'Ukraine et la Russie de l'autre, n'a pas de perspective claire dans l'avenir prévisible. Il lui manque aussi de la volonté. Je comprends mieux que la dernière fois combien il est misérable, pourquoi il est le pays le plus pauvre d'Europe, plus pauvre encore que l'Albanie. Non sans raisons, beaucoup regrettent l'Union soviétique. Il n'y pas que là!

Jeudi 6 avril 2006

L'excellente Doïna Romanenco, qui va servir d'interprète comme la dernière fois, m'accompagne au siège de l'Académie des sciences – un lourd immeuble de style soviétique – où je suis d'abord reçu par le très politique Gheorghe Duca. Ici, le président de l'Académie a le rang d'un super-ministre. Cette position se jauge à la classe de sa Mercedes ou encore aux signes de considération que lui manifestent les autres. Je ne sais ce qu'il vaut comme chimiste, mais je ne doute pas de son habileté. Très proche de Voronine, le chef de l'État pro-russe sinon pro-soviétique jusqu'au moment où il vira sa cuti en se retournant vers l'Union européenne.

Malheureusement je ne verrai pas le président, cette fois encore absent de Chisinau. Nous nous rendons dans la salle où l'on m'introduit comme membre d'honneur de l'Académie. Une salle modeste. Ils sont en train de refaire une sorte d'hémicycle (Duca me le montrera avec fierté) qui devrait être prêt pour le cinquantième anniversaire de l'institution, lequel sera célébré le 2 juin prochain.

Duca tient des propos de circonstances et me remet un modeste diplôme rédigé dans un français approximatif. Un autre académicien développe longuement mon cv. Je contemple les têtes souvent intéressantes de ces ex-apparatchiks soviétiques qui, de leur côté, regardent cet animal bizarre venu de l'Ouest, qu'ils accueillent en leur sein. Je parle pendant une quarantaine de minutes du « rôle des Académies dans le monde d'aujourd'hui ». Ce qui fascine le plus Duca chez moi, c'est qu'il me voit toujours parler sans notes. Je m'amuse de son étonnement. Suit une discussion assez vivante. Quelques interviews dont une pour l'unique chaîne de télévision. Verre de l'amitié dans le bureau de Duca. J'avale un verre de vin rouge moldave âgé de vingt ans. Un vieux pathologiste, qui porte une sorte de fez, semble surgir du XIXe siècle. Nous parvenons, avec l'ambassadeur, Olivier Jacquot et Doïna, à nous éclipser pour foncer sur la route chaotique qui mène à Dolna. Le conseiller culturel attire mon attention sur la prison, où les conditions de vie des détenus sont apocalyptiques. C'est le seul bâtiment de la ville mentionné dans la *Géographie universelle* d'Élysée Reclus. J'irai voir cela dans ma bibliothèque. Dolna est un village bien modeste (toits en tôle ondulée comme un peu partout ici, absence d'eau courante etc.) où Pouchkine passa un été en 1821 – lors de son exil doré en Moldavie – à l'invitation d'un riche marchand nommé Ralli, dont la demeure a été transformée en musée. C'est elle que nous voyons. Je doute qu'il y ait davantage qu'un groupe de visiteurs par mois. Tout l'intérêt est dans l'imagination.

Il fait un froid de canard, avec beaucoup de vent. Retour dans la capitale. À l'aller comme au retour, je peux contempler usines délabrées et bâtiments abandonnés. Par beau temps, les paysages sont certainement riant, mais les restes de l'URSS leur donnent un aspect tragique. Sur ces terres bénies des dieux, l'agriculture elle-même ne parvient pas à redémarrer.

Déjeuner « entre nous » à la résidence. L'ordre du programme pour cet après-midi a été chamboulé, en raison des délibérations prolongées autour de deux lois, l'une sur l'audiovisuel, l'autre sur les écoutes téléphoniques.

Entretien avec Leonid Talmaci, le responsable de la Banque Centrale, un petit brun moustachu qui n'a guère la tête de l'emploi, mais est tout à fait chaleureux. Conversation sur la situation économique et monétaire un peu langue de bois, ce que Pamboukjian attribuera à la présence de Duca, l'un des signes (en l'occurrence négatif) de sa puissance. Le représentant de la BERD à Chisinau, que je verrai ce soir à la résidence, me dira que le FMI commence à s'interroger sur l'intégrité de certains fonctionnaires...

Nous voilà maintenant tous partis au Parlement. Le bâtiment a été édifié pour le Comité central du PC local et sa construction a dû être achevée en 1988. C'est dire que l'Ancien régime n'en a guère profité. Il n'empêche qu'il est extrêmement soviétique. Environ deux heures d'attente, occupées à discuter avec Duca, avec Oleg Serebrian – un jeune député, leader du parti social-libéral, parfaitement francophone et un peu connaisseur de mes œuvres – mais aussi à suivre les débats du haut des tribunes, un exercice toujours intéressant. Vient enfin le moment de rencontrer le président Lupu (il n'a toujours pas quarante ans et en paraît davantage), qui dirige toujours d'une main de fer les travaux du Parlement, et auquel les augures attribuent un grand avenir politique. Discussion encore plus détendue que la dernière fois sur le sujet du jour: la Transnistrie, la

stratégie des Russes vis-à-vis de la Moldavie (ils s'en prennent actuellement à leur vin, l'une de leurs principales recettes d'exportation), la situation économique, les perspectives européennes. Pamboukjian a raison de dire que, s'agissant des « grands projets », même un homme aussi avisé et ouvert sur le monde que Lupu dit n'importe quoi. Cela mérite mention. Retour dans « l'hémicycle », cette fois pour mon adresse aux députés, un événement unique selon notre ambassadeur. Je leur parle pendant une vingtaine de minutes de la nature et des perspectives de l'Union européenne, sans oublier bien sûr d'évoquer le sort de la Moldavie. Occasion de leur donner un bon conseil, en substance: « Faites de bonnes réformes, rapprochez-vous de nos normes, et multipliez les contacts avec nous. » Dans ma manière de parler, je n'oublie pas que ce Parlement est à majorité communiste. Il est vrai qu'un Lupu se dit communiste, ce qu'il est autant qu'un Kwasniewski en Pologne!

Avec tous ces chamboulements nous arrivons avec une heure de retard à la résidence où l'ambassadeur a organisé un cocktail en mon honneur. Nouveaux toasts, discours etc. En ce jour, j'ai bien le sentiment qu'il m'arrive effectivement de rendre service à mon pays. Reste un petit dîner avec les Pamboukjian et quelques Français en poste ici, parmi lesquels un général de l'OSCE dont la mission plus ou moins avortée était de surveiller les stocks de munitions issus de la XIVe armée soviétique. Moment d'amitié, et chaleureux à l'image de mes hôtes.

Vendredi 7 avril 2006

Fin d'une expédition: Thierry chez les Moldaves. Lever à quatre heures. Malgré mes protestations, Edmond et Chantal ont tenu à passer quelques minutes avec moi autour d'une tasse de café. Le chauffeur Marcel me conduit à l'aéroport, où le petit coucou pour Budapest décolle à l'heure prévue, c'est-à-dire six heures.

*

Lyon. Mercredi 14 juin 2006

Lyon pour la présentation du livre d'Ion Iliescu, dont j'ai écrit la préface. Accueil à La Part Dieu par une collaboratrice de la Bibliothèque municipale, laquelle se trouve à proximité immédiate de la gare. J'y retrouve le héros du jour, aux côtés du directeur de l'établissement, Patrick Bazin. L'ancien président, qui est entré dans sa soixante-dix-septième année le 3 mars dernier, a maintenant totalement récupéré. C'est uniquement par amitié et à sa demande expresse que j'ai accepté de venir. Nous faisons donc un *show* à deux, dont son livre est le prétexte. Bazin nous invite à dîner dans un des bons restaurants de la ville. Conversation passionnante sur la vie de cet homme et son destin. À la fin de 1989, il s'apprêtait à prendre sa retraite! Son destin s'est joué au cours de ces journées extraordinaires de décembre. Comme tant d'autres, il est apparu à la télévision. C'est parce qu'il avait laissé un bon souvenir dans son passage aux affaires bien des années plus tôt qu'il s'est retrouvé en quelque sorte naturellement porté à la présidence provisoire. En deux ou trois jours, il est donc passé de la situation de directeur des éditions techniques, surveillé vingt-quatre heures sur vingt-quatre par la *Securitate*, au rang de chef d'État. Quand on parle avec cet homme, si l'on est attentif à son comportement très humain vis-à-vis des gens à commencer par ses interlocuteurs, on comprend sa popularité. Son traducteur Jean-Louis Corriol, présent au dîner, était lecteur à Iasi en 1975. Il voulait épouser une Roumaine et n'obtenait pas les autorisations nécessaires. Finalement, le jeune universitaire français a réussi à rencontrer le secrétaire du Parti, qui n'était autre que notre ami. Celui-ci a débloqué la situation, et les deux jeunes gens ont pu se marier. Iliescu nous raconte comment un dirigeant communiste local comme lui avait les moyens d'accomplir beaucoup pour le bien des gens. Pour revenir aux

fameuses journées, il nous dit que ce sont les rivalités entre militaires, non éclaircies encore à ce jour, qui ont provoqué un bain de sang (un peu plus de mille morts). Le « procès » du couple Ceausescu, décidé dans la hâte par un tout petit groupe de gens avec lui-même à sa tête, s'est terminé par une exécution sommaire qu'il ne regrette pas. Ce fut le prix à payer pour rétablir la paix civile. Il ne doute pas qu'autrement Nicolae et Elena auraient été lynchés. Il confirme qu'ils sont morts dignement. Nous évoquons aussi la fabrication de la Constitution, mais ne revenons pas ce soir sur d'autres sujets controversés comme les fameuses minériades, à l'époque où j'ai fait sa connaissance. En revanche, il est fort intéressant de l'entendre parler de ses contacts avec les dirigeants communistes à la grande époque, et des querelles idéologiques qu'il expose en effet avec clarté. Cet ingénieur a une excellente culture politique qui remonte à sa jeunesse. D'origine très modeste, il a fait de solides études à Bucarest, puis à Moscou au début des années cinquante, dans des conditions évidemment difficiles. Mais le fait est qu'il doit beaucoup personnellement à la révolution « socialiste ». Comme toujours, j'apprécie sa modération, son pragmatisme, son bon sens. Jamais un mot médiocre sur quiconque.

2007

Vendredi 28 septembre 2007

Accueil à Bucarest par un diplomate de l'ambassade, et par le chauffeur d'Eugen Simion qui nous conduit aussitôt à Sinaia. Réaction indignée quand nous lui demandons où est la ceinture de sécurité, comme si nous le soupçonnions de mal conduire! Ce n'est pas la première fois que je remarque qu'Hélène Carrère d'Encausse, avec qui je fais ce voyage, ne s'inquiète outre mesure face aux dangers des moyens de transport. Ici, le temps est agréable. Nous papotons tout le temps de la route. Accueil chaleureux au Palais Foişor. Dîner tardif avec Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei (qui poursuit la rédaction de ses mémoires, sans plus se préoccuper de l'éditeur, en quoi il a raison), Jacques De Decker, et Jaime Gil Aluja, président de la *Real Academia de Ciencias Económicas y Financieras* de Barcelone. Ce dernier, un Catalan fort sympathique (passionné, comme vais bientôt le découvrir, par les applications des ensembles flous dans les sciences sociales), m'entreprend sur la succession de Raymond Barre, l'un des deux Français à son Académie dont il était un membre très fidèle. Conversation générale, autour de la table, pour fixer le thème de la conférence de l'an prochain. Après tout cela, dans mon immense chambre (« la chambre de Ceausescu » – mais l'a-t-il seulement occupée une nuit?), je parcours les derniers volumes réalisés sous

la houlette d'Eugen. L'un rassemble les contributions de nos deux derniers colloques. Présentation agréable et, me semble-t-il, une mine de réflexions originales et pertinentes. L'autre livre célèbre la relation entre l'Institut de France et l'Académie roumaine. Pour Eugen, les écrits restent, et peu importe qu'un livre ne soit pas diffusé pourvu qu'il soit imprimé. Il a tort, mais comme je le comprends! Quoi qu'il en soit, une fois de plus, je me dis qu'il faut l'aider à valoriser la petite chapelle qu'il a créée avec mon aide bien modeste. Les petites chapelles peuvent porter davantage d'espérance que bien des gloires éphémères.

Samedi 29 septembre 2007

Longue matinée consacrée au colloque (Hélène et moi avons manqué la journée d'hier, qui a vu se succéder d'excellents orateurs). Je préside avec Dan Berindei une session dont j'avais moi-même proposé le titre: « Peut-on avoir une politique culturelle européenne? » Ce sujet me paraît en effet essentiel. Comme d'habitude, les points de vue exposés ici ne sont pas ceux qui traînent partout. Je suis très attaché également à la couleur francophone de notre groupe, qui comprend cette année un fort contingent d'Espagnols ou plutôt de Catalans, tous plus charmants les uns que les autres. Plaisir de retrouver Ion Iliescu et Petre Roman. À 61 ans, ce dernier file un parfait amour avec Silvia, une jolie cantatrice de 35 ans. L'ancien président continue de traverser une période difficile. Longue conversation également avec Adrian Nastase qui se débat pour survivre politiquement. Comme à chaque fois, il a un ouvrage à me donner.

Déjeuner tardif et constructif avec mes amis. Parmi les personnes qui retiennent mon attention aujourd'hui, je citerai Jean Askenasy, un chercheur neurologue israélien d'origine roumaine qui travaille sur le sommeil et vient de publier un livre sur la

conscience, Radivoje Konstantinović, professeur à l'Université du Monténégro, Răzvan Voncu, un jeune maître de conférences protégé d'Eugen, et enfin Magda Botez, une veuve roumaine qui peut avoir une soixantaine d'années, médecin, vivant à Santa Barbara en Californie, apparemment fort riche. Vu également Ionel Haiduc, un spécialiste de la chimie organométallique, le successeur d'Eugen à la présidence de l'Académie roumaine. J'espère qu'il préservera l'œuvre de son prédécesseur. Par ailleurs, je trouve l'ancien ambassadeur turc Ömer Zeytinoğlu passablement amorti et, surtout, très inquiet des évolutions en cours dans son pays, après l'élection d'Abdullah Gül à la présidence. D'une manière générale, je crois que le très kémaliste corps diplomatique est actuellement fort malheureux.

Après avoir donné une interview, je m'en vais à Bran – à une soixantaine de kilomètres d'ici – visiter avec Eugen le « château de Dracula ». Splendeurs des Carpates sous l'été indien. Ici, nous sommes au-delà de la réalité et l'on vient pour cela. Vlad l'Empaleur, prince de Valachie au XVe siècle, a laissé une trace dans l'histoire comme l'un des plus grands fauves dans un temps qui ne fut pas tendre. Son autre sobriquet, Dracula, vient de l'ordre du Dragon « Drăculești Order », et n'a à l'origine rien de particulièrement péjoratif. La légende toujours actuelle s'est développée au XIXe siècle à partir d'une réécriture de l'histoire de ce temps-là et surtout du roman *Dracula* de l'Irlandais Bram Stoker, publié en 1897, dont le destin n'a semble-t-il pas encore été égalé même par *Harry Potter*. Ce *best-seller* absolu trouva sa place dans le contexte de l'hystérie vampiriste de l'époque, le vampirisme provenant lui-même des temps les plus reculés. Toute cette mythologie fut réactualisée dans le dernier tiers du XXe siècle, avec des auteurs comme Gabriel Ronay ou des réalisateurs de cinéma comme Francis Coppola, et dans le contexte de l'affreux règne de Ceausescu.

Quant au château de Bran, perché sur un monticule qui occupait une position stratégique au Moyen Âge et me fait penser à une fantaisie de Louis II de Bavière, il est vraisemblable que le fameux Vlad n'y a guère séjourné plus d'une quinzaine de jours, ce qui est tout de même plus que le temps passé par Ceaurescu dans ma chambre du Palais Foişor! Visite intéressante, émouvante même, car au pied du château se trouve une grande villa sans caractère où les jeunes écrivains avaient leurs privilèges au début des années 60 et dont l'aspect extérieur n'a pas beaucoup changé depuis lors. Parmi eux, un certain Eugen Simion... Lequel Eugen, en tout cas, ne semble guère intéressé par l'histoire de l'Empaleur. À l'aller comme au retour, tout en profitant des paysages sublimes que nous traversons, nous parlons des auteurs roumains en France (Ionesco, Eliade, Cioran), de l'état actuel (bien triste) de la littérature française et de la critique littéraire et, bien sûr, des projets de la Fondation Nationale pour la Science et l'Art. Eugen, qui a bien connu Ionesco et en a étudié des fragments peu connus, estime que l'auteur de *La Cantatrice chauve* était un incroyant croyant. Comme Pascal le pensait de Montaigne, du moins je le suppose. Pour mon ami, seul restera de Gide son journal. Nous digressons également sur le genre des journaux (cf. son œuvre à lui sur les journaux intimes), celui des biographies et des autobiographies, autant de sujets qui me passionnent. Après un bref temps d'arrêt au Palais Foişor, nous repartons, cette fois avec Maya, pour un village voisin et un dîner traditionnel avec ceux qui ont pu rester. Mes deux amis évoquent les années 80, les horribles souvenirs du froid, de la ville de Bucarest totalement déserte quand le dictateur eut interdit la circulation des voitures, et autres scènes kafkaïennes de cette époque absurde. Ainsi, un jour d'hiver, seul piéton, pétrifié devant le Parlement, Eugen en vit sortir une unique voiture dont la passagère, Elena Ceaurescu, accrocha son regard, un court instant d'inquiétude

mutuelle. Pendant le repas, conversation amicale avec Petre Roman, sympathique et cultivé, sur la situation politique actuelle en Roumanie. Un phénomène péroniste. Soirée chaleureuse et, bien entendu, mieux que convenablement arrosée.

Dimanche 30 septembre 2007

Petit déjeuner avec Eugen, Maya et d'autres. Fixation de dates. Quelques lectures et rangements dans ma chambre. De ma fenêtre, j'observe une scène campagnarde où sont attablés des gens qui, sans doute, travaillent ici au Palais. Pensant aux tragédies de l'histoire contemporaine de la Roumanie, cette image villageoise toute breughélienne et toute simple me touche. Retour sur Bucarest avec Eugen, tandis que Maya va dans la Mercedes de son amie Magda. Temps splendide. Routes chargées. Il semble que le cafouillage politique en Roumanie n'ait pas (encore?) eu d'effet négatif sur une croissance économique partout visible. Eugen et moi parlons de plusieurs sujets, dont le développement de la Fondation. Embrassades chaleureuses. Nous nous quittons, lui pour célébrer l'anniversaire de sa fille, moi pour retrouver Marie-Christine, qui rentre de Los Angeles.

2009

Vendredi 2 octobre 2009

Je quitte le bureau à seize heures, direction Roissy, puis vol pour Bucarest. À l'arrivée, installation à l'hôtel Howard Johnson Plaza. Ma chambre, au dix-huitième étage, surplombe la Maison des Hommes de Science qui m'est si familière depuis 1990. Vue également sur le Palais du Parlement, l'ex-Palais du Peuple.

Samedi 3 octobre 2009

Longue matinée à l'Académie roumaine pour la suite et fin du colloque annuel « Penser l'Europe ». J'ai manqué la journée d'hier. Du moins ai-je tenu mon engagement auprès d'Eugen Simion de venir. Le thème de cette année est « L'éducation et l'enseignement dans l'Europe d'aujourd'hui ». J'ai proposé pour ma propre intervention le titre « Réflexion sur les principes premiers de l'éducation ». Revu comme toujours avec plaisir Ion Iliescu, en pleine forme physique et politique (il aura 80 ans le 3 mars prochain...), avec qui j'ai une longue conversation, ainsi qu'Emil Constantinescu, lui aussi très bien. Vers treize heures trente, après une interview pour un grand quotidien national, Eugen me prend dans sa voiture pour rejoindre les autres et aller déguster des vins puis déjeuner dans la vallée Calugareasca, à 130 km de Bucarest! C'est-à-dire que nous passons à table vers seize heures et en sortons

deux heures plus tard... pour rentrer à Bucarest où nous arrivons peu avant l'heure du dîner à l'ambassade! Sur le chemin du retour, notre conversation prend un tour plus personnel. Eugen me parle de ses rapports avec les femmes, et cite ce propos de Tolstoï rapporté dans le journal de son médecin: « Il n'y a rien de plus terrible qu'une femme mauvaise et rien de plus beau qu'une femme bonne ». Et mon ami d'ajouter: « Quand on rencontre une femme bonne, il ne faut pas la manquer ». Lui et moi nous nous reconnaissons également dans cette remarque de Montaigne: « J'aime la solitude peuplée ». La solitude peuplée, ce peut être l'atmosphère de la ville (Hélène Carrère d'Encausse me disait l'autre jour qu'elle ne peut écrire qu'à Paris) mais aussi celle de la maison. Je songe, en faisant une brève escale à mon hôtel, que cette énième visite roumaine n'est pas très raisonnable (à moins d'un mois de la deuxième édition de la *World Policy Conference*, que j'ai lancée l'an dernier à Evian), mais ô combien sympathique. Je sais que le monde que je fréquente autour de ce séminaire « Penser l'Europe » (celui-ci est le huitième) est le monde d'hier, pour parler comme Stefan Zweig. Un monde francophone et francophile. Celui qui le remplace est américanophone et américanophile. Eugen a 76 ans et la plupart de nos amis d'ici tournent autour de 80 ans. Mais ce monde d'hier, j'éprouve pour lui une profonde affection, et il m'apprend beaucoup. Et il laissera sa trace. J'en profite fugitivement mais réellement. Aujourd'hui, je découvre un peu mieux Evangelos Moutsopoulos, recteur honoraire de l'université d'Athènes, membre de l'Académie d'Athènes et correspondant des Sciences morales. Nous amorçons une discussion passionnante sur le *Kairos*. Pour moi, une fulgurance. En rentrant du dîner à l'ambassade, je trouve sous ma porte une brochure du philosophe grec dans laquelle je me plonge aussitôt. Des thèmes qui me sont chers paraissent illuminés. Du coup, j'ai envie de donner suite à l'appel

de Claude Farnaud¹ et d'aller faire un tour à Athènes. Revu aussi Michael Metzeltin. Nous reprendrons demain nos projets politico-linguistiques, notamment autour de l'idée d'une Constitution européenne...

Quant au dîner à l'invitation de l'ambassadeur Henri Paul, il me donne l'occasion de revoir Zoé, la bouillante collaboratrice d'Emil Constantinescu, et Iulian Chifu, le directeur du centre de prévention des conflits, un représentant de la nouvelle Roumanie, si ce n'est qu'il parle parfaitement français. « Ma » chambre est occupée, ces jours-ci, par Richard Yung, sénateur des Français de l'étranger – une forte personnalité –, et son épouse. Nous parlons un peu des méandres de la politique actuelle (la prochaine élection présidentielle a lieu fin novembre) et davantage de Paul Morand, de Cioran ou encore d'Ionesco...

Dimanche 4 octobre 2009

Matinée libre! Méditations sur la *kairicité*, l'impulsion, l'instinct, l'intuition, le destin, les connexions orientales autour de Platon, et les relations de tout cela avec l'énergie-espace-temps, etc. Départ à treize heures avec Michael et vol de retour sans histoires, pendant lequel je gratte mon journal pour la semaine, car demain est un autre jour et l'échéance – encore un mot kairique – sera passée.

¹ A l'époque, ambassadeur de France à Athènes.

2010

Jeudi 7 octobre 2010

Nous partons, avec Marie-Christine, vers Roissy. Une heure vingt pour y parvenir! Je donne en chemin une interview téléphonique – pour le quotidien *La Provence* – sur l'image de la France dans le monde, un sujet sur lequel on m'interroge de temps en temps. Arrivée à peu près à l'heure. Nous arrivons suffisamment tôt à l'hôtel pour pouvoir échanger quelques mots avec Eugen Simion et Maya Simionescu, adorables comme toujours. Marie-Christine reçoit un premier cadeau d'anniversaire!

Vendredi 8 octobre 2010

Pendant le petit déjeuner, mes amis de Barcelone m'annoncent que j'ai été élu à leur « Académie royale des docteurs ». Cela donnera lieu à un discours supplémentaire, que je ferai quelque part en 2011. Journée essentiellement consacrée à la neuvième édition du séminaire *Penser l'Europe*, que nous avons lancé en 2002 avec Eugen Simion. Plaisir de retrouver mes vieux complices, dans le cadre de l'Académie roumaine si liée au développement culturel de ce morceau d'Europe à la fois latin et slave. Chacun y va de son petit compliment à Marie-Christine, y compris Mgr Ion Robu, qui lui offre un chapelet pour son anniversaire. Je prononce le discours

introductif, comme me l'a demandé Eugen, sous le regard critique de Georges-Henri Soutou, que j'ai fait inviter, et qui a préparé une intervention substantielle. Comme d'habitude, abondance d'allocutions, souvent trop longues, et guère de débats. Malgré tout, l'ensemble est riche et le climat chaleureux. Le président de la Fondation pour les Arts et la Science constate que dans ce pays orthodoxe, il mobilise beaucoup plus facilement des personnalités catholiques (cette fois Mgr Robu mais aussi le recteur de la faculté théologique de Iași) que des orthodoxes (aucun hiérarque orthodoxe cette année). Déjeuner prolongé, à l'hôtel. L'ancien président Emil Constantinescu m'entretient longuement de la révolution de 1989, des „crimes“ dont Iliescu est selon lui au moins indirectement responsable et de sa complaisance pour les acteurs de l'ancien régime, du comportement condamnable à l'époque d'hommes comme le général Militaru, du côté caméléon d'un Silviu Brucan etc. etc. Me voilà replongé dans l'atmosphère de mes premiers voyages. En bon scientifique (il est géologue), Constantinescu a tout noté, tout vérifié. Il note que la passé de Basescu ne l'a pas empêché de rester populaire. À 71 ans (il est né en 1939), l'homme que j'ai en face de moi est heureux (c'est du moins ce qu'il dira à Marie-Christine ce soir pendant le dîner). Il est vrai qu'il appartient à la catégorie des hommes « protégés ». J'ai toutefois l'impression qu'il souffre d'avoir été considéré comme un président faible et de ne pas être reconnu comme l'égal d'un Havel¹ ou même d'un Jelev². Cela dit il est simple, charmant, et plein d'humour. Il m'assure avoir lu l'édition roumaine de mon livre *Mémoire*

¹ Vaclav Havel (1936–2011): dramaturge et essayiste, il fut une des figures emblématiques de la „révolution de velours“ en 1989. Il fut président de la République fédérale tchèque et slovaque (1989–1992), puis de la République tchèque (1993–2003).

² Jeliou Jelev (1935-): président de la République de Bulgarie (1990–1996).

*du temps présent*¹ et écrit dans l'un de ses ouvrages que je suis le seul à avoir compris quelque chose à son pays dans les années 90. En fin de journée, nous nous retrouvons tous à l'Athénée (je n'y étais jamais allé) pour écouter Tchaïkovski (le merveilleux concerto pour violon) et Ravel. La journée se termine par un banquet à l'hôtel Intercontinental, offert par le maire du deuxième arrondissement de Bucarest (cet homme-là est attentif à la culture), auquel assistent entre autres Roumains l'ancien président Constantinescu et l'ancien Premier ministre Petre Roman. On célèbre à nouveau Marie-Christine (fleurs, cadeau, embrassades...). On mange et on boit beaucoup. Pendant cette journée, le caricaturiste Ștefan Popa dit Popa's a beaucoup croqué et dessiné avec cette célérité qui contribue à sa réputation.

Samedi 9 octobre 2010

Après une nuit brève et un peu agitée, matinée à l'Académie, où je commence par donner une interview à Miruna Munteanu, comme l'an dernier. Entretien avec Caius Trajan Dragomir, qui me replonge lui aussi dans l'atmosphère des années 90. Après la France, il a été ambassadeur en Grèce pendant quelques années et maintenant il se maintient dans des affaires liées à la médecine. Il vient de temps en temps à Paris. Longue conversation ensuite avec Michael Metzeltin, dans le bureau du vice-président Dan Berindei (87 ans, magnifique). J'écoute ensuite les dernières interventions de la matinée, avant d'aller avec Marie-Christine et nos collègues voir l'exposition de Popa's. Je suis gratifié d'un immense tableau qui ressemble à celui que m'avaient offert les Chinois du Club des Réformateurs il y a quelques années, et pour cause: les deux « œuvres » ont été

¹ Thierry de Montbrial. *Mémoire du temps présent*, Flammarion, 1996. Edition en langue roumaine en 1996.

réalisées à partir des mêmes photos! Reçu par ailleurs deux caricatures sympathiques. Avant de quitter mes amis, Emil Constantinescu m'accompagne jusqu'au bâtiment principal de l'Académie pour me remettre trois de ses livres en mains propres. Nous filons aussitôt après vers l'aéroport.

2011

Mercredi 12 octobre 2011

Atterrissage à Bucarest à 22h30. Un chauffeur nous conduit au Carol Parc Hotel, un petit palais construit en 1906, converti en logements populaires sous le communisme, et récemment réhabilité en cinq étoiles, plus proche en réalité de nos relais châteaux. Nous sommes ici au sommet d'une colline, comme dans un village, avec une vue remarquable sur le palais du Parlement, le Palais du peuple de Ceausescu. Nous arrivons au moment précis où Eugen et Maya quittent les lieux, où ils ont dîné. Embrassades et plaisir de se retrouver. Installation dans un petit appartement fort agréable.

Jeudi 13 octobre 2011

Départ en milieu de matinée pour l'Université de Bucarest, – la meilleure du pays, dit-on ici, mais je sais que d'autres revendiquent ce classement –, où va m'être conféré le grade de *Doctor Honoris Causa*. Après un moment dans le bureau du recteur Ioan Pânzaru – un professeur de littérature française auquel succède bientôt Mircea Dumitru, un spécialiste de la philosophie analytique – nous revêtons les toges et entrons dans une grande et belle salle bien remplie, où je repère aussitôt plusieurs de mes amis roumains et d'autres compagnons du séminaire *Penser l'Europe*, cependant que l'on chante le *Gaudeamus Igitur*, un moment toujours émouvant. Le recteur prononce l'allocution d'usage, et passe la

parole à Eugen Simion, chargé du *Laudatio*. Après avoir reçu mon diplôme, rédigé dans une calligraphie superbe, je prends la parole sur Proust, comme me l'a demandé Eugen. Je m'inspire évidemment de mon texte rédigé pour la nouvelle et magnifique édition de la *Recherche du temps perdu*, tout juste sortie de l'imprimerie et dont le président de la Fondation pour les Arts et les Sciences nous a remis hier soir deux jeux d'exemplaires. Je m'attache surtout à commenter la dernière phrase de l'ouvrage, où l'auteur compare les hommes à des géants occupant en fait une vaste portion de l'espace-temps, en la rattachant à la double dialectique de Pascal: l'infiniment grand et l'infiniment petit d'un côté, avec la capacité que nous avons à appréhender les deux (au passage je fais quelques commentaires sur la notion de prévision); la grandeur et la misère, c'est-à-dire l'aspiration à Dieu et la dérive vers la mondanité, de l'autre. En m'appuyant sur le texte de la mort de Bergotte devant le „tout petit pan de mur jaune“, je suggère que Proust pouvait aussi pencher vers Dieu, de même que Pascal n'a jamais totalement dédaigné la mondanité, laquelle, dans son esprit, incluait l'attachement aux sciences. Plus rapidement, j'aborde le problème de la mémoire, non pas bien entendu ce que les spécialistes appellent la *working memory*, nécessaire à l'action quotidienne, mais la mémoire de long terme avec ses reconstructions permanentes (petite madeleine, intermittences du cœur). J'insiste, enfin, sur une troisième dialectique dans tout cela, la sensualité et l'intellectualité, avant de conclure: Proust était d'abord et avant tout un écrivain, qui tenait la littérature pour la forme suprême de l'art. Pendant la petite réception dans le bureau du recteur qui suit la cérémonie, des marques d'amitié me sont prodiguées. Jacques De Decker, le président de l'Académie royale belge de littérature, sans doute légèrement irrité qu'un profane traite pareil sujet dans pareilles conditions, me dit sur un ton indéfinissable qu'il fallait „oser“, usant du même

verbe que mon confrère de l'Académie des Sciences morales et politiques, un philosophe spécialiste de Hegel, Bernard Bourgeois, quand, il y a exactement dix ans, j'avais traité de „l'informatique et la pensée“ devant les membres de la Société française de philosophie¹! en fait, je suis bien décidé à „oser“ de plus en plus dans le temps qui me reste à vivre, et j'ai suffisamment l'intuition de la Roumanie pour savoir que ce pays est plus ouvert que d'autres à la démarche pluridisciplinaire. Dans le cas de Proust (et certainement dans d'autres cas, je pense typiquement à Pascal) – comme me le dira Irina Mavrodin qui a consacré vingt années de sa vie à cette traduction de la *Recherche* (en s'interdisant de consulter celle qui existait déjà pour ne pas se laisser influencer, mais ceci est une autre histoire) – c'est justement le point de vue différent de celui des littérateurs professionnels qui peut faire l'intérêt d'une réflexion comme la mienne, réflexion d'ailleurs avant tout spirituelle, comme l'a bien vu l'archevêque catholique de Bucarest, Mgr Ion Robu, que j'ai la joie de retrouver.

Nous partons ensuite pour la Banque Centrale, où le gouverneur Mugur Isarescu nous rejoint à déjeuner avec nos amis. Cet homme remarquable occupe son fauteuil depuis 21 ans, très exactement depuis le 4 septembre 1990, avec une parenthèse d'une année (entre décembre 1999 et décembre 2000) pendant laquelle il a été premier ministre. C'est l'époque où je l'ai rencontré pour la première fois. Avant de passer à table, il se fait guide pour commenter les lieux à ses visiteurs, un numéro bien au point comme celui du général Georgelin, le grand Chancelier de la légion d'Honneur, en son palais parisien, où encore comme jadis celui de Jean-Claude Trichet, quand il était gouverneur de la Banque de France. Je le

¹ Voir Thierry de Montbrial. *Il est nécessaire d'espérer pour entreprendre. Penseurs et bâtisseurs*. Editions des Syrtes. 2006.

vois ensuite en tête à tête pour l'inviter à la *World Policy Conference* à Vienne en décembre prochain. Il regrette de n'avoir pu se rendre à Marrakech¹ l'an dernier, ne serait-ce que parce qu'il aurait aimé découvrir cette ville. Après le déjeuner, fort amical et bien arrosé, Isarescu me montre la belle salle de conférences où, demain, mes vieux amis Etienne Davignon² et Richard Haas³ viennent s'exprimer dans je ne sais quel contexte. S'il est vrai que la terre est petite, celle des banquiers centraux ou des clubs comme le Bilderberg ou la Trilatérale l'est encore davantage, mais c'est bien à tort que les gens comme nous pourraient croire avoir la planète au bout des doigts. Après une brève escale à l'hôtel, nous allons à l'Académie roumaine où, depuis maintenant un certain temps, je me sens comme chez moi. Là, je dois traiter devant un public postdoctoral d'un sujet imposé: « Le centre et la marginalité dans la culture européenne ». Je précise les concepts systémiques de centre et de périphérie, avant de les appliquer à la culture en général, puis à la culture européenne, tout en brochant une fois de plus sur le thème fondamental de la dimension culturelle de la construction européenne, au cœur de l'ambition de notre séminaire *Penser l'Europe*. Toute culture est un système, les œuvres se renvoyant les unes aux autres, et l'on imagine guère les cultures européennes se fondant en une seule, c'est-à-dire se confondant. Mais certaines sont plus influentes que d'autres. Quel sens, donc, donner à l'expression d'une culture

¹ Il s'agit de la troisième édition de la *World Policy Conference* qui a tenu ses travaux à Marrakech en octobre 2010.

² Etienne Davignon (1932-): homme politique et homme d'affaires belge. Premier président de l'Agence Internationale de l'énergie (1974–1977); vice-président de la Commission des communautés européennes (1981–1984); président du Conseil de la Société Générale de Belgique (1989–2001); vice-président de Suez-Tractebel (depuis 2003).

³ Richard Haass (1951-): président du Council on Foreign Relations, un des plus importants *think tanks* américains (depuis 2003).

européenne? Je n'ai nullement la prétention de répondre ce soir, et d'ailleurs il faut filer rapidement au palais Cotroceni où le président Basescu va décorer certains d'entre nous. Nous trouvons même le moyen d'arriver en retard, comme lors de mon premier voyage en 1990, mais entretemps le protocole a perdu son caractère bon enfant. Nous voilà bientôt dans cette immense salle que je connais bien. Les décorés sont alignés face à l'endroit où le chef de l'Etat va bientôt se placer. A notre droite, les invités. A gauche, les journalistes. Arrive Basescu. Hymne national. Je suis appelé en premier, la décoration la plus élevée m'étant attribuée, celle de Grand Officier de l'Etoile roumaine (*Ordinul Steaua României – Mare Ofiter*). Je reçois cette distinction comme la marque de reconnaissance pour l'intérêt que je porte, depuis la chute du communisme, à ce pays si attachant. C'est d'ailleurs ce que me dit le conseiller du président pour les affaires stratégiques, Iulian Fota, que je connais en fait depuis des années. Toute la valeur des décorations tient dans les symboles, au niveau personnel, comme au niveau social. Sinon, il n'y a qu'ornement ou vanité. Il me vient à l'esprit que j'ai grimpé les échelons de cet ordre sous les trois présidents depuis révolution: Emil Constantinescu m'a fait Officier, Ion Iliescu Commandeur, et maintenant Traïan Basescu Grand Officier. On ne pourra pas dire que je suis l'homme d'un seul parti. Une fois toutes les médailles distribuées, le président prend la parole. Son appel à la constitution rapide des Etats Unis d'Europe a peu de chances de porter au-delà de cercles roumains, et encore très limités. J'ai été désigné pour lui faire une réponse collective. Mon propos (bref!) tourne autour de l'idée que tous les décorés ici présents aiment la Roumanie et aiment l'Europe. Nous restons ensuite un moment pour la coupe de champagne traditionnelle et bavardons les uns avec les autres avant de nous retrouver à l'Hôtel Intercontinental où Neculai Onțanu, le maire d'arrondissement qui

nous avait déjà reçu l'an dernier, le jour même de l'anniversaire de Marie-Christine, rebelote. Dîner festif dans une atmosphère plus qu'amicale, avec pour finir un gâteau au chocolat spécialement dédié à Marie-Christine, tant il est vrai qu'ici c'est tous les jours sa fête!

Vendredi 14 octobre 2011.

Difficile de commencer à l'heure après toutes ces libations. Essentiel de cette journée dans la grande salle de l'Académie. Ion Iliescu m'offre un exemplaire de son dernier livre, où figurent les traces de certaines de nos rencontres. Eugen présente fièrement les trois volumes de son Proust, et m'invite à dire quelques mots à ce sujet, ce que je fais d'autant plus volontiers que sa „Pléiade roumaine“ est un remarquable succès dans un environnement culturel fort difficile. Puis nous ouvrons ensemble cette dixième édition de notre séminaire *Penser l'Europe*, consacrée cette année à une projection à un horizon de cinquante ans. Dans ma propre allocution, je parle d'abord du problème général de la prévision, en distinguant soigneusement les causes fondamentales et les causes immédiates (cf. les tremblements de terre) et en insistant sur les diverses temporalités, les effets de générations etc. Parmi les prévisions les plus faciles à un horizon d'un demi-siècle, il y a évidemment la démographie, mais aussi dans une certaine mesure la technologie. Reprenant une métaphore que j'ai utilisée dans mon journal d'hier, je dis que vers 2050 “chacun aura le monde au bout de ses doigts”. Le savant israélien Jean Askenazy, avec qui je sympathise, me dira que, de son point de vue de neurologue, cette expression est une fulgurance. Je serais curieux d'en savoir davantage. Je rappelle aussi que l'avenir dépend des stratégies mises en œuvre, avant de développer le thème majeur de la gouvernance puis de conclure sur l'idée qui m'est chère de l'Europe comme laboratoire de gouvernance mondiale. Commence ensuite la série des interventions

préparées par chaque participant, un exercice assez ingrat car peu respectent la discipline (dix minutes chacun) et tous ne sont pas de bons orateurs. Surtout, il n'y a guère d'interaction. Heureusement, Eugen Simion veille depuis le début à l'édition des actes de nos rencontres. Il vient tout juste de publier un gros volume sur les neuf premières éditions avec les principaux extraits des discours, et le résultat est à la fois intéressant et original, pour deux raisons complémentaires: les personnalités invitées à s'exprimer proviennent principalement des pays „de l'Est“; elles appartiennent au monde de la culture et non de la politologie. D'où quelques idées originales qui font tout l'intérêt de ce petit club au sein duquel, il faut le souligner, on parle français, un petit club qui a par ailleurs tout le charme d'un cénacle de gens cultivés, aimant à se retrouver une fois par an. Dans ses moments de lyrisme, Eugen parle du „Club de Bucarest“ et décrète que là se joue, sur le plan intellectuel, l'avenir de l'Europe. Ne nous emballons pas. Mais, comme on dit, les petits ruisseaux font les grands fleuves. Et si je reste fidèle à ce séminaire, malgré les poids de mes charges, c'est fondamentalement en raison des amitiés qui s'y sont développées, autour de belles figures comme Eugen Simion, Maya Simionescu, Dan Berindei, Marius Sala, ou encore Mgr Robu, pour en citer que des Roumains. Je sais bien que nous sommes mal partis pour nous renouveler, mais est-ce si grave après tout? La survie d'une institution comme une Académie est une chose, celle d'une revue intellectuelle, par exemple, une toute autre chose. Conçoit-on, en France, la revue *Commentaire* sans Jean-Claude Casanova? Et conçoit-on, en Roumanie, le séminaire *Penser l'Europe* sans Eugen Simion, Maya Simionescu et, peut-être Thierry de Montbrial? Voilà où j'en suis de mes réflexions pendant que nos collègues lisent plus ou moins péniblement des papiers que je prendrai davantage de plaisir à lire moi-même.

Déjeuner tardif à la Maison des Hommes de Science. En nous y rendant, Eugen nous parle des manœuvres de certains avocats pour la récupérer, comme bien d'autres bâtiments, en arguant de droits des propriétés antérieures au régime communiste. Je comprends cependant que l'Académie est prête à la racheter. A qui? *That is the question*. Début d'après-midi pour une brève pause à l'hôtel, puis retour à l'Académie où les discours continuent de se suivre, jusqu'à l'heure où il faut partir pour l'Ambassade de France. J'y vais avec le diplôme que je dois remettre à Eugen. De son côté, l'Ambassadeur Henri Paul a reçu la médaille. Je retrouve la résidence avec plaisir, ainsi que son personnel, dont la lingère inspirée – à qui, si j'ai bien compris, on a dû rappeler que la République française était laïque. L'actuel représentant de la France, originaire de la Cour des comptes et esthète, a refait la décoration des salles de réception et trouvé quelques tableaux intéressants dans le patrimoine national. Je suis davantage que Marie-Christine convaincu par le résultat. Puis il faut procéder à la cérémonie de remise à Eugen Simion des insignes d'Officier de la Légion d'Honneur. Henri Paul a eu l'élégance de me laisser opérer, ce qui est inhabituel dans une ambassade. Je prononce donc l'éloge de mon ami, en résumant sa vie et ses mérites, notamment vis-à-vis de la France. En parlant, c'est toute l'idée que me fais de la Roumanie contemporaine qui défile dans mon cerveau. La guerre, le régime du maréchal Antonescu, le communisme et dérapages de Ceausescu. Le froid et les absurdités des années 80. La renaissance à partir du début 90, renaissance quasiment au sens propre pour des personnes comme Eugen Simion ou Dan Berindei. J'évoque les années d'Eugen à Paris, entre 1970 et 1973, et leur importance pour sa vie; son livre *Le retour de l'auteur*, où il prend le parti de Sainte-Beuve contre Proust; notre coopération enfin. Lorsque j'épingle l'insigne, je suis moi-même ému. Mgr Robu le remarque. Eugen l'est aussi,

bien sûr. Il répond joliment. Agréable réception. Ce soir, j'ai mieux fait la connaissance d'un ambassadeur atypique et attachant. Les voyages, ça sert aussi à découvrir des personnes, y compris de sa propre tribu.

Retour à l'hôtel, pour le dîner offert par le maire de Bucarest, Sorin Mircea Oprescu – un professeur de médecine (chirurgien) qui fut proche d'Iliescu. Notre hôte nous rejoint un peu tard, au terme d'une journée à Chisinau. Pour l'essentiel, nous échangeons des blagues. Tout le monde s'y met. Mgr Robu n'est pas en reste. Quand l'heure est venue de se séparer, car Marie-Christine et moi ne serons pas présents demain matin, tout le monde est fatigué, mais apparemment content. Nous vivons ici de beaux moments de convivialité.

Samedi 15 octobre 2011.

Dans l'avion de la Tarom qui nous ramène à Paris, nous sommes quasiment seuls dans notre compartiment. Je passe tout mon temps ou presque à lire un beau livre hors commerce consacré à Paul Morand, qu'Henri Paul a fait faire à l'occasion d'une exposition consacrée à cet auteur, dont il avait lui-même pris l'initiative. Initiative heureuse, car la Roumanie est un point focal de la vie de ce grand voyageur cosmopolite, qui y a eu une partie de son cœur et y a même passé une année cruciale comme ambassadeur de Vichy, dont il n'est d'ailleurs resté aucune trace autre que la honte, justifiée ou non. Le *Bucarest* de Paul Morand est comme le *Trieste* de Chateaubriand¹, c'est-à-dire un point de jonction entre l'Occident et l'Orient. L'écrivain avait une excellente vue et une rare capacité de discernement. Mieux que tout autre, il savait démêler en chacun les influences primordiales à l'œuvre dans son âme. Je lis les deux essais consacrés dans ce volume à sa nouvelle *Flèche d'orient*. L'un de Catherine Douzou, l'autre de Dominique Fernandez. Je ne

¹ Cf. Chateaubriand. *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811).

résiste pas à l'envie de recopier quelques lignes de ce dernier (auteur, par ailleurs, d'une *Rhapsodie roumaine* publiée par Grasset en 1998). La nouvelle en question est admirable à plusieurs titres, écrit l'académicien français. En particulier « ce glissement de la raison française à l'âme russe [sujet de l'ouvrage], Paul Morand la raconte par l'intermédiaire d'un paysage qui est lui-même une sorte de transition entre l'Occident et l'Orient. Le Danube, qui a traversé les terres les plus „civilisées“ d'Europe, l'Allemagne, l'Autriche, la Hongrie, finit dans un épanouissement indéfinissable, un abandon de la terre ferme à l'eau, une langueur aquatique, une perte, dans le vague et l'inculte, un effacement dans l'informel ». C'est là que le héros, un Russe émigré, décide de tourner à jamais le dos à sa patrie d'emprunt et au confort d'où il vient, et s'embarque sur un bateau minable pour aller se fondre « en territoire soviétique ». Le récit se situe au début des années 30. Il me plaît de terminer sur l'évocation de ce delta et d'y laisser vagabonder mon imagination, alors que l'avion s'apprête à toucher le sol de Paris.

Annexe

ANNEXE 1

Le sens de l'histoire¹

En me présentant aujourd'hui devant vous, j'ai conscience de l'apport inestimable de votre nation à la civilisation européenne, du droit qu'elle a acquis au long des siècles à participer pleinement à l'œuvre d'intégration entreprise depuis un peu plus de quatre décennies à l'Ouest de notre continent, des devoirs des uns et des autres pour rendre cette participation possible au plus vite. Jadis déjà, de grands historiens français dénonçaient l'injustice qui vous était faite. « Depuis le XIIIe siècle, l'Europe ne cesse de découvrir et d'oublier les Roumains. Ce double processus connut un moment privilégié après 1848, lorsque les élites politiques de Valachie et de Moldavie trouvèrent refuge en France, où la plupart avaient fait leurs études. Dans ses *Légendes démocratiques du Nord* (1854), Jules Michelet écrit ces lignes qui reviendront par la suite périodiquement sous la plume des historiens et des politiciens: „Peuples de l'Occident [...] n'oubliez pas tout ce que vous devez à la Hongrie, à la Pologne, à l'infortunée Roumanie. Ces peuples ont souvent arrêté les barbares, souvent les ont lassés.

¹ Discours de réception de Thierry de Montbrial à l'Académie roumaine, Bucarest, le 21 septembre 2000.

Même vaincus, ils vous servaient encore, usant la rage des ennemis de Dieu à force de souffrir. Comment appellerai-je la Roumanie, les Valaques et les Moldaves? La nation sacrifiée. La Hongrie, la Pologne, ont eu du moins la gloire de leurs souffrances, leur nom a retenti par toute la terre. Les peuples du Bas-Danube ont à peine obtenu l'intérêt de l'Europe [...] Le fond de cette résistance [...] est un principe vivant, l'amour obstiné du passé, le tendre attachement à cette infortunée patrie qu'on aime plus, plus elle est malheureuse. Le Roumain ne la quitte jamais que pour y revenir. Il garde, invariable, tout ce qui lui vient de ses pères, l'habit, les mœurs, la langue, et son grand nom surtout: Romains!" Trois ans plus tard, Edgar Quinet écrivait à son tour dans *Les Roumains* (Bruxelles, 1857): „Chose nouvelle en effet dans notre monde moderne, ils ne réclament pas notre assistance, comme cela s'est vu toujours, au nom seul de la justice, de l'intérêt de tous, de l'humanité blessée et violée. Non; la nouveauté et la grandeur de leur cause, c'est qu'ils se présentent comme des frères oubliés. [...] Les Roumains disent à l'Occident: c'est avec vous que nous voulons former une alliance éternelle, non avec les Barbares qui nous entourent. Vous nous avez oubliés, ayant perdu jusqu'à notre nom, car vous nous appelez Valaques, nous qui nous appelons Roumains. [...] Reconnaissez-nous et sauvez-nous» »¹.

Nous voici parvenus au soir du XXe siècle, tournant enfin le dos aux malheurs engendrés par les illusions des deux idéologies monstrueuses et inséparables, le marxisme-léninisme et le national-socialisme. Ceux pour qui la longue marche de l'histoire n'est pas complètement aveugle s'efforcent de répondre à deux grandes questions. D'abord, comment pareilles perversions ont-elles été

¹ Matei Cazacu, « La conscience identitaire des Roumains », *Historiens et Géographes*, n° 366, p. 281.

possibles? François Furet, Ernst Nolte, Alain Besançon et d'autres comptent parmi les auteurs majeurs qui se sont exprimés sur le rapport entre le communisme et le nazisme, un sujet qui suscitera longtemps encore de rudes polémiques¹. Ensuite: comment appréhender l'avenir, local et global, des sociétés humaines? Local, c'est-à-dire à l'échelle d'une nation ou d'une région formant une unité géopolitique; global, c'est-à-dire à l'échelle de l'humanité et de la planète tout entière.

Dans votre pays, le moment n'est pas encore venu, en tout cas collectivement, d'aborder frontalement la première question. Un retour prématuré sur le passé ne pourrait que raviver les douleurs. Les contingences de la survie matérielle occupent encore trop de place dans la vie quotidienne. Il a fallu beaucoup de temps aux Allemands pour regarder leur passé immédiat après la défaite de 1945. Les Français eux-mêmes n'ont toujours pas fini de régler leurs propres comptes sur la période de l'occupation nazie. Il n'est pas trop tôt, en revanche, pour se poser la seconde question, partout où la civilisation européenne a vocation à briller, et donc en particulier dans votre pays et dans le mien. N'est-ce pas, d'ailleurs, l'une des missions de nos académies que de contribuer à préparer l'avenir, autant que faire se peut, en l'abordant de façon sage et mesurée? Cette réflexion est d'autant plus nécessaire que, selon une formule célèbre, « l'homme fait l'histoire mais ne sait pas quelle histoire il fait ». Jamais cette vérité n'a revêtu autant d'importance qu'à notre époque où certaines de nos erreurs pourraient avoir des conséquences irréparables. La mondialisation favorise la diffusion des savoirs et de leurs bienfaits, mais elle tend aussi à déstabiliser

¹ Voir: F. Furet, *Le Passé d'une illusion – essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calman-Lévy, 1995. E. Nolte, *La Guerre civile européenne*, Paris, éditions des Syrtes, 2000. A. Besançon, *Le Malheur du siècle*, Paris, Fayard, 1998.

des sociétés que le temps avait solidifiées et peut-être à les faire sombrer dans le chaos. Avec l'explosion des nouvelles technologies, particulièrement dans les sciences de la vie, on se demande si cette fois l'homme ne joue pas vraiment à l'apprenti sorcier et ne s'apprête pas à rompre les subtils équilibres de la biosphère, à mettre en péril sa propre espèce. Avec la Révolution scientifique et les Lumières, l'homme a tendu à éliminer Dieu de ses conceptions du système du monde, et à s'affirmer le seul architecte de son avenir alors qu'il n'en est, selon une belle expression de Spinoza, qu'une cause partielle. C'est en fait dans l'*hubris*, c'est-à-dire l'orgueil démesuré, qu'on peut localiser la cause la plus fondamentale de ces perversions politiques dont votre pays aura été l'une des victimes au XXe siècle. Avec les Lumières, on a introduit la notion de progrès, et en son nom on a innové en ajoutant un horrible barreau à l'échelle des crimes: le crime contre l'humanité.

Que peut signifier le progrès aujourd'hui? L'augmentation continue de la « somme » des bien-être de chacun des membres de la société, selon la perspective utilitariste? L'amélioration du sort des moins favorisés selon la perspective rawlsienne? L'accroissement du bien collectif, ou mieux peut-être la diminution du mal collectif, si l'on rejette les approches trop individualistes de la pensée libérale? Mais encore faut-il donner un sens objectif aux termes employés. À mon sens, le progrès – envisagé du point de vue collectif – consiste à renforcer les conditions extérieures de l'accomplissement de chaque vie humaine. L'enjeu majeur du progrès est donc la dignité de la personne humaine. Une collectivité progresse lorsqu'elle parvient à mieux satisfaire les besoins les plus élémentaires de ses membres (tels que l'alimentation et le logement...), à mieux lutter contre les causes et les effets des fléaux, naturels (tels que cyclones, inondations, tremblements de terre) ou provoqués (tels

que terrorisme, guerres civiles ou interétatiques). Une collectivité progresse lorsqu'elle favorise l'éducation de ses membres pour leur permettre de s'épanouir dans le travail et de s'accomplir par l'exercice critique de la pensée. Une collectivité progresse lorsqu'elle améliore le fonctionnement de sa justice avec des magistrats compétents et intègres. Une collectivité progresse lorsqu'elle s'organise pour alléger les souffrances physiques et morales des hommes tout au long de leur vie et particulièrement à l'approche de la mort. Comment ne pas insister, incidemment, sur le cas des innocents, des enfants, des handicapés. Je sais que la Roumanie a douloureusement ressenti, il y a un an, le choc des conclusions assez négatives de la Commission de Bruxelles, concernant sa candidature à l'intégration dans l'Union européenne. La Commission mettait notamment l'accent sur la nécessaire reprise en main de l'organisation du système d'institutions pour enfants abandonnés ou handicapés. Je me permets de vous demander de peser de tout votre poids pour qu'il en soit ainsi.

Une collectivité progresse lorsqu'elle agit comme je viens de l'esquisser, non seulement pour les générations présentes, mais pour celles à venir. La notion de progrès est inséparable d'une prise en compte de la chaîne des générations dans sa totalité. C'est de toute la trajectoire humaine qu'il est en fait question. D'où les idées tant discutées présentement du principe de précaution ou de développement durable. En pratique, le progrès repose sur la bonne organisation de la Cité. J'emploie le mot *Cité* dans son acception la plus large: ville, État, régime international tel que l'Union européenne, mécanismes de sécurité coopérative, système des Nations unies... Le maître mot est celui d'organisation. La Cité doit être organisée pour identifier le bien (ou le mal) collectif (ou public), pour prendre les décisions qui en résultent et pour en assurer l'exécution.

Ce travail est, par définition, celui de la Politique, dans le sens le plus noble, aristotélicien, du terme. Une collectivité progresse lorsque la politique réelle ressemble davantage à la politique idéalement conçue. Je ne crois pas, comme les idéologues de la fin de l'Histoire, qu'en la matière, la pierre philosophale se réduise à des formules magiques telles que « démocratie » et « économie de marché ». Ces formules caractérisent trop vaguement les modes d'organisation propices au progrès collectif. Elles n'apportent que de faibles lumières sur les voies à prendre pour réformer les sociétés sclérosées ou traumatisées. Voilà pourquoi il me semble que chaque nation ou chaque État, ou encore pour employer un terme plus précis, chaque unité politique, doit puiser dans ses propres ressources les voies et moyens de son propre progrès, nécessairement graduel. L'extérieur ne peut jouer qu'un rôle d'appoint.

Les sciences naturelles et sociales, la technologie, ont à coopérer pour assurer ainsi la progression de l'Humanité, notamment dans sa dimension matérielle, c'est-à-dire proprement économique. Cette dimension importante n'est cependant pas exclusive. En Europe occidentale, la confusion entre développement, et croissance économique mesurée par la comptabilité nationale (PNB ou PIB), est dénoncée au moins depuis le rapport Meadows du Club de Rome de 1972, significativement intitulé *Halte à la croissance*. À l'extrême, en dénonçant les excès du matérialisme, en dénonçant la « réification » des rapports humains, on ne fait d'ailleurs que redécouvrir les principes élémentaires de la morale. Cela dit, particulièrement ici et aujourd'hui, dans votre pays où les conditions de vie restent extrêmement pénibles pour l'immense majorité de la population, je ne saurais sous-estimer, dans cette phase de l'histoire des hommes, l'importance de la croissance économique et sa nécessité pour la plupart des modalités plus qualitatives du progrès. Ne serait-ce

que pour la satisfaction des besoins les plus élémentaires à l'échelle planétaire sans laquelle tout discours sur la dignité des personnes sonne creux, le temps de la croissance zéro n'est pas encore venu. Cela n'empêche nullement de rechercher les sentiers d'une meilleure croissance, plus respectueuse par exemple de l'environnement.

Quelles que soient les traductions concrètes des remarques précédentes, on en arrive inévitablement à ce constat fondamental: au moins sur le long terme, il est tout simplement impossible de réduire la notion de progrès à des formulations purement quantitatives et matérialistes. Autrement dit, on n'échappe pas à la morale ou à l'éthique, et même – j'ose l'affirmer bien que je ne sois pas un philosophe – à la métaphysique. Au nom de qui, au nom de quoi en effet faut-il se préoccuper de la chaîne humaine dans sa totalité? En quoi consistent les fondements ultimes de la notion de progrès? L'élan vital, commun à tous les animaux, suffit-il par exemple à poser que les droits de l'Homme *doivent* s'imposer rationnellement à *tous* les vivants? Une éthique proprement universelle est-elle concevable, à l'instar d'un système d'axiomes en mathématiques, sans aucune référence explicite ou implicite à une métaphysique? Si l'on pense avec Albert Camus ou avec Jacques Monod, chacun dans son langage, que l'homme n'est qu'« un accident de parcours dans un univers vide et froid » (Hubert Reeves), si les phénomènes de la conscience et du langage se confondent avec leurs porte-manteaux matériels, ne sommes nous pas condamnés au relativisme moral le plus absolu, incompatible avec des jugements réellement universels sur des acteurs de l'histoire tels que Hitler, Staline, Pol Pot ou Ceausescu?

Il est vrai que peu d'hommes affichent des conceptions aussi désespérées que celles de Camus ou de Monod. La plupart éprouvent un lien, fût-il extraordinairement ténu et à éclipses, avec

l'« au-delà ». Ce lien suffit à donner du sens à des attitudes morales qui, autrement, n'en auraient strictement aucun si ce n'est la force des habitudes. Et s'il est dans l'esprit de notre temps d'échafauder des théories morales indépendantes de toute référence religieuse, le fait est que le contenu de ces théories se rattache directement aux enseignements des grandes religions, élaborés et éprouvés au long d'une évolution historique encore inachevée. Cette évolution constitue, pour la montée de la conscience, un cheminement comparable à celui de l'évolution des espèces pour la vie en général. La progression des textes qui constituent l'Ancien et le Nouveau Testament est à cet égard exemplaire. Ma conviction personnelle est, qu'après la longue parenthèse des Lumières, du positivisme et du scientisme, les recherches spirituelles se feront de plus en plus au grand jour. Comme le pensait André Malraux, il se pourrait que le XXIe siècle soit fastueux pour la pensée religieuse, au sens le plus large du terme.

Dans un extraordinaire petit livre publié en 1984 intitulé *Le Moyne noir en gris dedans Varennes*, le grand spécialiste français des mythes indo-européens Georges Dumézil s'« amusa » – dit-il –, avec cependant suffisamment d'habileté pour ne pas se prêter à de vaines polémiques, à « démontrer » comment dans un de ses quatrains, Nostradamus avait « prédit » un épisode connu de la Révolution française: la fuite du roi Louis XVI à Varennes. Répondant au soir de sa vie aux questions de Didier Éribon, le grand homme assurait que tout cela n'était qu'un jeu. Mais il reconnaissait l'existence de ces faits psychiques, tels que transmission de pensée, synchronicité, prédictions, etc., qui remplissent par exemple l'œuvre de Carl Gustav Jung. Il faut, disait-il, « collectionner les faits de ce genre, incompréhensibles pour nous, et laisser à la science de l'avenir, à la «connaissance fine» de ce qui se

passe dans les cerveaux, le soin de les interpréter ». Pour renforcer son argument, notre auteur, répondant à la question « Vous ne croyez tout de même pas aux prophéties de Nostradamus? » rétorquait: « Je ne crois à rien. Notre connaissance du monde commence à peine. Il y a deux cents ans, on ne savait pas comment l'air était composé. Il a fallu Lavoisier. [...] C'est seulement en 1877 qu'a été déterminé le rôle exact du sperme dans la fécondation. Il y a cent ans! Alors, évidemment, toutes ces questions de transmission de pensée, de prévision, etc., ce n'est pas demain qu'on pourra y voir clair ». Pareil propos engageait en fait beaucoup son auteur, face à une communauté scientifique non préparée à admettre l'existence de ces « faits ». L'incuriosité, le dogmatisme, l'intolérance sont de tout temps. On le voit, par exemple, dans les attitudes encore trop négatives de la médecine occidentale par rapport à d'autres traditions fondées sur une conception de la force vitale (la « pneuma » d'Hippocrate) et de l'harmonie de l'ensemble des fonctions du corps, dont les succès sont pourtant attestés par d'innombrables patients. Ce que Dumézil voulait sans doute nous dire, c'est que le champ de la science allait immensément s'ouvrir et peut-être même renouer avec des traditions antérieures à la Révolution scientifique, du moins celles qui ont été refoulées mais n'ont pas disparu, notamment en dehors de l'Europe occidentale et des États-Unis. Tout cela ne l'empêchait d'ailleurs pas de conclure, de façon quelque peu contradictoire: « Des milliards de neurones donnant une impression d'unité personnelle, font que je me sens une personne. De ce moi, ce qui subsistera après ma mort ne m'inquiète pas. Très probablement il n'en restera rien, car je ne conçois pas que quoi que ce soit ressemblant à la pensée, à la conscience même, puisse subsister après la disparition de ce qui l'habille ou la constitue: le langage. Lequel suppose des neurones.

Alors quand les neurones sont mangés par les vers ou mis en cendres par les flammes... ». Ainsi, Dumézil admet-il qu'un homme puisse lire dans le cerveau d'un autre qui n'est pas encore né, mais il dit ne pas concevoir la pensée sans son support. Que croyait-il vraiment? Il serait passionnant de découvrir un texte qui nous le révèle. À l'évidence, il était prudent, et en écrivant *Le Moyne noir en gris dedans Varennes*, il avait pris un risque pour sa réputation. L'important, pour le thème de mon allocution d'aujourd'hui, c'est que science et conscience vont vraisemblablement se rapprocher dans les décennies à venir. En fait la science commence déjà (avec les neurosciences dites cognitives) à aborder – certes encore très timidement, partiellement et partialement le phénomène de la conscience. Mais aussi, on continuera, de toutes les façons possibles, à approfondir la fameuse maxime de Rabelais « Science sans conscience n'est que ruine de l'âme ».

Sans doute l'espèce humaine a-t-elle très peu évolué dans les quarante derniers millénaires, depuis l'avènement de *l'Homo sapiens sapiens*. Mais n'a-t-on pas des raisons de penser que la conscience, elle, continue d'évoluer, sinon de progresser? Tel est le semble-t-il le message des grandes religions. Tel est celui de la science, car en révisant constamment notre image du cosmos et celle de notre propre place dans l'univers, en étendant sans cesse le champ de nos actions tout en prenant de mieux en mieux la mesure de la béance de nos ignorances, nous soumettons notre conscience à une gymnastique dont on peut au moins pressentir qu'elle ne restera pas sans effets. Je me souviens d'une *Histoire de la Terre* dont l'auteur racontait cette anecdote: Jans Ussher, un archevêque irlandais, avait calculé en 1654, à partir des Saintes Écritures, que la Création avait eu lieu le 26 octobre de l'année 4004 avant le Christ, à neuf heures du matin. Cette date a longtemps été reprise par les Anglicans, au

point qu'il était devenu hérétique de la mettre en doute. D'autres estimations contemporaines de celle de Ussher proposaient d'ailleurs des dates voisines. Quelques deux siècles plus tard, lorsque Charles Darwin suggéra que l'âge de la Terre s'exprimait en millions d'années, l'un des plus grands physiciens de son temps, William Thomson devenu Lord Kelvin, dénonça ce qu'il considérait comme une aberration. Les connaissances d'alors dans le domaine de l'énergétique ne permettaient pas d'envisager un âge supérieur à quelques dizaines de milliers d'années. Lord Kelvin a suffisamment vécu pour avoir pu connaître la théorie de la relativité restreinte, qui résout le problème. La théorie de la relativité générale, dans laquelle on peut voir l'un des plus grands accomplissements de l'esprit humain, a littéralement révolutionné nos conceptions du temps-espace-matière (c'est le titre d'un livre réputé de Hermann Weyl dont la première édition, en allemand, est parue en 1918¹). Nous raisonnons aujourd'hui en termes de milliards d'années pour le temps et de milliards d'années-lumière pour les distances. En un clin d'œil cosmique, nous sommes passés d'une cosmologie centrée sur la Terre et sur l'homme à une autre, où notre planète n'est plus qu'un minuscule point dans une immensité écrasante et déroutante. Le plus extraordinaire étant qu'à mesure que l'espèce humaine se trouvait ainsi rapetissée, la grandeur de l'homme ne cessait de croître, puisque notre cerveau se révélait capable de découvrir et de décrire des phénomènes à des échelles aussi prodigieuses. Et tout indique qu'on n'en restera pas là. L'un des aspects d'ailleurs le plus fascinant de l'astrophysique au XXe siècle est qu'elle renvoie en permanence à la dialectique des infiniment petits et des infiniment grands. Peut-être certains d'entre vous pensent-ils que je m'éloigne de mon

¹ Traduction française: H. Weyl, *Temps, espace, matière: leçons sur la théorie de la relativité générale*, Paris, Albert Blanchard, 1979 (dernière édition).

sujet. Je ne le crois pas. On a des raisons de penser qu'à tous les âges, les sociétés humaines ont estimé détenir une conception juste de la vraie nature de l'Univers, avec U majuscule. Edward Harrison, un astrophysicien anglo-américain distingué, nous le rappelle au début d'un grand livre, récemment réédité, sur la cosmologie¹. Il préfère quant à lui parler des univers, avec un petit u, tels que nous concevons le tout à chaque âge, plutôt que l'Univers absolu aussi inaccessible que la chose en soi des philosophes. Partout où existe une société d'individus rationnels, dit Harrison, on trouve un univers. Et partout où il y a un univers, il y a une société d'individus rationnels. Ce qui est particulièrement intéressant pour mon propos aujourd'hui, c'est que pendant l'essentiel de la partie écoulée de la trajectoire humaine, les affaires du ciel et de la terre ont été étroitement mêlées. Des Babyloniens à Kepler – en passant évidemment par *l'Almageste*, c'est-à-dire « le très grand », nom donné par les Arabes à la « composition mathématique » de Claude Ptolémée, et le *Tetrabiblos*, c'est-à-dire les « quatre livres des jugements des astres » du même auteur –, astronomie et astrologie restèrent indissociables. En Égypte, on regardait la voie lactée comme le prolongement céleste du Nil. Les prêtres se tenaient au cœur du système du pouvoir dont le Pharaon occupait le centre. Au Moyen Âge, l'astronomie, la physique, la théologie, la politique formaient aussi un tout parfaitement intégré. Tout pouvoir participait peu ou prou du sacré. A Pékin, le temple du Ciel nous rappelle que l'empereur des Chinois était le fils du Ciel, auquel, à genoux devant un trône vide, seul humain il pouvait s'adresser, et dont procédait sa légitimité. De notre côté du monde, le schéma cosmologique aristotélicien, parachevé grâce à Claude Ptolémée d'Alexandrie au second siècle de notre ère, entrainait en harmonie

1. E. Harrison, *Cosmology*, Cambridge University Press, 2000.

parfaite avec le Christianisme. On comprend ainsi la portée de la révolution copernicienne, dans la première moitié du XVIe siècle, achevée seulement avec les *Principes mathématiques de philosophie naturelle* de Newton en 1687. Dans l'ancien système du monde, chaque chose, chaque être avait sa place naturelle et immuable. La figure parfaite était le cercle. Le nouveau système banalisait la terre, ouvrait la voie au changement, détruisait l'union du temporel et du spirituel. La Révolution scientifique est l'expression par laquelle on désigne habituellement la période qui va de 1500 à 1700, pendant laquelle les cadres conceptuels et institutionnels de la science moderne (astronomie, physique, médecine avec Harvey, mathématique) se sont élevés sur les décombres du système de l'Antiquité revu et adapté par le Moyen âge chrétien. Cette Révolution scientifique portait en germe le principe de la séparation de l'Église et de la Science, en attendant beaucoup plus tard celui de la séparation de l'Église et de l'État. Parallèlement émergeait l'État-nation et l'idée que la souveraineté appartient au peuple, et non à Dieu à travers un Empereur ou un Roi. Cette remise de chacun à sa place, la ferme distinction entre le temporel et le spirituel, est à la base de la modernité occidentale, en France de la laïcité, ce qui explique notamment pourquoi Européens et même Américains sont choqués là où la Religion empiète sur le pouvoir politique, comme dans la plupart des pays musulmans. Quoiqu'il en soit, le Siècle des Lumières, puis le XIXe siècle positiviste et scientifique, ont prolongé à l'extrême les tendances de la période de la Révolution scientifique. L'homme, ou plutôt l'homme occidental, a donc succombé à l'*hubris* en se prétendant l'alpha et l'oméga, en rejetant, au moins en apparence, les diverses manifestations de la spiritualité dans les sphères de l'obscurantisme. En s'adonnant à corps perdu dans le matérialisme, il a immensément développé une

acuité sélective et sa puissance dans certaines directions. Mais les œillères qu'il lui a fallu pour cela revêtir lui en ont fermé ou refermé beaucoup d'autres. Deux siècles de révolution scientifique. Puis deux siècles prétendument dominés par la raison. Puis un siècle dominé par la déraison, mais qui s'achève peut-être avec la montée du sentiment de la nécessité d'un véritable examen de conscience. J'emploie cette expression dans son acception la plus forte. Examiner la conscience, c'est s'interroger sur ses causes comme sur son contenu, sur sa dimension individuelle comme sur sa dimension collective. Voilà où nous en sommes.

J'en arrive à ma conclusion. Autour de mes vingt ans je me passionnais pour la pensée d'un théologien et paléontologue chrétien célèbre dans mon pays et au-delà, le père Teilhard de Chardin. Homme de science, homme de sens, poète, sensible aux ondes de la pensée et de la mystique orientales, Teilhard envisageait le *phénomène humain* (c'est le titre d'un de ses livres les plus connus, publié en 1955¹) comme une évolution convergeant vers un stade de spiritualité indépassable, le « point oméga ». Et, disait-il, « rien ne ressemble autant que l'épopée humaine à un chemin de la Croix ». Tel était pour lui le sens de l'histoire. Message positif. Message magnifique. Après avoir beaucoup étudié et dans une certaine mesure pratiqué des sciences dures et des sciences molles, l'économie et la politique, je me sens à nouveau attiré, à l'âge mûr, par l'inspiration d'une vision tellement généreuse. Comment ne pas s'affliger du pessimisme et du cynisme diffusés par certains des pays les plus développés, comme si décidément l'abondance chassait le sens du sens? Sans doute faut-il – en suivant les évangiles – se tourner vers les pauvres, les souffrants, pour retrouver les racines du bonheur. Serais-je trop audacieux en associant à la vision teilhardienne

¹ T. de Chardin, *Phénomène humain*, Paris, Le Seuil, 1955.

Mircea Eliade – ami de Dumézil et marqué notamment par Jung. Ce grand esprit voyait dans le sacré un élément fondamental de la structure de notre conscience. Il écrivait dans son journal: « L'homme moderne, radicalement sécularisé, se croit ou se veut athée, areligieux, ou tout au moins indifférent. Mais il se trompe. Il n'a pas encore réussi à abolir l'*Homo religiosus* qui est en lui; il n'a supprimé (s'il l'a jamais été) que le *christianus*. Cela veut dire qu'il est resté « païen », sans le savoir. Cela signifie aussi autre chose: une société areligieuse n'existe pas encore (je crois, quant à moi, qu'elle ne peut pas exister, et que, si elle se réalisait, elle périrait au bout de quelques générations, d'ennui, de neurasthénie, ou par un suicide collectif)... » Je désire évoquer aussi le nom de Constantin Brancusi, parti de Roumanie à pied, sac au dos, en 1904, arrivé à Paris en jouant de la flûte un 14 juillet. Son œuvre principale à ses propres yeux était *La Colonne sans fin*, symbole du spirituel s'il en est. Brancusi cultivait l'optimisme révolutionnaire. Il croyait à l'unification finale de tous les peuples de la planète. Alors, pensait-il, « l'esprit sera différent ».

La grande nation roumaine commence à émerger d'une des phases les plus douloureuses de son histoire. Nous devons, nous Européens de l'Ouest, nous Français qui appelions naguère encore Bucarest la petite Paris, vous reconnaître et vous sauver. Mais la relation n'est pas à sens unique. Vous avez déjà beaucoup apporté à la civilisation occidentale. Parmi les noms que je n'ai pas cités, j'aimerais en rajouter un, celui de Nicholas Georgescu Roegen, membre de votre Académie, que j'eus la joie de rencontrer à l'époque où je m'intéressais particulièrement à la théorie économique. Ses deux ouvrages majeurs *The Entropy Law and the Economic Process* (1971) et *Analytical Economics* (1966¹) figurent toujours

¹ Tous deux: Cambridge/Londres, Harvard University Press.

en bonne place dans ma bibliothèque et je m'y réfère souvent. Il fut l'un des grands penseurs de l'économie du XXe siècle, encore trop méconnu. Vous nous avez donc déjà beaucoup apporté et vous continuerez. Vous devez nous aider à enrichir la construction européenne, en tant que contribution à la prise de conscience du sens de l'histoire. Puissiez-vous pour cela, en remontant votre pente, conserver cette compréhension de l'essentiel qu'une grande culture imprégnée du cosmos et transcendée par tant d'épreuves vous a permis d'acquérir. Cette compréhension constitue votre bien le plus précieux.

ANNEXE 2

Roumanie: Une longue convalescence¹

La victoire incontestable de Ion Iliescu et de son parti, le PDSR (Parti de la démocratie sociale de Roumanie) navre assurément ceux qui veulent croire à la génération spontanée de l'économie de marché et des modalités occidentales de la démocratie. L'histoire, hélas, est tragique, et dans cette partie de l'Europe dont nous avons été coupés pendant un demi-siècle, il faudra encore beaucoup de temps pour accomplir jusqu'à terme le processus de la guérison.

Le pouvoir d'achat actuel en Roumanie représente peut-être la moitié de celui de 1989, au moment de la chute de Ceausescu. Elu en 1996, le président Emil Constantinescu n'a pas su définir et a fortiori imposer une politique cohérente. Sa bonne volonté n'a pas eu raison de la rivalité de ses alliés et d'une corruption endémique. Son dernier premier ministre, l'ancien gouverneur de la Banque centrale, Mugur Isarescu, a fait de son mieux, mais trop tard et avec autant de charisme que peut en avoir un banquier centrale, très élégant dans un pays pauvre. Ceux qui, comme le chef de l'Etat sortant, misaient sur les chances d'Isarescu face à Iliescu, se sont trompés. Nul n'avait en fait prévu que 28 % des électeurs, dont beaucoup de jeunes, voteraient au premier tour pour un fasciste xénophobe,

¹ Article de Thierry de Montbrial publié dans *Le Figaro* le 15 décembre 2000.

ancien bouffon d'Elena Ceausescu, l'inquiétant Corneliu Vadim Tudor. C'est dire l'ampleur du désarroi. Il faut saluer, pourtant, la maturité d'un peuple qui, en dépit de ses divisions, a préféré se rassembler derrière Iliescu plutôt que de prendre un risque exorbitant.

Lorsqu'on parle des pays de l'Europe centrale et orientale, on doit prendre garde aux mots que l'on emploie. Le président polonais Kwasniewski récemment réélu très brillamment, était une étoile montante du Parti communiste avant la chute du mur. En Hongrie, l'un des meilleurs premiers ministres de l'après-1989 fut Gyula Horn, qui s'était autrefois distingué par ses positions très orthodoxes à l'égard du pacte de Varsovie. La suspicion, qui, en Occident, pèse sur l'ancien et le nouveau président Ion Iliescu est-elle justifiée?

Agé de 70 ans, il fut évidemment, comme tous les Roumains ayant exercé des responsabilités avant 1989, comme Emil Constantinescu lui-même, membre du Parti. Il y a même excellé. Vers 1970, il était secrétaire à la Propagande. Il avait été un ministre de la Jeunesse dynamique et ouvert, très populaire, dont les quadragénaires de 1989 se sont souvenus. A la fin des années 60, la Roumanie était bien considérée en Occident. Grâce à ses talents d'organisateur, Ceausescu s'était imposé comme le successeur de Gheorghiu Dej en 1965. Son règne fut d'abord marqué par une certaine libéralisation à l'intérieur, et par l'affirmation d'une politique d'indépendance nationale à laquelle le général de Gaulle rendit un hommage vibrant.

En fait, le tournant fut pris en 1971. Cette année-là, Ion Iliescu participa à un funeste voyage de Ceausescu en Corée du Nord et en Chine. Le dictateur y perdit définitivement la tête et revint fasciné par la révolution culturelle, avec la volonté de l'imposer à son pays. Il conçut le projet de la « systématisation » constituant à mettre les villes à la campagne, et celui d'édifier à Bucarest un palais plus grand que celui de Kim Il-sung. Iliescu a tenté de résister à la

folle dérive. Il s'est vu progressivement rétrogradé, jusqu'à occuper vers 1977 les modestes fonctions de responsable des éditions techniques de Bucarest, poste qu'il avait encore en 1989. Et lorsque aujourd'hui, il déclare: « Je crois que toute l'histoire de 1945 à 1989 ne peut être évacuée. C'est notre histoire, avec ses aspects positifs, ses tares, ses échecs. Nous devons l'assumer et nous devons savoir ce que nous assumons », on ne devrait pas être étonné qu'il soit entendu par la population.

Président entre 1990 et 1996, Ion Iliescu n'a certes pas conduit son pays à la modernité, et beaucoup lui reprochent encore la mobilisation des mineurs contre son opposition en 1990. Mais il a assuré une transition essentiellement pacifique, ce qui était tout sauf évident après l'ubuesque décennie 80. Pour l'essentiel, la démocratie a été effectivement rétablie. Son intégrité personnelle n'a pas été mise en doute, ce qui est particulièrement remarquable dans ce pays. Et lorsqu'il a été battu par Emil Constantinescu, il s'est incliné d'une manière irréprochable. Sans doute aurait-il pu mieux faire sur le plan économique; mais, particulièrement en France où nous avons tant de mal à accomplir la moindre réforme, nous devrions éviter les jugements à l'emporte-pièce. Iliescu dit qu'il ne faut pas désespérer les pauvres. Nous parlons de la nécessité de réduire la fracture sociale. Où est la différence?

Après sa défaite en 1996, Iliescu s'est consacré à renforcer les structures de son parti, qu'il tient maintenant fermement en main. Contrairement à la plupart de ses adversaires, il connaît bien son pays. Ses talents politiques sont remarquables. A certains égards, il pourrait faire penser à François Mitterrand. Pour le début de son nouveau mandat, il devrait de surcroît bénéficier d'une petite reprise économique.

Ion Iliescu revient au pouvoir dans un contexte très difficile, mais avec de bonnes cartes entre les mains. Saura-t-il, à la chinoise,

trouver un équilibre entre les nécessaires réformes (telles que la fixation du droit de propriété ou l'amélioration du système judiciaire) et l'impératif de stabilité sociale? Son premier gouvernement, probablement sous la direction d'Adrian Nastase, disposera de peu de temps pour établir sa crédibilité, particulièrement vis-à-vis des investisseurs étrangers. Mais nous, Européens, nous devons donner toutes ses chances à la nouvelle équipe et l'accueillir sans préjugés négatifs. Nous, Français, plus encore que les autres, nous devrions l'assister par toutes les voies possibles pour éviter une nouvelle division de notre continent. Il est temps de donner corps aux propos que de Gaulle tenaient à Bucarest le 18 mai 1968: « Jadis, votre pays, constamment menacé dans sa substance, et le mien, aux prises en permanence avec les plus dures rivalités, firent de leurs origines latines le ciment de leur union. Aujourd'hui, portés à s'entraider, d'une part, pour rester ce qu'ils sont au sein d'une Europe qui se cherche en sortant du régime des blocs, d'autre part, pour faire valoir ce qu'ils ont d'humain et d'efficace dans un monde en pleine gestation, ils remontent tous deux aux mêmes sources dont ils sont issus et grâce auxquelles leurs âmes sont des sœurs. »

ANNEXE 3

Comment écrit-on l'histoire?

La conscience européenne et la culture des différences¹

Ouverture du séminaire Penser l'Europe, Bucarest, 8–10 octobre 2010

Je voudrais vous parler, pour ouvrir ce séminaire, du problème général: comment écrit-on l'Histoire? Je le fais avec audace, puisque je ne suis pas un historien professionnel, contrairement à mon éminent voisin et confrère de l'Académie des sciences morales et politiques, Georges-Henri Soutou. Je voudrais intervenir d'un point de vue qui reflète sans doute mon côté promeneur solitaire, qu'Eugen Simion a décrit.

Il se trouve que depuis que nous avons choisi le titre de cette conférence, je me suis rendu compte qu'un historien français célèbre, Paul Veyne, a écrit un livre intitulé *Comment on écrit l'Histoire*. Je me suis donc senti obligé de lire ce livre, qui est fort intéressant parce qu'on y trouve des références à ce qu'il appelle la *vérité* et en même temps un relativisme frappant sur la possibilité même de faire de l'Histoire en tant que science. Fondamentalement, il juge que l'Histoire ne peut pas être et ne sera jamais une science. Je

¹ Ce texte est la transcription de l'intervention orale de l'auteur.

voudrais donc jeter en vrac des réflexions qui pourront peut-être nous aider, non seulement pour nos travaux d'aujourd'hui et de demain, mais pour élaborer une perspective plus générale.

Paul Veyne – dont la spécialité est l'Antiquité et plus particulièrement l'histoire romaine – part de l'idée que l'historien écrit non pas l'Histoire mais des histoires. Donc il insiste sur l'aspect romanesque. De ce point de vue, l'historien n'est pas tellement différent du romancier. Mais, dit Veyne, il est tout de même différent sur un point, c'est que, contrairement au romancier, il s'intéresse à la vérité. L'auteur revient constamment, dans son livre, sur cette notion de vérité, sans jamais d'ailleurs se pencher de manière approfondie sur ce qu'il entend par là.

Je le dis humblement, j'ai l'impression qu'il y a là un point faible dans son discours. Il fait référence au fait que l'Histoire a quand même une matière première constituée par les archives. Il n'y a pas d'Histoire académique sans sources, surtout sources écrites, ce qui d'ailleurs limite l'éventail des discours possibles. Il insiste particulièrement sur l'aspect « trou ». C'est du gruyère, il faut reconstituer la matière à partir de beaucoup de trous. Mais il n'y a chez Paul Veyne, dans son interprétation de l'Histoire, aucune prétention à la construction d'une science. D'un côté, il dit que l'Histoire s'intéresse à la vérité, et de l'autre, on retire de la lecture de ce livre l'impression qu'il n'y a pas de vérité en Histoire. Il y a donc en effet un paradoxe intéressant.

L'historien exploite un gisement, la masse des événements. Il construit son discours à partir de la notion d'événement. Et là, évidemment, il y a une grande interrogation. Il existe toute une littérature là-dessus, qui m'intéresse beaucoup parce qu'elle conduit à des problèmes de méthode qui se rattachent à la démarche scientifique et particulièrement celle des mathématiques, et même des sciences physiques. Qu'est-ce qu'un événement? Déjà en physique, la

définition d'un événement n'a rien d'évident. Quand il s'agit de l'Histoire, quand il s'agit d'affaires humaines, c'est une construction intellectuelle. Tout événement reflète une construction et un système interprétatif implicites. L'espace, le temps et les reconstructions de la mémoire y jouent des rôles déterminants. Ce point est fondamental. Si vous prenez la bataille de Waterloo, il est certain que Fabrice Del Dongo, dans *La Chartreuse de Parme*, la vit intensément, il est à l'intérieur de la bataille, il entend des coups de canon etc., mais il n'a pas conscience qu'il se passe quelque chose de décisif. C'est après coup qu'il se rend compte qu'il a vécu un moment extraordinaire, un événement, dont le sens sera chargé par l'interprétation qu'on en donnera par la suite¹. Cela ramène à une idée sur laquelle Paul Veyne insiste énormément, c'est-à-dire qu'il n'y a aucun commentaire possible en Histoire sans l'identification des événements, et sans rattachement des histoires à d'autres événements qui les précèdent et qui les suivent. Naturellement chaque événement est décomposable en événements plus „petits“ et ainsi de suite... Donc, il y a toute une construction implicite, à plusieurs degrés, à laquelle, me semble-t-il, nul historien ne peut échapper.

Cette notion d'événement est capitale. Il se trouve que j'ai fait beaucoup d'économie mathématique dans ma vie, et je me suis intéressé dans mon jeune temps aux travaux d'un économiste qui a eu le prix Nobel, T. J. Koopmans, qui pose la question: peut-on faire de l'économétrie, c'est-à-dire de la statistique économique, sans référence à une théorie? Est-ce que des données chiffrées peuvent avoir un sens indépendamment d'une théorie de référence?² Et la réponse, en gros, est négative. C'est impossible. Même

¹ Voir Thierry de Montbrial. *Vingt ans qui bouleversèrent le monde. De Berlin à Pékin. – Avant-propos à la première édition*. Paris, Dunod, 2008.

² Voir Thierry de Montbrial. *La Science économique ou la stratégie des rapports de l'homme vis-à-vis des ressources rares: méthodes et modèles*, PUF, 1988. pp.

les plus positivistes, qui prétendent faire parler directement les chiffres, ont un système de référence implicite, c'est-à-dire qui n'est pas forcément révélé mais qui est une sorte de théorie sous-jacente, faute de laquelle il n'y a pas de sens véritable aux données. Je pense que c'est la même chose en Histoire, et que tout historien, c'est-à-dire tout raconteur, ou tout discoureur sur l'Histoire a un système de référence. Parfois l'historien, comme l'ont fait Paul Veyne, mais aussi Georges Duby et bien d'autres, écrit vers la fin de sa carrière un livre de réflexion épistémologique à partir de son expérience. D'autres ne le font pas, ce qui ne les empêche pas d'avoir un système de référence implicite. Et dans certains cas, les auteurs ont des intentions, parfois cachées, et parfois des intentions révélées. Lorsque Jules Michelet écrit l'Histoire de France, ou quand Jacques Bainville écrit l'Histoire de France, nous avons deux points de vue très contrastés. Chacun raconte une histoire, celle de la France, mais avec des présupposés et des intentions – teintés d'idéologie-, qui sont radicalement différents. Je pense aussi à l'interaction entre l'Histoire et les intentions idéologiques de l'auteur, c'est-à-dire par rapport au temps présent. François Furet avait coutume de dire que l'objet *Révolution française* n'était pas refroidi, c'est-à-dire qu'il suscitait toujours des émotions. C'était vrai à son époque et c'est toujours vrai aujourd'hui. Je pense, comme Amin Maalouf, que les Croisades ne sont pas un objet refroidi. Il y a même des objets que l'on pouvait croire refroidis et qui se réactivent. Et je pense aussi – à propos de l'histoire de la Révolution française – à la remarque qu'aurait faite Zhou Enlai, à qui quelqu'un demandait: « Que pensez-vous de la Révolution française? » Le Premier ministre de Mao Zedong aurait répondu: « Il est encore beaucoup trop tôt pour en juger ». *Si non è vero, è*

ben trovato. Je crois que nous tournons toujours autour du même genre d'idées.

Encore une remarque sur cette question de l'intention... Quand j'étais enfant, mon père, qui était de tradition monarchiste, maurassienne, avait voulu me faire lire *Le Siècle de Louis XIV* de Voltaire. Je peux vous dire que pour un adolescent de quatorze ans qui, de surcroît, était plutôt porté vers les mathématiques et les sciences, c'était un exercice un peu rude. En réalité, j'ai fait, à propos de cette lecture qui finalement m'avait tout de même donné quelques satisfactions, ma première expérience de ce que je suis en train de vous raconter. Au fond, si Voltaire a écrit un ouvrage apologétique sur Louis XIV, c'était évidemment dans l'intention de montrer combien Louis XV était un mauvais roi. Par conséquent il s'agissait moins de célébrer la grandeur de Louis XIV que d'abaisser celle du roi, son contemporain.

Il y a un autre point aussi qui me paraît extrêmement important et qui intéresse beaucoup de nos confrères dans des disciplines diverses. Comme je l'ai déjà rappelé, l'Histoire est une science de traces. On n'écrit pas l'Histoire sans avoir des témoignages, qu'on manipule ensuite. Traces surtout écrites, puisqu'aujourd'hui on considère qu'il n'y a pas d'historien digne de ce nom s'il ne travaille sur des sources écrites. Ce qui n'a pas toujours été le cas, car l'Histoire a commencé comme des chroniques, par exemple au Moyen-Âge occidental. Et beaucoup de pays, aujourd'hui encore, n'ont pas le souci de conserver des archives. Ou d'autres, qui ont ce souci, ne les exploitent pas. Je pense par exemple à un pays comme la Turquie où il y a des montagnes d'archives, en raison de la tradition ottomane, qui sont peu ou sous-exploitées.

La notion de *science de traces* c'est une situation commune à beaucoup de disciplines. Le président Constantinescu, qui est parmi nous, est géologue... La géologie et la paléontologie sont des

sciences de traces, c'est-à-dire qu'on cherche à reconstituer toute une histoire à partir d'un certain nombre d'indices. Et on cherche, là encore, à combler des trous. La plupart des disciplines anthropologiques sont également des sciences de traces. C'est ce qu'il y a de commun entre la science et l'activité du policier ou du détective, de Sherlock Holmes, qui doit aussi, à partir d'indices, reconstituer une histoire – et j'ai envie de dire, pour faire un clin d'œil à Paul Veyne, une vérité. Et la question est: à partir d'un certain nombre de traces interprétées et de la théorie sous-jacente (même si on refuse d'admettre l'existence d'une telle théorie), est-ce qu'il n'y pas plusieurs discours possibles et, à la limite, n'importe quel discours n'est-il pas possible entre les mains d'un locuteur habile? C'est une question, en tout cas, qu'on peut se poser.

Il y a quelques années, j'ai écrit, pour un séminaire de philosophie à l'Académie des sciences morales et politiques, un papier sur la comparaison des notions de temps chez Newton et chez Leibniz¹, dans un cadre par hypothèse anthropocentrique et pré-relativiste. C'est un problème philosophico-mathématique, qui est extrêmement intéressant du point de vue du physicien, mais aussi de l'historien. Il y dans les Confessions de Saint Augustin, un passage constamment cité sur le temps, où il dit: « Si on ne me demande pas ce qu'est le temps, je le sais, si on me le demande, je ne le sais plus. » Le temps newtonien s'écoule uniformément, indépendamment de tout événement. (Remarquez que même chez Einstein le temps est localement newtonien, c'est-à-dire que le temps de la relativité restreinte et même générale, est une vaste généralisation du temps newtonien.) Chez Leibniz, le temps n'a de sens qu'à partir de la notion d'événement. Un instant est ce qu'on appelle en

¹ Thierry de Montbrial, « Événements et temps quasi leibnitzien », in B. d'Espagnat (dir.), *Implications philosophiques de la science contemporaine*, t.III, PUF, « Cahiers des Sciences Morales et Politiques », 2003.

mathématiques une classe d'équivalence entre des événements imaginés sans durée, ces événements se comparant avec la relation d'antériorité (ou de postériorité) et, s'ils sont à la fois antérieurs et postérieurs, ils sont dits simultanés.

Le temps leibnizien est très différent du temps newtonien, puisque la construction mathématique du temps n'est pas donnée a priori mais est dérivée de la notion d'événement. On peut se demander s'il n'y a pas là un cercle vicieux, puisque la notion d'événement porte en germe la notion de temps. Il faut un saut de l'esprit pour concevoir un événement (de quelque nature qu'il soit, physique ou a fortiori humain, historique) d'épaisseur temporelle, et donc de durée, nulle.

Je livre ces remarques au passage. Je pense que cela ouvre des abîmes de réflexion et je me borne ici à le signaler.

L'Histoire est aussi – et Paul Veyne insiste beaucoup sur ce point dans son ouvrage – une science de questionnement. Encore une fois, j'interprète... Il dit: s'il y a une notion de progrès en Histoire, ce n'est pas un progrès au sens des valeurs – d'ailleurs il attaque beaucoup Max Weber sur ce point. C'est dans le sens où l'historien se pose des questions. Il élabore son discours à partir des questions qu'il se pose. Mais ces questions s'enrichissent avec le temps, et donc un historien professionnel, qui connaît les travaux de ses prédécesseurs, a une gamme de questions qui va en s'élargissant. Dans ce sens-là il peut donc y avoir progrès, indépendamment des aspects techniques (la découverte de nouvelles sources, archives etc.). Et là je pense à la phrase du Christ: « Tu ne me chercherais pas si tu ne m'avais déjà trouvé. » La réponse à une question est souvent très largement comprise dans la question elle-même. Je crois que ce problème peut aussi être fort intéressant du point de vue de la réflexion sur la profession d'historien.

Tout ceci est fascinant, mais aussi inquiétant dans certains cas, et soulève la question de l'Histoire officielle. Je m'interroge parfois – puisque nous sommes, chers amis, à l'Académie roumaine – sur le rôle des Académies par rapport à l'Histoire. Il faut faire extrêmement attention à ne pas prétendre écrire une Histoire officielle. Certaines Académies, s'octroient le pouvoir d'écrire ce qui serait *la* bonne Histoire. Cela peut être extrêmement dangereux. Je le dis en étant conscient que Dan Berindei, qui va prendre la parole dans quelques secondes, est responsable au sein de l'Académie roumaine d'une monumentale histoire de la Roumanie. Je me souviens, cher Dan Berindei, que vous m'avez expliqué plusieurs fois que vous éprouviez des difficultés avec le dernier volume. Je ne sais pas où en est la rédaction de ce volume, mais je pense en tout état de cause qu'il faut se rappeler que l'Histoire n'appartient à personne, même pas aux historiens.¹

¹ En relisant ce texte au printemps 2012, je crois devoir déplorer la tendance dans certains pays à légiférer sur l'Histoire.

ANNEXE 4

L'immortalité de Proust

Les œuvres sont jugées au tribunal du Temps. Celle de Marcel Proust a aisément gagné en première instance, et l'on ne risque rien en pariant qu'elle l'emportera haut la main en appel. Sa singularité comme son universalité jaillissent dans la chute du *Temps retrouvé*: « Aussi, si elle [la force...] m'était laissée assez longtemps pour accomplir mon œuvre, ne manquerais-je pas d'abord d'y décrire les hommes, cela dût-il les faire ressembler à des êtres monstrueux, comme occupant une place si considérable, à côté de celle si restreinte qui leur est réservée dans l'espace, une place au contraire prolongée sans mesure puisqu'ils touchent simultanément, comme des géants plongés dans les années à des époques, vécues par eux si distantes, entre lesquelles tant de jours sont venus se placer – dans le Temps ». Cette phrase, réécrite plusieurs fois avant que l'œuvre ne fût achevée¹ et sans doute pensée simultanément avec celle qui ouvre *Du côté de chez Swann* et lui fait pendant, « Longtemps je me suis couché de bonne heure », est éclairée par les pages qui la précèdent, mais aussi par maintes observations

¹ Voir la préface de J.Y. Tadié, Edition de *La Pléiade, La Recherche du temps perdu*, tome I, p. LXX.

parsemées dans *La recherche* et dans les essais antérieurs. En fouillant au plus profond de lui-même, non pas avec un « microscope », comme le croient les mauvais lecteurs, mais avec un télescope « pour apercevoir des choses, très petites en effet, mais parce qu'elles étaient situées à une grande distance, et qui étaient chacune un monde », Proust parvient à reconstituer une chaussée des géants. Il invite ses lecteurs présents et à venir – il sait que son œuvre sera „immortelle“ – à « faire cette expérience inouïe où chacun, devenant progressivement le lecteur de lui-même, regarde soudain le monde comme s'il le voyait pour la première fois »¹. La difficulté du télescope, c'est qu'il faut le pointer dans la bonne direction et, en l'absence d'une carte du ciel, force est de s'en remettre, au moins partiellement, au hasard. Le hasard, chez Proust, se manifeste dans la mémoire involontaire. C'est l'épisode céléberrime de la petite Madeleine (esquissé dans un projet de préface de *Contre Sainte-Beuve*²), où ressurgit un passé heureux qu'il n'y a plus qu'à recomposer – ou plutôt à composer, car ce passé plongé dans le présent n'est plus tout à fait le même, ni tout à fait un autre. C'est aussi l'histoire douloureuse des intermittences du cœur, où le Narrateur prend conscience qu'il a perdu sa grand-mère « pour toujours ».

Le recours à la mémoire involontaire – de caractère aléatoire –, bien davantage qu'à celle stimulée par les archives (photographies, films, notes et carnets etc.), les retours sur les lieux où l'on a vécu, voire où l'on est seulement passé, ou encore les méandres du besogneux travail volontaire de renforcement de la mémoire de long terme, explique le cheminement de l'œuvre. Proust n'a jamais cessé de produire, de modifier, d'assembler et de désassembler des montagnes d'esquisses (ce mot d'esquisse revient souvent sous sa

¹ *Lectures de Proust*, sous la direction de Raphaël Enthoven, Fayard, 2011.

² Edition de *La Pléiade*, pp. 211-212.

plume), collectées sur des « paperoles » à la manière d'un peintre qui superpose les couches, attentif au caractère propre de la moindre parcelle de la toile. C'est ce qui donne sa force à la scène de la mort de Bergotte. Avant de rendre l'âme, l'écrivain contemple un « tout petit pan de mur jaune » qu'il n'avait jamais remarqué, sur la « Vue de Delft » de Vermeer. « C'est ainsi que j'aurais dû écrire, disait-il. Mes derniers livres sont trop secs, il aurait fallu passer plusieurs couches de couleur, rendre ma phrase en elle-même précieuse, comme ce petit pan de mur jaune ». De même que le fonctionnement de la mémoire involontaire provoque chez le sujet une libération qui met en mouvement sa sensibilité et donc ses émotions, de même l'écrivain parvient à suggérer la conquête du Temps en catalysant sentiments et émotions chez le lecteur renvoyé à sa propre vie, et comme la dernière mort d'un être est la première mort de la dernière personne qui a pu vibrer avec lui, l'immortalité des sentiments repose sur d'incessants transferts.

Le phénomène de la mémoire joue le rôle central dans l'œuvre de Proust. Dans un ouvrage joliment intitulé *Les sept péchés de la mémoire*¹, Daniel Schacter, alors président du département de psychologie à l'Université Harvard, analyse « comment l'esprit oublie et se souvient ». Les « péchés » sont les dysfonctionnements dont chacun peut prendre conscience pour ce qui le concerne, à condition de se vouloir lucide, dysfonctionnements qui d'ailleurs ont à la base, si l'on peut dire, une fonction utile. Schacter identifie trois „péchés d'omission“ et quatre „péchés de commission“. Le premier groupe comprend l'oubli progressif (l'effacement des souvenirs même les plus récents), la distraction (où ai-je posé les lunettes que j'avais entre les mains il y a une minute?) et le blocage (quel est

¹ Daniel L. Schacter, « The Seven Sins of Memory », Houghton Mifflin Company, 2001.

donc ce nom que j'ai „sur le bout de la langue“?). Le second regroupe les erreurs d'attribution (qui a fait quoi, quand et comment, et dans quel contexte? – les erreurs d'attribution peuvent aller jusqu'à l'affabulation), la suggestibilité (on croit se souvenir d'un événement qu'on n'a pas objectivement vécu mais qui nous a été suggéré par une sorte d'autorité), le biais (à la limite, on réécrit complètement une tranche de son passé – c'est une sorte de révisionnisme de bonne foi), la persistance (quand, par exemple, on ne cesse de revivre intérieurement un événement traumatique). Ces différents „péchés“ se recoupent. Ils ont d'immenses implications dans la vie personnelle et sociale, par exemple dans l'ordre des témoignages, qu'il s'agisse d'action en justice ou de rédaction de mémoires ou souvenirs.

Tout ceci me conduit à deux remarques. La première, de portée générale, est que l'oubli progressif n'est pas total, puisqu'en même temps qu'elle s'efface, la mémoire de court terme dépose des sédiments sur lesquels la mémoire de long terme va se construire et se reconstruire. Certaines personnes ont ainsi le don de retrouver et d'exprimer les sensations ou sentiments de leur enfance. Ceci n'est qu'un exemple parmi d'autres de la géologie de l'âme. La seconde remarque se rapporte spécifiquement au projet de *La Recherche*. Proust n'écrit pas des Mémoires, comme Churchill, de Gaulle ou même Chateaubriand. Il plonge au plus profond de sa conscience et n'a cure des „péchés de commission“. Ses personnages sont composés et même composites, comme les scènes qu'il décrit. Et l'écrivain, qui parle des „cent masques“ que peut porter un homme, laisse beaucoup de „blancs“, à charge pour chaque lecteur de les colorer au gré de son imagination, ce qui permet en effet à chacun de s'approprier l'œuvre et d'en vibrer. *La Recherche* ne se présente pas comme reproduction mais comme reconstruction

d'un passé revécu au moment de l'écriture, reconstruction qui amplifie l'histoire personnelle de l'auteur et lui donne une dimension universelle, à l'instar d'un peintre qui transfigure son modèle. Donnons maintenant la parole à Martin Conway, un neuropsychologue qui s'est explicitement intéressé à notre héros: « Perhaps it was no accident that Proust spent much of the latter half of his life in a cork-lined room in a Parisian apartment which he very rarely left. It was in this room that he wrote his masterpiece *A la recherche du temps perdu* working alone at night and sleeping through the day. The intensity of his writing about the past suggest that he had become the supreme exponent of recollective experience and expert in accessing sensory-perceptual details of the past. The cost of this was, of course, an almost complete retreat from daily life. [...] This was inevitable as it would not have been possible to perform even the most routine of actions while maintaining such sustained and intense recollective experience. Autobiographical remembering, as this occurs every day, can destabilize the active goal structure of the working self, lead to premature cessation of actions, sudden changes in cognition and action, and disconnect attention from the present.¹ Ce type de déconnexion n'est pas propre au génie de l'introspection. Il affecte typiquement certains grands mathématiciens comme Grigori Perelman, le Russe qui a résolu la célèbre „conjecture de Poincaré“². En ce qui concerne Proust, cependant, on ne peut pas dire qu'en composant son œuvre, il a renoncé à vivre. Il a fait un choix très lourd, mais très cohérent.

C'est que pour Proust, la littérature est un art, et même l'art suprême. Seul l'art permet de vivre pleinement sa vie, et même de

¹ Christoph Hoerl and Teresa Mc Cormack (eds), « Time and memory – issues in philosophy and psychology », Oxford – Clarendon Press, 2001, p. 250.

² Voir Masha Gessen « A Genius and the Mathematical Breakthrough of the Century ». Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

vivre d'autres vies que la sienne. Les grands écrivains ont en effet l'étonnante capacité – que de rares individus possèdent d'ailleurs au sens propre – de se brancher sur d'autres cerveaux que le leur. Au-delà, l'auteur évoque une sorte de communion des artistes, comme les Chrétiens parlent de la Communion des Saints, et là ré-siderait la vraie Vie, au-delà du royaume des Idées si l'on pense à Platon, un royaume incarné, pas seulement intellectualisé. Pour Marcel Proust, la vie d'un artiste est toute entière dans son œuvre, en laquelle il doit voir comme une mission divine, un apostolat auquel la vie ordinaire doit donc être entièrement subordonnée. Cette conviction est à la base de son *Contre Sainte-Beuve*. Il la reprend quand il oppose les médiocrités humaines de Bergotte, de Vinteuil ou d'Elstir – l'écrivain, le compositeur et le peintre – à la grandeur de leurs réalisations. Dans le sens de cette thèse, on peut juger par exemple que la vie de Verlaine est celle d'un triste sire et se demander comment Dieu a pu choisir pareil individu pour faire passer le souffle du génie. L'artiste, donc, s'efface devant son œuvre. Sa biographie, au sens courant de ce terme, n'a pas d'intérêt. A la fin du *Temps retrouvé*, le Narrateur retrouve non pas la peur de mourir, qu'il a connue autrefois, mais celle de disparaître avant d'avoir jugé possible d'écrire le mot FIN, et il développe l'image puissante de l'esprit progressivement anéanti par le Corps: « Et avoir un corps, c'est la grande menace pour l'esprit. La vie humaine et pensante, dont il faut sans doute moins dire qu'elle est un miraculeux perfectionnement de la vie animale et physique, mais plutôt qu'elle est une imperfection, encore aussi rudimentaire qu'est l'existence commune des protozoaires en polypiers, que le corps de la baleine etc., dans l'organisation de la vie spirituelle. Le corps enferme l'esprit dans une forteresse; bientôt la forteresse est assiégée de toutes parts et il faut à la fin que l'esprit se rende ».

Proust parlait en connaissance de cause, parce qu'il était malade. Mais de même que les péchés ordinaires de la mémoire ne sont pas des pathologies, et qu'ils nous affectent tous, de même le corps ne cesse-t-il jamais d'assiéger l'esprit. Un petit dérangement comme un mal de mer ou même une simple fatigue peuvent suffire à voiler sinon à anéantir nos capacités de comprendre et de percevoir. Parce qu'il n'est qu'une partie du cosmos, le corps entrave, sans s'y opposer complètement, la capacité de l'esprit à saisir des réalités supérieures. Sur ce point, Proust paraît cependant éloigné des philosophies et pratiques orientales qui élaborent une forme de connaissance du corps, au service de l'esprit, allant bien au-delà de notre *mens sana in corpore sano*, à cet égard à peine au dessus du degré zéro de la connaissance. Est-il donc si évident qu'à la fin l'esprit doive se rendre?

Puisque j'ai évoqué Dieu à propos de Verlaine, comment ne pas revenir à Bergotte, mort devant Vermeer? Le passage qui suit a été écrit à la suite d'une défaillance qui a failli emporter l'auteur. « Mort à jamais? Qui peut le dire? Certes, les expériences spirites pas plus que les dogmes religieux n'apportent la preuve que l'âme subsiste. Ce qu'on peut dire, c'est que tout se passe dans notre vie comme si nous y entrions avec le faix d'obligations contractées dans une vie antérieure; il n'y a aucune raison dans nos conditions de vie sur cette terre pour que nous nous croyons obligés à faire le bien, à être délicats, même à être polis, ni pour l'artiste athée à ce qu'il se croie obligé de recommencer vingt fois un morceau dont l'admiration qu'il excitera importera peu à son corps mangé par les vers, comme le pan de mur jaune que peignit avec tant de science et de raffinement un artiste à jamais inconnu, à peine identifié sous le nom de Vermeer. Toutes ces obligations, qui n'ont pas leur sanction dans la vie présente, semblent appartenir à un monde différent,

fondé sur la bonté, le scrupule, le sacrifice, un monde entièrement différent de celui-ci, et dont nous sortons pour naître à cette terre, avant peut-être, d'y retourner revivre sous l'empire de ces lois inconnues auxquelles nous avons obéi, parce que nous en portions l'enseignement en nous, sans savoir qui les y avait tracées – ces lois dont tout un travail profond de l'intelligence nous rapproche et qui sont invisibles seulement – et encore! – pour les sots. De sorte que l'idée que Bergotte n'était pas mort à jamais est sans invraisemblance ». Il est remarquable que, dans ce passage (où il parle de l'âme, et non pas de l'esprit) l'auteur semble adhérer à ce que nous appellerions aujourd'hui la théorie des univers parallèles – peut-être faudrait-il aussi parler d'univers enveloppants –, univers auxquels certains individus exceptionnellement clairvoyants ou clairvoyants peuvent avoir des accès plus ou moins fulgurants. On pourrait évoquer la métaphore bergsonienne du voile, interposé entre nous et une réalité qui nous dépasse. Ici, Proust fait appel à l'intelligence, plutôt qu'à la sensation ou à l'intuition. Son projet de préface pour *Contre Sainte-Beuve* commence ainsi: « Chaque jour j'attache moins de prix à l'intelligence. Chaque jour je me rends mieux compte que ce n'est qu'en dehors d'elle que l'écrivain peut ressaisir quelque chose de nos impressions passées, c'est-à-dire atteindre quelque chose de lui-même et la seule matière de l'art. Ce que l'intelligence nous rend sous le nom du passé n'est pas lui. En réalité, comme il arrive pour les âmes des trépassés dans certaines légendes populaires, chaque heure de notre vie, aussitôt morte, s'incarne et se cache en quelque objet matériel. Elle y reste captive, à jamais captive, à moins que nous ne rencontrions l'objet. A travers lui nous la reconnaissons, nous l'appelons, et elle est délivrée. L'objet où elle se cache – ou la sensation, puisque tout objet par rapport à nous est sensation –, nous pouvons très bien ne le rencontrer

jamais. Et c'est ainsi qu'il y a des heures de notre vie qui ne ressusciteront jamais. C'est que cet objet est si petit, si perdu dans le monde, il y a si peu de chances pour qu'il se trouve sur notre chemin! » Suit l'épisode non pas encore de la Petite Madeleine, mais du pain grillé, auquel j'ai déjà fait allusion. Pour Marcel Proust, l'intelligence n'a donc pas de place dans le processus aléatoire de la reconstruction du Temps, mais elle semble en avoir une, importante, dans l'intuition d'une réalité, à la fois immanente et transcendante, au-delà de celle des données immédiates de la conscience. Le philosophe Bernard d'Espagnat parle de *réel voilé*: « [...] la réalité indépendante, ou intrinsèque, ou „forte“ est située hors des cadres de l'espace et du temps et n'est pas descriptible par nos concepts courants. [...] La réalité empirique, celle des particules, des champs et des choses, n'en serait, comme la conscience, qu'un reflet pour nous. Et les deux reflets seraient complémentaires [...] On peut dire que l'un et l'autre sont des réalités, mais seulement des réalités „faibles“, non totalement descriptibles en termes d'objectivité forte »¹. Tout se passe donc comme si les mystiques pouvaient communier avec les artistes dans une même expérience, là où peut être s'opère la jonction entre raison et sensation. Pour Platon, la connaissance vraie (ou parfaite) requiert la fusion de l'intelligence et de la perception².

Dans un petit ouvrage publié peu avant sa mort³, Jacqueline de Romilly, qui se défend de refaire le coup de la madeleine, c'est-à-dire la dissection des remontées de mémoires provoquées par de tout petits „ponts“, si l'on peut dire, rapporte des expériences vécues

¹ B. d'Espagnat, « A la Recherche du réel », Gauthier-Villars, 1979, p. 95.

² Voir B. Saint-Sernin, „L'Actualité du *Timée*“, communication à l'Académie des Sciences Morales et Politiques, séance du 9 mai 2011.

³ J. de Romilly, *Les révélations de la mémoire*, Editions de Fallois, 2009.

par elle de surgissements d'apparence totalement contingente – ou, comme elle dit, “en surprise” – non pas de tableaux, mais de scènes à la fois en dehors du temps et sensuellement perçues, des flashes d'éternité, quoique le rapprochement de ces deux mots soit apparemment paradoxal, de bonheur pur, bref de moments parfaits, non pas reproduits, mais transposés, sublimés, dans un autre univers. N'y a-t-il pas là comme une transposition personnelle de la théorie platonicienne – impersonnelle – des Idées, à laquelle j'ai déjà fait allusion? Certains bons moments de la vie „réelle“ ne sont-ils pas des modalités imparfaites d'une réalité plus belle, que parfois une fulgurance ultérieure permet de cristalliser? La grande helléniste, qui ne paraissait pas avoir outre mesure été travaillée par la métaphysique au cours de sa longue vie, pensait cependant depuis toujours qu'il y avait « autre chose ». Elle confie même avoir toujours été attirée par les humains accrochés à cette forme primitive de foi. Les hommes d'une même espèce (politique, par exemple) se reconnaissent d'ailleurs entre eux. Et pour elle ces surgissements, ou ces éclairs – sans doute favorisés par les loisirs forcés du grand âge et des infirmités après une vie sur-occupée pendant laquelle tant de fenêtres étaient restées fermées – apportent des éléments de preuve de l'existence de cet „autre chose“. A l'appui de son expérience propre, elle cite *Le Voyage dans le passé*, une nouvelle de Stefan Zweig, tardivement découverte, dans laquelle l'écrivain autrichien rapporte une histoire du même genre. Qu'il puisse exister des mondes parallèles ou „enveloppants“ auxquels, comme je l'ai déjà dit, certains parviennent de temps à autre à se connecter, que se trouve dans ces expériences un rapport possible avec l'« éternité », le nirvana ou le « bonheur parfait », que l'espace temps de la perception normale ne soit pas le fin mot de l'histoire, il y a là un invariant commun à toutes les grandes traditions spirituelles,

parmi lesquelles le bouddhisme, auquel le passage précédemment cité de la mort de Bergotte fait irrésistiblement penser. Comment ne pas aussi faire un lien avec le bardo analysé dans le livre des morts tibétains – et dont bien des personnes qui ont frôlé le grand passage ont fait l'expérience-, lien aussi avec les fulgurances de la création ou de la découverte artistique et scientifique, ou de toute cristallisation.

Jonah Lehrer, un auteur qui a travaillé dans le laboratoire d'Eric Kandel, prix Nobel de médecine en 2000, l'un des pionniers de l'explication des mécanismes biologiques de la mémoire¹, a montré dans un petit livre² que les mécanismes physico-chimiques de la mémoire à long terme révélés par la biologie contemporaine corroborent la méthode de Proust. La mémoire de court terme, celle éminemment transitoire de la vie au jour le jour, repose sur l'activation ou la désactivation de structures neuronales existantes. Dans la mémoire de long terme, il y a création de nouvelles structures. Pour Lehrer, le processus d'écriture tel que le comprenait Proust, avec ses repassages et remaniements – création et re-création – incessants, seulement interrompu par l'imminence de la mort biologique, reflète l'essence même du phénomène de la mémoire. « The uncomfortable reality is that we remember in the same way that Proust wrote »³. Voici comment le biologiste décrit l'anecdote de la Madeleine. Dans ce passage, les symboles CPEB et mRNA désignent certaines molécules. Les prions sont une classe très particulière de protéines. Point n'est besoin ici d'insister sur l'aspect physico-chimique de la question. « After CPEB is activated, it marks a specific dendritic branch as a memory. In its new conformation,

¹ Eric R. Kandel, *In Search of Memory*, W.W. Norton & Company, 2006.

² Jonah Lehrer, *Proust was a Neuroscientist*, Houghton Mifflin Company, 2007.

³ Op. cit. p. 87.

it can recruit the requisite mRNA needed to maintain long-term remembrance. No further stimulation or genetic alteration is required. The protein will patiently wait, quietly loitering in your synapses. One could never eat another Madeleine, and Combray would still be there, lost in time. It is only when the cookie is dipped in the tea, when the memory is summoned to the shimmering surface, that CPEB comes alive again. The taste of the cookie triggers a rush of new neurotransmitters to the neurons representing Combray, and, if a certain tipping point is reached, the activated CPEB infects its neighboring dendrites. From the cellular shudder the memory born. But memories, as Proust insisted, don't just stoically endure: they also invariably change. CPEB supports Proust's hypothesis. Every time we conjure up our pasts, the branches of our recollections become malleable again. While the prions that mark our memories are virtually immortal, their dendritic details are always being altered, shuttling between the poles of remembering and forgetting. The past is at once perpetual and ephemeral [...] No longer can we imagine memory as a perfect mirror of life. As Proust insisted, the remembrance of things past¹ is not necessarily the remembrance of things as they were. Prions reflect this fact, since they have an element of randomness built into their structures [...] This is what Proust knew: the past is never past. As long as we are alive, our memories remain wonderfully volatile. In their mercurial mirror, we see ourselves»².

Les confirmations de la biologie contemporaine sont impressionnantes. Mais on peut se demander si, dans l'œuvre de Proust comme dans l'essai de Jacqueline de Romilly ou dans la nouvelle

¹ Rappelons que *La Recherche* est publiée en anglais, tantôt sous le titre *Remembrance of Things Past*, tantôt par *In Search of Lost Time*.

² Op.cit. pp. 94-95.

de Stefan Zweig, il n'y a pas les indications d'une troisième forme de mémoire, qui serait celle des résidus ultimes et sublimés, au tréfonds du creuset où se déroulent nos trajectoires chaotiques insérées dans l'espace-temps tel que le percevons, mémoire au-delà de la mémoire éphémère du court terme ou de la mémoire sans cesse recomposée du long terme, et dont on pourrait imaginer qu'au moment de la mort, le contenu soit expédié, comme une sorte de SMS, puis transiterait, comme dirait Proust, vers un monde entièrement différent de celui-ci, avant peut être d'y revenir sous des formes inconnues...

Je renonce à aborder ici d'autres questions passionnantes comme les rapports entre la démarche de Proust, inspirée par l'art conçu à son plus haut niveau d'exigence, et celle, d'inspiration scientifique, de Freud ou de Jung. Jung surtout, à cause de la troisième mémoire et de „l'inconscient collectif“. Il faudrait aussi se tourner du côté des paradis artificiels et des aides, chimiques ou autres, aux remontées de mémoire. Pour conclure mon propos, je me tournerai plutôt vers la physique théorique et la philosophie. L'époque où Proust mûrit son œuvre est celle où le temple de la physique classique s'effondre. De nouvelles théories émergent, radicalement contre-intuitives. La théorie des quanta ne prendra forme que dans les années vingt et n'a vraisemblablement exercé aucune influence sur l'auteur de la *Recherche*... Sans doute celui-ci a-t-il en revanche entendu parler de la théorie de la relativité restreinte (1905) et générale (1917). On sait aussi qu'il vouait une grande admiration à Henri Bergson, alors au faîte de la gloire, littéraire et philosophique. L'*Essai sur les données immédiates de la conscience* date de 1889, *Matière et mémoire* de 1896, *Le Rire* de 1900, *L'Evolution créatrice* de 1907, *L'Energie spirituelle* de 1919. Bergson a rejeté la nouvelle physique, qu'il n'a guère comprise, mais cela n'a pas

empêché ses idées sur la distinction entre le temps et la durée de conserver leur pertinence, dont découle la possibilité d'une interface entre l'artiste et le philosophe. Si la théorie de la relativité générale était la „théorie de tout“ derrière laquelle Einstein a couru jusqu'à sa mort et de nombreux savants courent encore, on pourrait se représenter „l'Univers“ comme „une variété pseudo-riemannienne à quatre dimensions“. En physique classique, l'espace a trois dimensions (intuitivement une dimension verticale et deux dimensions horizontales) et le temps en a une, totalement séparées. L'espace est doté d'une mesure (la distance), ainsi que le temps (la durée). Dans la nouvelle physique, il faut imaginer que les 3+1 dimensions sont entremêlées, ainsi que les notions de distance et de durée, désormais confondues dans une seule métrique. Telle est la signification de l'expression „variété pseudo-riemannienne à quatre dimensions“, qui fait référence à l'immense mathématicien allemand du XIXe siècle, Bernhard Riemann, dont les travaux ont préparé les outils de la théorie de la relativité. Aux échelles de l'expérience courante, la „variété“ en question ressemble à l'espace et au temps des données immédiates de la conscience, avec donc la séparation complète de l'espace et du temps, séparation perçue à tort comme évidente par nos sens. A l'échelle cosmologique, l'espace-temps entremêlé est courbé par l'énergie, dont la matière n'est qu'une des formes possibles. C'est la courbure et donc l'énergie qui définit la métrique – proche de celles (la distance et la durée) qui nous sont familières, lorsque la densité d'énergie est faible, ce qui est le cas du voisinage de notre planète. La recherche de l'absolu se réduirait alors à l'identification de la „variété pseudo-riemannienne“ représentative de l'univers, dont les équations seraient l'équivalent du modèle sous-jacent au célèbre passage de l'*Essai philosophique sur les probabilités*, issu d'une conférence

donnée en 1795, dans lequel Laplace définit le déterminisme: « Une intelligence qui pour un instant donné connaîtrait toutes les forces dont la nature est animée et la situation respective des êtres qui la composent, si d'ailleurs elle était assez vaste pour soumettre ces données à l'analyse, embrasserait dans la même formule les mouvements des plus grands corps de l'univers et ceux du plus léger atome: rien ne serait incertain pour elle, et l'avenir, comme le passé, serait présent à ses yeux ». Si l'on croyait découvrir une „théorie du tout“ – dont la relativité générale ne serait alors qu'une approximation, à un degré certes plus élevé que l'espace – temps de la physique classique – la formulation de détail serait changée, mais non le principe. Au prix d'un effort d'abstraction dont l'esprit humain est capable, nous pourrions nous imaginer transposés dans un univers enveloppant, soudain aptes à saisir le nôtre dans sa totalité et d'un seul coup d'œil, avec ses quatre dimensions. Il n'y aurait aucune place pour la création.

C'est là justement que Bergson nous fait sortir du monde platonicien des Idées, sous sa forme originelle, c'est-à-dire impersonnelle. Son raisonnement s'insère dans le cadre familier de l'espace (espace euclidien à trois dimensions avec la notion de distance) et du temps (temps absolu dans la conception de Newton, relationnel dans celle de Leibnitz)¹. Pour lui, la conception des physiciens repose sur le postulat „cinématographique“: un film projeté peut donner l'illusion de la vie, mais il n'est pas la vie, et peut en l'occurrence être donné „d'un seul coup“. On peut dire qu'il y a, entre la vie et un film le même écart qu'entre un scénario et sa réalisation. Entre les deux réside l'essence de la durée (laquelle, pour Bergson, ne se

¹ T. de Montbrial, « Événements et temps quasi leibnizien » in B. d'Espagnat (dir.), *Implications philosophiques de la science contemporaine*, t. III, PUF, « Cahiers des sciences morales et politiques », 2003.

réduit donc pas à un simple intervalle de temps, c'est-à-dire à l'équivalent temporel de la distance) ou de l'évolution créatrice, mais aussi, en ce qui concerne l'humanité, de la liberté. A ce niveau aussi prend place la notion de *kairos*, distincte de celle de *chronos* en ce qu'elle vise les moments propices et se rattache à l'idée d'intuition et plus fondamentalement à celle de destin. Mais la distinction bergsonienne entre le temps et la durée s'applique à l'univers tout entier. Que l'univers fasse place à la Création, qu'il ait donc une histoire, qu'il y ait d'ailleurs plusieurs et même une infinité d'univers plus ou moins décalés et interconnectés, tout cela est aujourd'hui devenu concevable sinon vraisemblable, et toute tentative humaine de saisir l'Univers (avec un grand U) d'un seul coup sera au mieux un scénario, une approximation, un reflet. En conséquence, il y place pour des êtres sur-humains dans des univers enveloppants, et, en poussant le raisonnement jusqu'à sa limite, pour Dieu.

Dans le mode de penser bergsonien, l'incertitude ne provient pas seulement du hasard, irréductiblement présent dans les fondements de la mécanique quantique ou dans les phénomènes liés aux grands nombres et/ou à la complexité. En dernière analyse, elle résulte du mystère de la Création. Création, mais aussi Destruction. Et il y a peut être place pour une conception de la destruction créatrice, bien au delà de la célèbre théorie schumpétérienne de l'évolution économique. Ceci nous ramène aux géants. Géants, les hommes le sont par l'étirement de la durée, potentiellement toujours à reconstruire et à revivre par la mémoire. Ils le sont par leur capacité à concevoir les univers et à en saisir, par intuition – ou plus précisément à ces moments de connaissance parfaite où se rencontrent, au point de fusionner, l'intelligence et la perception – les parts d'inconnu ou de création. Ils le sont

par l'art et sa forme suprême, la littérature. C'est parce que, autant qu'il est possible dans une œuvre, il est parvenu à dompter le Temps, que Proust a rendu la sienne immortelle, c'est-à-dire au delà du Temps.

THIERRY DE MONTBRIAL

Membre et ancien président de l'Académie
des Sciences Morales et Politiques (France)

Membre honoraire de l'Académie roumaine

ANNEXE 5

Ignorance est mère de tous les maux^{1 2}

Les grands maîtres de notre tradition humaniste, comme Rabelais ou Montaigne, nous ont appris que le savoir, “ça sert d’abord à former le jugement“, et qu’une tête bien faite vaut mieux qu’une tête bien pleine. A deux siècles de distance, le prince de Talleyrand distinguait clairement le savoir, le savoir-faire et le savoir-vivre, et n’hésitait pas à conclure que des trois, le plus important est le savoir-vivre. On a envie d’ajouter: à condition d’avoir les deux autres. Dans le même genre, Diderot observait: « L’ignorance et l’*incuriosité* sont deux oreillers fort doux; mais pour les trouver tels, il faut avoir *la tête aussi bien faite* que Montaigne. » Quand on parle du savoir, on pense aussitôt à l’éducation, à « l’institution des enfants », comme disait l’auteur des *Essais*. L’éducation doit s’attacher à former l’esprit et le corps des jeunes, de façon équilibrée, afin d’établir un rapport sain et donc naturel entre savoir, savoir-faire et savoir-vivre, dont le degré d’harmonie joue un rôle décisif pour une vie réussie.

Je me limiterai ici à quelques commentaires sur le savoir *stricto sensu*. L’éducation repose sur un tronc commun dont l’énoncé,

¹ Rabelais.

² Texte publié dans le recueil *A quoi sert le savoir*, Presses Universitaires de France, 2011.

pour être banal, n'en est pas moins fondamental. Cela commence par la maîtrise d'une langue de culture afin de pouvoir s'exprimer avec précision, par oral ou par écrit. Une langue de culture est porteuse d'une grande littérature. Pour acquérir une telle langue, les penseurs de la pédagogie n'ont encore rien trouvé de plus convaincant que d'exposer les élèves à ses meilleurs auteurs, ceux qui sont consacrés par le tribunal du temps. Une grande littérature est universelle, c'est-à-dire qu'on y trouve traités, comme dans une sorte de puzzle où les pièces sont en relation les unes avec les autres, toutes les interrogations sur la condition humaine.

Après la langue, l'histoire. Je crois que pour accéder à l'histoire des autres, il faut commencer par bien comprendre celle de son propre peuple, non pas pour exacerber un quelconque ethnocentrisme, mais au contraire parce que là encore l'histoire particulière d'un vieux peuple introduit à toutes les facettes du comportement des sociétés humaines. L'identité d'un peuple s'exprime par sa langue et par son histoire, et seul un peuple au clair avec son identité peut s'ouvrir sereinement aux autres et jouer un rôle actif dans des constructions géopolitiques orientées vers la paix et non pas vers la guerre.

A côté des savoirs identitaires majeurs – qui conjointement constituent au sens propre un bouillon de culture, propice au développement de « l'esprit de finesse » tout au long de la vie –, il faut mettre l'accent sur les mathématiques et les sciences de la nature. Les premières sont la voie royale pour accéder à « l'esprit de géométrie » et à l'abstraction, même s'il en existe d'autres comme la philosophie ou le droit, mais l'apprentissage de ces disciplines demande davantage de maturité au départ. Soulignons également qu'un minimum de connaissance d'arithmétique est fort utile, au sens le plus pratique du terme, dans la vie ordinaire. Quant aux sciences de la nature (physique, chimie, biologie...), elles visent

d'abord à regarder autour de soi, puis à raisonner sur ce que l'on voit. « Nature est un doux guide », nous dit encore Montaigne, et il faut apprendre à le suivre.

A partir d'un tronc commun solide, on peut élargir la perspective pour approfondir les connaissances initiales et pour aborder d'autres savoirs, en fonction de ses goûts ou de ses besoins. L'idée d'utilité se rapporte en effet aux uns comme aux autres. L'apprentissage d'une langue étrangère, par exemple, est affaire de plaisir ou de nécessité, souvent les deux. L'essentiel est de comprendre que toute personne prenant au sérieux l'honneur de vivre ne cessera jamais de se cultiver et d'acquérir de nouvelles connaissances, en fonction de ses recherches intérieures, ou bien de la nécessité pratique de maîtriser des outils pour atteindre des objectifs clairement définis. La question de l'utilité de tel ou tel savoir particulier a autant de réponses que d'individus. En 1976, le géographe Yves Lacoste a fait sensation en publiant un livre intitulé *La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*. On peut aussi bien soutenir la thèse inverse, comme pour tout autre savoir. Qui oserait dire que la physique, « ça sert d'abord à faire des armes de destruction massive » ?

Deux remarques pour conclure. La première pour souligner l'extrême importance des humanités, dont l'utilité est en définitive d'apprendre à penser par soi-même. L'idéologie et l'inculture engendrent l'intolérance et le fanatisme. Ce n'est pas le savoir, mais l'obscurantisme et l'ignorance qui forgent les identités meurtrières. La deuxième concerne les risques liés à l'extrême morcellement des savoirs, une tendance que l'on a vu s'affirmer au XXe siècle. Les savoirs, comme les cultures, doivent tendre vers l'ouverture. Le temps n'est plus aux Pic de la Mirandolle, mais à un encyclopédisme renouvelé, pour contrecarrer les deux maladies de l'ère de la mondialisation : l'uniformisation qui écrase les cultures, la fragmentation qui génère l'incompréhension.

POSTFACE

Thierry de Montbrial ou la finesse de l'esprit géométrique

Le professeur Thierry de Montbrial est, à l'origine, mathématicien. Aujourd'hui, il est connu dans le monde intellectuel comme un spécialiste de très haut niveau dans le domaine de l'économie et de la politologie. Mais je crois qu'il est avant tout un philosophe des systèmes de gouvernance dans un monde en plein processus de mondialisation. Un philosophe lucide, un philosophe de l'action et non seulement de la réflexion, enfin, on peut le dire, un penseur pour qui la vérité peut être déterminée et définie. Il est, indiscutablement, l'une des grandes personnalités du monde intellectuel européen. Grand, bien bâti, ressemblant à un acteur de cinéma de l'époque des films de Roger Vadim, Thierry de Montbrial est, par excellence un esprit vif, il a une ironie fine (typiquement française), il a toujours une réplique intelligente et, quand il tient un discours (ce qui, je suppose, lui arrive assez souvent), son discours est impeccable. On y voit les fruits de l'éloquence gauloise chez un intellectuel qui, après avoir fait les grandes écoles, se situe spirituellement, comme Roland Barthes, en arrière-garde de l'avant-garde. Lieu privilégié pour un esprit qui accepte le nouveau, mais qui n'accepte pas le chaos dans le nouveau. Il a toujours

des idées, il connaît la littérature sur le problème discuté, enfin cet esprit fin et diplomate est une personnalité profonde. Il a bien lu, on le voit clairement, Montaigne et les moralistes du XVIIe siècle et ses livres montrent que l'esprit de finesse dont ils parlent ne peut être dispensé – quand il s'agit de la philosophie de l'histoire, de l'économie et de la politique – de l'esprit géométrique.

Il voyage beaucoup et connaît plusieurs grands de ce monde (hommes de pouvoir). Il est lui-même bien connu dans les cercles intellectuels, partout. Il y a quelques années, il a lancé une grande conférence mondiale – la *World Policy Conference* – avec la participation de chefs d'Etat, d'économistes réputés, de lauréats du Prix Nobel, de sociologues, de philosophes de la culture, de politologues, de journalistes du monde entier, de dirigeants des organisations internationales. Comme je l'ai déjà mentionné, c'est un fin diplomate, il sait communiquer avec tout le monde. Lors des réunions qu'il organise on peut voir le ministre israélien de la défense côtoyant un cheikh du monde arabe dans son habit fastueux. Thierry de Montbrial les présente tous avec affection et, parfois, avec une nuance d'humour. Je l'ai entendu une fois présentant un professeur venu de l'Asie du Sud: „je vous présente, disait-il, l'orateur le plus arrogant que j'ai jamais rencontré, intelligent, redoutablement intelligent et impitoyable dans ses opinions“. Ses paroles se confirment: le professeur asiatique, intelligent et arrogant, ne nous épargne pas, nous les Européens, qui, selon lui, ont dominé la planète pendant deux cents ans et maintenant, le temps est venu de payer par une énorme crise... L'orateur est vraiment cohérent, malicieux, sans relâche, presque convainquant, convaincu que le XXIe siècle et probablement tout le IIIe millénaire sera dominé par les cultures et les économies de la „marginalité“. Une thèse qui circule également dans le monde culturel. Quand vient son tour de parler, Thierry de Montbrial laisse de côté l'ironie affectueuse et répond

conformément aux règles de la rhétorique française: logiquement, brillamment, se référant à tous les domaines, y compris à la „praxéologie“ (une discipline dont il est, en effet, un spécialiste)...

Thierry de Montbrial m'a avoué il y a quelques années qu'il tient un journal intime et, comme il savait que je m'intéresse depuis longtemps à la poétique du diarisme, on discutait lors d'un voyage à Brasov du destin de ce genre bâtard, en attente depuis longtemps dans l'antichambre de la littérature. Le professeur français ne veut pas faire de la littérature avec et par ses notes intimes, mais j'essaie de le convaincre que le diariste peut faire, comme le personnage bien connu de Molière, de la prose sans le savoir. Souvent les grands écrivains comme Gide ou encore Ernst Jünger, restent en lumière non pas par leur œuvre, mais par leur journaux intimes. Il n'y a pas longtemps, Thierry de Montbrial m'a donné à lire ses notes sur le monde roumain qu'il a visité plusieurs fois depuis 1990 et après 2002, l'année où nous avons lancé ensemble le séminaire „Penser l'Europe“ – chaque année, parfois plus souvent. Avant tout, je voudrais mentionner le fait que le parisien Thierry de Montbrial, membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques en France et membre de presque toutes les académies importantes d'Europe (y compris de l'Académie Roumaine), voit bien les Roumains et les juge correctement. Surtout, il n'a pas ce complexe de supériorité (à lire: arrogance) que l'intellectuel occidental a vis à vis des nations et des cultures en dehors de son domaine de chasse. Le diariste Thierry de Montbrial est, au contraire, lucide, généreux, solidaire et respectueux envers les traditions spirituelles du continent... Il est, sans aucun doute, un esprit européen et, comme on peut facilement le déduire de ses livres et du présent journal, il croit en l'avenir de la construction politique européenne.

De ce point de vue il regarde également le monde roumain qu'il a connu pour la première fois, je le déduis de la chronologie

du journal, en juillet 1990. Il a, d'après ce qu'il écrit, "une heureuse surprise" en visitant notre capitale. Elle lui paraît moins monstrueuse que ce qu'on lui avait dit. Les femmes sont élégantes et souvent belles. Quand il parle aux Roumains, il est „immédiatement séduit". Il est incommodé, c'est vrai, par les ordures entassées, par l'hôtel vétuste, mais, malgré tout, les gens qu'il rencontre sont sympathiques, intelligents et cultivés, comme, par exemple, ce ministre d'Etat dans le gouvernement roumain, qui s'y connaît en économie et manifeste une ouverture européenne.

L'auteur, souhaitant se faire une idée correcte sur ces Latins orientaux, s'entretient avec les acteurs du moment (d'Iliescu jusqu'à Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Diaconescu, Emil Constantinescu...) et il n'hésite pas à les caractériser à l'aide de phrases courtes et précises. Silviu Brucan, le prophète de Dămăroaia¹ – comme l'appelaient les journalistes de Bucarest – donne l'impression à ce Français habitué à la caractérologie d'un mégalomane ambitieux „malgré son âge". Il discute avec d'autres et remarque le fait que, en général, les Roumains ont besoin de beaucoup de temps pour digérer leur passé. Comme les Français, d'ailleurs. Il leur a fallu 50 ans pour se détacher complètement du complexe Vichy. Correct, objectif, Thierry de Montbrial essaye de calmer les journalistes français pressés de blâmer leurs cousins des bords du Danube: „Au nom de quoi pourrions-nous leur faire la leçon?" Je ne sais pas si son appel a eu un effet dans le monde de la presse parisienne. Plutôt non... Le diariste connaît également Sergiu Nicolaescu, acteur des événements de décembre 1989: celui-ci parle beaucoup de lui-même et de son rôle déterminant dans cette histoire. Thierry de Montbrial l'écoute et subodore que le célèbre metteur en scène a un „ego" surdéveloppé et présente les choses „avec une verve

¹ Quartier de Bucarest où habitait Silviu Brucan.

marseillaise“. Une ironie subtile, en mesure de ne pas scandaliser, j'espère, son interlocuteur. Il visite la Bucovine et remarque la beauté des maisons paysannes, le sourire des moines et les bons signes de la civilisation traditionnelle. En revanche, il croit que le tourisme roumain a du retard. Là aussi, il a raison. La ville de Focșani est „franchement laide“ Il compare le président Ion Iliescu, avec lequel il s'entretient plusieurs fois, avec Mitterrand et risque une phrase qui irritera certains politiciens moldo-valaques: „le seul homme politique de talent en Roumanie“. Ce qui, entre nous soit dit, n'est pas loin de la vérité.

La radiographie de la vie politique roumaine est, en général, exacte. L'académicien Thierry de Montbrial n'est pas un partisan politique. A vrai dire, je ne me rends pas compte de quel côté de la rue politique il circule. J'ai l'impression qu'il n'a pas de préjugés dans ce domaine. En tout cas, il ne les manifeste pas quand il vient dans la Roumanie postcommuniste. C'est un homme cultivé et, je peux dire, un analyste politique et économique formé par les sciences exactes. Eduqué par ces sciences, mais sensiblement dominé par ce que les moralistes français appellent esprit de finesse. Quand il s'entretient avec un homme politique il observe, par exemple, dans le discours de celui-ci „quelque chose d'insaisissable“, il suit le fil du mystère et, même s'il n'arrive pas à l'éclaircir, il le met, comme il le dit dans ses pages, „dans le problème“... Il fait la même chose quand il s'agit du milieu académique roumain qu'il connaît bien. Je dirais même que Thierry de Montbrial, grâce à sa réputation intellectuelle et grâce à sa façon d'être, jouit ici, à Bucarest, d'une grande sympathie dans les milieux académiques et politiques ou, comme le note lui-même, d'une „grande familiarité“ Autrement dit, il se sent bien parmi les Roumains et, après tant de signes de sympathie, il note avec humour: „Décidément, je suis fêté ici! Voilà un pays où je pourrais avoir, le jour venu, un bel enterrement!“

Mais avant, Thierry de Montbrial – qui, je le redis, voyage beaucoup et rédige son journal en avion – a de nouvelles occasions d’observer le monde. A Chisinau, il remarque les traces, encore très visibles, du totalitarisme communiste. A Bucarest il rend visite à Mgr Robu, archevêque de l’Eglise Catholique, et, à cette occasion, il donne un témoignage à mon avis surprenant: il reconnaît sa dimension spirituelle et admet qu’au plus profond de lui-même il est croyant. Je ne l’ai pas soupçonné. J’ai discuté plusieurs fois avec lui, à Bucarest et à Paris, j’ai lu tous ses ouvrages, mais jamais il n’a été question de ce côté de notre nature. Quand je pense maintenant, après avoir lu ce journal, à autant de preuves de tolérance et à sa forte vocation pour l’amitié, je commence à croire que l’esprit de l’homme qui souhaite déterminer les lois de l’action et du système dans le monde chaotique de la postmodernité a, vraiment, une dimension religieuse, bien formé à l’école de Montaigne et de Pascal. Ce dernier était aussi, comme on le sait, un génie mathématique et a pu inventer, à un certain moment, une machine à calculer. La mystique peut donc cohabiter avec la science la plus rigoureuse et la plus abstraite. Revenant à Thierry de Montbrial, homme, quand même, mondain (dans le sens de Pascal), bien adapté à la civilisation de la connaissance, je me demande s’il n’est pas un „incroyant croyant“, comme le disait Pascal de Montaigne! Ou, comme le dit l’Evangile selon Marc: „je crois, Seigneur, aide-moi dans mon incrédule“. La condition de l’intellect croyant!

Je quitte ce thème et reviens aux notices du diariste parisien qui vient chaque année, depuis 2002, en Roumanie pour participer au séminaire „Penser l’Europe“, que – je l’ai déjà précisé – nous avons conçu et coordonnons ensemble. „Penser l’Europe“, refléter – par le prisme de la littérature, de l’art et de la science – les vertus et les maladies de la civilisation européenne – voilà une idée qui vient à la rencontre de la philosophie politique de Thierry de Montbrial,

un européen lucide. Un européen qui ne conçoit pas l'avenir de la „communauté européenne“ sans l'idée d'identité nationale et sans l'idée d'identité culturelle (“thème fondamental de la dimension culturelle de la construction européenne“...). J'aime énormément cette idée et, je n'ai pas peur de le dire, j'admire la conviction de ce Français européen qui pense que l'Europe commune ne doit pas unifier les cultures nationales, mais seulement les harmoniser et leur donner une législation commune.

*

Pour nous faire une idée plus exacte sur cette personnalité occidentale complexe, il faut lire ses livres. Il a beaucoup écrit et certaines de ses études sont, aujourd'hui, des ouvrages de référence dans la matière. Je voudrais m'arrêter, pour un instant, sur *L'Action et le système du monde* (2002, quatrième édition augmenté 2011), traduite également en langue roumaine. C'est une étude ample et systématique sur les lois visibles et sur les lois secrètes de la société, une tentative, comme le dit l'auteur lui-même, pour établir les fondements d'une „science de l'action“, *la praxéologie*. Elle vise surtout les actions collectives, celles qui veulent changer le monde, et parfois y réussissent. Ou au moins en partie. N'est-ce pas une utopie? Comment changer le monde qui est un rapport de rapports (comme le dit Sartre) imprévisibles et incontrôlables? Comment ordonner les actions de milliards d'individus qui, chacun à part et en groupes plus ou moins grands, manifestent des tendances centrifuges? Le professeur Thierry de Montbrial dit que cela est possible et, enfin, démontre que les sociétés humaines évoluent en fonction de certaines lois et que la *praxéologie* est une science, et si elle n'est pas rigoureusement exacte, elle est plausible. Cela signifie que le *rapport des rapports* peut être prévu, déterminé et classé et que des phénomènes imprévisibles et incontrôlables peuvent, eux aussi,

être analysés et approximés. Thierry de Montbrial me convainc presque que, dans cet ordre, peuvent être analysées même les chimères, les utopies, les fantasmes qui, sous formes spécifiques, circulent dans tous les groupes sociaux... La conclusion que j'ai tiré, après avoir lu cette étude érudite sur l'*Action et le système du monde*, est que le monde actuel ne fonctionne pas de façon chaotique et que les désastres peuvent être prévus et, donc, "contrôlés"... Condamné par mon activité (la critique littéraire) à être sceptique et relativiste, j'accepte cette opinion avec la réserve de rigueur... Sauf que, Thierry de Montbrial nous en avertit dans un des chapitres de ce livre: même le *relativisme est relatif* quand il s'agit de la sphère des idées et du système du monde.

Un autre chapitre du livre me paraît aussi incitant, celui sur la *Morale et la politique*. Un sujet plus que d'actualité, présent également dans le journal commenté plus haut. Thierry de Montbrial est brillant dans son commentaire. D'Erasme à Machiavel, puis à Kant et, plus loin, jusqu'aux moralistes et politologues de nos jours (Edgar Morin), tout est mis en discussion, accepté ou rejeté en fonction d'un modèle intellectuel que Thierry de Montbrial formule en termes très clairs. Ce modèle est basé, évidemment, sur les valeurs morales et intellectuelles occidentales. Ce sont aussi les nôtres, les orientaux de l'Europe. Mais l'Orient européen a ses moralistes, idéologues, philosophes, en bref, ses modèles culturels et, dans un débat de ce type, ils mériteraient d'être mis en discussion. Chose rare chez les auteurs occidentaux... Une contradiction que, peut-être, l'Europe de demain effacera.

Parlant de politique et morale, Thierry de Montbrial n'a pu ignorer le rôle et le lieu des intellectuels dans cette équation. Comment se comportent les intellectuels quand ils arrivent au pouvoir ou, disons, pas loin du pouvoir?... Les faits ne sont pas encourageants. L'auteur de l'étude cite une phrase bien connue de l'*Eloge*

à la folie. Celle où Erasme contredit Platon, concernant les républiques dirigées par des philosophes. Citons-la encore une fois: « On vantera [...] la maxime fameuse de Platon: „Heureuses les républiques dont les philosophes seraient chefs, ou dont les chefs seraient philosophes.“ Si vous consultez l'Histoire, vous verrez, au contraire, que le pire gouvernement fut toujours celui d'un homme frotté de philosophie ou de littérature ». Si on pense à Sénèque, le précepteur de Néron, on n'a rien à dire. Le scepticisme d'Erasme de Rotterdam est pleinement justifié. Les philosophes se sont souvent ridiculisés en politique. L'auteur roumain Noica, citant lui aussi le même cas (Sénèque-Néron), conclut, si je me souviens bien, un de ses livres confessionnels (*Priez pour frère Alexandre*) avec la phrase suivante: „Vous voulez toujours que les philosophes deviennent ministres?“ (Je cite de mémoire)... Thierry de Montbrial cite d'autres exemples d'échecs célèbres en politique (l'échec des savants, des artistes, des philosophes): Laplace, par exemple, grand géomètre, administrateur de Napoléon. Napoléon disait qu'il était un administrateur „plus que médiocre“... On pourrait citer d'autres exemples. De Gaulle a refusé de nommer François Mauriac directeur de la Radiotélévision, préférant un fonctionnaire digne au grand écrivain... Il n'a pas eu tort...

Comment pourrais-je conclure de la façon la plus convaincante le portrait intellectuel de ce diariste *pascalien* investi dans la science de l'action (la *praxéologie*) et, en même temps, un lecteur très profond de Proust. Je ne vois pas une meilleure manière de définir Thierry de Montbrial – un esprit, encore une fois, éminent, auteur, comme on l'a vu, d'un ouvrage de référence dans plusieurs domaines – qu'en reprenant ses paroles. Il est un intellectuel qui essaie de changer le monde et de mettre de l'ordre dans le chaos provoqué incessamment par le processus de mondialisation. Thierry de Montbrial est un esprit attaché à la construction politique

européenne, un européen profond et incorruptible, au sens que donnait à ce terme Paul Valéry, enfin, un européen qui ne veut pas que l'Europe renonce à ses traditions spirituelles... Je l'ai entendu plusieurs fois parlant sur ce thème et j'ai admiré la cohérence avec laquelle il défend l'idée que l'Europe sera une Europe des cultures nationales ou ne le sera pas... Il l'affirme dans l'annexe de ce journal.

Il y a encore quelque chose qui me plaît énormément chez un homme de science comme Thierry de Montbrial, c'est son appétence pour les disciplines humanistes, sa conviction que les sciences exactes font partie de la culture et que, sans culture humaniste, l'esprit scientifique est infécond... Le prouve, entre autres, son étude sur le temps dans l'œuvre de *Proust* publié récemment comme préface au roman *A la recherche du temps perdu* traduit par Irina Mavrodin, publié par la Fondation Nationale pour la Science et l'Art. L'esprit géométrique sait valoriser comme il faut les subtilités de l'esprit de finesse...

EUGEN SIMION

CUPRINS

JURNAL ROMÂNESC 1990–2011

<i>Prefață.</i>	7
1990.	13
1996.	36
2000.	50
2001.	62
2002.	68
2003.	76
2004.	82
2005.	98
2006.	108
2007.	117
2009.	122
2010.	125
2011.	128
ANEXE .	137
ANEXA 1. Sensul istoriei	139
ANEXA 2. România: O lungă convalescență .	153
ANEXA 3. Cum se scrie istoria?	157
ANEXA 4. Proust, nemuritorul .	164
ANEXA 5. Ignoranța este mama tuturor relelor	180
POSTFAȚĂ – Thierry de Montbrial sau despre finețea spiritului geometric.	183

JOURNAL DE ROUMANIE
1990–2011

<i>Avant-propos .</i>	195
1990.	199
1996.	225
2000.	241
2001.	254
2002.	260
2003.	269
2004.	276
2005.	296
2006.	307
2007.	317
2009.	322
2010.	325
2011.	329
ANNEXE .	339
ANNEXE 1. Le sens de l'histoire	341
ANNEXE 2. Roumanie: Une longue convalescence .	357
ANNEXE 3. Comment écrit-on l'histoire?	361
ANNEXE 4. L'immortalité de Proust.	369
ANNEXE 5. Ignorance est mère de tous les maux	386
POSTFACE. Thierry de Montbrial ou la finesse de l'esprit géométrique.	389

Au début de l'année 1990, après la chute du régime communiste, je ne connaissais à peu près rien de la Roumanie. L'ambassade de ce pays à Paris, immédiatement très active après la révolution, fut le facteur déclenchant d'une relation qui dure depuis maintenant plus de vingt deux ans.

On ne soulignera jamais assez l'importance des missions diplomatiques pour aider à nouer des réseaux susceptibles de donner consistance à la notion galvaudée d'amitié entre les peuples.

Le Journal de Roumanie que le lecteur a entre les mains est le récit, sur le vif, d'une aventure humaine à laquelle rien ne m'avait préparé. Rien, si ce n'est, peut-être, le destin.

Fondator al Institutului Francez de Relații Internaționale (IFRI), membru al Institutului Franței și membru de onoare al Academiei Române, Thierry de Montbrial schițează în acest jurnal un tablou personal al României din 1990 până azi.

Numeroase întâlniri și impresii neașteptate, prezentate fără teama de a ataca stereotipurile de „corectitudine politică“, se regăsesc în această carte despre anii cruciali de după căderea comunismului, deschiderea către libertate, întoarcerea României în familia europeană. Cu o privire lucidă, uneori amuzată, dar întotdeauna afectuoasă a autorului, *Jurnalul românesc* povestește două decenii de istorie, văzute de unul dintre eminenții specialiști în relații internaționale ai lumii, și, de asemenea, istoria prieteniei unui om față de o țară.

Fondateur de l'Institut français des relations internationales (Ifri), membre de l'Institut de France et membre d'honneur de l'Académie Roumaine, Thierry de Montbrial brosse dans ce journal un tableau personnel de la Roumanie de 1990 à nos jours.

Nombreuses rencontres, impressions inattendues, n'hésitant pas à bousculer les stéréotypes du «politiquement correct», cet ouvrage couvre les années cruciales après la chute du communisme, la percée de la liberté, le retour de la Roumanie dans la famille européenne. À travers le regard lucide, parfois amusé, mais toujours affectueux de l'auteur, *le Journal de Roumanie* raconte deux décennies d'histoire vues par l'un des plus éminents spécialistes mondiaux des relations internationales, mais aussi l'histoire de l'amitié d'un homme pour un pays.

editura rao

ISBN 978-606-609-263-0

9 786066 092630

www.rao.ro
www.raobooks.com